De Nieuwe Taalgids. Jaargang 39

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 39. J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij, Groningen / Batavia 1946

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008194601_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

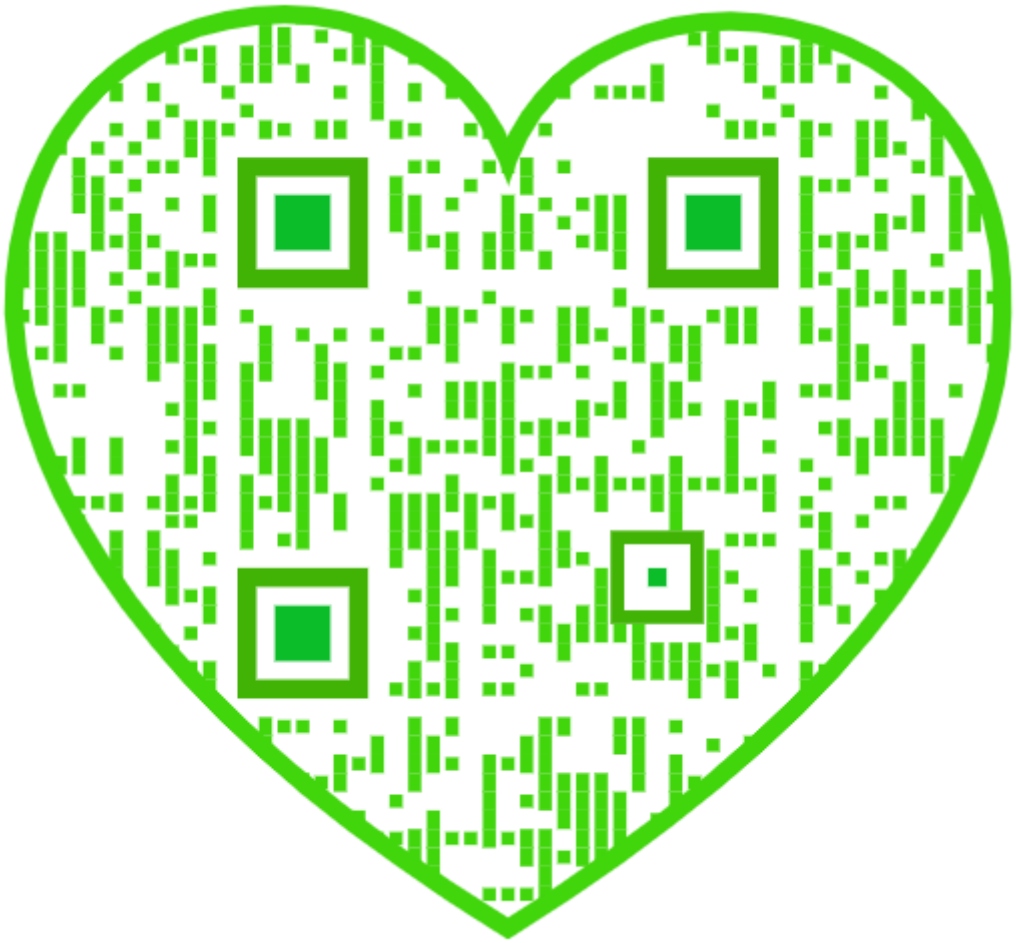

Inhoud

	Blz.
D. BAX: Van 15de-eeuwse sprekers en andere zwervers in het Gasthuis van den Heiligen Geest te Deventer; over lodderhout en net	71
B. VAN DEN BERG: Opmerkingen bij een Gouds tekstje	106
H.L. BEZOEN: Nederlandse soldatentaal in Indië	143
J.C. BRANDT CORSTIUS: Zungchin en Trazil	65
P.L. VAN ECK JR: Herinneringen aan J.H. van den Bosch	7
GERARD BROM: Potgieter en Multatuli	137
J. HAANTJES: Helmers en de Hollandsche natie	33
J. HAANTJES: Valerius en de zee	61
J. HAANTJES: Huygens als vaderlands dichter	129
H.J.A. HISSINK: Coornhert-studie	161
F. JANSONIUS: Sfeerscheppende voorzetselbepalingen bij Franse naturalisten en L.v. Deyssel	166
G. KAZEMIER: Wijziging van taalfuncties en het verdwijnen van de nominatief uit het vlaams	48
H.H. KNIPPENBERG: De ijsvogel als Sint-Maartensvogel	20
H.H. KNIPPENBERG: Ooievaar-metamorphose uit 'Die Evangeliën van den Spinrocke'	113
H.H. KNIPPENBERG: Zwanenzang in de letterkunde	172
J.J. MAK: Daar loopt wat van Sint Anna onder	75
P.C. PAARDEKOOPER: Wat is genus?	23
M. SCHÖNFELD: Ingvaeoons	55

M. SCHÖNFELD: Saksen en Saksisch 110

PH.J. SIMONS: Nominaal en Reëel. (Een greep uit de Semantiek) 97

J. SPOELSTRA: Sporen van Oudgermaanse rechtszeden in 'Het daghet in den Oosten'? 83

CHR. STAPELKAMP: Helpen 21

CHR. STAPELKAMP: Enkele volksnamen van de wilg (salix) 85

CHR. STAPELKAMP: Aantekeningen bij poëzie van Jac. Revius 115

G. STUIVELING: Herinneringen aan Professor Dr G.S. Overdiep 18

C.F.P. STUTTERHEIM: Stilistiek, stijl, stijlonderzoek 139

C.F.P. STUTTERHEIM: Een desideratum 176

C.G.N. DE VOOYS: Niet-herdrukte letterkundige kritieken van Bakhuizen van den Brink 1

C.G.N. DE VOOYS: Boeken over taal- en letterkunde, gedurende de oorlogsjaren in Vlaanderen verschenen 43

C.G.N. DE VOOYS: Onzuiverheid van taal bij Mevr. Bosboom-Toussaint 59

C.G.N. DE VOOYS: Engelse invloed op het Nederlands 145

A.A. VERDENIUS: Hij is vissen, hij is fietsen 149

A. WEYNEN: Een diphthongeringsuitzondering 151

A. WEYNEN: het dialect van het Spel van den heiligen sacramente van der Nieuwervaert 175

Boekbeoordelingen.

C.C. DE BRUIN: *Dat boec der minnen*, door J.M. Willeumier-Schalij (Leidse diss.) 187

L.M. VAN DIS: *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*, door P.J. Meertens 87

	Blz.
L.M. VAN DIS, *De Rederijkers*, door Dr J.J. Mak	120
C.B. VAN HAERINGEN: *Wilhelmus van Nassouwe. Een proeve van synchronische interpretatie*, door J.B. Drewes (Amsterdamse diss.)	188
G.G. KLOEKE: *Dialectatlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*, door Willem Pée met medewerking van E. Blancquaert	179
W. KRAMER: *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst met oefeningen*, door B.H. Erné en Jc. Smit	181
P.J. MEERTENS: *Geschiedschrijvers van onze letterkunde*, door Gerard Brom	86
M. SCHÖNFELD: *Drentse plaatsnamen* en *Groninger plaatsnamen*, door W. de Vries	184
M. SCHÖNFELD: *Toponymie van Noorderwijk*, door J. Helsen	185
G.J. UITMAN: *Spanningen in hedendaags Nederlands*, door Dr C.B. van Haeringen (met Naschrift Dr A. Weynen)	152
C.G.N. DE VOOYS: *Zóó schrijven de Fransch-Vlamingen*. Eene bloemlezing, samengesteld en ingeleid door Prof. Dr Vital Celen	27
C.G.N. DE VOOYS: *Jan Punt en Marten Corver*, door Ben Albach	155
C.G.N. DE VOOYS: *Karaktertrekken der Vaderlandsche Letterkunde*, door Anthonie Donker	177

Aankondigingen en mededelingen.

Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft door W. von Wartburg. - Voorbereiding van een	29

bibliographie der Nederlandsche taal- en letterkunde tot 1800. - Molkenboer's Vondelstudie. - Coornhert's Boëthuisvertaling. - Sint Maarten in West-Friesland

Oost-nederlandse toponymie. - De taalkundig-culturele kant van het annexatie-vraagstuk. - Semantika. - Niederdeutsche Mitteilungen 62

Vlaamse boeken. - Gezelle's Duik-almanak. - Arthur van Schendel. - Maurice Roelants. - La Littérature Flamande au Moyen-Age. - Grammaire néerlandaise. - Twee onbekende tafelspelen. - Vondels Joseph in Dothan. - Geschiedenis der Taalwetenschap. - Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad. - Academische redevoeringen 91

Nieuwe uitgaven in Zuid-Afrika tijdens de oorlog verschenen 93

Een belangrijke Feestbundel. - Bijdragen en mededelingen der dialecten commissie van de Kon. Ned. Akad. - Veldeke-studie. - Nederlandsche schrijvers in vertaling. - Geslepen stenen. - Het verdwijnen van de seksuele -*n* 122

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. - Otto Jespersen († 1943). - Een Middelnederlands reliktwoord ‘woepen’. - Het Volksboek Van den tien Esels. - Gerrit Knop's Schylgerlân (C. de V.) 156

Redaktie-wijziging. - Jaarboek van de Kon. Ned. Akademie. - Handelingen van het 19de Nederlandse Philologencongres. - Barokke lyriek van Protestantsche dichters in de zeventiende eeuw. - Studies over zeventiendeeeuws (A.A. Verdenius) 190

Bladvullingen.

Taria 6

Het snoeijmes der Vlaemsche tale 17
(L.M.Fr. Daniëls O.P.)

Nederlandse woorden in het Amerikaanse 70
Engels

	Blz.
Neologisme of archaïsme?	82
Den dans ontspringen	82
Rotsack	117
Hij heeft luie Evert op de rug. II	119
Saül, Sauwel en Saoel (C.A. Zaalberg)	144
Potgieter (G. Brom)	175
Taria en Teria (C.B. van Haeringen)	189

Uit de tijdschriften.

Ad Interim	95, 160, 191
Apollo	160
Bezinning	191
Bulletin du cercle linguistique de Copenhague	127
Criterium	160
Critisch Bulletin	31, 95
De Gids	31, 63, 95, 125, 158, 191
De Gulden Passer	160
De Nieuwe Stem	158, 191
De Vlaamsche Gids	63, 95, 125, 158, 191
De Vrije Bladen	160
Dietsche Warande en Belfort	95, 159
Levende Talen	31, 64, 96, 126
Leuvense Bijdragen	127
Museum	32
Neerlandia	127
Neophilologus	63, 160
Nieuw Vlaamsch Tijdschrift	158
Ons Geestelijk Erf	96
Paedagogische Studiën	95, 127

Roeping	63, 95, 125, 158, 191
Tijdschrift voor Geschiedenis	127
Tijdschrift voor Levende Talen	32, 64, 96, 126, 160, 191
Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde	31, 126
Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal	128
Tydskrif vir Wetenskap en Kuns	128
Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie	128
Volkskunde	158
Wending	191

Niet-herdrukte letterkundige kritieken van Bakhuizen van den Brink.

De *Gids*-kritiek in de eerste periode (1837-1843), toen Potgieter en Bakhuizen de leiding hadden, is van biezonder belang. Het onderzoek daarvan stuitte aanvankelijk op grote moeielijkheden: bijna alle recensies waren anoniem of droegen misleidende ondertekening met initialen. Op grond van bewaarde korrespondentie is men in hoofdzaak wel geslaagd in een schifting: J.H. Groenewegen stelde Potgieter's aandeel vast; in de uitgave van Bakhuizen's *Studiën en Schetsen* IV werd een bibliografie opgenomen; het aandeel van Hasebroek werd besproken in het proefschrift van J.H.J. Willems. Ook aan minder belangrijke medewerkers kunnen met vrij grote zekerheid een aantal recensies toegeschreven worden[1)].

Behalve dat er allerlei lastig te definiëren klein-goed overschiet - vaak vlijmscherpe spot en hooghartig afwijzende kritiek, die de meeste vrees en ergernis wekte! - zijn er in de opgemaakte lijsten soms onjuistheden en leemten. Uit het volgende zal blijken dat de lijst van Bakhuizen's geschriften aanvulling behoeft, maar ook - wat van meer belang is - dat de uitgevers van de *Studiën en Schetsen* bij hun keuze veel ter zijde gelaten hebben, dat stellig een herdruk verdiend had. Daardoor konden vergissingen ontstaan als die van Walch, waar hij Bahkuizen's beoordeling van *De Boekanier* aan Potgieter toeschrijft, en daaruit zelfs een bewijs put voor zijn ‘onontvankelijke eigenwijsheid’ en ‘ontstellend potsierlijke’ opmerkingen[2)].

Interessant is, in jaargang 1838, Bakhuizen's beschouwing over de hunor-cultus, naar aanleiding van Lublink Weddik's *Pandora*. De tijd toen Jean Paul en Claudius opgang maakten raakt voorbij, sedert jongere vernuften hun voorbeelden vonden in Engeland en in de Franse romantische school. Lublink Weddik heeft al een stoet van onhandige navolgers gekregen: ‘gedachtendenkers, brievenschrijvers, proevenmakers’, alle beoefenaars van een verkeerd genre: ‘Onder een voorwendsel van vooruitgang prediken ze teruggang en draaien ze rond in een kring van dagelijkse meningen. Bovendien is hun stijl zwak: “de stijl moet geen willekeurig gekozen kleed worden, dat enkel tot sieraad en opschik dient”, want dan veroudert de stijl. Moeten wij ons nog bedienen van de vormen van Herder en Claudius? Dat is evengoed imitatie als de gelaakte navolging van de Romantiek! De recensie eindigt met een waarschuwing “tegen het binnendringen van Duitschen toon en trant in onze literatuur”, en is dus een pendant van de afwijzing van Byroniaanse mode.

In *De Gids* van Januari 1839 werd de tweede jaargang van *Tesselschade* besproken. Het eerste deel was het vorige jaar door de redakteur Van

1) Vele jaren geleden trachtten wij in een werkkollege hun aandeel vast te stellen, wat bij de kleine onbeduidende recensies, soms van enkele regels, bij gebrek aan uitwendige en inwendige gegevens vaak ondoenlijk bleek. Het best gelukte dat bij H. Pol, op grond van zijn korrespondentie met Potgieter. Hij recenseerde o.a. gedichten van J.J.L. ten Kate. Aan Van Hasselt (die v.H. tekende) werden o.a. de Provinciale Almanakken toevertrouwd. Heye ondertekende soms met W (= Wit). Beets leverde een zestal, vrij onbeduidende recensies. Helvetius van den Bergh heeft niet veel geleverd. De bijdragen van Geel zijn ondertekend.

2) *Nieuw Handboek der Ned. Lett. Geschiedenis*, blz. 629.

Hasselt met ingenomenheid begroet[1]; Groenewegen acht het "waarschijnlijk" dat de tweede recensie van de hand van Bakhuizen is, maar op grond van inhoud en stijl betwijfel ik dat, en zou ik liever veronderstellen dat Van Hasselt opnieuw deze taak op zich genomen heeft. Dit hangt trouwens samen met de vraag wie de recensie van de derde jaargang (*De Gids* 1840, blz. 97) geleverd heeft, die Groenewegen "stellig" aan Bakhuizen toeschrijft, want daar spreekt de auteur van "onze beschouwingen van het vorige jaar". Of slaat "onze" op de collectieve redaktie en hebben we te maken met een produkt van samenwerking? Misleidend is namelijk dat deze recensie gekoppeld is aan die van de *Aurora* en van de *Muzenalmanak*, door Bakhuizen geschreven. Als van hem ook de *Tesselschade*-recensie zou zijn, dan zou hij zijn eigen werk veroordeeld hebben, want wij lezen: "De schrijver van *Sivaert* moge het ons vergeven; maar wij vinden zijne *Novelle leelijk*. Men versta ons wel. Hij heeft een kunstidee bejaagd, dat hij niet bereiken kon; hij heeft een nieuw spoor willen inslaan, waarop hij verdwaald is". Dit is wel een afdoend bewijs tegen zijn auteurschap[2]. Het waarschijnlijkst blijft dat de drie besprekingen voor rekening van Van Hasselt komen.

Van 1839 dagtekenen nog twee niet-herdrukte boekbeoordelingen. Zeer uitvoerig is de kritiek op de *Johannes en Theagenes* van B. ter Haar. Ernstige bezwaren worden ontwikkeld tegen de wijze waarop de dichter de stof, die hij bij Clemens vond, behandeld heeft, en de vraag geopperd of het denkbeeld van de schrijver: de kamp van het licht tegen de duisternis te schilderen "zich laat behandelen in de Legendenvorm, zoo als de Romantische school haar ingevoerd heeft". Het eindoordeel is niet ongunstig: "omdat wij in den *Johannes en Theagenes* veele sporen van echt dichterlijke gedachten aantroffen, prijzen wij: omdat de vorm door hare gemakkelijkheid verleidelijk worden kan, waarschuwen wij."

Minder belangrijk is de tweede uitvoerige bijdrage: een vernietigende kritiek op twee onbeduidende "Vaderlandsch-historische romans" uit de tijd van Floris V, door J.F. Bosdijk en W. van Rehburgh. De eerste levert een slaafse navolging van J. van Lennep's *Roos van Dekama*; de ander wil de geschiedenis naar waarheid beschrijven, maar zondigt èn tegen de geschiedenis èn tegen de goede smaak: van grote voorgangers had hij kunnen leren dat verbeelding voor een kunstwerk onmisbaar is. Hoewel met grote zorg bewerkt, zou deze breed opgezette kritiek m. i niet voor een herdruk in aanmerking komen. Vermelding verdient de voor Bakhuizen karakteristieke aanhef: *De Gids* heeft meer dan eens zijn gevoelen over Hollandsche Ridderronans gezegd. *De Gids* heeft meermalen aangewezen, welk gedeelte onzer geschiedenis door den luister onzer naburen in de schaduw werd geplaatst: de *Gids* had bijna het vaste land verlaten om onze schrijvers in het ruime pekelzog, zoo als onze dichters, goddank, *plagten* te zeggen, te *loodsen*, en hun aan te wijzen, waar onze nationaliteit een eigen, een schitterend, en bij verstandige opvatting, romantisch kleed kon aannemen. *De Gids* heeft, gelijk meermalen geschiedt, voor dooven gepredikt'.

1) *De Gids* 1838, blz. 142 vlg. Zie Groenewegen's *Pietgieter*, blz. 188.
2) De veronderstelling van A.C. van Waveren in zijn proefschrift over Helvetius van den Bergh (blz. 128) dat Potgieter de afkeuring van Bakhuizen's novelle in deze recensie van hem ingelast zou hebben, is weinig aannemelijk.

In de eerste aflevering van 1840 verscheen de beoordeling van de drie jaarboekjes, waarvan hierboven reeds gesproken is. In het eerste gedeelte, over de *Nederlandsche Muzenalmanak*, is de hand van Bakhuizen gemakkelijk te herkennen: het is onverkort in de *Studiën en Schetsen* opgenomen, terwijl van het minder belangrijke gedeelte over de *Aurora* slechts een fragment geplaatst werd, betrekking hebbende op de poëzie van Ten Kate. Men vindt daar dus niet de aanval op de redakteur Nepveu, wie aan het verstand gebracht wordt dat zijn nieuwe onderneming, naast de *Tesselschade*, eigenlijk overbodig is, nu blijkt dat hij zo weinig belangrijks te brengen heeft, en er geen aanleiding was om weer ‘eene afleiding voor rijm- en schrijfwoede’ te bieden. Een historische novelle van de redakteur wordt vernietigend beoordeeld. Beter is een *Novelle* van Van der Hoop en ‘nog onbekrompener lof vordert een verhaal van Jufvrouw Toussaint’, een anekdote uit het leven van Calvijn. Onder de poëzie is minder ‘dichterlijk onkruid’ dan in de *Muzen-Almanak*: Samenvattend zegt de recensent: Ten Kate toout ‘ondanks zijne gebreken, een eigen talent. Al vreezen wij, dat hij tot verkeerden smaak vervallen is, en dat hij zich toegeeft, met op den verkeerden weg voort te hollen, zijn wij niet blind voor zijnen uitmuntenden aanleg. Wij zijn dubbel bezorgd, dat zijne manier navolging vinden zal, en dat bij deze *Aurora* het licht van wetenschap, verstand en echten smaak niet sterk genoeg zal zijn, om dien valschen gloed te overschijnen’. Spottend eindigt Bakhuizen met de woorden van Victor Hugo: ‘Maintenant croyez à l'Aurore!’

Ten onrechte niet herdrukt is de bekende beoordeling van Toussaint's roman *Engelschen te Rome*, een pendant van Potgieter's bespreking van *De Graaf van Devonshire*. In tegenstelling met het voorbehoud in de voorafgaande recensie oordeelt Bakhuizen: ‘door de magt van haar talent heeft zij zich tot zelfstandigheid verheven, en zich eenen voornamen rang onder onze Romanschrijvers verworven’. Zijn voornaamste bezwaar geldt haar ‘donkere levensbeschouwing’: zij ‘jaagt vooral naar de voorstelling van het hartstogtelijke’, toont daarbij onbetwistbaar talent, maar dient ‘overdrijvingen te beteugelen’. Evenals het gehele boek is ook de stijl ‘meer dan alledaagsch’. De warme aanbeveling, ondanks geopperde bezwaren, eindigt met een raadgeving: ‘Wanneer zij een onderwerp kiest, dat uit zijnen aard kalmer is, en kalmere beschouwing en voorstelling vordert, zal zij ook ligt die overladenheid en hartstogtelijkheid van uitdrukking verzaken, en de kracht van het eenvoudig schoone waarderen’. Ten slotte wordt aangekondigd dat reeds een ‘Vaderlandsche Roman van de veelbelovende Schrijfster’ ter perse is.

Een poging om een debuterend dichter in het goede spoor te leiden wordt dit jaar ook gedaan in een uitvoerige bespreking van *De Boekanier*, door de zeeofficier H.A. Meijer gedicht, en door zijn vriend Boeke uitgegeven. De inleiding en vooral belangrijk als uiteenzetting van het Gidsmotief: de poëzie is ‘een der krachtigste hefboomen om tot nationale goedheid en grootheid het volk te verheffen’. Maar laat men dan ook nationale stof en nationale helden kiezen! ‘Wij hebben geroepen om iets nieuws, toen wij Byron en Victor Hugo en Walter Scott in onze Letterkunde zagen heerschen; want heerschen noem ik het, zoolang hen na te volgen eene aanbeveling bij de menigte is; heerschen noem ik het, zoo *ons* volk en *onze* geschiedenis zich goedschiks laat welgevallen, om het voorwerp te worden van een bastaardkunst’. Onze eigen geschiedenis

levert genoeg helden: avonturiers, burgerjongens en eenvoudige kooplieden, die de roem van ons volk gehandhaafd hebben. Hadden onze oude schilders niet reeds geestdrift voor de zee? ‘Hoe zeer bleven bij die geestdrift onze Dichters ten achteren!’

Aan dit program getoetst blijkt het romantisch produkt van Meijer, ondanks dichterlijke kwaliteiten, teleurstellend. Het is onvoldragen, en zijn vrienden hadden hem moeten aanraden, het enige jaren te laten rijpen. De beoordelaar eindigt met de wens dat ‘de ronde zeeman ons van geene gekrenkte eigenliefde of lage jaloezij zal verdenken’.

Van Bakhuizen's beoordeling van *De Nederlandsche Muzenalmanak* 1841 is alleen de inleiding en de slotalinea in de *Studiën en Schetsen* herdrukt. Na de staking van *Tesselschade* werd een verjonging van het oudere jaarboekje, onder leiding van Nicolaas Beets ‘met blijde verwachting’ tegemoet gezien, maar de uitkomst stelde teleur. De nieuwe Redacteur heeft den moed niet gehad, laat ons liever zeggen, niet getoond, verzen uit den bundel te verwijderen, die ‘aan een vroegere periode hunne geboorte dankende, echter den naam huns Autheurs onwaardig waren’. Dat wordt met bewijzen gestaafd. Sommige gedichtjes, als van Oosterwijk Bruyn, zijn ‘beneden alle kritiek’, ‘Klappermans-Poëzij’. Ook de gedichten van Beets zelf laten ons onbevredigd. De breuk van De Gids met een voor de kritiek zo gevoelig schrijver als Beets, wordt hier al voorbereid. Datzelfde geldt voor Hasebroek. Van hem was een gedicht *Victoria* geplaatst, dat eigenlijk al door Potgieter voor de niet meer verschenen nieuwe jaargang van *Tesselschade* aanvaard was. Des te gevoeliger trof de felle kritiek van Bakhuizen: ‘De hooggeschatte Dichter vergeve het ons, zijne *Victoria* behoort tot die rhetorische verzen, welke ons hoe langer hoe meer tegen de borst zijn. Van waar zij bij geheele drommen in onze Letterkunde ingebroken zijn, weten wij niet; maar zeker is het, dat hunne in het oog vallende kunstigheid de aandacht een' tijdlang verbijsterde’. - ‘Met het oog op *Victoria* moeten wij verklaren, dat die manier op haar toppunt gedreven en stellig van den goeden weg verdwaald is’. Dat is ‘woordenkunstelarij’ in twintig lange koupletten. Een ander gedicht van dezelfde dichter, *Het Woord*, is beter, ‘ondanks den sentimentelen toon, ondanks de duisterheid en onzekerheid, waarmede de gedachte uitgedrukt is’. Verder wordt eigenlijk alleen de bijdrage van Beelo geprezen. De konklusie luidt, dat ‘de middelmatigheid met alle kracht door de openstaande sluis ingebroken is’, en dat de nieuwe Redakteur goed zou doen ‘dien stroom met kracht te keer te gaan’.

In deze jaargang vindt men ook een belangrijke beoordeling van Jonathan's *Waarheid en Droomen*, die nòch in de bibliografie van Potgieter nòch in die van Bakhuizen voorkomt. Terecht onderstelt J.L.J. Willems in zijn proefschrift over Hasebroek (blz. 139) dat wij hier aan Bakhuizen te denken hebben. Dat wordt m.i. zekerheid op de volgende gronden: de inleiding over humor en humoristen herinnert levendig aan de vroegere *Pandora*-recensie. Betreurd wordt dat Claudius en Jean Paul, ‘de modellen onzer germaniserende humoristen’ hier te lande steeds gekopieerd zijn, terwijl de humor van Sterne weinig doorgrond werd. Men jaagt naar humor die ‘meer gezocht wordt in den vorm dan in de zaak’. Men spreekt al te vaak van humor, wanneer men ‘het deftige in een hansworstenpak kleedt’. Dan spreekt hij over de vrome humoristen, die altijd iets hybridisch vertonen. Jonathan vereerst Lamb, maar verlochent

zijn individualiteit als hij een kopie wordt van zijn voorganger. Bovendien is zijn ‘militante stijl’ niet in rust. Hoewel de recensent prijst en in Jonathan een belofte ziet, staat hij blijkbaar minder sympathiek tegenover Hasebroek dan Potgieter, die juist in deze jaren warme vriendschap voor hem gevoelde.

Er zijn nog enige kleinigheden die op Bakhuizen en niet op Potgieter wijzen. Een uitdrukking als ‘het substraat der gedachten’ (blz. 400) zal Potgieter niet licht gebruiken, terwijl hij evenmin zich zelf met name zou noemen, als op blz. 401 invloed van Potgieter (*Het Noorden*) ondersteld wordt. Ten slotte wordt op blz. 405 de Diotime van ‘onzen Hemsterhuis’ - een oude bekende van Bakhuizen! - ter vergelijking aangehaald. Deze interessante bespreking verdient dus een plaats naast de uitstekende, veel meer bekende, uitvoerige recensie van Potgieter's *Liedekens van Bontekoe*. Toch zijn daarvan in de *Studiën en Schetsen* (III, 221-229) maar twee fragmenten herdrukt, al zijn deze zeer goed gekozen. De uitvoerige bespreking en beoordeling van de liedjes, van het kader, en de vraag in hoeverre ze daarin passen, is bij de herdruk dus achterwege gebleven.

De jaargang 1842 bevat twee bijdragen van de hand van Bakhuizen, die geen van beide herdrukt zijn. Een voorbeeld van een onbarmhartigvernietigende kritiek is die op de *Reisherinneringen* van Mr J. van 's Gravenweert, de Homerus-vertaler, onder de titel *Het Noorden en het Oosten* in drie delen verschenen. De schrijver doorreisde Europa en Azië; hij had toegang tot allerlei kringen, sprak met vorsten en geleerden, maar zijn verhaal bleek ‘volslagen teleurstellend’ door oppervlakkigheid en onbeduidendheid, ijdelheid en gebrek aan grondige kennis. ‘Onze voorvaders wisten beter dan wij, wat reizen is!’ roept Bakhuizen uit, en hij herinnert aan de oude journalen, aan de reis van de jeugdige Hooft. ‘Hoe wij huiveren bij het denkbeeld dat dit Werk ons in den vreemde zal vertegenwoordigen, helaas! dat wij het u zeggen moeten!’ Hoe zal men daar oordelen over ‘een Boek, voor welks vorm geene zorg is gedragen, vol van oppervlakkigheid, die nergens te verschoonen is, in eenen stijl zonder kracht of oorspronkelijkheid, zonder iets dichterlijks, ofschoon van eenen *would be poët*, om kort te gaan, riekend van hoflucht, walgelijk van subjectiviteit, arm van geest, flaauw van uitdrukking, te onbeduidend voor eenen geleerde, te laf voor eenen man van smaak, te arm voor eene ondervinding van twee jaren.’

Juist dergelijke vrijmoedige kritiek van jongeren op een deftig en aanzienlijk geleerde als Van 's Gravenweert maakt het begrijpelijk dat *De Gids* in konservatieve kringen als aanmatigend-revolutionair verworpen werd.

Voortreffelijk is de recensie van *De Nichten*, het blijspel van Helvetius van den Bergh, dat bij de opvoering door het publiek veroordeeld was, maar door de auteur in een zelfverdediging (*Gesprek over de Nichten*) in bescherming genomen. Het gold hier een schrijver die door *De Gids*, bij monde van Potgieter, als veelbelovend verwelkomd was, maar Bakhuizen, gedachtig aan de hoge roeping van de kritiek, heeft de vriend niet gespaard en het vonnis in een diepgaande, gedetailleerde beoordeling bevestigd. Het ideale blijspel vereist ‘een naauwe ineenvlechting van karakter, zeden en intrigue’. Karikaturale overdrijving is geoorloofd, maar de karakters moeten waar blijven; ze mogen geen monsters worden. Aan dat gevaar

is Van den Bergh niet ontkomen: zijn antipathie heeft hem parten gespeeld. Op allerlei punten geeft de criticus aan, hoe de karakterschildering te verbeteren geweest zou zijn en de onwaarschijnlijkheid te vermijden. Ook de intrigue is onbevredigend. De lof voor de levendige dialoog, voor enige verrassende en komische tonelen weegt niet op tegen de konstatering dat het geheel als mislukt te beschouwen is.

Deze eerlijke kritiek eindigt met de oprechte verzekering: 'De strengheid, waarmede wij *de Nichten* onderzochten; de uitvoerigheid, waarmede wij van ons oordeel, zoo vaak wij moesten afkeuren, rekenschap gaven, moge hem het bewijs zijn, dat deze beoordeeling het werk eens vriends is; - van eenen vriend niet alleen, maar van eenen bondgenoot, die vooruitgang van beschaving, vordering van Kunst, krachtige ontwikkeling van nationaliteit wenscht.'

Het jaar 1843, het laatste van Bakhuizen's redakteurschap, bracht behalve het bekende oordeel over Hooft's *Warenar* naar aanleiding van de uitgave van M. de Vries, slechts een interessante recensie van *Een Ezel en eenig speelgoed* door Van Limburg Brouwer. Ontstemd door 'schimpscheuten op de litteratuur van den dag', begint Bakhuizen met een verdediging van de jongeren tegen deze, volstrekt niet eenzijdige classicus, maar toont daarbij zelf zijn eigen brede klassieke ontwikkeling en belezenheid door de compositie van dit ezelverhaal bij de Nederlandse bewerker te vergelijken met zijn voorbeelden: Apuleius en Lucianus. Een opmerkelijke uitweiding geeft een vergelijkende beschouwing van het zedelijkheidsbegrip in de Oudheid en in de nieuwe maatschappij, waarbij het 'uitmonsteren van het onzedelijke' door Van Limburg Brouwer afgekeurd wordt. De recensent eindigt met welgemeende lof: de auteur is geleerd, maar tegelijk populair. Zijn stijl is 'levendig, bevallig, vloeijend', zodat 'de nieuwere school zelve niet zou aarzelen hem onder de uitstekendste voorbeelden van Hollandsch Proza te rangschikken'.

Uit deze samenvatting van wat uit Bakhuizen's kritisch werk in *De Gids* niet herdrukt werd en dus minder bekend bleef, kan blijken dat de *Studiën en Schetsen*, hoeveel belangrijks men daar ook vindt, de schrijver in dit opzicht niet volledig tot zijn recht doen komen. Een aanvulling of een volledige herdruk zou dus, naast Potgieter's *Kritische Studiën* de betekenis van deze eminente criticus in de belangrijke eerste Gids-jaren beter doen uitkomen.

C.G.N. DE VOOYS.

Taria.

In de vorige jaargang van ons tijdschrift (blz. 148-149) vestigde Dr C.B. van Haeringen de aandacht op eigenaardige samenstellingen met *-taria*, gevormd naar analogie met *cafetaria*. Ter aanvulling wijzen wij aan drie nieuwe voorbeelden: in Utrecht kent men: *de goedkope taria* en een *stoffentaria*. Kort daarna trof mij in een advertentie van de N.R.C. een nog vreemder formatie, nl. *musitaria* voor een muziekhandel.

Herinneringen aan J.H. van den Bosch.

Dr H.J. de Vos, *In memoriam J.H. van den Bosch*. Verhoudingen en geestelijke ontmoetingen in 't leven van Jan Hendrik van den Bosch. 1862-1941. Brussel. Uitg. mij. A. Manteau N.V.z.j.

't Was in 1902. Ik was nog jong. Pas 'n paar artikelen waren van mij in tijdschriften gepubliceerd. Toen had ik 'n stuk geschreven over onze 17e-eeuwse emblemata; en 't aan de redaktie van ‘Taal en letteren’ aangeboden. Na verloop van tijd kreeg ik 'n brief van een van de redakteuren, van J.H. van den Bosch. M'n stuk was toen bij de overige leden van de redaktie, maar hij zond me vast zijn opmerkingen die bij de lektuur van m'n stuk bij hem waren opgekomen. Hij schreef van ‘enkele’ opmerkingen: de brief bestond uit acht zijden, tamelijk dichtineen geschreven. ‘Ik had hem niet geschreven als ik gedacht had dat u hem niet lezen wou’, luidt de slotzin. Ik heb hem gelezen! Ik heb hem genoten; hoewel hij van mijn beschouwing niet veel overliet. Maar 't was 'n literatuur-les, fris, leerrijk, vol perspektief - waarvoor ik de schrijver toen, en nu nog, zeer dankbaar was. Ik wil uit die brief een citaat geven dat tekenend is voor de opvattingen van de schrijver. 't Ging over Cats' ‘Spieghel van den ouden ende nieuwen tijt’: ‘Hoe ànderen anders tegenover dit werk staan, kan u daaruit blijken dat ik er dikwijls in ga lezen *tot mijn stichting*, zoals ik tot mijn stichting in Spieghels Almanak vaak lees, die beide werken zijn altijd weer nieuw voor me, voeden me, brengen me tot kennis en inzicht, maken mij denkende; van die beide punten uit tracht ik het oude (en noch niet overal verdwenen) Volksleven te begrijpen’. Ik meende met deze persoonlijke herinnering te mogen beginnen, nu ik 't boven vermelde boek hier ga aankondigen.

De baanbrekende figuur, die Van den Bosch was, wordt in dit in memoriam door 'n vlaming besproken. Bij ons is hij stellig nog niet vergeten; in Zuidnederland is hij 'n weinig bekende persoonlijkheid. Maar zowel in Zuid als in Noord kan deze uitvoerige levensbeschrijving met groot genoegen, en - wat meer zegt - met grote waardering gelezen, ja bestudeerd worden. Want zeker is 't 'n levensbericht van Van den Bosch; maar 't schetst ons bovenal de essayist, de literatuurkenner, de redakteur van ‘Taal en letteren’ en van de ‘Zwolse herdrukken’, de strijdende moedertaal-pedagoog. En dit alles, nieuw voor 't Zuiden, is voor ons in 't Noorden ongetwijfeld hernieuwde belangstelling overwaard. En gewenst! Want inderdaad is 't zo: Nu zowat vijftig jaar geleden, begon Van den Bosch ‘met de vurigheid van de apostel en de gedegen kennis van de wetenschapsman de goede strijd als moedertaalpedagoog’ - maar hoeveel is daarvan nog altijd 'n vrome wens gebleven! Laat ik hier op één bedenkelijk verschijnsel de aandacht mogen vestigen. De taalmethodes (voor l- en m.o.) van de laatste tijd schijnen zich te onderscheiden door 'n enorm aantal oefenboekjes: 12, 15, 20! Ik heb niet nagegaan, of en hoeveel er in die methodes aanwezig is van, laat ik nu maar zeggen, 't nieuwe(!) taalonderwijs: dit is 'n studie op zichzelf, die nu niet aan de orde is. Maar ik herinner eraan dat, toen Van den Bosch voor 't eerst 'n betrekking als leraar te Zierikzee aanvaardde, hij alle boekjes verdonkeremaande; want hij was ervan overtuigd dat 't ‘absurd is het kind iets anders te willen laten zeggen dan zijn eigen gedachten, en anders te willen laten schrijven dan zijn eigen taal.’ Bovendien, voor taalonderwijs brengen

de leerlingen 't materiaal zelf mee: ‘een materiaal - dat zij vinden en ontdekken en dat geheel of grotendeels binnen hun bereik is te brengen en waaraan het geestelijk vermogen op allerlei wijs kan geoefend worden.’ En dan: ‘Een leerboek zelfs mèt een leraar is niet in staat een klas te inspireren met de geest des levens. Dat kan alleen de tintelende aanraking met het Leven zelf, het stille gaan tot de geheimzinnige diepere inniger werkelijkheid en dit is een kwestie van methode.’ Ik zal Van den Bosch maar niet langer citeren; want ik weet ook wel dat lang niet allen zulke begenadigde docenten zijn, als hij er een was. Hij gaf dan ook 't ‘leesèn taalboek’ uit: maar dat bestond slechts uit twee delen! Mogen zij die taalonderwijs geven met methodes waarop ik zoëven doelde, zich steeds bewust blijven dat de leerlingen zelf hun taal op school meebrengen; levende taal, waarmee en waaraan ze die taal hebben te ontwikkelen. Vergeef me deze uitweiding: ik keer weer tot 't boek terug.

Ik moet me bepalen tot 't aangeven van enkele belangwekkende biezonderheden. Treffend is al dadelijk in 't begin, de brief die Van den Bosch aan z'n vader schreef, om deze te zeggen dat hij niet meer kon blijven studeren voor predikant (hij was toen aan de Theologische School te Kampen), want dat hij voelde daartoe de roeping te missen. En 't antwoord van de vader op deze brief! Wat 'n ideale verhouding in dat gezin tussen ouders en zoon. Na studie en bespiegeling kwam deze laatste tot 'n religieus humanisme; tot enig kerkgenootschap trad hij nooit toe. In later jaren, onder invloed van korrespondentie en gesprekken met K.A. Borren, 'n markante figuur in de haagse onderwijzerswereld van die tijd, nam hij kennis van enkele socialistische werken, en sloot zich aan bij de sociaal-demokratie, zonder echter daar op de voorgrond te treden.

Merkwaardig is de verhouding van de jonge Van den Bosch tot de oude - hij was al emeritus-hoogleraar en ver in de zeventig - Nicolaas Beets. Merkwaardig, zeg ik; want Beets ging 'n heel eind (niet helemaal) mee met de ideeën van Van den Bosch, vooral op letterkundig gebied. Hij had daarvoor 'n vergaande, meevoelende, opwekkende sympathie, zowel wat betreft de inhoud van diens uitingen, als de vorm ervan. Zo schreef Beets: ‘Verdam en anderen zijn niet tevreden over Uw stijl. Ik zou U echter niet raden U onder den invloed van Verdam's stijl te begeven. Die is goed, maar meer ook niet. De Uwe gaat boven de schreef, is pittig, en toont geest en smaak. Het is een *eigen* stijl, *Uw* stijl, mij heeft hij van den beginne aan getroffen en geboeid. Blijf er bij bid ik U. Maar gij kunt niet anders’.

In 't derde hoofdstuk wordt de redakteur van Taal en letteren en van de Zwolse herdrukken behandeld. We krijgen hier de geschiedenis van deze beide uitgaven. Vooral uit de briefwisseling met Buitenrust Hettema is daarvoor geput. En zo zijn we getuige van 't ploeteren, al die jaren, van de redaktie; vooral doordat 't met 't abonnementenaantal maar niet wilde vlotten. Ook kleine redaktionele wrijvingen bleven niet altijd uit. Na zestien jaargangen sukkelen moest eindelijk 't tijdschrift ophouden te bestaan: de Nieuwe taalgids nam toen z'n plaats in. In 1921 verdwenen ook de Zwolse herdrukken.

1893 was 'n belangrijk jaar voor de moedertaal-beweging. Vooreerst kwam Van den Bosch met 'n artikel in het Nieuws van den dag, n.a. van de brochure van Kalff *Het onderwijs in de moedertaal*. En daarna gaf hijzelf z'n brochure, getiteld *Pleidooi voor de moedertaal, de jeugd en de*

onderwijzers. Dit geschrift heeft heel wat stof doen opdwarrelen. We krijgen nu een-en-ander uit brieven van voor- en tegenstanders; waarvan ik hier alleen noem die van Logeman, waarbij twee uiterst uitvoerige brieven van Van den Bosch zelf zijn opgenomen. Deze zijn heel belangrijk en zeer instruktief, omdat hij daarin ook enige staaltjes geeft uit de praktijk van z'n taalonderricht. Datzelfde vinden we ook in die niet uitgesproken lezing, die als bijlage is afgedrukt. Zulke dingen pakken; en we kunnen ons zo voorstellen dat z'n oud-leerlingen, zelfs nog na 25, 30 jaar zich z'n levend en vruchtbaar taalonderwijs met grote dankbaarheid herinnerden. Ook deze herinneringen komen in 't boek voor, in 't laatste hoofdstuk.

Zie, dat taalonderwijs was voor Van den Bosch niet enkel 'n taal-, 't was veel meer 'n pedagogische, dus in de grond 'n ethische kwestie. En nu wilde ik nog even terugkomen op die persoonlijke herinnering waarmee ik deze aankondiging begon. 't Grote verschil tussen Van den Bosch en mij toen, was dat hij die literatuur psychologisch en sociologisch, ik enkel historisch beschouwde; hij groef in de diepte, ik bleef aan de oppervlakte; ik ging louter aanschouwelijk tewerk, hij met aanschouwende liefde (‘sehende Liebe’, Pestalozzi). En hierdoor, door deze aanschouwende liefde, was 't Van den Bosch mogelijk z'n literatuurbeschouwing en z'n taalonderwijs op 'n nieuwer, hoger plan te brengen. En hiervoor behoorde ons volk hem dankbaar te zijn.

Wij zijn Dr de Vos dankbaar voor z'n mooie boek; waarin hij, puttend uit de dokumenten die Van den Bosch hem ter hand had gesteld, ons 'n levendig beeld, niet enkel dan Van den Bosch zelf, maar ook van ‘verhoudingen en geestelijke ontmoetingen’ die deze in z'n leven gehad heeft, tekende. Dr de Vos promoveerde op 'n dissertatie over *Het moedertaalonderwijs in de Nederlanden*, waarin hij de verdiensten van Van den Bosch, als moedertaalpedagoog in 't licht heeft gesteld.

We zijn dankbaar; maar.... we zijn niet geheel voldaan. Trouwens, Dr de Vos wijst zelf op de leemte in z'n boek; n.l. dat we graag 'n aantal brieven van Van den Bosch zelf erbij zouden gehad hebben: aan Hettema, aan Beets, aan Byvanck van De Gids, aan Meyer, en andere. Zeker, ik kan me begrijpen dat de samensteller gedacht heeft, alleen te geven wat zijn dokumenten bevatten. Maar daar staat tegenover dat, mocht nu eens dat andere materiaal opgediept worden, we weer 'n stuk krijgen, en geen geheel. Daarom was 't toch eigenlijk wel gewenst geweest, als Dr de Vos zelf getracht had dat ontbrekende materiaal in 't Noorden onder 't oog te krijgen; waardoor hij in staat zou geweest zijn, 'n volledig beeld ons te schenken. Laten we hopen dat een-en-ander later nog eens in orde komt. Voor dat geval heb ik er nog 'n wens bij: achterin staat 'n lijst van door Van den Bosch gehouden lezingen. Moge daarbij komen 'n Bibliografie!

De uitgever verdient ook 'n woord van lof voor de wijze waarop hij in deze moeilijke tijd ('t werk is in of na 1942 verschenen) dit boek heeft uitgegeven: 'n kloek formaat, met 'n mooi portret tegenover 't titelblad, en 'n behoorlijke band, waarop - aardig idee! - in faksimile is afgedrukt 't begin van 't Nieuws-van-den-dag-artikel van Van den Bosch ‘Van eene Moedertaal-beweging’.

Ten slotte: als nu eens Zuid en Noord tesamen de nalatenschap van Van den Bosch gingen aanvaarden - en dan (zoveel mogelijk) ten volle!

Amsterdam.

P.L. VAN ECK Jr.

Een gemiste kans.

Onze Nederlandsche literatuurgeschiedenis mag zich verheugen in het bezit van twee belangrijke werken, die inlichtingen en meer dan eens ook inzicht verschaffen, zoo dikwijls de bestudeering van een onderwerp uit onze letteren dat vergt. Zoowel Kalff's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* als Te Winkel's *Ontwikkelingsgang* pretendeeren een geschiedenis te geven, dat wil dus zeggen, een samenhangend verhaal en beschouwing van letterkundige stroomingen en kunstwerken, welke het resultaat is van des schrijvers historische en critische activiteit, de synthese van zijn weten en oordeelen, in een weerzijds elkaar doordringen van deze beide tot standgekomen[1]. Het is algemeen bekend, dat Kalff aan deze eisch veel beter heeft beantwoord dan Te Winkel, wiens zevendeelig werk eerder een pakhuis boordevol feiten betreffende onze cultuurhistorie heeten mag dan een literatuurgeschiedenis[2]. Hoe dankbaar men hem ook moet zijn voor de enorme kennis, die hij in deze banden ons ter beschikking stelt, de vraag dringt zich toch op, of hij niet beter had gedaan er een letterkundig lexicon van te maken. De gebruiker zon dan meestal direct vinden, wat hij thans via de registers moet zoeken. En bovendien zon het pijnlijk gemis aan compositie en aan echt aesthetisch-critisch inzicht (al zijn deze binnen het kader van een afzonderlijke woordenboekartikel weinig minder noodig) dan niet zoo in het oog zijn gevallen. Maar hij heeft het niet gedaan en de behoefte aan een, zij het ook slechts beknopt, modern letterkundig woordenboek is blijven bestaan. Tot heden heeft niemand daarin voorzien, ondanks het voorbeeld van Witsen Geysbeek's *Biographisch, Anthologisch en Critisch Woordenboek der Nederlandsche Dichters*, dat in 1821 begon te verschijnen en waarvan K.J. van der Aa in 1864 met medewerking van Da Costa, Schotel, Bodel Nyenhuis en anderen een uitbreiding en vervolg gaf.

Bij andere landen is het onze op dit punt achter. Reeds uit het eerste decennium dezer eeuw dateert de *Dizionario Storico Manuale della Letteratura italiana*, 1000-1900, *compilato ad uso delle persone colte e delle scuole* van Prof. Vittorio Turri (tijdens de oorlog moet van dit ongedateerde werk een nieuwe druk zijn verschenen). Hermann Anders Krüger gaf in 1914 zijn *Deutsches Literatur-Lexikon, Biographisches und bibliographisches Handbuch mit Motivübersichten und Quellennachweisen*. Niet biografisch maar uitsluitend literaire begrippen behandelend is het vierdeelige werk van Merker en Stammler: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte* (1925/26). Engeland volgde met Sir Paul Harvey's *The Oxford Companion to English Literature* (1932, 1937^2), waaraan voor den gebruiker zeer nuttige bijlagen zijn toegevoegd, zooals een eeuwigdurende kalender, een kalender der heiligendagen en oriënteerende stukken over censuur, auteursrecht, e.d. *The Oxford Companion to classical Literature* (1937) van denzelfden auteur is even zakelijk, practisch en overzichtelijk in het gebruik, niet alleen voor mannen van het vak, maar ook voor een breede kring van liefhebbers en belangstellenden. Van de

1) Ben. Croce, *Kritik und Literaturgeschichte* (1920) in *Kleine Schriften zur Aesthetik*, II, 1929, 35-39.

2) Nadat dit geschreven was, kwam mij Gerard Brom's zoo juist verschenen *Geschiedschrijvers van onze Letterkunde* in handen. Het genoemde verschil tusschen Kalff en Te Winkel wordt in dit voortreffelijke werk even boeiend en levendig als scherp critisch uiteengezet.

groot opgezette *Dictionnaire des Lettres françaises*, verschijnend onder leiding van Mgr. George Grente, is nog slechts één aflevering (1939) verschenen.

Kunnen al deze werken ook met min of meer vrucht door onze Neerlandici worden geraadpleegd, met name waar het gaat om een eerste oriënteering in zake literaire begrippen of de bestudeering van onderwerpen uit de vergelijkende literatuurgeschiedenis, toch zullen zij de onmisbaarheid blijven voelen van een beknopt woordenboek der Nederlandsche letteren. Alle lof verdient dan ook het initiatief van den uitgever, die besloot zulk een werk te doen verschijnen. Als *Letterkundig Woordenboek* door K. ter Laan[1)] kwam het eenige tijd geleden van de pers. Maar veel minder enthousiast dan over dit initiatief moet men zijn over de inhoud van wat ons wordt geboden, dat wil dus zeggen: over de keuze van den schrijver. Welke verdiensten de heer Ter Laan ook op verschillende gebieden mag gehad hebben, een letterkundige is hij niet en dat doet zich in dit werk maar al te pijnlijk gevoelen. Een beknopt letterkundig woordenboek stelt zoo mogelijk nog zwaardere eischen aan den samensteller dan een veeldeelig. Want nog meer komt het hierbij aan op een goede keuze en een juist inzicht. Het is geen werk voor een leek om in zijn snipperuren, in treincoupé of antichambre even op te knappen, maar voor den vakman, die zoowel van de feiten als van de problemen der literatuurgeschiedenis op de hoogte is.

De eischen, die men aan een dergelijk werk mag stellen, zijn: overzichtelijkheid, nauwkeurigheid, beknoptheid en eenig oordeel des onderscheids van wat wel en wat niet belangrijk is. De overzichtelijkheid is ermee gediend, wanneer b.v. na het vetgedrukte titelwoord een artikel volgt, dat van een persoon zijn voornaamste levensfeiten en werken meedeelt, vergezeld van een korte karakteristiek, soms van slechts enkele regels, of dat van een begrip kortelijk de oorsprong, de geschiedenis en het wezen aangeeft. De artikelen dienen, zoo noodig, elk gevolgd te worden door een zeer beknopte literatuuropgave, in een kleinere letter gedrukt. Namen of andere woorden in een artikel, die elders in het boek afzonderlijk worden behandeld, kunnen ter verwijzing daarnaar b.v. van een sterretje worden voorzien. De eisch van nauwkeurigheid behoeft geen verdere toelichting, evenmin die van beknoptheid, hoe moeilijk deze soms ook vervuld kan worden bij de behandeling van een ingewikkeld probleem.

De heer Ter Laan heeft kans gezien tegen al deze eischen niet enkele of zelfs vele malen, maar doorloopend en op elke bladzijde te zondigen. Zijn artikelen zijn slordig en flodderig geschreven. Hij springt van de hak op de tak, begint op de meest willekeurige momenten een nieuwe alinea en schrijft soms een stijl, waarvoor een eindexamencandidaat zeker geen voldoende zou krijgen. Erger is het, dat zijn boek wemelt van halve waarheden, onnauwkeurigheden, omissies en fouten, zoodat het als naslawerk volkomen onbetrouwbaar is. Zou men een enkele maal, bij een verkeerd jaartal b.v., nog aan een drukfout kunnen denken, het meerendeel dezer gebreken getuigt van een verbijsterende ondeskundigheid van den schrijver op dit gebied. Aan het eind van zijn boek heeft hij een geperforeerd, uitscheurbaar blad voor ‘Aantekeningen en opmerkingen’ van de lezers laten plaatsen met het verzoek dit aan hem of aan den uitgever te willen opzenden. Voor dat doel had hij hun echter wel een met wit papier doorschoten exemplaar mogen beschikbaar stellen. ‘Voor welwillende opmerkingen en aanvullingen zal ik zeer erkentelijk zijn,’ schrijft hij in

1) G.B. van Goor en Zonen's U.M., 's-Gravenhage, 1941.

zijn voorbericht. Maar is het niet wat veel gevergd de welwillendheid in te roepen van menschen, die men knollen voor citroenen verkoopt? Want bekocht voelt men zich. Evenals zoovele Nederlanders gedwongen lange tijd buiten mijn woonplaats rond te zwerven en dus zeer beperkt in studiemogelijkheid, schafte ik mij dit boek aan in de hoop door een handig naslawerk het gemis van mijn Kalff en Te Winkel eenigszins te vergoeden. Hoe bedrogen kwam ik uit.

Toch wil ik de door den schrijver en uitgever (want ook deze is verantwoordelijk; waarom heeft hij niet de raad van deskundige adviseurs ingewonnen?) opgeroepen on-welwillendheid niet zoo ver drijven, dat ik het aan bewijzen voor het bovenstaand oordeel zou laten ontbreken. Ik doe daartoe enkele willekeurige grepen uit het zeer vele, dat ik aanstreepte. De trefwoorden geef ik aan door cursieve letters.

Van een dichter van het formaat van *Adwaïta* kan men zich niet met deze twee nietszeggende regels afmaken (noch zijn jaartallen, noch de titels van zijn werken worden ons meegedeeld!): ‘ps. van. J.H. der Mouw (Adwaïta is de eenheid van de gehele bezielde schepping volgens de Indische wijsbegeerte)’. In het artikel over de *Aernoutsbroeders* had een vermelding van Dr Enklaar's belangrijke studies over dit onderwerp in geen geval mogen ontbreken, evenmin als de naam van Baumgarten in het artikel *Aesthetica*, dat ook overigens in zijn gebrek aan begripsbepaling geheel onvoldoende is. De *Ballade* was niet alleen een dichtvorm van de Romantici, maar ook van de Rederijkers; de vorm, bij de laatsten in gebruik, vond in moderne tijd navolging bij Slauerhoff e.a. Ter Laan maakt van het een noch van het ander melding. Het artikel over de *Barok* is veel te kort en samengeflanst uit enkele losse, ten deele bovendien onjuiste opmerkingen. Van de ontwikkeling van dit begrip vernemen wij evenmin iets als van de problematiek, die ermee verbonden is in de hedendaagsche literatuurwetenschap. Ook van de ontwikkeling der *Biografie* ontbreekt elke aanduiding; de schrijver meent te kunnen volstaan met wat namen en titels. Bij de behandeling van *Bredero* deelt hij als zeker mee, dat deze het leven van Van Mander heeft beschreven, hoewel dit toch niet meer dan waarschijnlijk is en wellicht ook des schilders broer, de schoolmeester Adam van Mander daarin de hand heeft gehad. Van Heiman *Dullaert* lezen wij, dat hij ‘behalve zijn oorspronkelijk werk een vertaling van de gedichten van Du Bellay gaf’! Ik denk, dat weinige literatoren den heer Ter Laan dankbaar zullen zijn voor deze onverwachte verrijking van Dullaert's oeuvre. Een soortgelijke verrijking moest *Marsman* zich laten welgevallen, aan wien een bundel ‘Zonnige Septembermorgen’, verschenen in 1934, wordt toegekend. Gemeenplaatsen schuwt de schrijver allerminst. Zoo lezen wij over Constantijn *Huygens* de treffende karakteristiek, dat hij ‘een zeer bijzondere figuur in onze letteren’ was. Ook verwart de auteur (op p. 223, tweede kolom bovenaan) diens Latijnsche proza-autobiografie, uitgegeven door Worp, met zijn autobiografisch gedicht in dezelfde taal, uitgegeven door Hofman Peerlkamp en door Loosjes in 1821 (niet in 1817) in Nederlandsche verzen overgezet. Dat *Margriete Keyzer* Bredero's geliefde zou geweest zijn, is een door niets bewezen fictie van Schepers, wiens naam hierbij echter niet wordt genoemd. Bij de bespreking van de figuur van *Prins Maurits* in onze literatuur had de dissertatie van Bax, welke juist dit onderwerp behandelt, niet onvermeld mogen blijven. *Rodenburg* was niet ‘de eerste, die drama's opbouwde

uit de Vad. Gesch.'; dat had Duym al voor hem gedaan in zijn *Gedenckboeck* (1606), waarvan echter het jaartal niet wordt opgegeven. Voor de afwisseling doet de schrijver onze wrevel in verbazing, zoo niet in vrolijkheid overgaan, als wij lezen over *Slauerhoff*'s werk: 'zijn gedichten vertolken vaak meegevoel met de armen'. Tollens staat alfabetisch toch te ver uit de buurt om een verwisseling mogelijk te maken. Niet minder verbazing zal de mededeeling wekken, dat de *Poetische Spectator* van 1784 (het blad van Bellamy c.s.) 'voornamelijk gewijd is aan kritiek, b.v. van M. Nieuwenhuyzen, Hoffham en Heiman Dullaert'! Evenals in het geval Du Bellay heeft de auteur wel eens de klok hooren luiden zonder eenig vermoeden te hebben omtrent de plaats van de klepel. Eerder medelijden dan vrolijkheid daarentegen wekt de opmerking, dat *symbolische kunst* 'gedachte in beeld' brengt; dat doet zij nu juist niet in tegenstelling tot de emblematische kunst der 17de eeuw. Van *Revius*' reis door Frankrijk, wegens de invloed van de Pleiade op zijn dichterschap toch van zoo groote beteekenis, wordt niet gerept; eenige toeschrijvingen, titels en jaartallen in dit artikel zijn bovendien onjuist, wat niet goedgemaakt wordt door het citeeren van enkele totaal overbodige versregels van een gelegenheidsdichter. Ondeskundigheid toont de schrijver ook, als hij niet weet te kiezen tusschen het belangrijke en het onbelangrijke. *R. van Reest*, die een paar volmaakt onbeduidende romannetjes schreef, kan even goed gemist worden als het artikel over *Overgangsdichters*. Er was voorts niets op tegen geweest, als de schrijver in plaats van het woord *Rahmen-Erzählung* de goed-Nederlandsche termen raamvertelling of kader-vertelling had gebruikt. Van de vele stijlbloemen pluk ik slechts de volgende (s.v. *tragi-comedie*): 'De ernstige rollen werden vervuld door voorname dames en heren, de komische door mannen en vrouwen van lagere stand'. Tenslotte zij nog opgemerkt, dat de auteur zijn locaal-patriottische voorkeur zoo ver drijft, dat zelfs de meest onbeteekenende scribent op het gebied van taal of letteren vermeld wordt, mits deze maar in eenigerlei betrekking tot Groningen staat, terwijl aan de andere provincies in dit opzicht niet of nauwelijks aandacht wordt besteed.

Heb ik met deze lange opsomming van onjuistheden (nog slechts een fractie van het totale aantal) reeds veel van het geduld der lezers gevergd, ik wil aan de door den schrijver ingeroepen welwillendheid nog verder tegemoet komen door twee proeven van zijn werk af te drukken. Ik kies daarvoor een artikel over een dichter en een over een literair begrip, namelijk over Revius en over de Barok. Onder elk moge dan, voor het geval dat hij een 'opbouwende critiek' verlangt, in alle bescheidenheid worden aangegeven, wat er van deze artikelen te maken is met eenige goede wil en serieuze toeleg. Natuurlijk pretendeer ik niet hiermee de volmaaktheid bereikt te hebben. Een zekere mate van subjectiviteit in keuze en voorstelling is onvermijdelijk. En het laatste woord omtrent een dichter, een kunstwerk of een begrip is nooit te spreken. Over Revius zal b.v. na vijftig jaar misschien, over de Barok zeker anders worden geschreven dan nu.

Barok,

o., het tijdperk dat volgde op de Renaissance en tot de 18de eeuw duurde; streeft naar grote stijl. In de bouwkunst pracht tot overlading toe; 't slot Schönbrunn bij Wenen en 't Kasteel van Versailles. Vandaar

(!K.) *barok* = grillig, zonderling, terwijl in wezen het Barok juist op de klassieke stijl berust, immers voortkwam uit de Renaissance. 't Barok beheerste 't gehele leven. In de schilderkunst zijn Rembrandt (!K.) en Rubens de voornaamste; als vorst is Lodewijk XIV het toonbeeld. De *Barokpoëzie* is verheven of hoogdravend: Corneille, Racine; bij ons Huygens (!K.) en Vondel. Barok in de bouwkunst, kerken, o.a. te Antwerpen, Leuven en Brussel; de gildehuizen van Brussel; Rubens' huis te Antwerpen; 't Mauritshuis te 's-Gravenhage, stadhuis te Amsterdam. In de muziek de opera.

Barok.

De oorsprong van het woord is onzeker (Portug. barroco = scheefronde parel, Ital. baroco = een modus in de syllogistiek). In de 18de eeuw wordt het gebruikt in afkeurende zin, synoniem met ‘Gotisch’ (o.a. door Winekelmann en de Encyclopaedisten) voor een bewogen, overladen en bizarre stijl in de architecteur en de muziek. Burckhardt noemde de Barok ‘een verwilderd dialect van de Renaissance’. Een meer positieve waardeering gaf Wölfflin door duidelijk de verschillen met de stijl der Renaissance te formuleeren. Langzamerhand begon men van een periode der Barok te spreken; daarmee wilde men een soort eenheidsstijl suggereeren, een cultuurstrooming, waardoor leven en kunst in West-Europa na de Renaissance, ongeveer van de 16de tot de 18de eeuw, zich zouden hebben gekenmerkt, zij het in verschillende modificaties en niet gelijktijdig in verschillende landen.

Ongeveer 1920 begint men, eveneens in Duitschland, het begrip Barok ook in de letterkunde toe te passen. Sindsdien is de term Barok-literatuur aldaar de gewone benaming zoowel voor de letteren der 17de eeuw als tot aanduiding van de stijl daarvan. De Engelsche en Fransche literatuurgeschiedenis kennen het begrip niet of nauwelijks.

In de Noordelijke Nederlanden kan men noch de literatuur, noch de cultuur onder de naam Barok samenvatten. Daarvoor hebben deze te veel uiteenloopende aspecten bij gebrek aan één overwegende stijl. De Zuidelijke Nederlanden kenden daarentegen een cultureele eenheid op de bodem van Contra-Reformatie en absolutisme. Er verrezen kerken in de Barokstijl, terwijl in de schilderkunst Rubens deze trant geniaal verwezenlijkte.

Zoowel wegens het verband tusschen Barok en Contra-Reformatie (vooral gestimuleerd door de propagandistische, godsdienstig-kunstzinnige activiteit der Jezuieten) als wegens de afkeer van een domineerend begrip, dat de veelvoudige werkelijkheid al te gewelddadig zou samenvatten, willen sommigen niets van de Barok weten (Benedetto Croce, Schmidt Degener, Albert Verwey), terwijl daarentegen de meeste Roomsch-Katholieken dit begrip gaarne hanteeren (Brom, Serrarens). Dat buiten dergelijke tegenstellingen om het begrip van de Barok het stijlcritisch inzicht in Vondel's poëzie kan verdiepen, heeft W. Kramer aangetoond. Stijlkenmerken van de Barok zijn: het grootsche en massale, het bewogene, het pathetische, de gespannen eenheid van sterke tegenstellingen, de beeldende omschrijving, het veelvuldig gebruik van klankschildering en klanksymboliek, de drang tot multiplicatie en de rijke ornamentiek. De stijlmiddelen zijn dezelfde als die der Renaissance; maar door

intensiveering en verveelvoudiging, door antithesen en door pathetische zwelling zijn ze tot nieuwe kracht bezield.

Niet uitgaande van de vormentaal, maar van de psychische en geestelijke inhoud der literatuur ziet W.J.C. Buitendijk uit de gesloten cultuur

der Contra-Reformatie in de Zuidelijke Nederlanden zich een eigen literaire Barok ontwikkelen. Deze heeft echter (evenals in Duitschland) geen groote kunstenaars opgeleverd (Richard Verstegen, Justus de Harduyn, Adriaen Poirters). In Noord-Nederland daarentegen is Vondel een Barok-dichter, zij het niet in die mate als Rubens in het Zuiden een schilder van de Barok was. Voorts kan men o.m. noemen: Johannes Vollenhoven, Joannes Antonides van der Goes en Jan Vos, terwijl men bij andere dichters af en toe een barokke inslag vindt (Huygens, Dullaert).

Literatuur:

Voor algemeene oriënteering zie. H. Lützeler, *Der Wandel des Barockauffassung* (*D. Vierteljahrschr. f. Lit. wiss. und Geistesgesch.*, 1933, 618) en speciaal voor de problemen van de Barok-literatuur het rijke overzicht van E. Trunz, *Die Erforschung der deutschen Barockdichtung* (id., 1940, *Referatenheft*, 1-100). Voor Nederland: F. Schmidt Degener, *Rembrandt en Vondel* (*De Gids*, 1919, I, 225); G. Brom, *Barok en Romantiek*, 1923; H. Stubbe, *Naturalistisch of Mystiek, het probleem der Renaissance als aanleiding tot het probleem der Barok*, 1933; H. Haerten, *Vondel und der deutsche Barock*, 1934; W. Kramer, *Vondels Lucifer, een stilistische interpretatie* (*N. Taalg.*, XXXIV, 1940, 145, 203); id., *Het barokke karakter van Vondels vers* (ibid., XXXVII, 1943, 97); W.J.C. Buitendijk, *Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandsche literatuur der Contra-Reformatie*, 1942, uitvoerig en zeer critisch besproken door E.A. Serrarens in *De Gids*, 1944, 92.

Revius, Jacobus -,

1586-1658, uit Deventer, opgevoed te Amsterdam, 1604 student te Leiden, 1612 predikant, 1614 te Deventer, waar hij al heel spoedig het ontslag bewerkte van zijn Remonstrantsen ambtgenoot. In 1642 werd Revius regent van het Staten-College voor a.s. predikanten te Leiden. Hij ligt begraven in de St.-Pieterskerk. Hij beschreef (!) het *Leven van David Jorisz*, de marteldood van *Jan de Bakker* en de geschiedenis van Deventer (*Daventria Illustrata*). Ook werkte hij mee aan de Statenvertaling van den Bijbel; hij was een werker, een strijder en een dichter: *Over-IJsselsche Sangen en Dichten*, 1630. Hij stond in verbinding met Cats en Hofferus (!). Ook werd hij lid van het Deventer ‘Muziek College’, 1623. Hij bezong *de Verwoestinge der Veluwe, 't Beleg van Deventer, 't Ontzet van Bergen-op-Zoom, 't Beleg van 's-Hertogenbosch, 't Vergaen vant Spaensche Schip genaemt den Heyligen Geest*, 1624, enz. Christendom is bij hem altijd de hoofdzaak, maar hij tracht de heidense klassieke schoonheid na te volgen (!). Hij munt uit in zijn *sonnetten* meer dan in zijn treurspel *Haman*. Hij vergeestelijkt liedjes van Hooft, zo die van *Dorilea* en *Daifilo* uit *Granida*.

Proefschrift over Revius door E.J.W. Posthumus Meyjes, 1895. Een bloemlezing was reeds door Van Vloten bezorgd voor het Pantheon, 1863, met een *Leven* van den dichter. In 1928 studie over hem door Dr W.A.P. Smit.

Den Rijn heeft zijnen Heyns,
Den Amstel heeft zijn Hooft,
De Maas heeft zijnen Cats;
elck een der waterstroomen
Heeft iemant die hem viert; -
Uw beurt is mee gekomen,
o claren IJselgod! -
H.v. HEYDENDAL, 1630.

Van Revius ook 64 (!) *Psalmen Davids door P. Dathenum, in zin en rijmen gebeterd*, uitgegeven 1660 (!)[1].

1) N.B. Spelling, interpunctie en alle fouten (ter waarschuwing plaatste ik hier en daar een uitroepteeken) heb ik in beide artikelen precies zoo overgenomen, als de heer Ter Laan ze geeft. De in het laatste artikel geheel overbodige versregels zijn oorspronkelijk alexandrijnen.

Revius, Jacobus,

1586-1658. Geboren te Deventer als zoon van den burgermeester Ryck Reeffsen. Kort daarop vestigt het gezin zich te Amsterdam, daar Deventer door verraad aan de Spanjaarden was gekomen. In 1604 wordt Revius student in de theologie te Leiden , in 1607 te Franeker, speciaal voor het Hebreeuwsch. Van 1610-1612 bezoekt hij op een reis door Frankrijk de Hugenootsche hoogescholen. Ook leert hij hier het werk der Pleiade-dichters kennen. In Deventer wordt hij 1614 predikant. Hier toont hij zich een krachtig leider van de Contra-Remonstranten, o.a. als voorzitter der Provinciale Synode. Behalve bibliothecaris van de Deventer School (1618) was hij ook mede-stichter van het ‘Muziek-College’ (1623) aldaar. Voorts had hij een groot aandeel in de oprichting van de Illustre School (1630). Herhaaldelijk reist Revius naar 's-Gravenhage en Leiden, o.a. als revisor voor de Staten-vertaling van het O. Testament. In de laatste stad is hij een jaar werkzaam als scriba van de commissie van overzetters en revisoren (1633-'34). In 1642 wordt hij regent van het Staten-College tot opleiding van predikanten te Leiden. Krachtig bestrijdt hij de Cartesianen, de Socinianen en de Roomschen. Behalve met zijn vriend en leermeester Heinsius correspondeert hij o.a. met Cats en Huygens.

Niet alleen theologische werken (waaronder vele polemische) gaf hij uit, maar ook historische, zoowel naar hss. van anderen (b.v. Bleskidius' *De Vita Davidis Georgii*, 1642 en Gnapheus' *Martyrium J. Pistorii*, 1649) als van zichzelf; zijn *Daventria Illustrata* (1651) is een nog heden belangrijke stadsgeschiedenis van Deventer.

Zijn Hollandsche en enkele Grieksche, Latijnsche en Fransche gedichten verzamelde hij in zijn *Over-Ysselsche Sangen en Dichten* (1630, een vermeerderde pseudo-herdruk 1634). Voorts verscheen in 1640 *De CL Psalmen Davids, Eerst in Nederlandschen dichte gebracht door P. Dathenum, Ende nu in zin en rymen gebetert door J. Revium*.

Revius heeft zich als dichter geschoold bij de Fransche Pleiade, vooral bij Ronsard, die hij bewust navolgt in zijn *Triumph-lied op de veroveringe van 's-Hertogenbos*. Zijn versstijl toont verwantschap met die van Marnix en Heinsius, die ook geestverwanten van hem waren. Zijn krachtig en oorspronkelijk talent is lyrisch, episch en epigrammatisch. Vooral door lyrische kwaliteiten munt zijn treurspel *Haman* uit. Zijn meeste poëzie bestaat uit geestelijke gedichten (waaronder vele sonnetten) en liederen; als ‘wijs’ geeft hij bij de laatsten soms liederen van Hooft en Bredero aan. In deze verzen bespiegelt hij de heilsfeiten uit het O. en N. Testament. Misschien heeft hij op voorbeeld van Du Bartas achteraf het plan gehad, deze gedichten tot een ‘mozaiek-epos’ samen te voegen (Smit). In zijn vaderlandsche gedichten op krijgsfeiten te land en ter zee leeft hij fel mee met de gebeurtenissen van zijn tijd. Ook hierin toont hij zich een strijdbaar Calvinist, die overal Gods eer verdedigt tegen wie haar naar zijn meening aanranden. Zijn geloof vindt een nu eens teere, dan weer hartstochtelijke of critisch-hekelende uitdrukking in zijn poëzie, waarvan de strenge vormen de spanningen van een vurige geest in zich besloten houden.

Een moderne uitgave van de *Over-Ysselsche Sangen en Dichten*, vermeerderd met wat in hs. werd gevonden, gaf Dr W.A.P. Smit in 2 dln., 1930/35.

Literatuur:

E.J.W. Posthumus Meyjes, *Jacobus Revius, zijn leven en werken*, 1895; W.A.P. Smit, *De dichter Revius*, 1928.

Men zal opmerken, dat mijn beide artikelen grooter zijn dan die van Ter Laan. Ik geloof, dat de ruimte hiervoor gemakkelijk zal gevonden worden, als men het overbodige en onbelangrijke uit diens boek (hierboven gaf ik daarvan enkele voorbeelden) weglaat. Beter is het minder artikelen, maar dan goed geredigeerd, te geven, dan alles te vermelden, wat ook maar in de verte met onze literatuur verband houdt.

De vrees lijkt mij niet ongemotiveerd, dat wij na het verschijnen van dit uiterlijk goed verzorgde boek (de zwarte, echt-linnen band en het uitstekende papier doen de waardelooze inhoud nog des te meer betreuren) lange tijd zullen moeten wachten op een nieuw letterkundig woordenboek, dat wèl aan redelijke eischen beantwoordt. De na-oorlogsche omstandigheden zullen waarschijnlijk nog een aantal jaren van dien aard zijn, dat een uitgever zulk een werk niet zal aandurven. Des te meer spijt voelen de belanghebbenden over deze gemiste kans. Moge er desniettemin spoedig een uitgever en een of meer (in collaboratie werkende) literatoren gevonden worden, die in de gebleven lacune willen voorzien.

Amsterdam, October 1944.
G. KAMPHUIS.

Het snoeijmes der Vlaemsche tale.

In een der vorige afleveringen van *De Nieuwe Taalgids* (Jrg. 38, blz. 140 v.v.) heeft Prof. Dr C.G.N. de Vooys onze aandacht gevestigd op een onbekend handschrift uit de 18e eeuw, waarvan de auteur onder bovenstaande titel het ‘misbruijk van uijtheemsche bastaertwoorden’ en de ‘onwetentheid in de spelkonst’ wilde tegengaan. Onder de bevorderaars van zuivere taal en spelling wordt door hem o.m. ook genoemd een zekere Hofman, die inderdaad niet de Kortrijkse dichter van die naam is, maar de samensteller van een klein-octavo boekje van 152 blz., getiteld: *Nederlandtsche Woorden-Schat*, in 1650 bij Thomas Fonteyn te Haerlem verschenen. De naam van den auteur werd niet vermeld, maar in de tweede druk van 1654, door Lodewijk Meijer ‘verbeterd en veel vermeerderd’, deelt deze ons mede, dat wij het oorspronkelijk werkje hebben te danken aan Johan Hofman, ‘een voortreffelijk saak- en spraakkundige’. De uitgave door L. Meyer viel zozeer in de smaak, dat reeds in 1659 een vijfde druk nodig bleek. Adriaan Pars heeft in zijn *Index Batavicus of Naamrol van de Batavise en Hollandse Schrijvers* - Leiden 1701 - behalve enige fragmenten uit de ‘korte dog kragtige Voorreden’ van L. Meyer ook de eerste helft van een lofdicht van Reyer Anslo *Op de Nederlandse Woordenschat van Johan Hofman* afgedrukt (blz. 355).

Vlak vóór hem noemt de verzamelaar van het *Snoeijmes* L. Kok, waarmede wel bedoeld is A.L. Kok, die zich zeer verdienstelijk had gemaakt door de ‘vertaling der Konstwoorden’. Meijer heeft deze in zijn uitgaven van de *Nederlandse Woordenschat* opgenomen en den man en zijn werk in een achttal verzen gehuldigd. (Pars, *a.w.* blz. 356).

Het gaat hier niet alleen om het aanwijzen van deze twee personen, maar daaruit zou tevens kunnen volgen, dat de *Nederlandse Woordenschat* een der voornaamste

bronnen is geweest voor den samensteller van het *Snoeijmes*, die hetzelfde doel beoogde. De vermelding van hun namen duidt daar reeds op en dit vermoeden wordt versterkt door het feit, dat de bevorderaars van zuivere taal en spelling door hem in precies dezelfde volgorde als door Lodewijk Meyer worden opgegeven: ‘Dog ieder heeft aan de bouwvallige timmeraadje van onse moedertaal op sijn wijs de hand geslagen. Vele hebben of in digt, of rijmeloos getragt in louter Nederlands, buiten hulp van bastaardwoorden haar begrijpen heerlijk op 't papier te schilderen, als H.L. Spiegel, D. van Koornhert, P.K. Hoofd, H. de Groot, K. Huigens, J. van Vondel, en andere.’ (Pars, *a.w.* blz. 355).

Een nader onderzoek zou dit moeten uitmaken.

Dr L.M. Fr. Daniëls, O.P.

Herinneringen aan professor dr G.S. Overdiep.

Het meest opmerkelijke aan de nieuwe Groningse Neerlandicus, die in het najaar van 1929 zijn inaugurele rede uitsprak, was wel de tegenstelling tot zijn ambtsvoorganger, Prof. Kluyver. Reeds hun lichamelijke verschijning, tenger en klein de één, groot en fors de ander, verschilde zoals Erasmus van Luther; en kennelijk waren bij elk hunner uiterlijk en innerlijk één. Kluyver was bescheiden tot in het weifelende; sceptisch en voorzichtig; altijd geneigd de dingen ook van hun keerzijde te bezien; uiterst humaan en beschaafd, maar ook wel eens wat al te zeer een kamergeleerde. Overdiep daarentegen betoonde zich van den aanvang af strijdvaardig en doortastend, idealistisch en zelfbewust; overtuigd van de volstrekte juistheid zijner wetenschappelijke principes; veeleisend voor zichzelf en daardoor ook voor zijn leerlingen, en dientengevolge niet steeds gemakkelijk in de omgang. Twee dingen hadden zij gemeen: hun grote, voornamelijk taalkundig gerichte kennis, en hun droge humor. Maar terwijl de magere, ietwat gebogen man met zijn zachte stem, zelden zou spotten zonder merkbaar meegevoel, en men tot in de geestigste woordspelingen nimmer de milde wijsheid miste van wie glimlachend oud geworden was in veel teleurstellingen, hanteerde de robuste breedgeschouderde opvolger zijn ironie als een dodelijk wapen: hij was ongenadig in zijn kritiek en kraakte mèt de zaak ook nog al eens de persoon; zijn verontwaardiging om speciaal wetenschappelijke tekorten werd zelden getemperd door vergevensgezindheid jegens het menselijk tekort in het algemeen. Zo ging de waardering, waarmee wij geneigd waren hem te omgeven, bij velen al gauw vergezeld van verklaarbaar ontzag.

Een ondoorgrondelijk toeval had gewild, dat in 1926 het aantal eerstejaars Neerlandici te Groningen groter was geweest dan ooit daarvoor, en ooit daarna. Heel die groep vulde, na afgelegd candidaatsexamen, één middag per week het bekoorlijke kleine bovenzaaltje van het 'Instituut' bij de Boteringebrug, waar toen het speciale college voor candidaten werd gegeven. Het was duidelijk, dat hier gewèrkt zou worden; dat hier de eigen activiteit van de leerlingen zich diende te ontplooien, maar ook dat de leiding van de hoogleraar daarbij moest worden gevolgd. Uiterst systematisch in zijn eigen ijverige arbeid, eiste hij eenzelfde systematiek van ons. Veel kritiek hadden sommige, vooral vrouwelijke Neerlandici zich kunnen besparen, indien zij de betekenis van het systeem als wetenschappelijk hulpmiddel hadden gevoeld en erkend. In zijn al te duidelijk merkbare afkeer van de meisjes-studenten stak stellig veel weerzin tegen de vaak meer intuïtief gerichte denkwijze van de vrouw in het algemeen. Hijzelf immers was exact, wellicht de meest exacte Neerlandicus die ons volk ooit heeft voortgebracht; en ik wil graag erkennen dat ik juist die kwaliteit in hem het meest bewonderd heb.

In Overdieps colleges kwam de stilistische methode beter tot zijn recht, dan in welke publicatie ook. Geen van zijn leerlingen, maar evenmin hijzelf, is er in geslaagd het principe van de stilistiek schriftelijk zo overtuigend te hantéren, als wij het hem mondeling hoorden doen in de jaren 1929-1932. Zijn leeropdracht omvatte taal- en letterkunde beide, en hij stelde deze dubbele taak bijzonder op prijs. Enerzijds immers achtte hij een stilistische grammatica alleen bestaanbaar bij voortdurend begrip voor de tot uitdrukking gebrachte denkbeelden en gevoelens, waaronder

de artistieke een speciale belangstelling ervoeren; anderzijds kon hij zich een stilistische litteratuurwetenschap niet denken zonder de grondslag van een stevige kennis der taalkundige verschijnselen en vormen. Het lijkt mij onbetwistbaar, dat deze opvattingen aan de grammatica méer ten goede zijn gekomen dan aan de litteratuurgeschiedenis. Want ofschoon hij een open oog had voor vele lacunes, en op college zowel het sociologische als ook het cultuurphilosophische aspect gaarne in zijn beschouwingen betrok, zo bleef toch het stilistische principe overheersen: met het niet denkbeeldige gevaar, dat de historie der letteren zich somtijds versmalde tot historie van de stijl. De reeks bijdragen van zijn leerlingen, in hun dissertaties aan de litteraire wetenschap geschonken, vertoont dan ook bijna overal diezelfde eenzijdigheid, en heeft daardoor niet het bevruchtende en vernieuwende resultaat opgeleverd, dat Overdiep zich ervan had voorgesteld.

Stellig heeft hij de beperkte instemming die zijn school aldus ten deel viel, niet enkel gezien als schade voor het vak, maar ook als schuld van sommige vakgenoten, wier onwil of onmacht hij openlijk critiseerde. Overdieps karakter was veel gecompliceerder dan zijn geest. Zijn wetenschappelijke exactheid had hem ertoe kunnen brengen, het constaterende, tellende, statistische element in taal- en letterkunde beide te versterken, en zelfs geheel zijn levenshouding te laten beheersen door de lust tot waarnemen en de vreugde van het ontdekken der vele nieuwe feiten en facetten. Maar zo was hij niet. Hij wilde niet enkel kennen, maar ook doen kennen, en zijn kennis erkend zien. Hij streed voor het overwinnen van zijn denkbeelden op verbeten wijze, zó dat men zich af ging vragen, of achter de objectieve argumentatie geen al te hartstochtelijke subjectiviteit schuil ging. Hij kon moeilijk de betekenis van zijn tegenstanders tot haar volle recht doen komen, zo min als hij stilzwijgend duldde dat men zijn medestanders bestreed. Hij heeft personen van zich vervreemd, die hij zonder enige oneerlijkheid of compromis als zijn vrienden had kunnen behouden; maar hij heeft ook enkele van zijn meestbegaafde leerlingen voorgoed aan zich verbonden en tot intieme vrienden gemaakt, jarenlang.

Zelf zonder scheppende begaafdheid, maar vol belangstelling voor het ontstaansproces van het dichterlijke kunstwerk in de geest van ánderen, stelde hij zich onmiddellijk als leergierig luisteraar tegenover ieder die verzen schreef. Reeds in Apeldoorn had hij getracht zijn kennis te vervolledigen door gesprekken met zijn Gymnasiumleerling Theun de Vries, die toen zijn eerste, nog zeer wankele schreden zette in de hof der poëzie. In Groningen werd Hendrik de Vries zijn vraagbaak, en speciaal op het candidaten-college was ik het die dit twijfelachtige genoegen genoot. Twijfelachtig, zeker niet om de te ver gaande intimiteit der vragen, want Professor Overdiep gedroeg zich in zulke kwartiertjes zo angstvallig als een leek in een tempel: maar twijfelachtig wél, omdat het de normale hiërarchie van hoogleraar en student doorbrak, en een verhouding schiep van mens tot mens, die niet steeds even gemakkelijk was voor de jonge, ongevormde artist. Litteraire kritiek heb ik van Overdiep nooit gehoord; hoe afwijzend hij kon staan tegenover gehele stromingen uit de letterkundige geschiedenis, hier, ten aanzien van het pas-geboren gedicht hield hij iedere afkeuring in, als gold het iets, waaraan nog het wonder van het scheppen voelbaar was. Met grote dankbaarheid ook denk ik terug aan de waarlijk souvereine vrijheid die hij mij liet bij het bewerken van verschillende ritmologische

studies, eerst voor mijn doctoraal examen, later voor mijn proefschrift, een vrijheid die hij blijkbaar verantwoord achtte sinds hij door een eerste proeve zich gerustgesteld voelde terzake van mijn statistische systematiek. Want voor niets was hij, terecht, zo bevreesd, als voor subjectivistische mooivinderij, in nog subjectivistischer mooischrijverij geuit.

De laatste maal dat ik Professor Overdiep ontmoette, was in Februari 1943. Een halve week tevoren hadden de grote studentenrazzia's plaats gevonden, en daarmede waren de spanningen in academische kring tot het uiterste gestegen. De houding der universitaire docenten ten aanzien hiervan zou een onderwerp zijn geweest voor urenlange discussies, temeer daar mijn standpunt waarschijnlijk van dat van Overdiep verschilde. Geen debat echter vulde het bezoekuur, maar een gesprek vol menselijke hartelijkheid. Want wat wij aantroffen was een man, die nog niet volledig hersteld was en wel nimmer volledig herstellen zou van een zware hersen-operatie, een paar jaar tevoren ondergaan; een man, die zich bezorgd toonde over zijn volwassen zoons, in die dagen uit huis gegaan en ondergedoken. Zelf door ernstige familie-omstandigheden naar het Noorden geroepen, zelf boordevol van de emotionele ervaringen die de academische gemeenschap te Utrecht had doorstaan, zaten mijn vrouw en ik tegenover dit echtpaar, een halve generatie ouder dan wij, maar bij wie, als bij ons, het persoonlijke en het algemene leed zich met elkaar vermengden tot een weemoedig gevoel van menselijke machteloosheid tegen het Noodlot. De afstand die er, naar ik mij bewust ben, tussen Professor Overdiep en mij allengs was ontstaan in de jaren na mijn promotie, doordat mijn wetenschappelijke werkwijze af ging wijken van zijn stilistisch voorschrift, was reeds bij de begroeting in zijn huiselijk-gemaakte winterse studeerkamer geheel verdwenen. En terwijl mijn bewondering voor de ongelooflijk wilskrachtige werker die avond opnieuw bevestigd werd, is hij, in mijn herinnering, mij als mens wel nimmer zo na geweest als toen: mild en geresigneerd, en niet zonder wijze peinzende glimlach om het hachelijke avontuur dat leven heet in de bancirkel van de dood.

G. STUIVELING.

De ijsvogel als Sint-Maartensvogel.

Bij de talrijke onderstellingen, welke vogel bedoeld wordt met de Sint-Maartensvogel, is, dunkt mij, te veel gelet op het uiterlijk zoals dit in de liederen aangeduid wordt. In Friesland zingen de kinderen:

> Sinte Maarten veugeltje
> Die sat al op een keugeltje,
> Die sat al op een stokje,
> Rood rood rokje.

Of:

> Rood rood veugeltje,
> Sinte Maarten vleugeltje,
> Rood rood rokje,
> Sinte Maarten stokje.

In Venlo:

> Sinte Mertens veugelke
> Haet ein roed keugelke,
> Haet ein blauw stertje,
> Hoepsa, Sinter Merte!

Op grond hiervan zijn als Sint-Maartensvogel genoemd: de zwarte specht met rode kuif, het goudhaantje, een kleine valk (falco cyaneus), de bonte specht (picus maior), de ijsvogel (alcedo hispida), de gans.

Twee andere factoren lijken mij, buiten de kleur, van even groot belang om te benaderen, welke vogel bedoeld kan zijn. Eerstens: is er van een vogel sprake in het levensverhaal van Sint Maarten? Tweedens: kan de charitas van den heilige in verband worden gebracht met wat het volksgeloof omtrent die vogel meedeelt?

In het leven van den H. Martinus van Tours wordt verhaald, dat hij in wondervolle betrekking heeft gestaan met de dieren, in het bijzonder met de vogels. De bekende geschiedschrijver Sulpicius Severus, zijn leerling, vertelt van de ontmoeting van den heilige met een soort van ijsvogels van de rivier de Loire, die 'Martijn-de-visser' worden genoemd. Zij vingen visjes en verslonden die. Martinus berispte de vraatzuchtigen, verbood hun die wrede jacht voort te zetten en beval hen de oevers van de rivier te verlaten. De vogels vlogen naar de bossen en de bergen.

De ijsvogel (alcedo hispida) heet thans nog in Griekenland vis-eter spharophagos) en wordt in de klassiek-griekse lyriek geprezen om zijn kleurenpracht. Aristoteles, Plinius, Plutarchus vertellen allerlei wonderlijks over hem. Plutarchus prijst zijn moederlijke liefde, zijn genegenheid tot de mensen, vooral zijn echtelijke trouw. De wijfjesvogel blijft het mannetje niet alleen trouw, maar verzorgt hem ook, als hij oud en zwak geworden is, en verplaatst hem liefdevol van de ene plek naar de andere. De hulpvaardigheid van de ijsvogel is allicht, zoals allerlei wonderlijks omtrent dieren, door de middeleeuwse leerdichters uit de oudheid overgenomen. Denken wij slechts aan het vele fantastische, dat Maerlant samenbracht in zijn 'Naturen Bloeme'.

Zo blijkt dezelfde vogel, waarvan sprake is in het levensverhaal van Sint Maarten, in het volksgeloof van Zuid-Europa altans, als toonbeeld van hulpvaardige welwillendheid op te treden, gelijk Martinus hierdoor ook gekenmerkt wordt.

De kleur van de ijsvogel wordt reeds door Plinius vermeld als blauw met mengeling van purperen en witte veren. Dit klopt wel niet precies met wat de kinderliedjes noemen, waar het rood domineert, maar stemt toch ten naaste bij ermee overeen. M.i. kan de gedachte aan het verkwikkende hout- en turfvuur, waarvan in de kinderliedjes verder sprake is, de gedachte aan rood wel opgescherpt hebben.

Bedenkt men ten slotte, dat de ijsvogel als wintergast reeds door zijn naam geaccentueerd wordt, dan pleit toch wel een en ander ervoor om hem den wintersen patroonheilige van 11 November ter zijde te stellen.

Helmond.

Dr H.H. KNIPPENBERG.

Helpen.

Een enkele maal heb ik dit verbum in een heel eigenaardige zin horen gebruiken. 't Is ongeveer 45 jaar geleden, dat een oude visser uit Zwartewaal (bij Brielle) mij vertelde, dat hij, zolang hij ter zee gevaren had, nog nooit een ongeluk 'had *helpen* hebben'. Hij bedoelde daarmee, dat hij nog nooit een ongeluk op zee of een schipbreuk had 'meegemaakt'.

Nu liggen de begrippen '*bijstaan, helpen*' en '*tegenwoordig zijn bij, aanwezig zijn bij*' heel dicht bij elkaar, immers gewoonlijk is 't zo, dat men, om iemand te kunnen steunen en helpen, in zijn nabijheid, naast hem, bij hem moet zijn. Een verbum, dat het begrip '*aanwezig zijn bij*' uitdrukte, kon zo gemakkelijk ook de zin van '*bijstaan, helpen, sterken, steunen*' krijgen. Zo heeft ook 't werkwoord *bijstaan*, dat oorspronkelijk natuurlijk niets anders uitdrukte dan '*staan bij*', de betekenis gekregen van *steunen, helpen*. Duidelijk komt dit ook uit in 't bijbelwoord van ps. 118 vs. 6: 'De Heere *is bij mij*, ik zal niet vreezen' (d.w.z. God *helpt, steunt mij*, daarom ken ik geen vrees).

Iets dergelijks zien we bij 't Lat. verbum *assisto*. Samengesteld uit *ad* (= *bij*) en *sisto* (= *staan*), met assimilatie van *d* tot *s*, had dit de zin van *bij iemand* of *bij iets staan, tegenwoordig zijn bij*. Daarnaast echter betekende het *bijstaan* (voor 't gerecht), *ondersteunen, behulpzaam zijn*.

Hetzelfde is 't geval met 't uit 't Lat. *assisto* voortgekomen Franse werkwoord *assister* (*à*), dat niet alleen de betekenis heeft van *bijstaan, helpen*, maar ook die van: *tegenwoordig zijn bij*.

Een dergelijk geval nu, maar dan in tegengestelde richting, hebben we bij 't gebruik van '*helpen*' door den bovenvermelden zeeman.

Evenals bij een werkwoord als '*bijstaan*' 't begrip '*aanwezig zijn*' op de achtergrond kon treden, om plaats te maken voor dat van '*steunen, helpen*', zo kon bij 't verbum *helpen* 't begrip '*steunen, sterken*' op de achtergrond raken en dat van '*aanwezig zijn*' op de voorgrond komen.

Zulk een betekeniswijziging van '*helpen*' ziën we als 't ware plaats hebben in een der *Brieven* van *P.C. Hooft* (Ed. *Dr. J. van Vloten*, II, 191), waar hij zegt: 'Lenaerts heeft den slagh van Heiligherlee *helpen* winnen'.

't Begrip *'behulpzaam zijn bij', 'meewerken aan'* is hier nog wel aanwezig, maar omdat 't hier slechts èèn enkel persoon betreft, wiens aandeel in 't winnen van de strijd uiteraard maar klein geweest is, treedt de betekenis van *aanwezig zijn bij, meemaken*, sterk op de voorgrond.

Soms treedt ook bij '*helpen*' het begrip '*tezamen met een ander hetzelfde doen*' op de voorgrond. Dit zien we b.v. bij *E. Wolff* en *A. Deken*, Willem Leevend, I, 364: 'Hij zal nog Professor worden, *help* maar toezien'[1] en in de thans nog gangbare uitdrukking: 'Ik *help* het je wensen'.

Het begrip *steunen, sterken* is hier reeds geheel verdwenen.

Dit is ook 't geval in de woorden, die we uit de mond van bovenbedoelden visser aanhaalden.

Daar heeft '*helpen*' de zin gekregen van '*tegenwoordig zijn bij, getuige zijn van*'.

Dit gebruik, maar dan in schertsende zin, schijnt nog voor te komen in Vlaanderen, want *L.L. de Bo* (West-Vlaamsch Idioticon I, 419) vermeldt: 'Iets *helpen* gebeuren, schertsende gezeid voor *Getuige zijn van eene gebeurtenis*. Hoe weet gij dat zoo wel? - Ik heb het *helpen* gebeuren'.

Ik heb de indruk, dat dit gebruik van *helpen* bij de bevolking onzer kuststreek in Zeeland en Zuid-Holland voorheen meer voorkwam; 't is mij echter niet gelukt, dit ook nu nog te constateren.

Groningen.

1) Bij genoemde schrijfsters (*Willem Leevend*, V, 218) lezen we ook: '*Help* maar kijken, of ik gelijk heb'.

CHR. STAPELKAMP.

Wat is genus?

'In verschillende groote taalgroepen wordt het geheele complex van *zelfst. naamwoorden*, waarover een taal beschikt, in een vast aantal categorieën, zgn. geslachten of genera, ingedeeld. Meestal zijn het niet de nominale woordgroepen zelf, die daarvan het *kenteeken* dragen, maar de zinsleden, die daarmede in een bijzondere betrekking staan, als bijv. de toegevoegde *lidwoorden, pronomina*, die ernaar terugwijzen, enz. (congruentie)'[1].

'Onder nominale klassifikatie verstaat men de groepering der *substantieven* die formeel *gereflekteerd* wordt, hetzij in het substantief zelf, hetzij in *bijbehorende woorden*. Vooreerst kan het substantief zelf de drager zijn van de groeperings-eksponent, en wel in de woordvorm òf in een buigingsvorm. De groepering der nomina kan echter ook z'n formele *uitdrukking* vinden in andere woorden die op het substantief betrekking hebben: *artiekel, pronomen, adjectief, numerale, verbum*'[2].

Uit deze twee difinities, waar ik enkele woorden in gecursiveerd heb, blijkt duidelijk dat het standpunt t.a.v. de 'schrijfwijze' van onze taal, geen aanleiding hoeft te geven tot meningsverschil inzake de betekenis van de term *genus*. Toch leert de ervaring dat lang niet iedereen zich voldoende rekenschap geeft van de consequenties die uit deze definiëring voortvloeien.

Vooreerst blijkt eruit, dat het begrip *genus* alleen[3] kan slaan op het znw. Daarom is het onjuist om te zeggen: '*Geslacht* onderscheidt men in 't *enkelvoud* van de volgende woordsoorten: 1. 't *zelfstandiguw.*, 2. 't *bepalend lidw.*, 3. de meeste *voornw.*'[4], want de laatste twee woordsoorten zijn alleen genus-*indicatoren*, genus-*exponenten*. De termen *genus van het lidwoord, genus van het voornaamwoord* hebben dus alleen zin, als men daarmee de genus-indeling bedoelt die zich weerspiegelt o.m. in het bep. lidw., resp. het pers. vnw., dus de adnominale resp. de anaforische classificatie van de znw. Om hun dubbelzinnigheid kunnen we die termen dus beter vermijden.

Maar even logisch volgt uit die definiëring van *genus*, dat het niet juist is om te spreken van *genus-onderscheiding* naast of tegenover *voornaamwoordelijke aanduiding*, want het laatste is eenvoudig de uiting, althans één uiting van het eerste. En toch blijkt dit misverstand zeer verbreid: zelfs in de titel van het rapport van de Commissie-van

1) J. Wils in de *Katholieke Encyclopedie* XI, kol. 691.
2) P. Gerlach Royen O.F.M., *De nominale klassifikatie in het Nederlands* (*N.T.* XIX (1925), blz. 161).
   Ik begrijp dan ook niet wat Ph.J. Simons bedoelt als hij zegt: 'Men mèènde ook altijd, dat geslacht allereerst iets van het n a a m w o o r d was en niet van het v o o r naamwoord en l i d woord' (*Hij of zij of het? Feiten en beschouwingen omtrent aanduiding en geslacht* in *Nederl. spelling, gesl. en verb.*, blz. 262.). Vgl. hierover ook G. Royen, *Funktieverschillen* (*N.T.* XXVII, blz. 202 v.). Op het feit, dat Simons de termen *aanduiding* en *geslacht* naast elkaar gebruikt, komt ik nog terug.
3) Over het werkwoord-genus spreek ik hier natuurlijk niet. Zie J. Wils, *t.a.p.*, kol. 692.
4) J.G. Talen, R.A. Kollewijn en F. Buitenrust Hettema, *Nederlandse taal*, § 7.

Haeringen (1936) staan de termen *geslacht* en *voornaamwoordelijke aanduidiing* nog naast elkaar[1)]!

Speciaal voor onze taal is het van het grootste belang, hier scherp op te letten. Want terwijl in onze 'Zuidelijke' dialecten adn. en anaf. classificatie grotendeels parallel lopen, juist zoals in het Frans en het Duits, laten de 'Noordelijke' ons een veel ingewikkelder systeem zien[2)]. Zoals uit de interessante studies van Simons en Royen[3)] duidelijk blijkt, lopen daar beide classificaties niet parallel (*het - het, de*(*n*) - *hij, de - ze*), maar berust de anaf. classificatie op een totaal ander principe of combinatie van principes. Hier werkt een ingewikkeld complex van factoren vrijwel onafhankelijk van de adn. zó, dat noch de feiten van vandaag noch de geografische verbreiding ervan een zekere stabiliteit bereikt schijnen te hebben. Vertoont ons A.B. hierin dus plaatselijke verschillen: daar staat tegenover, dat er in de adn. classificatie een eenheid blijkt te bestaan, omdat ook het 'Zuiden' op dit punt een indeling in twee groepen kent, het daar gesproken A.B., wel te verstaan, want de *den*-vormen blijken daarin vermeden en dus als dialectisch geinterpreteerd te worden[4)].

Geen wonder dat er makkelijk misverstanden kunnen ontstaan, wanneer deze zaken niet met een scherp geslepen terminologie ontleed worden. Een duidelijk bewijs hiervoor - ik neem volkomen willekeurig een enkel voorbeeld uit een grote massa - is het volgende citaat uit een repliek van W. Couvreur contra Prof. de Vooys: 'Prof. de Vooys schrijft: "Het Algemeen Beschaafd kent immers twee nominale klassen, evenveel als het Frans, tegenover het drieklassensysteem van de dialekten" (blz. 2-3). Moet dit niet zijn: "Het A.B. in Holland.... tegenover het drieklassensysteem van de dialekten en het A.B. in deze dialectgebieden"?'[5)]. Wat het wel moet zijn, hebben we hiervoor al uiteengezet.

Zodra we dus over het 'bovenmoerdijkse' Nederlands sprekend, het woord *genus* gebruiken, wordt dit dubbelzinnig. Het heeft dan geen zin meer om te spreken van hét genus van een woord. Want wat bedoelen we als we zeggen, dat *boter* bij iemand een *het*-woord is, wanneer hij het adn. met *de* en anaf. met *het* classificeert? We kunnen spreken van een adn. t.o. een anaf., van een genus^1 t.o. een genus^2 of hoe dan ook, maar een onderscheid moeten we in ieder geval maken.

Want er is geen enkele reden om aan één van de twee classificatie-principes de voorrang te geven; noch door het feit, dat hij zich nog aan

1) Ook op dit punt zijn dubbelzinnige of anderszins onduidelijke termen uit den boze. Wat moet bv. de volgende zin betekenen: 'Er zijn alleen geslachtsvormen van *voornaamwoorden* en *lidwoorden*' (G.S. Overdiep, *Stilistische grammatica*, blz. 250)? Zie verder vorige bladzij, noot 2.
2) Zoals bekend volgen de isoglossen niet overal de grote rivieren, en is ook in het 'Zuiden' nogal wat onregelmatigs waar te nemen. Voor het gemak blijf ik echter van 'Noorden' en 'Zuiden' spreken.
3) Ph.J. Simons, *a.w.*; Gerlach Royen O.F.M., *Pronominale problemen in het Nederlands*, blz. 98-99 en passim. Ook J. Wils wijst op een 'aanmerkelijk onderscheid' tussen de twee classificatie-principes (*O.T.* VIII, blz. 95).
4) Uit ervaring weet ik, dat in het 'Zuiden' een spreker van overigens dialectvrij Nederlands, alleen bij hoge uitzondering *den* gebruikt. Het jongere geslacht doet het helemaal niet, en daarom vermoed ik dat Prof. Schrijnen die het tegendeel meende te constateren (*O.T.* III, blz. 47) het oog had op de ouderen, en... misschien op mensen die het uit 'principe' doen.
5) *Leuvensche Bijdragen* XXXIII (1941), blz. 23.

het ontwikkelen schijnt te zijn, noch doordat één begrip[1] soms zelfs in één zin op tweeërlei manier geclassificeerd wordt, is de anaf. groepering ondergeschikt aan of minder belangrijk dan de adn. Zelfs al zou bewezen kunnen worden, dat de anaf. indeling zich pas later ontwikkeld heeft, dan nog zou dit alleen bij een historische taalbeschouwing gewicht in de schaal leggen. Hier kan deze kwestie dus buiten beschouwing blijven.

Maar er is nog iets anders, dat voor de definitie van het begrip *genus* van belang is: classificeert de anaf. indicator woorden of begrippen? In het laatste geval zou deze groepering dan niet meer nominaal genoemd mogen worden in de letterlijke betekenis van dat woord.

Om deze vraag te beantwoorden, moeten we eerst nauwkeuriger nagaan wat het verschil tussen de begrippen adn. en anaf. is. Voor mijn taalgevoel zijn al die indicatoren adn., waarvan de vorm onverbrekelijk[2] met die van het in te delen woord verbonden is. Met uitzondering van het relativum, kunnen we die betrekking in de taalkundige ontleding steeds samenvatten onder de naam 'bijvoeglijke bepaling'. Voorbeelden zijn: *de* vrouw, *het* vrouwtje; *deze* vrouw, *dit* vrouwtje; *onze* vrouw, *ons* vrouwtje; *welke* vrouw, *welk* vrouwtje; een *kleine* vrouw, een *klein* vrouwtje; een vrouw *die*, een vrouwtje *dat*[3].

De anaf. indicatoren zijn d.e.t. gekenmerkt doordat ze volkomen 'onafhankelijk' zijn van het znw., dat ze classificeren. Deze laatste toevoeging is nodig, i.v.m. een merkwaardigheid die ons bez. vnw. van de 3e pers. ev. vertoont.

In een Duitse zin als *der Vater und seine Tochter gehen zur Kirche* classificeert *seine* twee substantieven tegelijk: *Vater* en *Tochter*; het eerste anaf. (in dit geval tevens sexueel), het tweede adn., formeel. Onze 'benedenmoerdijkse' dialecten doen waarschijnlijk hetzelfde. Maar in het Nederlands missen we hier de formele classificatie, en hebben we alleen met de anaf. te maken, ook al hoort de indicator blijkens z'n plaats in de zin óók bij een znw., dat hij niet classificeert: *dochter*. Er is dus wel verbondenheid, maar niet tevens formele classificatie, juist als bij het Engelse bep. en het Ndl. en Eng. onb. lidw. (Het zelfstandig gebruikte possessivum (het zijne, de hare) geeft natuurlijk geen moeilijkheid.)

Het Frans d.e.t. kent in het enkelvoud bij het bez. vnw. alleen de formele, adn. classificatie, zoals blijkt uit *le père et sa fille*, waarin *sa* het begrip of het znw., dat de bezitter noemt, *père* dus, in geen enkel opzicht blijkt te classificeren.

Hoe moeten we nu, om tot het Nederlands terug te keren, het volgende geval oplossen? Onlangs las ik: 'Tabak, *dat* nooit gedistribueerd werd, was dikwijls niet te krijgen'[4]. Niemand zal deze zin zoals die hier staat bij het spreken gebruiken; beperkende bijzinnen komen voor zover ik weet in de gesproken taal maar zelden voor. Wel zou men kunnen zeggen:

1) Dit woord in de betekenis 'concept' of 'signifié' zoals de Saussure die termen gebruikt (*Cours de linguistique générale*^{2}, blz. 99).
2) Vanzelfsprekend vormen gevallen als *de idee, het idee; de schilderij, het schilderij* hier geen uitzondering op. In het eerste hebben we met twee afzonderlijke woorden te maken (met als betekenis 'leidende gedachte' en 'denkbeeld'), in het tweede met een individueel verschillend spraakgebruik: men gebruikt òf *de* òf *het*.
3) De adn. classificatoren zijn dus: bep. lidw., aanw. vnw., het bez. vnw. *ons*, bijv. gebr. vrag. vnw., bnw. na onbep. lidw. of zonder lidw., en betr. vnw.
4) *Het Parool*, 12-9-'45, blz. 2.

'Tabak, dat werd nooit gedistribueerd', voor mijn gevoel (o.m. door de intonatie) nauw verbonden met: 'Tabak? Dat werd nooit gedistribueerd'. Ik vermoed nu een contaminatie met de schrijftaal-constructie: 'Tabakiets dat nooit ged. werd-was.... enz.' Ik voel in *dat* heel sterk het zelfst. aanw. vnw., en dus een anaf. pronomen. Hoe het mnl. taalgevoel constructies beoordeeld heeft als Stoett geeft[1)] is vandaag aan de dag moeilijk te zeggen, zolang we in dialecten niet hetzelfde terugvinden.

In een aantal gevallen zal het voor een buitenstaander eenvoudig niet uit te maken zijn, of hij met een adn. of anaf. pronomen te maken heeft, omdat hij de bedoeling van de spreker niet kent. Als iemand zegt: 'Hier liggen de *potloden*. Welke[2)] wil je hebben: *die* blauwe of *die* zwarte?', dan is *die* beide keren duidelijk anaf. gebruikt. Maar zegt hij van hetzelfde voorwerp: 'Er was niet veel keus bij de *potloden*, daarom hebben we *dit* maar genomen', dan kan uit de zin alleen, de aard van de classificering niet vastgesteld worden, evenmin als het feit, dat hier direct mee samenhangt, of nl. het pronomen zelfst. of bijv. gebruikt is.

Doordat het anaf. indelende woord, in het zinsverband los staat van het bijbehorend znw., is hier eerder de mogelijkheid gegeven tot vervanging i.p.v. aanduiding, m.a.w. de vnw. (pers., bez. en zelfst. gebruikt aanw.[3)]) kunnen evenals ze dat elders doen, erbij te denken woorden, ev. begrippen classificeren. Waar de grens ligt is vaak moeilijk uit te maken[4)]. Ik ben geneigd om bv. rechtstreekse aanduiding te zien in een geval als *kind* (*hij, ze* en *het*), en om dus *kind* (*hij*) 'kleine man', *kind* (*ze*) 'kleine vrouw' en *kind* (*het*) 'kleine mens' evenzeer als drie aparte woorden te beschouwen als eng. *goat, he-goat* en *she-goat*, of nog duidelijker: ndl. *paard, hengst* en *merrie*. (Zo bezien zou dus verschil in anaf. classificator, woordvorming tot gevolg kunnen hebben, en omgekeerd zouden deze vnw. dus tegelijkertijd automatisch *woorden* groeperen.)

De zaak wordt er met dat al niet eenvoudiger op. Juist daarom moeten we echter zo scherp mogelijk proberen te onderscheiden, ook al lopen zoals hier, de grenzen dooreen. Komen we terug op de vraag, die we hiervoor stelden: is het wel juist, van *nominale* classificatie te spreken, wanneer deze primair niet op het woordbeeld betrekking heeft, maar op het begrip, dat erbij hoort? Het classificeert het nomen immers slechts, inzover dat aan het begrip verbonden is? Vindt men dat de inhoud van het woord *nominaal* door een dergelijke toestand niet meer gedekt wordt, dan zijn er twee mogelijkheden: òf men kan die betekenis-inhoud verbreden, òf men kan een nieuwe term invoeren *begrips-classificatie* voor die gevallen waarin bewezen kan worden dat het woordbeeld zelf geen invloed op het groeperen gehad heeft. Deze uitbreiding van terminologie

1) Die vrucht, *dat* mirtulus heet; twijff, *die* hi minde, enz. (*Mnl. Synt.*[3], § 55-59).
2) Een nieuwe moeilijkheid: dit zelfst. gebruikte interrogativum classificeert niet meer. Voor mijn taalgevoel is het tenminste niet mogelijk, om te zeggen: 'Welk wil je hebben?'
3) Het zelfst. gebruikt vrag. vnw. kent slechts de vormen *wie* en *wat* (wanneer de soort bekend is, ook de vorm *welke*). M.i. wordt hier niet meer geclassificeerd. Waarom dat zo is, en waarom de scheiding ligt tussen personen en niet-personen, kan hier buiten beschouwing blijven. De verklaring van P. Peters (*O.T.* VIII, blz. 41) lijkt me intussen wel erg simplistisch.
4) Zie bv. Gerlach Royen O.F.M., *Pronominale problemen in het Nederlands*, blz. 69 v.v.

zou aanleiding geven tot heel gecompliceerde indelingen bij de Nederlandse pronominale aanduiding, en bovendien in een aantal grensgevallen de beslissende uitspraak schuldig moeten blijven, omdat men de bedoeling van de spreker niet kan achterhalen.

Daarom lijkt me het meest te zeggen voor verbreding van het begrip *nominaal*. Het scheppen van nieuwe termen in de taalkunde is een hachelijke onderneming, die dikwijls tot gevolg heeft dat er verwarring optreedt of dat een bepaalde term het niet verder dan tot individueel gebruik brengt en na enige tijd verdwijnt. De terminologische onnauwkeurigheid die we hier ontdekten staat intussen niet alleen: ik denk aan woorden als: *A.B., volksetymologie, werkwoord, breking*, enz. Alleen wanneer er in discussies misverstanden door zouden ontstaan zoals we hiervoor in het geval *genus - pron. aanduiding* zagen, zouden ze gewijzigd moeten worden.

Daarom zou ik de vraag van Kruisinga, gesteld aan Prof. Royen: Kent het Engels 'gender of nouns?'[1] met een begrips-verbreding van die term bevestigend willen beantwoorden, ofschoon laatstgenoemde 'in afwijking met tien jaar geleden'[2] nu een andere mening toegedaan is.

Daarom ook zou ik het begrip *genus* aldus willen definiëren: het behoren tot één van de klassen die ontstaan bij de groepering van begrippen en/of daarbij horende substantieven. De formele reflexie hiervan vindt plaats hetzij in de substantieven zelf, hetzij in de bijbehorende woorden. Hierbij kan zich soms meer dan één systeem van klassen ontwikkelen, zij het ook, dat wederzijdse beïnvloeding dan mogelijk is.

Voor het feit, dat de begrips-classificatie primair is, èn voor de weerspiegeling hiervan in de taal, spreekt tenslotte het volgend citaat: 'Het classificeeren van de *dingen* in de omringende wereld.... is een van de meest gewone feiten uit het cultuurbezit van eenigszins verder ontwikkelde primitieve volkeren'. 'En ook de *taal*.... ondervindt daarvan de reflex'[3].

Leiden.

P.C. PAARDEKOOPER.

Boekbeoordelingen.

Zóó schrijven de Fransch-Vlamingen. Eene bloemlezing samengesteld en ingeleid door Prof. Dr Vital Celen (Brugge - Uitgave 'Wiek op' - 1944.

Deze bloemlezing zal de meeste van onze lezers op onbekend terrein voeren. Dat er in een Vlaamse 'Westhoek' op Frans gebied Vlaams dialekt gesproken wordt, is algemeen bekend. In de zeventiende eeuw was daar nog kultureel leven: men denke aan Michiel de Swaen; in later tijd verzamelde De Coussemaker er Vlaamse liederen en oogste Gezelle er oud-Vlaamse woorden en zegswijzen.

Maar dat er na de eerste wereldoorlog de Vlaamse beweging aanhang vond, is minder bekend: de tijdschriften en bladen die sindsdien als organen van 'Het Vlaamsch Verbond van Frankrijk' verschenen, eentalig of tweetalig, drongen zelden in Holland door. Ze waren vrij talrijk: *Le Beffroi de Flandres* (1919-1928), *De Vlaamsche Stemme in Vrankrijk*

1) Beantwoord in *Taal en Leven* VI (1942-'43), blz. 150 v.
2) *T.a.p.*, blz. 152.
3) J. Wils, *De nominale classificatie in de Afr. negertalen*, blz. 2 (cursiv. van mij).

(1923-1926), *Mercure de Flandre* (1923-1931), *Tisje Tasje's Almanak* (1924), *Onze Taal* (1927-1920), *De Torrewachter* (1929), *Le Lion de Flandre* (1929), *Jeunes de Flandre-De Jonge Zuid-Vlaming* (1943).

Dr Celen, die zich reeds verdienstelijk maakte door zijn uitgave van Michiel de Swaen, kwam op de gelukkige gedachte, door een keuze uit al die geschriften aan dit streven meer bekendheid te verschaffen. Uit het werk van niet minder dan 28 medewerkers deed hij een greep, en schreef daarvoor enige bladzijden *Ter inleiding*. Hij noemde deze geschriften ‘een aanklacht en een getuigenis’, een aanklacht tegen het Franse bewind, dat het volk sinds meer dan een eeuw vervreemdde van zijn moedertaal en dwong Frans te leren, een getuigenis van ‘de onverbrekelijke trouw van een volk aan het eigen wezen, aan zijn nationale waarde’. Voor mensen die gewoon zijn geraakt in het Frans te denken en te schrijven, die heel hun opvoeding in het Frans ontvingen, leverde het grote moeielijkheden op, in de taal van hun volk te schrijven. Het is dan ook een élite, die daartoe over gegaan is. Meestal kennen ze hun dialekt. ‘Zij schrijven het best - zegt Celen terecht - wanneer zij steunen op de gewesttaal. Gelukkig werden zij door de behoeften van hun lezers in die richting gedreven.’ Een van de schrijvers, van wie Celen de meeste verwachting heeft, maar die nog wel eens ‘worstelt met zijn taal’, vooral in zijn verzen, roept hij dan ook toe: ‘Terug tot de zuivere bron, die nog steeds borrent, moet zijn leuze zijn’.

Daarmee schijnt in strijd dat hij laat volgen: ‘Langzamerhand werkten schrijvers en Iezers zich op. In 1938 waagde men een nieuwen stap. Toen werd besloten dat voortaan de bijdragen gedeeltelijk in het Algemeen Beschaafd zouden verschijnen. De bedoeling was, steeds nauwer aan te sluiten bij het algemeene Nederlandsche kultuurleven. Een zeer loffelijke poging, die nogmaals duidelijk aantoont welke geest de Beweging bezielt’.

Deze schijnbare tegenspraak is, mijns inziens, oplosbaar als men let op de ontwikkeling van de taaltoestanden in Vlaams België. Men dient in het oog te houden dat taal als kunstuiting, als vertolking van gemoedsleven van andere aard is dan taal als zakelijke mededeling, dienstbaar aan berichtgeving, aan de behoeften van de praktijk, aan wetenschappelijk betoog. In het laatste geval is het zaak, zich zo nauw mogelijk aan te sluiten aan een kultuurgemeenschap, door een algemeen aanvaarde standaardtaal, ook al is dan een volstrekte uniformiteit in spreken en schrijven niet noodzakelijk. Men behoeft maar te letten op de grote vorderingen die deze standaardtaal, het ‘Algemeen Beschaafd’, in Vlaanderen gemaakt heeft, om te beseffen dat ook Frans Vlaanderen er belang bij heeft, zich daarbij aan te sluiten. Maar in het eerste geval zou ik mij gaarne aansluiten bij Celen's raad: ‘terug naar de zuivere bron’, want vooral in een begin-stadium van letterkundig streven zal het voor velen gelden wat Celen terecht opmerkt: ‘Als zij de volkstaal loslaten, hebben zij geen vasten grond meer onder de voeten’. Dan spiegelen ze zich beter aan Gezelle en Streuvels dan aan Van Beers en Ledeganck.

Onder de Frans-Vlaamse auteurs die in deze bundel vertegenwoordigd zijn, vestigt Celen in het biezonder de aandacht op een drietal: onder de oudere generatie R. Despicht en R. van de Meule, ‘de gevierde volksschrijver van den Westhoek’. ‘Hij is een vlot en geestig verteller, in wien de Fransch-Vlaamsche volksziel het rijkst tot uiting komt. Zijn taal zit vol kleurige, sappige woorden en uitdrukkingen, spreuken en spreek-

woorden. Hij kent, zou men zeggen, heel den schat van kernachtige volksche gezegden, grappen en grollen, van oolijke historietjes en anecdoten, van zinrijke invallen'.

Despicht is een schrijver die het best zijn taal kent en hanteert. Dat getuigen zijn zeer verdienstelijke bijdragen over de taal van zijn streek, evenals zijn verhalen, die meestal pittig geschreven zijn. Onder de jongeren acht Celen Marcel Janssen, hiervoor reeds bedoeld, de meest begaafde: 'er ligt bezieling in zijn vers', al is het nog zwak van taal; zijn proza 'is naar stijl en inhoud persoonlijk en kruimig'.

Tot zover Celen's inleiding, die op blz. 223-227 aangevuld wordt door *Bio- en bibliographische Aanteekeningen*. In biezonderheden in te gaan op de zeer gevarieerde inhoud van de gekozen stukken, laat ons bestek niet toe. In verband met het propagandistische doel vindt men naast als 'letterkunde' bedoelde stukken, vele andere zonder enige letterkundige pretentie: verhalen, gedichten, anekdoten, folkloristische teksten naast betogen, redevoeringen, journalistieke bijdragen, ingezonden brieven, pleidooien voor eigen taal, letterkunde, onderwijs en beschaving, dus 'elck wat wils'. Voor de studie van dit onderwerp biedt Celen dus, zowel voor alle belangstellenden als voor taalkundigen, ruimschoots stof.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft.

De bekende romanist W. von Wartburg stelde voor studenten en leken een inleiding samen in de taalwetenschap, die uitmunt door helderheid van voorstelling en rijkdom van materiaal. Weliswaar ontleende hij dit illustratieve materiaal aan de Romaanse talen, maar de problemen zijn vaak van algemeen-linguistische aard. Het boek is dus ook voor beoefenaars van de Nederlandse taalwetenschap, juist door de Romaanse paralellen leerzaam en aantrekkelijk.

Het boek is verdeeld in vijf hoofdstukken. Het eerste geeft een voorlopige oriëntering o.a. over de verhouding van taal en spraak, van synchronische en diachronische taalbeschouwing, van plaatselijke differentiëring. In *Die Sprache und ihre Entwicklung* worden achtereenvolgens behandeld: klankontwikkeling en klankwetten, morfologie, (o.a. flexie, genus en numerus), woordvorming, syntaxis en woordvoorraad, grotendeels op grond van Romanistisch materiaal. Wij vestigen intussen de aandacht op de laatste afdeling, waarin de verhouding van algemene taal tot groepstaal van algemeen belang is, maar vooral 'Die Herkunft der Wörter': Von Wartburg verdedigt daar de stelling: 'Die Erforschung der Radix eines Wortes oder einer Wortgruppe ist heute nicht mehr die einzige Aufgabe der Etymologie. Sie hat die zu betrachtende Wortgruppe in ihrer vielfachen Verästelung und mit all ihren Beziehungen zu anderen Gruppen während der ganzen Zeit, da sie einer Sprache angehört, zu verfolgen, ohne jemals die etymologisierende Fragestellung aufzugeben' (blz. 112). Daarop volgt dan de 'Etymologische Verknüpfung innerhalb eines sprachlichen Systems', waarin o.a. de 'volksetymologie' ter sprake komt, en 'Motivierung der Wörter', met beschouwingen over klankexpressie.

In zijn geheel belangrijk en aktueel voor alle linguisten is het derde hoofdstuk: *Historische und deskriptive Sprachwissenschaft in ihrem gegen-*

seitigen Verhältnis (blz. 135-179). Eenzijdig acht de schrijver De Saussure's pleidooi voor de deskriptieve methode (‘Sein und werden in der Sprache’). In ‘Das Wort und seine Umwelt’ komt hij terug op het vroeger behandelde vraagstuk, maar nu in semantisch verband. Uitgangspunt is de stelling: Jedes Wort musz als Teil seiner semantische Gruppe erfaszt werden. ‘Ihre Schicksale, ihr Blühen und Wuchern, ihr allmahliches Absterben und ihr Tod sind zum groszen Teil durch die Art bedingt, wie sie in ihrer Umgebung drinstehen’. De duidelijkste bewijzen levert juist de Franse dialektgeografie, op de door Gilliéron gelegde grondslagen.

De twee laatste hoofdstukken zijn beknopt: in IV *Sprache und Rede* wordt het in de inleiding aangestipte probleem duidelijk, op nieuw zonder eenzijdigheid uiteengezet; in V *Sprache und Volk* de verhouding van taal en nationaliteit besproken.

Voorbereiding van een bibliographie der Nederlandsche taal- en letterkunde tot 1800.

Met dit opschrift bevat *Het Boek* (deel XXVIII) als bijdrage van Dr F.K.H. Kossmann een ‘Eerste voorloopige lijst, werken op het gebied van taalkunde, spraakunst, spelling’ (blz. 173-194) met een korte inleiding. Er zullen nog twee afdelingen volgen: woordverklaring, uitdrukkingen, spreekwijzen, en: stijl, welsprekendheid, dichtkunde, in historische volgorde gerangschikt. Eerst dan komen de eigenlijke letterkundige werken. Het initiatief is te danken aan de commissarissen van het Frederik-Muller-Fonds. Het behoeft geen betoog dat de Rotterdamse bibliothekaris hiermede een nuttig werk verricht, dat de studie van onze taalgeschiedenis ten goede zal komen.

Molkenboer's Vondelstudie.

In een beknopte brochure, getiteld *Mijn Vondelbiografie en de oorlog* (Tilburg - W. Bergmans - 1945) geeft Dr B.H. Molkenboer O.P. verslag van zijn plan om een ‘nauwkeurige, monumentale beschrijving van Vondels levensgang en gedachtengroei’ samen te stellen, van ‘enorme omvang’, waaraan hij zich sedert 1943 ‘met groeiende hartstocht overgaf’. Dit plan werd wreed verstoort door de brandstichting van Duitse barbaren, waardoor zijn gehele materiaal en boekverzameling vernietigd werd. Zijn lotgevallen na de vlucht uit Nijmegen worden uitvoerig verhaald in een ‘misschien hier en daar te persoonlijk memorandum’. Hij spreekt de hoop uit, dat jongeren zijn aangevangen werk zullen voortzetten. Liever zou het ons zijn, als de ervaren Vondelkenner tijd en gelegenheid geschonken werd om met nieuwe moed zijn verdienstelijk werk te hervatten.

Coornhert's Boëthius-vertaling.

In een typografisch uitstekende verzorging verscheen in 1945 bij de firma A.A. Balkema te Amsterdam een zorgvuldige herdruk: *Boëthius: Van de vertroosting der*

Wysheyd uyt t' Latyn op nieus vertaalt door D.V. Coornhert. Anno MDLXXXV. Het boek bevat uitsluitend de tekst, met de oorspronkelijke inleidingen, maar is zeer welkom wegens de zeldzaamheid van het origineel.

Sint Maarten in West-Friesland.

Onder dit opschrift publiceerde Dr P.J. Meertens een artikel in het *Jaarboek* van het West-Fries genootschap (1945), waarin verscheiden Sint-Maarten-liedjes opgenomen zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

Uit de tijdschriften.
(September-Oktober).

De Gids. Sept. 1944.

C.F.P. Stutterheim's artikel *Taalwetenschap, wetenschapsleer, wijsbegeerte* bedoelt, in aansluiting bij een voorafgaand artikel van Dr. Beth, ‘de taalwetenschap met de Aristotelische wetenschapstheorie te confronteren’.

De Gids. Nov. 1945.

W.J.M. van Eysinga bespreekt *De beteekenis van de Groot voor het internationale recht*.

Des. C.W. Roldanus vestigt de aandacht op *De Groot als theoloog*.

Critisch Bulletin. Des. 1945.

Een herdenkingsnummers van een ‘maandblad voor letterkundige kritiek’, onder leiding van Anthonie Donker en R. Blijstra, vroeger verbonden met *De Stem*, maar als afzonderlijk tijdschrift herrezen. Het bevat een lange reeks artikels, voor een groot deel over letterkundigen die tijdens de oorlogsjaren als slachtoffers gevallen zijn, met goede portretten. Aan het slot vindt men enige *Kronieken* over geschriften en gedichten, in die zelfde jaren verschenen.

Levende Talen. Oct. 1945.

D.Th. Enklaar publiceert *Een onopgemerkte middelnederlandsche navolging van het Stabat Mater*. - C. Starrenburg vestigt de aandacht op het verschil in ‘*Geminatie* tussen het Frans en het Nederlands’. - Willem van Doorn vervolgt zijn studie over *Vertalen*, met veel voorbeelden toegelicht.

Des. C.W.A. Lindenburg levert een beschouwing over *Het Rondeel*, in verband met de muziek, waarbij hij onjuiste opvattingen bestrijdt en op buitenlandse litteratuur wijst. - M.J. Langeveld oordeelt ongunstig over het proefschrift van F. Jansonius: *Over woord en zin in het proza van L. van Deyssel*, die hij slechts als ‘voorstudie’ waardeert.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXIII, afl. 3-4.

A. Zijderveld betitelt een bijdrage *Coornhert's A.B.C.* om aan te tonen dat de *Wellevenskunst* bedoeld is ‘als een a.b.c. der Christelijke leer, een trap op de weg der zelfkennis, 't begin der wijsheid’. In verband daarmee waagt hij een poging om

Coornhert's geschriften te dateren. - F. Kossmann bespreekt *De colloquien van Cornelis Crul*, als rederijker en moralist in erasmiaanse geest. - A. Weynen levert een studie over *Morphologisch gekenmerkte phonemen*; C.B. van Haaringen over *Afleidingen en samenstellingen van doen, gaan, slaan, staan, zien*. - J. van Mierlo betoogt dat ten onrechte getwijfeld is aan de oorspronkelijkheid van *Hadewijch als schrijfster van den tienden brief*. - G. Kloeke maakt *Enkele opmerkingen over de cartering van dialectmateriaal in 't bijzonder naar aanleiding van de grenzen van het umlautverschijnsel*. - H.J.E. Endepols bestudeerde opnieuw het *Spel van Sinte Trudo en de twee Luikse handschriften*, waardoor hij ook voor het tweede deel tekstverbeterinen aan de hand kan doen. - C.G.N. de Vooys vervolgt de reeks *Bijdragen tot de Middelnederlandse woordgeografie en woordchronologie* door bespreking van de als ‘Hollands’ gekenmerkte woorden bij Kiliaan. - J. Heinsius bespreekt *De Nederlandse scheepsterm striets en Nederl. trijs, Hd. trieze enz*. - J.W. Muller verzamelde enige *Sprokkelingen*. - A.L.J. Sivirsky bespreekt de afkomst

van *Huzaar*, dat z.i. via het Hongaars aan het Grieks ontleend is. - C.B. van Haeringen schrijft over *Hamlark of Lamhark*?; K. Heeroma over *Aanranden, aanranzen*. - J.W. Muller beoordeelt het proefschrift van Th.H. D'Angremond: *P.C. Hooft's Achilles en Polyxena*; J.A.N. Knuttel beoordeelt Becker's uitgave van Coornhert's *Zedekunst*.

Tijdschrift voor Levende Talen X, afl. 4.

De redakteur Fr. Closset schrijft *Een woord over de vereenvoudigde spelling*. Hij wijst op een artikel van Karel van de Woestijne, die, in tegenstelling met de andere 'Van Nu en Straksers', een onzijdig standpunt innam. Hij konstateert dat de jongste schrijvers-generatie meer open staat voor de 'nieuwigheden', en dat de oppositie van 'gezaghebbende' schrijvers aan het afnemen is. 'Laat ons hopen, dat de wetgever zo reëel zal zijn, dat hij de vereenvoudigde spelling ten minste voor het onderwijs verplicht zal stellen, zodat de Vlaamse jeugd haar spelling bij die van de andere Nederlands-sprekenden zal kunnen aanpassen'. Immers, de kwestie van de spelling is een paedagogisch en sociaal vraagstuk. Niet voor de 'ouderen' en de 'verstarden' moet men vereenvoudigen, maar voor die generaties, die thans opkomen. - In de rubriek *Nederlandse Taalkunde* bespreekt W. Pée met waardering *De betekenis van de Nederlandse Familienamen* door P.J. Meertens.

Afl. 5-6. Jos. Schaltin tekent *Het Portret van Gieljan, den held in 'Het wassende water' van Herman de Man*. - G. Vannes schrijft over *De tweede-persoonsvormen in België*, waar het plaatselijke *ge* ernstige konkurrenten begint te krijgen van het Noordnederlandse *je, jij, jou*(*w*), *jullie*, ondanks passief verzet. Het niet-vertrouwelijke *u* vindt het gemakkelijkst ingang. Voor de werkwoordvormen bij jullie geeft hij alleen de uitgang '*t* op, als Algemeen Beschaafd, terwijl toch in het Noorden -*en* even gewoon is, en b.v. jullie *zijn* minstens even gebruikelijk als jullie *bent*. - In de rubriek Nederlandse Letteren beoordeelt Fr. Closset de jongste geschriften over Karel van de Woestijne, nl. de *Marginalia* van F.V. Toussaint van Boelare en *De Esthetische opvattingen van Karel van de Woestijne* door Math. Rutten. De laatste beschouwt z.i. deze figuur 'met al te bewonderende ogen' en niet zonder overdrijving van zijn verdiensten. Aan het slot volgt nog een beknopte aankondiging van een vijftal nieuwe romans.

XI, afl. 1. Fr. Closset karakteriseert de persoonlijkheid, het scheppende en critisch werk van de zeventig-jarige *F.V. Toussaint van Boelaere*. Een uitvoerige bibliografie besluit deze interessante schets. - G. Vannes trekt een parallel tussen de roman *Siddhartha van Hermann Hesse en De kleine Johannes*. Dezelfde schrijver geeft in een Kroniek zijn aantekeningen over *'Vlaams' en 'Hollands' in de 19e eeuw*, in het biezonder over het verzet tegen de supprematie van het Hollands in het midden van deze eeuw.

Museum Aug.-Sept. 1944.

A.W. de Groot beoordeelt de verzamelde *Essais de linguistique générale* van V. Brøndal, de verdediger van de strukturele linguistiek. - J.W. Muller beoordeelt Enklaar's uitgave van het volksboek *Ulenspieghel*; M. Schönfeld *Die deutschen Personennamen* van A. Bach. Gerlach Royen oordeelt ongunstig over de *Moderne Nederlandse Spraakkunst* van H. Abeele en Const. H. Peeters, waarvan hij het tweeslachtig karakter in biezonderheden aantoont.

C.D.V.

Helmers en de Hollandsche natie.

Wanneer wij onze aandacht richten op de dichterlijke arbeid van Willem Bilderdijk, kunnen we onmiddellijk enkele titels noemen; we herinneren ons dat hij balladen schreef als ‘Het wiel van Heusden’, treurspelen als ‘Floris V’, leerdichten als ‘De dieren’, een onvoltooid epos: ‘De ondergang der eerste waereld’. Met da Costa is het niet anders; nauwelijks hebben wij zijn naam genoemd of reeds schieten ons de opschriften boven verschillende van zijn gedichten te binnen; daar zijn bijbelse gedichten bij als ‘Hagar’, en tijdzangen als ‘Wachter, wat is er van den nacht?’ Maar nu Helmers; van hem kennen we maar één enkel, zij het tamelijk uitvoerig, gedicht: ‘De Hollandsche natie’. Heeft hij dan verder niet zo heel veel geschreven? Dat wèl; er zijn twee delen ‘Gedichten’, en twee delen ‘Verspreide gedichten’, en daarna nog ‘Nagelaten gedichten’; Helmers bezat een minstens even vruchtbaar talent als Bilderdijk, en het is enkel te wijten aan de omstandigheid dat hij op betrekkelijk jeugdige leeftijd stierf, wanneer het letterkundig werk dat hij naliet, niet eenzelfde omvang heeft. Toch blijft het ook nu nog een indrukwekkende verzameling, voornamelijk bestaande uit oden en leerdichten en heldendichten; ook zijn er enkele fragmenten van treurspelen.

Helmers schreef dus vele verzen; slechts de titel van een van deze gedichten bleef voor het nageslacht bewaard, waarom? Omdat al de andere verzen van minder gehalte waren, bij ‘De Hollandsche natie’ vergeleken? Omdat, kunnen we misschien nog beter zeggen, ‘De Hollandsche natie’ een onverwacht hoogtepunt voorstelt in het werk van deze dichter? Omdat dit gedicht zich van de overige onderscheidt door een meesterschap van de taal, door de behandeling van een geheel nieuw onderwerp, door het verkondigen van geheel nieuwe en daardoor verrassende gedachten over dit onderwerp? Niets van dit alles. ‘De Hollandsche natie’ is als gedicht niet beter dan verschillende andere verzen die Helmers schreef. Het onderwerp dat erin behandeld wordt, kwam ook daarvoor reeds herhaalde malen in zijn dichterlijk werk te sprake. De gedachten over dit onderwerp werden, stuk voor stuk, ook reeds vroeger door hem tot uitdrukking gebracht. Wij zouden ‘De Hollandsche natie’ een samenvatting kunnen noemen van gegevens en beschouwingen welke alle, in een meer fragmentarische vorm overigens, ook reeds in de vroegere verzen te vinden zijn. Maar waarom bleef de herinnering aan dit samenvattende werk dan voortleven, terwijl de overige verzen zo volkomen vergeten blijken?

‘De Hollandsche natie’ heeft haar bekendheid niet zozeer te danken aan haar eigen hoedanigheden, haar vorm en haar inhoud, als wel aan de omstandigheid dat het gedicht juist op tijd verscheen; het sloot voortreffelijk aan bij de verwachtingen die toen onder de mensen leefden. Maar dat bemerken we eerst wanneer we voor onszelf hebben nagegaan wie Helmers was, hoe hij dacht en dichtte, welk ideaal hij met zijn dichterlijk werk nastreefde.

Het eerste vers dat Helmers op een en twintigjarige leeftijd schreef, is gewijd aan ‘De nacht’, voor die tijd een biezonder geliefd onderwerp. Ook de gedachten die hij in dit gedicht ontwikkelt, zijn verre van oorspronkelijk; hij voelt ‘de grootheid van 't oneindig opperwezen in 't

scheemrend eindeloos verschiet’; alles slaapt, slechts - en hier volgt dan plotseling een fragment dat ons toch vreemd aandoet - ‘de booswicht’ slaapt niet. Immers:

> nooit heeft hij een kalm gemoed,
> Die uit een moeders arm een teedre telg durft scheuren,
> Zich met het bloed der weezen voedt,
> Of weduwen in 't stof doet treuren,
> Wiens ongevoelig hart in 't moorden wellust vindt,
> De deugd vervloekt, het kwaad bemint,
> Of vreugd en wellust schept in heete maagdentranen,
> Die de onschuld nimmer bijstand bood,
> Door gruwlen zich het spoor tot hoogheid tracht te banen,
> Den armen nooit zijn' schat ontsloot.

Het is duidelijk dat de dichter hier optrekt tegen iets dat alle kracht van verzet in hem wakker roept, maar wat het is, zouden we niet nauwkeurig kunnen zeggen; de omschrijving blijft tamelijk vaag. Vandaar dat de naam voor dit vijandige element ook telkens wisselen kan; in een gedicht dat niet zo heel veel later geschreven moet zijn, heet het ‘de geest des kwaads’, en de schildering is dan niet minder weerzinwekkend:

> Hier tapt hij 't eerlijk bloed uit vorst- en volken-aderen,
> Dáár worgt hij kindren op de lijken hunner vaderen,
> Ontscheurt zelfs 't graf zijn' doodschen buit.

In nog weer een andere gedaante treedt ditzelfde element op in een groot gedicht op Socrates, lange tijd Helmers' lichtende voorbeeld; hier wordt het vereenzelvigd met ‘het haatlijk bijgeloof’.

> Uit zijn afschuwlijk wezen
> Is wanhoop, razernij, en woede en dood te lezen.
> Zijn ruige en vuile baard bedekt de breede borst;
> Zijn eeuwig bleek gelaat is met het bloed bemorst
> Der ongelukkigen, wie vuur en staal ontzielden,
> Daar zij niet, siddrend, voor zijne outers nederknielden.

Het zou interessant zijn, na te gaan hoe dit vijandige element in Helmers' leven is gekomen; echter ontbreken ons hiertoe de vereiste biografische gegevens. Wel kunnen we opmerken dat Helmers deze wezenstrek nooit geheel is kwijtgeraakt; weliswaar treedt deze eigenaardigheid in zijn latere jaren niet zo brutaal meer naar voren, maar tot in ‘DeHollandsche natie’, een van de laatste gedichten die Helmers voltooide, is zij steeds aanwezig, en op zijn sterfbed moet Helmers nog hebben getuigd: Zegt aan mijn vrienden dat ik tot in mijn laatste ogenblikken aan mijn beginselen ben trouw gebleven, dat ik ook nu nog geen de minste hulde aan de gevoelens van domheid en dweepzucht doe.

Bijgeloof, domheid en dweepzucht zijn ondeugden welke haar tegenhangers hebben in deugden; wij noemen nu ook de goede eigenschappen die door Helmers evenzeer gevierd werden als hij de slechte verafschuwde. In de eerste plaats is dit dan wel de deugd zonder meer, wederom een zeer vaag begrip, maar juist daarom te meer bruikbaar; in ‘De Hollandsche natie’ wordt deze deugd aangewezen als het middel

> door wier vermogen,

De mensch alleen zich kan verheffen naar den hoogen!
Zijn waarde en grootheid kent, zijn eedlen aandrift voelt,
De zinlijkheid beheerscht die in zijn boezem woelt.

De deugd, de deugd alleen, zo heet het elders, kan u ontzaglijk maken. Nauw verwant echter aan deze deugd is de Rede; immers ook van haar wordt getuigd: Zij legt met kracht de zinlijkheid aan band. En overigens:

> Gelijk een rozenhof een' vloed van geuren strooit,
> Wanneer de jonge Lente in 't bloemgewaad zich tooit,
> Zoo spreidt de Rede alom haar onverdoofbre stralen.

Verder is er dan ook nog ‘de natuur’, en ‘de ware menslijkheid’, allemaal idealen waaraan de jonge Helmers zijn hart heeft verpand; maar reeds hebben we hem herkend, hij is geheel een kind van zijn tijd, leerling van zowel Voltaire als Rousseau. Ondertussen nemen de gebeurtenissen in eigen land haar loop; in 1787 wordt de stadhouderlijke macht, zo snel aan het tanen, hersteld met hulp van Pruisische soldaten, in 1793 lijkt het wel of een Frans leger onze grenzen zal overschrijden; wat in 1793 nog slechts dreigde, gebeurt in 1795; de bayonetten van Pichegru veroveren de Republiek voor de Franse revolutie. En daarmee komt zelfs een weinig kritische geest, als Helmers was, voor grote moeilijkheden te staan. De leer was prachtig, maar men kon zulk een geestdriftig aanhanger van deze leer niet wezen of men bemerkte wel dat de werkelijkheid daar verre bij ten achter bleef. Helmers had hevig gefulmineerd tegen het bijgeloof; nu zag hij hoe de godin der rede werd gevierd, was het nu goed? Hij had vurig naar de vrijheid verlangd; nu danste het volk, hand aan hand, om de vrijheidsboom; kon hij nu niet tevreden zijn? Och neen, het is alles slechts schijn; weer is het ‘de geest des kwaads’, die dit te bewerken weet, maar nu in een nog gevaarlijker, immers vermomde gedaante; in de plaats van het bijgeloof treedt nu het ongeloof, en

> Wat gruwlen 't Bijgeloof bij 't menschdom aan moog' kweeken,
> Het Ongeloof is grooter pest.

En wat vrijheid heet, is anders niet dan dwinglandij, die zich het kleed der vrijheid om haar leden heeft geslagen; in haar gezelschap bevinden zich list, verraad, moordlust en geweld. De vrijheid ‘uitgebuit’ door het gemeen, door ‘woeste wijnpapinnen’; de zegen werd daarmee tot een vloek; het is als met een regenbui, die een weldaad zou kunnen wezen, en een ramp blijkt te zijn:

> Zoo ziet een Landman aan de kimmen
> Van 't veld, dat smacht naar ademtogt,
> Des uchtends blij de wolken klimmen,
> Bezwangerd van 't weldadig vocht:
> Maar ach! een storm snelt aan; zij breken;
> Het water giet in volle beken
> Verwoesting op zijn' vruchtbren grond,
> En stort zijn hut in 's afgronds kolken.
> En 's avonds vloekt hij d' eigen wolken,
> Door hem gewenscht in d' uchtendstond.

Het beeld is niet onaardig, maar het geeft naar één kant te weinig; de regenbui is nu eenmaal een natuurverschijnsel dat buiten de menselijke mogelijkheden om zich gelden doet, maar hoe is dat met deze vrijheid? Zij is toch immers geheel op het doen en laten der mensen aangewezen, van dezelfde mensen die zozeer hangen aan deugd

en rede en natuur; zijn dan al die goede eigenschappen tezamen nog niet voldoende om ervoor te waken dat de vrijheid niet in dwingelandij ontaardt?

Zo vragen wij, die door veel levenservaring wijzer geworden, geleerd hebben de menselijke natuur te wantrouwen; bij de meeste mensen uit het einde van de achttiende eeuw kwam deze vraag niet op; zij geloofden rotsvast in de gunstige aanleg welke hun geslacht was meegegeven; zij waren onverwoestbare optimisten, en waar hun optimisme niet gerechtvaardigd leek, werden zij er heel eenvoudig nog evolutionist bij; nog waren deugd, en rede, en menselijkheid niet in voldoende mate aanwezig geweest om het kwade te verhinderen; daarom moest ook de vrijheid tijdelijk de wijk nemen naar hogere regionen, maar een reden om te wanhopen was dit nog niet. Zoals Helmers getuigt, in misschien één van zijn beste gedichten, ‘De bestemming van den mensch’:

> Hoe! zou 't ontwikkelen der krachten
> Van 's menschen geest niet verder gaan!
> Zal hij steeds hongren! eeuwig smachten
> Naar laafnis? en, ô vloek! wordt nooit dien wensch voldaan?
> Neen, neen! wij zijn geen spel der vloeden!
> Des menschen geest zal voorwaarts spoeden!
> .....
> 'k Erken 't! nog dekt een nacht onze aarde!
> De heerschzucht op haar oorlogskoets
> Vertrapt den mensch, spot met zijn waarde!

Maar éénmaal wordt het zeker anders, want:

> Volmaakbaarheid is uw geslacht
> Door de eeuwige Almagt ingedreven.

Dit is de grond waarop onze dichter zich plaatst, ook wanneer hij het lot van zijn land maakt tot onderwerp voor zijn poëzie.

En wèl had hij een stevige grond onder zijn voeten nodig, want wanneer Helmers ‘de zucht naar 't Vaderland’ tot onderwerp kiest voor zijn gedichten, heeft dit vaderland juist opgehouden te bestaan; een van zijn eerste verzen heet dan: ‘Lijkzang op het graf van Nederland’. Krachtens zijn overtuiging behoorde de dichter tot de partij der patriotten, maar van de gevolgen welke de actie van deze partij had, is hij toch geschrokken; hij verzekert tenminste haastig:

> Maar zuiver is mijn hart, wat lot u zij beschoren,
> 'k Heb nooit in uwen val gestemd.

En aan het slot komt hij hier nog eens op terug; hij hoopt dan dat zijn zoon, wanneer hij, lang nadat zijn vader reeds gestorven is, deze lijkzang leest, uit zal roepen:

> mijn vader
> Deelde in 's volks dwaling niet, was nimmer landsverrader.

Ook hier wordt dus de lijn niet doorgetrokken; de vraag of de levenshouding die de dichter met zo veel anderen huldigde, voor Nederland niet deze gevolgen hebben moest, verrijst niet boven de kim; evenmin wordt Helmers verontrust door de gedachte dat zijn nieuwe, vurige liefde, het vaderland, een wijziging in zijn ideeën noodzakelijk maakte. Hij blijft rustig wat hij was, een volgeling van Voltaire en Rousseau beide, en daarnaast is hij nu ook nog fel nationalist geworden.

Wel nergens komt de tegenstelling scherper tot uiting, en blijkt tevens duidelijker hoe weinig Helmers zich deze tegenstelling bewust was, als in het uitvoerige gedicht dat ‘De wereldburger’ heet. Het werd geschreven in het jaar 1805, en ook dit vers begint (hoe kan het anders) met een klacht over de toestanden in eigen land:

> Onze onafhankelijkheid is slechts een waterbel,
> Het Vaderland een naam, de vrijheidsliefde een spel.

Hoe is dat vaderland eigenlijk ontstaan? Hoe ontstaat ieder vaderland? Helmers ziet als eerste oorzaak de gehechtheid aan de onmiddellijke omgeving:

> Hoe waard' wordt nu voor elk het oord dat hij bewoont,
> Den vaderlijken grond met eigen hand verschoond!
> Hoe zoet is hem de rust na 't heete middaggloeijen,
> In schaduw van 't geboomt' dat hij zelf op deed groeijen!
> ô! Wat herdenking biedt hem nu elk voorwerp aan!
> Dit veld zag in zijn jeugd hem 't eerst ter jagtstrijd gaan;
> Hier ziet hij 't renperk daar hij 't eerst ter zege snelde,
> 't Was bij dees rots dat hij het schuchtre rendier velde;
> Hoe waard' is hem die hut, schoon zwak en rank gebouwd!
> Heeft hij hier niet het eerst zijn lieve gade aanschouwd?
> Met wat verrukking ziet zijn oog den landstroom vlieten?
> Hier mogt hij 't eerste zoet der teerste min genieten.
> Dees stulp is heilig, is hem boven alles waard:
> Hier heeft zijn teedre ga haar' eerste zoon gebaard.
> Is dit de grond niet, die der vaadren asch blijft dekken?
> Zal gindsche heuvel niet aan hem ter grafplaats strekken?

Maar dan moet dit alles verdedigd worden tegen belagers van buitenaf; aan het hoofd van een stam komt een ‘strijder’, en deze weet ‘'t volk, dat eerst lammerzacht een' stillen vrêe genoot’, op te zwepen tot ‘tijgerwoede’; gelukkig komt daar de Rede toegetreden, vol goddelijke waarde, en zij brengt voor de mensheid een schoon geschenk mede: het wereldburgerschap. Nu volgt er een schildering van de toekomstige wereldburger, en een deugdzamer wezen, naar achttiende-eeuws begrip, kan niet bestaan:

> Ik zie hem, kalm van ziel, wat schokken de aard' misvormen,
> Wat woeste driften ook in 's menschen boezem stormen,
> Altijd zich zelf gelijk, met onverwrikten geest
> Niet voor des dwinglands dolk, noch 't staal van 't grauw bevreesd;
> Zijn oog ziet door de schors van 't woest vooroordeel henen.
> Waard' is hem 't land, daar eerst hem 't zonlicht heeft beschenen;
> Maar dat gewest beperkt geenszins zijn menschenmin:
> Heel 't aardsch geslacht is slechts voor hem één huisgezin:
> 't Zijn burgers van één stad, en 't zou zijn' geest verlagen,
> Zijn zorg slechts aan één deel uitsluitend op te dragen:
> Zijn hart omvangt het all': 't Zijn kindren van één God.
> Te hopen, vreezen, en te dulden is elks lot.
> Der volken eerdienst is steeds heilig in zijne oogen;
> Maar priesterlijke dwang verfoeit zijn denkvermogen.
> Zijn eerbied voor de wet wordt door zijn daan gestaafd,
> Maar nooit zijn vrije ziel door willekeur verslaafd.

Met dit wereldburgerschap als ideaal voor ogen, kan Helmers toch niet anders dan alle strijd tussen de volkeren onderling zien als een nog niet overwonnen kwaad, maar hoe laat dit zich rijmen met zijn hoop op herstel van de oude rijkdom en macht van eigen land? Is dat dan geen stap terug?

Helmers doorziet dit niet; hij constateert rustig dat de ‘zucht voor de eer van 't vaderland, alom verwoesting voert, de volken zet in brand’, maar nochtans erkent hij: ‘'t is godlijk schoon voor 't Vaderland te sterven’; de deugd doet soms toch naar de wapenen grijpen.

Wij moeten dus maar eenvoudig Helmers' vaderlandsliefde nemen voor wat ze is, in het geheel zijner denkbeelden iets onredelijks, maar daarom niet minder krachtig, vurig en volhardend, en misschien juist op deze grond wel zo veelvuldig een onderwerp van zijn poëzie, die immers geheel drijft op het gevoel. En ondertussen is er van dat vaderland nog slechts een bleke schim overgebleven, straks is ook die verdwenen; met zijn landgenoten leeft Helmers onder de genade van een afgebedeld koningschap, tenslotte onder de dwang van een directe overheersing. Is het dan wel zo vreemd dat we in de gedichten van Helmers allerlei bespiegelingen vinden over de naaste toekomst; nu eens verklaart hij dat Nederland voorgoed heeft opgehouden te bestaan, maar dan weer meent hij dat dit het einde toch niet wezen kan; er zal opnieuw een tijd van bloei aanbreken. Nu eens troost hij zich met de gedachte aan een toekomstig wereldburgerschap, waarbij voor het nakroost orde uit de chaos dagen zal, dan weer richt hij zijn blik tot over het graf, en vindt bemoediging in de gedachte dat eenmaal zijn ziel van alle kluisters zal zijn ontslagen. Nu eens zoekt hij de oorsprong van alle ellende in een bedreiging van buitenaf, de geest des kwaads, de dwinglandij, dan weer schrijft hij deze aan innerlijke oorzaken toe, aan een gemis aan deugd, aan verblinding, aan slapheid en pronkzucht.

Het is niet doenlijk, voor ieder gedicht vast te stellen aan welke omstandigheden deze slingeringen, nu eens naar de zijde van de wanhoop, dan weer van de hoop, vallen toe te schrijven; voor een belangrijk deel zullen zij een weerspiegeling zijn van de gesteldheid waarin zich de dichter, zijn stad Amsterdam, zijn land bevond, toen hij het vers schreef, maar aangezien we de levensloop van Helmers niet tot in biezonderheden kennen, aangezien ook vele van zijn gedichten niet gedateerd zijn, is dat lang niet altijd nauwkeurig na te gaan. Bovendien moeten we ook rekenen met een flinke brok rethoriek, met ontboezemingen die achteraf niet veel anders blijken te zijn dan wendingen, aan een klassieke dichttrant ontleend, bedoeld om op de lezers indruk te maken, maar overigens zonder veel innerlijk verband met het thema van het gedicht; Helmers kan zijn ‘lier’ geestdriftig opvatten, ontmoedigd wegleggen, laten sidderen of juichen, naar het uitkomt.

Daarnaast zijn er dan nog andere mogelijkheden; toevallig komen we er één op het spoor. In het tweede deel van Helmers' ‘Gedichten’ werd een vers opgenomen, dat tot titel heeft ‘De oneindige volmaakbaarheid der menschelijke natuur’; de dichter schreef dit vers nadat hij een werkje had gelezen van Condorcet. De denkbeelden die hij uiteenzet, werden echter niet geheel zijn eigendom; zij bleven vreemd goed. Hij legt hier b.v. meer dan ergens elders, de nadruk op de rol van het geweten, sterk als geen storm ons hart beroert, maar ach, hoe nietig als het geweld durft aan te randen. En vooral vestigt hij hier de aandacht op het leven na de dood; eerst dan bereikt de mens, in wezen onsterfelijk, zijn ware bestemming:

> Wat, nietig wezen! durft gij vragen?
> Is de aardbol dan uw Vaderland?
> Zult ge eeuwig de aardsche kluisters dragen?
> Hoe! zijt gij niet voor hooger', eedler' stand?

Nu volgt er in de bundel op dit gedicht onmiddellijk een van de vele verzen welke ‘Aan mijn Vaderland’ zijn gewijd; de dichter wankelt hier tussen vrees en hoop; het is mogelijk dat uit de nacht van tegenspoeden nog eens een blijde dag ontstaat, maar het kan toch ook Gods wil wezen dat ‘Neerlands volk vergaat van d'aard’; in dit laatste geval heeft hij nog één wens: ‘dat mijn geslacht mijn asch vergader’

> Eer haat ons staatsgestel ontrader'
> En Hollands tuin van loof ontblader'.

We zouden redelijkerwijs mogen verwachten dat hiermee het gedicht uit was, maar zo is het toch niet; er is nog een laatste troost, en wel dat in de dag der dagen Gods stem zich door zijn zerk zal boren; dan snelt hij, met vrouw en kinderen, en de engelenkoren, ‘de schepping juichend rond’.

Wanneer we deze twee gedichten in onderling verband beschouwen, gaan we vermoeden hoe Helmers, een autodidact, zich somtijds liet imponeren door wat hij bij anderen las, en alles wat hij las, bracht hij dan onmiddellijk over op zijn geliefkoosd onderwerp, het vaderland, vooral wanneer het hem kon bemoedigen, kon troosten. Maar hier moeten we dan geen bewijs van zwakte in zien: Helmers, als vaderlander, is geen drenkeling die iedere strohalm aangrijpt; wel is hij een mens die versmacht, en nu iedere dronk dankbaar aanvaardt, welke zijn dorst kan helpen lessen.

Tenslotte bezit deze Helmers, onder alle stemmingen door, een vaste grond waarop de hoop op een nieuwe toekomst voor land en volk veilig rusten kan, en telkens weer trekt hij zich op deze grond terug. Zo ook hier. In het voorbericht voor het tweede deel ‘Gedichten’ zegt hij het zelf: ‘nadere overwegingen hebben mij tot andere denkbeelden gebragt’; tenslotte was hij het met de gedachten, in ‘De oneindige volmaakbaarheid’ ontwikkeld, zelf niet eens, en daarop behandelde hij hetzelfde onderwerp nog eens in een ander, een nieuw gedicht, dat tot opschrift kreeg: ‘De bestemming van den mensch’. En in dit vers vinden we dan Helmers terug, zoals hij werkelijk was, zowel in de jubel:

> Juich! stervling, juich! gevoel uw waarde!

als in de verwonderde vraag:

> zou de Godheid u, ô mensch,
> De zucht naar hooger doel verwekken,
> Om 't eeuwig aan uw hart, uw zuchtend hart te onttrekken?
> Het plaatsen buiten uwe grens?

Eens zal het mensdom zeker stijgen tot hoger orde, tot volmaakter stand, en Nederland mag delen in dit heerlijk lot:

> Uw kroost verwacht een' blijden morgen.

Hoe werkt Helmers dit nu practisch uit? Reeds in de zeer vroege ‘Lijkzang bij het graf van Nederland’ heeft hij, zij het vaag nog, geweten in welke richting hij zijn werkzaamheid zou kunnen ontplooien; onwillekeurig richt hij zijn blik naar het verleden. Het volk verguisd, gehoond, miskend, vertreden, ‘ten prooye aan

eigen-zonen dolk’; dit moesten de ‘Vaderlandsche Helden’, die op Spanje en op Frankrijk de vrijheid bevochten, eens kunnen zien. En dan een kleine verschuiving:

Ach! vloot van 't heldenbloed der vaadren
Eén druppel slechts het kroost door de aadren,
't Zou dan zich als één man vergaadren.

En: Elk vlek wierd een Thermopyle!

Verder komt de dichter hier nog niet; dat kon ook niet, want hij vreest dat Holland geen toekomst meer hebben zal: Het graf geeft nooit haar liev'ling weêr.

Wanneer de eerste schrik voorbij is, krijgt echter dit terugblikken op het verleden een groter betekenis. Naar klassiek gebruik verschijnt aan de dichter een geest, welke hem aanspoort, een lied aan te heffen, maar het ontbreekt hem aan moed: Wat kind juicht, als zijn moeder sterft? Het ‘vaderlandsche speeltuig’ beeft te zeer in zijn sidderende handen. Maar dan klinkt dringender nog de aansporing:

Neen, Dichter! rijs en zing, dring door de mist der tijden!
Ontscheur den tijd zijn prooi; 'k verhelder u den nacht;
Gij moet uw lier den roem van 't heilig Holland wijden;
Zing de eer van 't voorgeslacht!

En Helmers gehoorzaamt. Hij stort zich ‘in den stroom der lang vervlogen tijden’. Dan ziet hij het verleden door een achttiende-eeuwse bril; dat begint al bij de Bataven die als alle natuurvolken, een bestaan leidden van ongestoord geluk. Hoe graag had de dichter deze Bataven ook in zijn ‘Hollandsche natie’ geschilderd; het bestek liet hem dat niet toe! Het zij zo; in een voorzang kan hij hun toch nog enige woorden van lof toezwaaien. Helmers is hier echter niet tevreden mee; ook in het gedicht zelf moeten nog enkele prijzende regels worden ingelast:

Dat volk, eenvoudig, kuisch, zoo rein van hart als zeden,
Versmaadde uitheemsche pracht en vreemde dartelheden!
Den Godsdienst in 't gemoed, de waarheid in den mond,
Verstrekte 't woord ten eed, dat nooit Bataver schond!
Zoo zacht als fier van aard, en vreeslijk in zijn wapen,
Was hij voor huislijk heil, voor stil geluk geschapen.
De Vrijheid was zijn ziel, hem boven 't leven waard',
Een kuische en rappe gâ, zijn hoogst geluk op aard',
En op zijn terp, naast haar en 't spelend kroost gezeten,
Kon hij, trotsch op diens schat, Rome en 't Heelal vergeten.

Maar ook in de zestiende en zeventiende eeuw worden slechts die idealen gezocht èn gevonden, welke in Helmers' eigen tijd en door hemzelf werden nagestreefd. In Willem van Oranje ontdekt de dichter een natuurgenoot die hem zijn menselijke waardigheid helderder bewust maakt. Geprezen wordt vooral de verdraagzaamheid welke in die tijd het godsdienstige leven kenmerkte:

Geen eerdienst sluit hier uit, Chinees, en Jood, en Christen,
En Mecca's volgeling, vergeten hier hun twisten:
't Zijn allen broeders van hetzelfde huisgezin,
Bezield door wetenschap, ontvlamd door waarheidsmin!

Wanneer de Hollanders voor de eerste maal de Kaap de Goede Hoop omvaren, worden zij verwelkomd door de nevelvorst als de kolonisten die eindelijk de

menselijkheid zullen wreken; hun optreden tegenover de inlandse bevolking brengt louter goedheid en zegen voort:

> Neen, 't hart van Neêrlands volk is rust-en vreêgezind,
> Juicht, als 't een' vijand kan verandren in een' vrind.

In één woord, ‘zilverblanke deugd’ was 't kenmerk onzer Vaadren!

De eerlijkheid gebiedt ons, terloops er even op te wijzen hoe Helmers niet enkel aan deze verblinding lijdt, wanneer hij de blik naar het verleden richt; eenzelfde eenzijdigheid kenmerkt zijn beschouwingen over verre gewesten in eigen tijd. Wanneer het lot van zijn land hem zwaar drukt, verzucht hij dat hij veel liever uit zou wijken naar de gebieden van de Stille Zuidzee, en al heeft hij dan zelf een uitvoerig gedicht gewijd aan Cook en diens ontdekkingsreizen, dit verhindert hem niet om ook deze gebieden te zien als een soort luilekkerland; ‘en ongevergd biedt daar de geit hare uyers aan’!

Ondertussen wordt zo het verleden wel heel licht, en het heden lijkt er slechts des te donkerder door. Zo wil Helmers het zelf het liefst, maar wat heeft hij dan hiermee voor? Is het enkel om zijn eigen ziel en de ziel van anderen te troosten, dat hij zich telkens in dit heerlijk verleden verdiept? Is het om de ellende, waaronder hij gedoemd is te leven, te vergeten, al is het slechts voor een tijd? Is het om in zich de gedachte te verankeren dat, rijkdom en macht mogen dan vergaan, de roem onvergankelijk blijft? Dat alles is er wel geweest; hier is het verleden als troost:

> Dus scheurt uit d' afgrond van het heden
> Zich op het diep verbrijzeld hart;
> En vindt alleen in 't glorierijk verleden
> Een' balsem voor mijn zielesmart.

En hier de wil om te vergeten:

> Verschoppen wij het aaklig heden!
> Deze eeuw van schande en wee ontvlugt.

En hier klemt de dichter zich vast aan de roem der vergane tijden:

> onafhankelijk
> Van tijden, blijft uw naam, uw luister onvergankelijk!

Toch was dat niet alles. Het doel van Helmers reikte verder. De herinnering aan het verleden moest, volgens hem, niet enkel troosten, maar ook bezielen. Onder de moeilijke omstandigheden waarin zijn volk zich bevindt, is groter dan ooit het gevaar dat de veerkracht verslapt; idealen worden prijsgegeven, in plaats daarvan treedt onverschilligheid òf wanhoop. Onverschilligheid; de havens liggen ‘dichtgeslagen’;

> Gij zaagt het! ja - en durfdet vragen
> Naar dans of 't blijspel van den dag.

Zo is het bij een minderheid; veel groter is het aantal van hen die, geheel ontmoedigd, de wanhoop ten prooi vielen. Zij zien hoe in weinige jaren alle welvaart werd omgebracht; ‘op de ontvolkte straten sluipt de eerlijke armoede schaamrood rond’. Tot hen vooral richt Helmers het woord, en zijn woord is een getuigenis: omgordt uw schouderen! Want er is ook nog een andere weg: uw druk verhoge uw moed! Uw deugd kan ook stijgen, met uw tegenspoed, en:

> 't wee, waarin gij ligt verstooten
> Is ligt het zaad van uw geluk.

Helmers voegt er aan toe: Uw deugd stijge, op het spoor van uwe onsterflijke ouderen. Hun standvastigheid, hun moed, hun volharding blijve het kompas in de nacht, die thans heerst over land en volk. Nu gaan we het begrijpen, hoe hij zijn eigen kinderen in de stad Leiden ‘ter beevaart’ omvoeren kan; elke schans in deze stad moet hun worden tot een altaar, elk bolwerk tot een heiligdom.

Naar wat we van hem weten, moet Helmers heel veel van zijn kinderen gehouden hebben. De gedichten bevestigen dit; het zal niet enkel vorm zijn geweest, wanneer hij aan het einde van de ‘Hollandsche natie’ zegt dat hij gelukkig zal zijn zo later zijn werk slechts in de eenzaamheid door zijn kinderen wordt gelezen, en zij dan tenslotte zeggen zullen: Mijn Vader heeft met vuur zijn Vaderland bemind. Maar wat voor zijn gezin gold, gold evenzeer voor zijn volk; heeft Helmers soms het gevoel met zich omgedragen dat, als er nog eens een verandering ten goede zou plaats grijpen, de toekomst van het land niet zou afhangen van het geslacht dat, reeds volwassen, de omwenteling had beleefd, maar van hun ‘kroost’, opgegroeid onder de ellende welke een Franse overheersing meebracht? In ‘De Hollandsche natie’ vermaant hij:

> Bewaakt het jong plantsoen; 't zal tot een bosch eens worden,
> Dat vaste takken schiet, en vorst en stromen tergt,
> En 't ons ontvlugt geluk in zijne schaduw bergt.

Op dit ‘jong plantsoen’ richt hij al zijn aandacht, en zelfs wanneer hij bidt:

> Doe onze ziel de kracht hervinden,
> De kracht der ouderen, ô God,

dan nòg wendt hij zich daarbij tot de God der Vaderen, die in deze bange tijd - de God ook onzer kinderen zijt.

Hoe nu Helmers' getuigenis aangaande de kracht der ouderen op dit opgroeiende geslacht doorwerkt, langs welke kanalen het hen bereiken zal, tot welke daden het hen zal prikkelen, onkritisch als hij was, heeft de dichter zich hier nooit om bekommerd. Misschien naderde hij dit vraagstuk nog het dichtst toen hij, zoals hij een enkele keer meer doet, aan het einde van ‘De Hollandsche natie’ gekomen, plotseling alle oratorie liet varen, tot rust kwam in een eenvoudig beeld:

> Een graankorl, achtloos in een' vruchtbren grond bedolven,
> Zien we, als een' zwangren halm, ras op den luchtstroom golven,
> Hij schudt zijn vruchten af, die, rijpende in den grond,
> In halmen opgestaan, waar eerst ruigte en heester stond:
> Dan duizendvoud herteeld en duizendwerf herboren,
> Doorgolft een gansch gewest een gouden zee van koren:
> En 't land, eerst naakt en woest, nu rijk en mild gevoed,
> Dankt blij aan d'eersten korn zijn vrucht en overvloed.

Hoe dit zij, dit beeld van het zaad dat in de aarde valt en sterft, en rijke vrucht draagt, is alleszins van toepassing op ‘De Hollandsche natie’. In zes zangen, over De Zedelijkheid, Heldenmoed ter land, Heldenmoed ter zee, Zeevaart, De wetenschappen, De schoone kunsten, is daar telkens weer het ‘aaklig heden’, soms in een beschrijving van toestanden zoals die thans bestonden, maar vaker nog in een beeld als van de Rijn die

verzandt in de Katwijkse duinen, of in een nachtgezicht, als van de plaats waar eens het machtige Amsterdam heeft gestaan; nu is er slechts een visser die ‘zijn ranke boot door onze straten boomt’; in plaats van vis vindt hij ‘'t doorweekte huis-sieraad, met lis of wier begroeid’. Maar dan richt ook telkens weer de dichter zich op uit deze ellende: Neêrland zal niet, als een nachtgezigt, verdwijnen; integendeel: Eenmaal zal de zon weer schijnen in volle luister.

> Zing voor den tijdgenoot der ouden heldendaân,
> En 't kroost leere, op hun spoor, in 't onweêr vast te staan.

Helmers getuigt van een verleden, dat over alle somberheid heen, de hand reikt aan een lichte toekomst, maar nog zou deze stem tevergeefs geklonken hebben, indien de toekomst waarvan zij sprak, niet zeer dichtbij was geweest. Als ‘De Hollandsche natie’ verschijnt, schrijft men 1812; nog lijkt het of de ster van Napoleon's roem steeds hoger stijgt, maar in werkelijkheid is het anders; reeds zijn de krachten werkzaam die leiden zullen tot zijn val, en onze vrijheid. Weinigen waren het die hier iets van vermoedden; toch was er bij velen reeds een vaag besef dat het niet lang meer duren kon, men ademde reeds iets ruimer. Helmers, dichter, sprak dit vaag vermoeden uit; alleen zo valt het te verklaren dat ‘De Hollandsche natie’, zelfs in de zeer verminkte vorm waarin de censuur het toelaatbaar had geacht, een veel en veel grotere invloed verkreeg dan de autoriteiten verwachtten. Geen wonder dat de overheid haar trawanten zond om de dichter in verzekerde bewaring te nemen. Maar toen deze gezagsdienaren zich aan zijn woning meldden, vernamen ze daar dat de dichter die zij zochten, niet langer in leven was; na een kortstondige ziekte had hij het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Bijna zijn we geneigd te zeggen: hij werd weggenomen, nadat hij zijn arbeid ten dienste van zijn dierbaar vaderland had voltooid; het zaad was in de aarde gestrooid; nu zou het vanzelf wel ontkiemen, en welk een rijke vrucht het dan in een nieuw Nederland nog dragen zou, zelfs Helmers, in zijn schoonste fantasieën, heeft dit nooit vermoed.

J. HAANTJES.

Boeken over taal- en letterkunde, gedurende de oorlogsjaren in Vlaanderen verschenen.

In de oorlogsjaren was het verkeer tussen Noord- en Zuid-Nederland belemmerd of zelfs geheel verbroken, zodat vrijwel onbekend bleef dat er in het Zuiden vrijwat op taal- en letterkundig gebied verschenen was. Onze lezers zullen het dus op prijs stellen, daaromtrent een en ander te vernemen. Een uitvoerige bespreking is door de beperkte ruimte niet mogelijk. Het volgende is dus in hoofdzaak een overzicht: op sommige der vermelde werken komen wij wellicht later terug. Van Mierlo's degelijke uitgave van Hadewijch's *Strofische Gedichten*, in onze vorige jaargang terloops aangekondigd, en het derde deel van de Geschiedenis der Nederlandse letteren, onder leiding van Overdiep, dat al een jaar geleden afgedrukt was, verdienen een bredere beoordeling.

Fr. Closset; *Raymond Herreman. De Dichter en de Criticus* (Brussel - A. Manteau U.M. - 1944)[1].

Dit omvangrijke boek bestaat eigenlijk uit twee delen: een breed opgezette studie over deze in het Noorden te weinig bekende dichter en criticus, met Richard Minne en Maurice Roelants hoofdfiguur van de groep van *Het Fonteyntje* (blz. 9-113) en een keuze uit zijn niet herdrukte, verspreide kritische artikels, voornamelijk in het Gentse dagblad *Vooruit* gepubliceerd (blz. 117-494).

Als dichter is Herreman zeer produktief geweest. Na zijn jeugdpoëzie, onder pseudoniem verschenen, gaf hij een viertal bundels: *De Roos van Jericho* (1931), *Het Helder Gelaat* (1937), *Wie zijn dag niet mint* (1940), *De Minnaars* (1942), die door Closset bewonderend ontleed en toegelicht worden, ten bewijze dat de dichter steeds meer gerijpt is. Als criticus geeft Herreman blijk van veelzijdigheid. De litteraire kronieken in zijn dagblad hadden ten doel 'de ogen van zijn Vlaamse lezers - zowel intellectuelen als arbeiders - te openen voor de vormende en opvoedende waarde van alle goede literatuur'. Ook dit kritische werk is - gelijk Closset helder aantoont - kenmerkend voor zijn persoonlijkheid.

Na de warme aanbeveling van de inleider, zal menigeen belangstellend het tweede deel opslaan, en de lektuur van de tijdschriftartikels en de 'Boekuilen' (d.z. de dagblad-kronieken) zal hem niet tegenvallen. Ook als gids door de gelijktijdige Vlaamse letterkunde zal hij Herreman meermalen leren waarderen. Wij mogen dus Closset dankbaar zijn voor de grote zorg, aan deze uitgave besteed.

Jan de Schuyler; *De Antwerpsche Poesje. Zijn geschiedenis en zijn Speelteksten* (Antwerpen - De Sikkel - 1943. Prijs 360 fr., geb. 400 fr.).

De ondernemende uitgeverij De Sikkel heeft het aangedurfd midden in oorlogstijd een royaal uitgevoerd en rijk geïllustreerd standaardwerk van bijna 600 blz. te doen verschijnen over het poppenspel, in het biezonder in Zuid-Nederland, waar de Antwerpse 'poesje' algemene bekendheid genoot. Het eigenlijke uitgangspunt is dan ook de geschiedenis van deze voornaamste poesjenellenkelder, 'voorheen en thans, zijn spelers en zijn oorsprong', maar de schrijver doet daaraan voorafgaan een beknopte geschiedenis van het poppenspel, en vervolgt dan met een beschouwing van andere Antwerpse stang-, draad- en handpoppenspelen, tot op de tegenwoordige tijd met artistieke bedoelingen op hoger peil en voor andersoortig publiek tot stand gebracht. In alle biezonderheden worden dan de poesjeprogramma's, de poesjevaantjes beschreven, terwijl een tweede zeer uitvoerig gedeelte (Hoofdstuk VIII, blz. 223-559)

1) Dit boek verscheen als No. 6 van een reeks *Documenten*. De vijf voorafgaande delen waren zó spoedig uitverkocht, dat ik er tot nu toe geen heb kunnen krijgen. Ik volsta hier dus met de opsomming van de titels: 1° *Wolfijzers en Schietgeweren* van Richard Minne, samengesteld door R. Herreman en M. Roelants; 2° *Brieven van Multatuli*, uitgegeven door Dr Julius Pée; 3° *Willem Elsschot*, Zijn leven, zijn werk en zijn beteekenis als prozaschrijver en dichter; 4° *Maurice Roelants*: Wat is er van den mensch?; 5° *F.V. Toussaint van Boelaere*, Marginalia bij het leven en het werk van Karel van de Woestijne.

de *Speelteksten* bevat. De *bibliografie* aan het slot bewijst de grote kennis van het onderwerp en de belezenheid van de auteur, die aan dit werk vele jaren van zijn

leven besteed moet hebben. Men staat verbaasd over zijn ijver en de volharding, en de liefhebbers van folklore, van volkskunst zullen zich verheugen, in het bezit gekomen te zijn van een zo rijke voorraad, grotendeels nieuw materiaal. Daarom is het jammer dat de compositie van dit werk en de verzorging van de stijl, o.a. door het vervallen in herhaling, vaak wat te wensen laat.

Een biezondere aantrekkelijkheid wordt aan dit werk verleend door de vele aardige illustraties, van poppen, tonelen, vertoners, programma's enz. De speelteksten zouden een afzonderlijk onderzoek en bespreking verdienen. Wellicht vinden wij later gelegenheid om daarop terug te komen.

Prof. Dr A. van Loey; *Algemeen Beschaafd Nederlands in Vlaams-België* (Brussel - Office de publicité S.C. - 1945).

Dit boekje is een omwerking van een Franse tekst, met dezelfde inhoud, beide door de Luikse hoogleraar, in goedkope uitgave voor het 'Institut de sociologie Solvay' verzorgd. Hij heeft daarmee een goed werk gedaan, want het geldt inderdaad een vraagstuk dat tot de 'actualités sociales' behoort. Waalse en Vlaamse landgenoten vinden hier grondige voorlichting. Na een *Inleiding* over de aspecten van de taal en de wording van de algemeen beschaafde taal volgt een historisch hoofdstuk over *De Nederlandse Taal*. Daarna wordt de kwestie van benaming (*Vlaams, Hollands, Nederlands*?) besproken. Daarbij sluit zich aan een uitvoerig hoofdstuk over *Het Nederlands in België*, met de conclusie dat sinds een halve eeuw 'de verspreiding van het Algemeen Beschaafd Nederlands in Vlaanderen een zeer grote vooruitgang gemaakt heeft'. Een slothoofdstuk bevat een beschouwing over *De Spelling van het Nederlands*, met een pleidooi voor vereenvoudiging. Studerende lezers kunnen hun voordeel doen met de toegevoegde *Bibliographie*. Wij wensen dit nuttige boekje een ruime verspreiding toe.

Dr A. van Loey en Dr A. Serrayen; *Inleiding tot de studie van het Nederlandsch* (Antwerpen - De Sikkel - 1945).

In tegenstelling met het bovengenoemde populaire boekje, voor een breder publiek van ontwikkelden, is dit boek samengesteld 'ten dienste van het Middelbaar en het Normaal onderwijs'. De bedoeling is, voor de leerlingen van de hoogste klassen een samenvatting te geven van wat de leraar in 'bezielende voordracht' mededeelt. Ondanks de uitgebreide stof is dus naar beknoptheid gestreefd, die echter aan de helderheid van voorstelling geen afbreuk doet. De zes onderdelen, die slechts 126 blz. beslaan, en onverderdeeld zijn in hoofdstukken, zijn achtereenvolgens getiteld: *De klanken, De Woordenschat, De spraakkunst, De Taal, Geschiedenis van het Nederlands, Uit de geschiedenis der Nederlandsche Taalkunde*. De schrijvers van dit boek geven blijken dat zij het terrein van hun studie grondig verkend hebben en over belezenheid in de vaklitteratuur beschikken. De vraag blijft of ze niet beter gedaan zouden hebben, de stof te beperken, en of ze b.v. door verwijzingen naar het

Gotisch (blz. 42), de bespreking van het Indogermaans (5de deel) geen gevaar lopen bij jonge leerlingen schijngeleerdheid aan te kweken. Maar wellicht berust dat op programmatisch voorgeschreven leerstof in Zuidnederlandse

scholen. In elk geval blijft deze inleiding, mede door leerzame verwijzingen naar verder gaande studiemiddelen, tegelijk een bruikbare handleiding voor aankomende studenten aan de Universiteit. Aan het slot (blz. 127-149) zijn nog enige *Teksten* opgenomen, uit verschillende tijdperken, met taalkundige toelichting.

Dr H.J. de Vos; *De Koninklijke Baan*. Basis-reeks No 23 (Brussel - A. Manteau N.V. - 1945. 66 blz.).

De verduidelijkende ondertitel van deze brochure luidt: 'De wekkende en cultuurscheppende functie van de moedertaal in een hervormd Middelbaar Onderwijs'. De geestdriftige jongere vriend en bewonderaar van J.H. van den Bosch, bekend door zijn proefschrift *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden*, levert hier op zijn beurt een 'Pleidooi voor de Moedertaal'. Het eerste hoofdstuk wijst aan hoe het onderwijs kon geraken *Op zijpaden en dwaalwegen*, voordat men *De Koninklijke Baan* kon betreden (Hoofdstuk II). Dit kernhoofdstuk is gesplitst in twee delen: een diepgaande beschouwing over *De Moedertaal en het klassieke Opvoedingsideaal* en *Het Moedertaalonderwijs in zijn Onderdelen* (Grammatica, Lezen en Spreken, Schrijven en Stijl, Letterkunde). Duidelijk is de titel van het derde hoofdstuk: *Opruimingswerk*, nl. door 'Hervorming van het M.O.' en verbetering van de 'Opleiding van Taalleraars'. Ondanks de beknoptheid is dit welsprekende betoog rijk van inhoud en een vrucht van grote belezenheid op taalpedagogisch gebied. Wij bevelen de lezing ook voor Noordnederlandse leraren gaarne aan.

***Carel Vosmaer's Amazone, met inleiding en aanteekeningen door Dr H.J. de Vos* (Brussel - A. Manteau. - 1944. Museion. Nederlandsche reeks No 1).**

De verdienstelijke Brusselse Uitgeversmaatschappij ontwierp, ten bate van het onderwijs, het plan om reeks moderne werken met degelijke deskundige toelichting uit te geven, die aan hoge eisen zou voldoen. Als No 1 werd Vosmaer gekozen en de bewerking opgedragen aan Dr de Vos, die zich met zorg van die taak gekweten heeft. De *Inleiding* (blz. 5-12) getuigt van matige waardering voor deze roman als kunstwerk. De uitvoerige *Verklarende Aanteekeningen* (blz. 254-288) bevatten veel dat voor het beter verstaan van dit werk nuttig of onmisbaar is.

***Spiegel van Van Nu en Straks, met inleiding en aanteekeningen door F.V. Toussaint van Boelaere* (Brussel - A. Manteau U.M. - 1944. Museion. Nederlandsche reeks No 2).**

De eerste jaargangen van het tijdschrift *Van Nu en Straks*, dat een zo belangrijke rol gespeeld heeft bij de herleving van de Vlaamse letteren, zijn zeldzaam geworden.

Het was dus een goede gedachte daaruit een bloemlezing te doen samenstellen, en aan Toussaint van Boelaere was ten volle toevertrouwd, een keuze te doen, voorafgegaan door een oriënterende *Inleiding* (blz. 5-27). Daarin wordt eerst de achtergrond van de Vlaamse letteren getekend bij het optreden van het jonge tijdschrift, dat veel verzet wekte. De eerste reeks (1893-94) stond onder leiding van Vermeylen,

met Noordnederlandse medewerking; de tweede (1896-1901) was voornamelijk Vlaams en sociaal getint. De inleider toont dan aan dat de medewerkers, ondanks gemeenschappelijk streven naar vernieuwing, individueel sterk verschilden. Duidelijk waren er 'drie evolueerende groepeeringen', een 'kern met twee ringen'.

In de bloemlezing zijn 28 medewerkers - waaronder ook de Hollandse - vertegenwoordigd. Voor de geschiedenis en de karakteristiek van dit belangrijke tijdschrift is deze keuze zeer welkom. Het werk van hoofdfiguren als Van Langendonck, Vermeylen, Hegenscheidt is gemakkelijk bereikbaar, maar veel kleinere bijdragen van minder bekende of reeds vergeten auteurs werden nooit herdrukt. Voor de nauwkeurige kennis van deze groep levert dit boek dus interessante bijdragen.

***Jan van den Dale. Gekende werken met inleiding, bronnenstudie, aanteekeningen en glossarium*, door Dr Gilbert Degroote (Antwerpen - De Nederlandsche Boekhandel - 1944. Prijs frs. 125).**

Als uitgave van de Antwerpse Bibliophielen verscheen dit keurig verzorgde boek, dat niet alleen uiterlijk aantrekkelijk is, maar door degelijke bewerking een belangrijke aanwinst is voor de kennis van de rederijkerslitteratuur. Het bevat een uitvoerige geïllustreerde *Inleiding* (blz. 7-70) waarin men kennis maakt met de 'gelauwerde' rederijker Jan van den Dale († 1522) en zijn hoofdwerken: *De ure vander doot* en *De Stove*, waarnaast nog *Lof Hostie*. Een beschouwing over *Bron en Motieven* leidt o.a. tot een parallel tussen het afgeluisterde gesprek in *De Stove* en Erasmus' *Uxor Mempsigamos* uit de *Colloquia*. Dan volgen opmerkingen over *Vorm en Rijm* en zeer nauwkeurige bibliografische beschrijvingen.

In veel opzichten is dit een model-uitgave. Alle varianten bij de oudste tekst zijn aangetekend, en uit de verklarende aantekeningen bij deze vaak moeielijke teksten blijkt grondige kennis van de laat-middeleeuwse rederijkerstaal. Ook het breed-opgezette glossarium (blz. 181-220), is zeer welkom en kan bij de studie van soortgelijke teksten uitstekende diensten bewijzen.

Aan deze lof wordt geen afbreuk gedaan door kleine bedenkingen. De lezer zal soms wel eens een vraagteken zetten bij verzen waar de uitgever geen noot toegevoegd heeft[1)]. Achtte hij dat onnodig? Schuilde daar een onoplosbare moeielijkheid? Was dat een waarschijnlijk bedorven plaats die emendatie behoefde? Het komt mij voor, dat de uitgever wel eens te angstvallig geweest is om emendaties aan te brengen. Ook in de oudste druk heeft de drukker fouten gemaakt, die soms op grond van een variant te herstellen zijn, gelijk Dr Degroote al opmerkte[2)]. Soms hebben alle drukken dezelfde fout, b.v. in Ure, vs. 431, waar *volleest* op grond van het rijm *volleeft* moet zijn. Naast plaatsen waar ik geneigd zou zijn de tekst

1) o.a. *Ure* vs. 337 spraect? vs. 419 doch verdrach (geef uitstel), vs. 488 rene? (= redene?) vs. 539? l. *was* voor wat? vs. 808 sonder si = ongetwijfeld, zeker, vs. 1032 spisen is hier infinitief, dus niet = spise!, vs. 1030 quoye = coye? vs. 1375 en vrient? vs. 1453 is dachten = denken neologisme of is de tekst verknoeid? *Stove* vs. 338 ontcert (drukfout) vs. 605? vs. 653 wt denckende = bedenkende?
2) *Ure* vs. 902 l. ghebeen, vs. 1317 l. pensende, vs. 1321 andere begrijpelijker lezing in de variant, *Stove* vs. 227 l. en (in plaats van ou).

te verbeteren[1)], staan andere waar de uitgever een m.i. ongemotiveerde emendatie voorstelt, b.v. *ticht* = aanklacht (Ure vs. 884) is niet te verbeteren in *schicht* dat al in vs. 890 voorkomt. In Stove vs. 295 is de invoeging van *ick* onnodig, als men *en* (= in) opvat als *ick en*. Aan de welverdiende lof voor deze uitgave wordt echter door deze kleine bedenkingen geen afbreuk gedaan.

C.G.N. DE VOOYS.

Wijziging van taalfuncties en het verdwijnen van de nominatief uit het Vlaams.

Het is een bekend feit, dat het dikwijls niet goed mogelijk is van een woord de grondbetekenis aan te geven, d.w.z. een betekenis die in alle voorkomende gevallen meer of minder duidelijk herkenbaar is. Meestal is het zo, dat betekenis a en betekenis b wel een gemeenschappelijk element bezitten, evenzo b en c en zo vervolgens, maar in de reeks van verschuivingen kan het voorkomen dat a en n niets meer met elkaar gemeen hebben. Elk pogen toch die grondbetekenis op te sporen moet dan op een mislukking uitlopen of iets aan de dag brengen wat in werkelijkheid niet bestaat.

Een soortgelijk gevaar doet zich voor, wanneer we de verschillende syntactische functies in de zin trachten te definiëren. Juist door een formule te willen opstellen die voor alle gevallen geldt, kunnen we in de verleiding komen datgene over boord te werpen wat voor het taalgevoel van de grote massa essentieel is[2)]. In een bekende grammatica wordt het lijdend voorwerp b.v. gekarakteriseerd als dat zinsdeel dat onderwerp wordt als men de zin in de lijdende vorm overbrengt. Een merkwaardige consequentie van deze definitie is, dat *vier kinderen* in *Hij heeft vier kinderen* geen lijdend voorwerp zou zijn, omdat men die zin niet in de lijdende vorm kan brengen. Raadpleging van het taalgevoel van hen die enigszins over deze dingen kunnen spreken, zou echter spoedig hebben geleerd, dat de meesten deze woorden wel degelijk als lijdend voorwerp aanvoelen. Met dit voorbeeld wil ik overigens niet beweren dat er voor het lijdend voorwerp in onze taal geen algemeen geldige definitie zou zijn op te stellen; wèl, dat allerlei redenen van taalfilosofische aard de abstraherende grammaticus gemakkelijk op een dwaalspoor kunnen brengen, als hij het koste wat het wil algemene geldigheid voor zijn bepalingen opeist zonder daarbij voldoende rekening te houden met het taalgevoel van de grote massa der taalgebruikers.

1) Ure, vs. 491 *hem* is waarschijnlijk te schrappen, vs. 1378 versiere l. vergiere vs. 1389 bi l. bina, vs. 1445 wi l. wie (ook te voren). Twijfelachtig is of het zonderlinge *si* = sidi verbeterd moet worden. Dat doet de uitgever in *Ure*, vs. 593, maar in vs. 232 en vs. 384 blijft het onveranderd en onverklaard staan (vgl. *Gloss.* i.v.).

2) Vgl. ook Bréal, *Essai de Sémantique*, hoofdstuk XXIV; b.v.: ‘Ceux qui cherchent la notion fondamentale exprimée par le subjonctif et qui croient trouver cette notion fondamentale en rapprochant tous les emplois du subjonctif pour en dégager l'élément commun, je ne crains pas de dire que ceux-là font fausse route. Ils ne peuvent arriver qu' à une idée extrêmement générale comme le peuple aurait peine à en concevoir, et comme nous n'avons aucun motif d'en attribuer aux premiers âges.’

Iets dergelijks kunnen we ook vinden bij het onderwerp van een passieve zin en bij het naamwoordelijk deel van het gezegde. Als het werkelijk waar is wat in veel grammatica's staat, dat het onderwerp dat deel van de zin is waarnaar de persoonsvorm zich richt in persoon en getal, en dat het naamwoordelijk deel van het gezegde een bijvoeglijke bepaling bij het onderwerp is, waarom hebben de leerlingen dan zoveel moeite met hiervan de toepassing te leren en waarom kan het dan voorkomen, dat ook de redelijk knappe leerling, die het kunstje heel gauw door had en het bij de behandeling feilloos toepaste, een paar maand later toch weer allerlei fouten maakt? Komt het, doordat het zo moeilijk is het taalgevoel onder woorden te brengen? Misschien. Maar ik meen dat bepalingen als bovenstaande te weinig rekening houden met het taalgevoel van ons volk en dat daardoor zekere taalverschijnselen niet hun juiste verklaring konden krijgen. Ik zal trachten dit in het volgende aan te tonen.

Aan een in de zin gebruikt werkwoord kunnen we, afgezien van de vorm, over 't algemeen twee dingen onderscheiden, nl. de betekenis en de functie. Bij het laatste kan men denken aan de bepaling van de tijd, van persoon en getal, van de modaliteit. Het is echter bekend, hoezeer de mogelijkheden van de tijdaanduiding in onze taal door elkaar lopen; de zogenaamde onvoltooid tegenwoordige tijd b.v. kan ook voor de toekomst worden gebruikt (*Hij komt morgen*), of voor het verleden (praesens historicum). De weergave van de modaliteit komt in onze taal slechts zelden meer tot stand door het werkwoord. Zelfs in zinnen als *Was hij maar hier*! waar de verleden tijd min of meer de dienst doet van de optatief, wordt de modaliteit toch hoofdzakelijk door de toon en het bijwoord *maar* uitgedrukt. Bij de persoon en het getal is dat, hoewel in mindere mate, ook het geval: de eerste en de derde persoon meervoud zijn aan elkaar gelijk, de tweede en derde enkelvoud evenzo behalve in het geval van inversie; bovendien onderscheidt de tweede persoon meervoud zich hier meestal ook niet van. We kunnen dus wel zeggen dat de persoonsvorm van het gezegde zich in persoon en getal naar het onderwerp richt, maar voor de aanduiding van dit laatste is dat richten bij ons, anders dan in het Latijn, een ondeugdelijk middel, zodat wij de persoonlijke voornaamwoorden als nadere bepaling van het onderwerp niet kunnen missen. Ook in andere gevallen laat de definitie ons in de steek. In het debat over de buigings-n zijn dikwijls als argument tegen de n-loze vormen zinnen gegeven als *De zoon slaat de vader*, waar het zonder buigingsuitgang niet duidelijk zou zijn wat het onderwerp is. Voorstanders van spellingsvereenvoudiging hebben hiertegen terecht aangevoerd, dat zo'n zin in werkelijkheid nooit alleen voorkomt; dat de context of de situatie waarin hij gezegd wordt volkomen duidelijk maakt, wat de schrijver of de spreker bedoelt. Dit impliceert echter, dat voor de bepaling van het onderwerp dikwijls nog een ander element nodig is dan dat van de vorm alleen. Het onderwerp verricht de handeling, verkeert in de toestand die het gezegde aanduidt of wat dies meer zij. Het passieve onderwerp hoort daar echter niet bij en daarom is dit voor het gevoel van de massa object, zoals men telkens weer voor de klas kan ervaren. Men kan nu wel redeneren: ‘dan hebben de leerlingen die zoiets beweren, slecht gedacht’, maar even goed zou men kunnen zeggen, dat vele taalgeleerden terwille van bijzondere gevallen of misschien ook met het oog op de toestand in andere talen al abstraherend enkele elementen buiten hun definities laten, die

voor de gewone taalgebruiker in de meeste gevallen zeer levend zijn.

Komen de functies van het werkwoord zelden geheel zelfstandig voor of zijn ze meestal niet scherp begrensd, met de betekenis is dat dikwijls evenzo. Het verbum kan een werking aanduiden (b.v. timmeren, schrijven), maar ook wel een toestand (b.v. staan, liggen). Zelfs kan het zonder betekenis zijn (b.v. Mijn broer *is* ziek; hij *heeft* te hard gewerkt). In het laatste geval zien we, dat de betekenis door een ander woord wordt weergegeven of dat het werkwoord in quaestie slechts de functie verricht, die door het werkwoord dat de betekenis draagt niet vervuld kon worden. Ons interesseren hier in 't bijzonder de koppelwerkwoorden, waarbij men een zelfstandig naamwoord, een bijvoeglijk naamwoord of ook andere woorden en woordgroepen gebruikt voor de eigenlijke werkwoordsbetekenis. Om deze reden is het duidelijk, dat het geheel van koppelwerkwoord plus betekenisdragend woord niet overeenkomt met een werkwoord dat een handeling aanduidt; wel met een dat een toestand weergeeft[1)]. Maar ook wordt het begrijpelijk, waarom leerlingen zelfs van de middelbare school een praedicatief bijvoeglijk naamwoord dikwijls als een bijwoord en een praedicatief substantief als een lijdend voorwerp aanvoelen. Dat komt niet alleen door de plaats (niet onmiddellijk bij het bepaalde woord; van het onderwerp gescheiden door het verbum) of door de vorm (onverbogen). Het praedicaatsnomen vervult ten dele de rol van werkwoord, staat daardoor dichter bij het object of het adverbium dan men vaak aanneemt, en hoewel het gezegde meestal iets mededeelt van het onderwerp en men daarom het praedicaatsnomen bijvoeglijk kan noemen, het is toch evenzeer een deel van een werkwoordelijke combinatie als *aan* in *aankomen*, als *weg* in *weggaan*; òf, als men deze vergelijking niet accepteert, er is in wezen weinig verschil tussen *De kachel is uit* en *De kachel is koud*. Wanneer men in de traditionele grammatica hier *uit* een bijwoord, *koud* een bijvoeglijk naamwoord noemt, dan is dat om andere redenen dan om de structuur van deze zinnen. Het argument dat *uit* in 't algemeen niet attributief gebruikt wordt en dus een bijwoord is, gaat dunkt me niet op. Zo redeneert immers slechts de taalgeleerde, die een bepaald woord in een algemene categorie wil brengen en daarom bewust verschillende gevallen met elkaar vergelijkt, terwijl voor de gewone taalgebruiker elk geval veel meer op zich zelf staat in zover het niet met andere combinatorische gewoonten in conflict komt. Op Nederlands standpunt redenerend heeft men daarom m.i. meer aanleiding om *koud* in bovengenoemde zin een bijwoord te noemen dan een bijvoeglijk naamwoord. Aangezien de formele verschillen tussen beide woordsoorten zo klein zijn of niet eens bestaan, zijn er haast geen directe concrete aanwijzingen, dat het ook werkelijk zo is. Men hoede zich er evenwel voor, hierbij zich door zijn kennis van andere talen te laten leiden. In het Frans b.v. is *sortis* in *Mes parents sont sortis* stellig een adjectief, bij ons zal echter niemand in *Mijn ouders zijn uitgegaan* het laatste woord dezelfde naam geven.

Zijn er geen directe concrete aanwijzingen in de taal zelf voor mijn mening, dat de gewone taalgebruiker de dingen zo voelt als ik ze hier weergaf, in de practijk van het onderwijs kan men de bewijzen gemakkelijk vinden. Wil men echter het taalgevoel van nog niet volwassen

1) Of de overgang naar een toestand. *Worden* bekleedt dan ook onder de koppelwerkwoorden een uitzonderlijke plaats.

mensen liever buiten beschouwing laten, dan is er nog een indirect bewijs aan de taalhistorie, speciaal van de Zuidelijke Nederlanden, te ontlenen. Ik doel hier op het merkwaardige feit, dat in het Nederlands ten Zuiden van de grote rivieren de begeleidende woorden van een manlijk substantief de objectscasus in plaats van de nominatief hebben gekregen. Men drukt dit wel eens zo uit: in Noord-Nederland is de vorm van de nominatief algemeen geworden, in Zuid-Nederland die van datief en accusatief. Door een dergelijke formulering verklaart men natuurlijk niets; wel verdoezelt men het principiële onderscheid tussen beide gevallen. In dat van het Noorden kan men immers aan de gewone afslijting denken, waardoor de vorm *den* met steeds minder duidelijke klinker gesproken veel op *de* moest gaan gelijken en er tenslotte mee samenvallen; analogiewerking kàn, maar hoeft hier dus in 't geheel niet de oorzaak van geweest te zijn. In Zuid-Nederland ligt de zaak heel anders; daar was het geen bepaald klankproces: uit *de* is geen *den* ontstaan; we moeten er rekening houden met een gewijzigd functiegevoel, waardoor het ene door het andere kon worden vervangen. Wat zijn de oorzaken van deze wijziging geweest?

Kollewijn wijst er in *De geschiedenis van de geslachten der zelfstandige naamwoorden in het Nederlands* o.a. op, dat vele woorden in het Middelnederlands een dubbel geslacht hadden, en zegt dan: ‘Een gevolg van het feit dat men in veel gevallen zowel *die* als *dien, onse* als *onsen* kon zeggen, was ongetwijfeld dat sedert de 14de eeuw, maar vooral in de 16e en 17e, de vormen *dien* enz. ook in de 1e, en *die* (in 't mannelik geslacht) in de 3e en 4e naamval werden gebezigd’[1]. Hij geeft dan voorbeelden uit Middelnederlandse werken waar de objectscasus voor het onderwerp wordt gebruikt en vervolgt: ‘Minder vaak zien wij in het oudere Mned. de nominatiefvorm de plaats van datief of akkusatief innemen’. Dit wijst er dus op, dat men in het Middelnederlands, dat is grotendeels Zuidnederlands, de gevallen waarin men tot die tijd de nominatief gebruikte, minder vaak als zodanig herkende dan die van datief of accusatief. Kollewijn gaat dan verder en geeft voorbeelden uit *Den Boom der Schriftueren*, dat in 1539 te Middelburg door Middelburgse kameristen werd vertoond, om de stand van zaken in de eerste helft van de zestiende eeuw enigermate te leren kennen. Ook hier wordt telkens de objectscasus voor de nominatief gebruikt.

Willen we aard en oorzaak van deze verandering beter leren kennen, dan is een meer systematisch onderzoek wel vereist. Ik heb daarvoor enige van de spelen van zinne, vertoond op het Gentse landjuweel van 1539[2], nader bestudeerd. Het eerste spel uit de bundel, dat van Leffijnghe, helpt ons reeds iets verder. Ik tel er 19 gevallen van een objectscasus in plaats van de nominatief[3]. Hierbij komt vijfmaal een naamwoordelijk deel van het gezegde voor (vss. 18, 61, 76, 392, 475), waarbij overigens driekeer duidelijk onder invloed van de opgave, die de Fonteynisten aan de deelnemende kamers hadden gesteld: ‘Welc den mensche stervende meesten troost es’. Hier is dus niets meer gevoeld van een bijvoeglijke bepaling bij het onderwerp, die in dezelfde naamval zou moeten staan. Verder vind ik vier gevallen, waar de objectscasus bij een passief onder-

1) Ik citeer uit de bundel opstellen: *Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging*, uitgegeven door Prof. de Vooys (Groningen, 1932) blz. 56.
2) In de uitgave van Van Dis en Erné (Groningen, 1939).
3) Vss. 18, 21, 33, 61, 64, 73, 76, 78, 79, 117, 142, 179, 267, 268, 274, 309, 392, 394, 475.

werp staat (vss. 33, 142, 267, 268). Ook hier is de overgang begrijpelijk om redenen, die in het begin van dit artikel genoemd zijn. Verder is er een geval, waar het onderwerp als object van een volgende infinitief te denken is en de verwarring dus voor de deur staat (*Mynen troost voor allen troost om loven staet*, vs. 78). Van de 19 gevallen zijn er m.a.w. 10, waar de oorzaak van de casuswijziging volgens bovenstaande begrijpelijk is, d.i. 52.6%.

Het is overigens denkbaar, dat andere oorzaken hebben meegewerkt. Misschien zag men in het voegwoord *als* een voorzetsel[1]. (In: *Schriftuere van dien blijckt als den dagheraedt*, vs. 21). Opmerkelijk is ook vs. 79: *Ic peynze wel dezen troost te boven gaet*. Door het ontbreken van het voegwoord wordt *dezen troost* nauwer met *Ic peynze* verbonden; het geheel krijgt iets van een accusatief met de infinitief. Vs. 179/180 luidt als volgt: *Den staervende*[2] *mensche, zeght, wie is dye / Dan troost verwaervende*? Hier staat *Den staervende mensche* buiten het zinsverband, zodat het niet duidelijk is of het als subject dan wel als object gedacht is, voordat we de zin een eind verder hebben gelezen. Een duidelijk geval van een gewoon onderwerp is dit stellig niet. Tenslotte heeft een appositie bij een onderwerp nog de objectscasus: *Weit ghy niet dat Christus, uwen verlosser, leift*? (vs. 274) Bij de voorbeelden van Kollewijn uit *Den Boom der Schriftueren* komt eveneens zo'n geval van een appositie voor en ook elders, hoewel niet altijd, vond ik daar de objectscasus. Laten we dit echter buiten de min of meer begrijpelijke gevallen, dan blijven er toch maar vijf over van een duidelijk herkenbaar onderwerp, d.i. 26,3% (vs. 73, 117, 274, 309, 394).

Zien we als tegenstelling nu naar de zinnen in dit spel, waar de nominatief volgens het oude systeem gebruikt is. Ik tel er in 't geheel 21[3]. Hiervan zijn er twee met een naamwoordelijk deel van het gezegde (vss. 51 en 348) en twee met een passief onderwerp (vss. 129 en 249). Dat is in 't geheel 4 of 19,5%, wat heel wat minder is dan de 52,6%, die we bij de objectscasus vonden. Onder de andere zinnen komt een voegwoordconstructie (vs. 59) voor, die we met vs. 21 gelijk moeten stellen als een geval waar misschien een objectscasus te verwachten was. Dan vind ik nog twee keer een appositie (vss. 340, 459), die we echter ook in de andere afdeling bij de duidelijke onderwerpsgevallen hebben gerekend. Verder is er niets bijzonders op te merken, zodat we 16 verzen met een duidelijk herkenbaar onderwerp aantreffen of 76,2%, wat aanzienlijk meer is dan de 26,3% die we bij de objectscasus vonden.

Samenvattend kunnen we dus dit zeggen. In de meeste gevallen waar we een duidelijk onderwerp hebben, gebruikt de schrijver de nominatief (16 tegen 5). Een substantief als naamwoordelijk deel van het gezegde en een passief onderwerp worden doorgaans als object aangevoeld (10 tegen 4) en deze tien vormen meer dan de helft van alle gevallen waar de objectscasus voor de nominatief staat. Het is dus niet zo, dat de vormen met een *n* willekeurig gebruikt worden; het zijn bepaalde zinsfuncties

1) In de klas kan men zoiets herhaaldelijk merken.
2) Het tegenwoordig deelwoord blijft in deze spelen doorgaans 'onverbogen'. Vgl. ook Van Helten, *Middelnederlandsche Spraakkunst*, § 311.
3) Vss. 41, 47, 51, 59, 125, 129, 152, 189, 197, 198, 200, 209, 223, 246, 249, 332, 340, 348, 393, 459, 498. Aangezien het relativum *die* in deze spelen nooit een *n* krijgt evenmin als het tegenwoordig deelwoord, reken ik dit hier natuurlijk niet bij. Zie ook Van Helten, § 364, e.

waar dit gebeurt. Wel is het nog geen consequent systeem, maar dat is in een tijd van overgang wel begrijpelijk.

Bij een enkele schrijver mogen we het echter niet laten. Daarom neem ik als tweede het spel van Wynoxberghe, waarmee de tweede prijs gewonnen werd en dat dus ook taalkundig wel als goed zal zijn beoordeeld. Hier tel ik 19 gevallen van een objectscasus voor de nominatief[1], waarvan 7 het naamwoordelijk deel van het gezegde vormen (vss. 36, 308, 323, 344, 377, 468, 480). Verder zijn er drie passieve onderwerpen bij (vss. 160, 173, 469). Tenslotte vind ik twee gevallen, waar het onderwerp ook als naamwoordelijk deel van het gezegde is op te vatten:

> Den troost des gheests was het stichten der kaercken (vs. 62)
> Dezen troost was Iesus (vs. 354).

In 't geheel zijn er dus 12 gevallen van de 19, d.i. 63,2 %, waarin het voorkomen van de objectscasus om functionele redenen begrijpelijk is. Verder komt er nog een voegwoordconstructie met *als* voor. Duidelijk herkenbare onderwerpen hebben we slechts bij de vss. 57, 64, 227, 291, 358, 481; in 't geheel dus 6 of 31,6 %.

Daartegenover staan 24 zinnen met de nominatief, waar men die op grond van het oude systeem ook verwacht[2]. Hierbij vind ik 1 passief onderwerp (vs. 277) en twee keer een naamwoordelijk deel van het gezegde (vss. 376, 378). Verder nog twee keer een appositie (vss. 450, 484), maar die hebben we ook in de andere afdeling bij de duidelijk herkenbare onderwerpen gerekend. Van de laatste soort blijven er m.a.w. 21 over of 87,5 %.

We kunnen hier dus hetzelfde zeggen als bij het spel van Leffijnghe. Bij duidelijk herkenbaar onderwerp gebruikt de auteur doorgaans de nominatief (21 tegen 6). Een substantief als praedicaatsnomen en een passief subject voelt hij meestal als object aan (12 tegen 3). Ook hier dus geen willekeurig gebruik van de vormen met *n*, maar deze worden bij voorkeur in bepaalde functies toegepast, zij het nog niet geheel consequent.

We komen nu tot de vraag: zijn er ook schrijvers die het oude systeem nog helemaal of vrijwel foutloos handhaven, en schrijvers voor wie dit in 't geheel niet meer bestaat? Bij nader onderzoek blijkt dit inderdaad het geval te zijn. Van het eerste geef ik als voorbeeld het spel van Antwerpen, waarmee de eerste prijs werd behaald. Tegenover 40 gevallen waar de nominatief bij onderwerp en praedicaatsnomen staat, tel ik er slechts 6 met de objectscasus, terwijl bovendien in vs. 2 de spreker als *Verkeerden zin* is aangeduid, verderop echter als *Verkeerde zin*. Van deze 6 zinnen hebben 2 de lijdende vorm (vss. 12, 250), en 4 zijn gewone onderwerpen (vss. 22, 90, 98, 535). Opmerkelijk is, dat we bij deze zes geen praedicaatsnomen aantreffen -. Misschien mag men voor de verklaring bij vs. 90 aan een uiting van nadruk denken:

> daer en es niemant rechtvaerdigh.
> Ia niet eenen, noch verstandigh, maer onwaerdigh.

1) Vss. 36, 57, 60, 62, 64, 160, 173, 227, 291, 308, 323, 344, 354, 358, 377, 468, 469, 480, 481.
2) Vss. 40, 83, 87, 116, 201, 223, 260, 272, 277, 298, 302, 332, 342, 362, 376, 378, 408, 416, 449, 450, 452, 456, 459, 484. De nominatief *Christus* in vs. 492 laat ik als Latijnse vorm maar buiten beschouwing.

De andere vijf lijken me echter heel gewone fouten te zijn, die men evenwel in zover merkwaardig mag achten, dat ze toch ook op een verschuivend systeem wijzen. Want als voor de schrijver van het spel van Antwerpen in zijn spreektaal de oude toestand nog geheel intact was, is het niet aan te nemen dat hij zich in 46 gevallen 6 keer vergiste, d.w.z. ongeveer 1 op de 8 keren dat hij een nominatief moest gebruiken; waarbij we nog een geval van een nominatief kunnen rekenen voor een appositie bij een object (vs. 501). Misschien moeten we deze 'fouten' op rekening van de zetter en van de corrector stellen. Hoe dit ook zij, het is duidelijk dat de schrijver van dit spel zich nog zeer goed bewust was van het oude grammaticale systeem.

Toen ik het spel van Wynoxberghe nog niet geanalyseerd had, vroeg ik me af, of de eerste prijs van Antwerpen misschien mede aan de correcte grammatica te danken was. Dit is echter niet waarschijnlijk, want Wynoxberghe kreeg de tweede prijs, terwijl Cortrijcke, dat taalkundig stellig niet minder nauwkeurig was dan Antwerpen, slechts de zesde verwierf. Bovendien gaf Gent met zijn opgave *Welc den mensche stervende meesten troost es* duidelijk te kennen, hoe het er met zijn grammaticaal systeem voorstond.

Als voorbeeld van een zeer grote verschuiving geef ik het spel van Meenene, dat slechts 497 regels telt en waarin ik 44 gevallen van een objectscasus vond, waar wij op grond van het oude systeem een nominatief moesten verwachten. Daarbij is er dertien keer een naamwoordelijk deel van het gezegde (vss. 11, 15, 22, 127, 231, 261, 273, 329, 371, 383, 393, 409, 426) en vijf keer een passief subject (vss. 6, 88, 222, 346, 463). Verder vindt men er nog twee bijstellingen (vss. 130 en 142), een elliptische vorm (vs. 136) en twee vocatieven (vss. 199 en 305). De rest bestaat uit gewone onderwerpen (vss. 53, 92, 119, 166, 176, 203, 212, 219, 225, 236, 251, 295, 308, 323, 339, 362, 380, 403, 468, 485, 493). Willen we de ellips ook onder de functioneel begrijpelijke afwijkingen rangschikken, dan vinden we er met het passieve subject en het praedicaatsnomen van deze soort 19, d.w.z. 43,2 %, dus minder dan in de spelen van Leffijnghe en Wynoxberghe (52,6 % en 63,2 %). Het kon ook niet anders zijn. Terwijl de auteurs van deze laatste spelen nog enig begrip hadden van het oude systeem, begon dit voor de schrijver van Meenene wel heel vaag te worden, zodat hij in vrijwel alle omstandigheden de buigings-n schreef, dus niet alleen bij passief subject of praedicaatsnomen. Dit blijkt vooral duidelijk, als wij alle gevallen nagaan waarin hij de nominatief in overeenstemming met het oude systeem gebruikt. Ik vind er daarvan 16[1)], dus aanzienlijk minder dan de 44 die we zojuist bespraken (bij Leffijnghe 21 tegen 19, bij Wynoxberghe 24 tegen 19, dus een omgekeerde verhouding). Een passief subject komt daaronder niet voor; wel zijn er zes gevallen van een naamwoordelijk deel van het gezegde (vss. 111, 197, 214, 292, 317, 380). Bij deze gevallen die we functioneel begrijpelijk noemden voor het gebruik van de objectscasus in plaats van de nominatief, kunnen we nog rekenen vs. 396, waar het in aanmerking komende woord buiten het zinsverband staat. Dit zijn dan hoogstens 7 op 16 gevallen of 43,7 %, wat al heel weinig verschilt van de 43,2 % die we bij de objectscasus vonden. Deze

1) Vss. 28, 111, 197, 214, 263, 291, 292, 312, 317, 345, 351, 353, 365, 380, 396, 472. Het relativum *die* laten we hier weer buiten beschouwing.

schrijver toont dus geen voorkeur voor bepaalde functies bij het gebruik van de z.g.n. verbogen vorm; bij de 'onverbogen' vorm zien we die functies relatief immers in dezelfde frequentie optreden.

Aan de andere kant vinden we in dit spel, evenals trouwens in de meeste andere, enige gevallen van de nominatief bij een object (vss. 134, 183, 189, 203, 399, 433). Hierbij is weer het relativum *die* buiten beschouwing gelaten[1]; zo ook een merkwaardige combinatie als *den staervende mensche* (vs. 32) om een reeds genoemde reden.

Op grond van het bovenstaande meen ik het volgende te mogen vaststellen. In de gevallen waarin op grond van het oude systeem een nominatief moest staan, gebruikt de schrijver ongeveer driemaal zo vaak een objectscasus als de nominatief (44 tegen 16); verder is er in het eerste geval geen voorkeur voor functioneel begrijpelijke afwijkingen. De schrijver kent het oude systeem blijkbaar niet meer; wel is de overgang naar de nieuwe toestand nog niet geheel voltrokken; maar het maakt de indruk dat daarvoor geen innerlijke oorzaken zijn aan te wijzen. Ik denk dat hij in navolging van anderen af en toe nog eens de nominatief gebruikte, evenals in onze tijd kinderen die niet anders dan de nieuwe spelling hebben geleerd, soms een woord als *mens* met *sch* schrijven.

Nu is het gevaarlijk op grond van wat we in een aantal rederijkersspelen vonden, conclusies op te stellen over veranderingen, die in het gesproken Vlaams uit het begin van de zestiende eeuw bezig waren zich te voltrekken. Daarvoor zou men meer teksten van allerlei aard moeten analyseren. Maar na het bovenstaande meen ik toch, dat er redenen zijn om naast de oorzaak die Kollewijn aanwees, mede aan te nemen, dat er zich destijds verschuivingen hebben voorgedaan in het gevoel voor enkele taalfuncties. Het onderwerp van de zin werd (nog) iets anders dan het zinsdeel waarnaar de persoonsvorm zich richt in persoon en getal, het naamwoordelijk deel van het gezegde verloor voor het taalgevoel een groot deel van zijn bijvoeglijke functie en kwam veel dichter in de sfeer van het object of de bijwoordelijke bepaling te liggen[2]. Daardoor kon het oude taalsysteem aangetast worden, mede omdat in sommige zinnen niet duidelijk blijkt, wàt onderwerp, wàt naamwoordelijk deel van het gezegde is. In de weifeling van *de* en *den* kon de wijziging ook overgaan op een heel gewoon onderwerp, waarna tenslotte de nominatief vrijwel geheel verdween.

's-Gravenhage.
G. KAZEMIER.

Ingvaeoons.

1) Vgl. het opmerkelijke geval van vss. 222/4:

> Daer in gheschreven es eenen nieuwen name
> *Die* niemant en kent, dan *die* es beqwame
> Om *dien* tonfanghen

2) Dit laatste blijkt niet onmiddellijk uit het bovenstaande; maar als het praedicaatsnomen zijn binding met het subject verliest, moet het tot nu toe adjectivisch opgevatte woord wel adverbiaal worden.

Er is in de laatste jaren veel over dit onderwerp geschreven, zonder dat men tot overeenstemming is gekomen. H e e r o m a o.a. wierp zich als kampioen voor het begrip Ingvaeoons op en onderscheidde daarbij

Oost- en West-Ingvaeoons[1]. G o s s e s bestreed, wat hij noemde 'Ingvaeonomany'[2]; K a r s t e n[3] pleitte voor 'Fries buiten Friesland'. Alle drie zetten zij hun standpunten nog eens uiteen op een symposion, gehouden door de dialektencommissie[4]. Wij verwerpen de paradox van H e e r o m a , die het Fries voor een Saksisch dialekt houdt, terwijl het Saksische Gronings juist Fries zou zijn. Wij zijn het eens met de beide andere sprekers, dat in Noordholland Fries substraat aanvaard moet worden, maar wij verschillen ten enenmale van hen, wanneer zij overal van Fries in plaats van Ingvaeoons willen spreken. Het beste, dat over deze kwestie is geschreven, lijkt ons de studie van F r i n g s , Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen (1944); aan hem heeft de hier volgende uiteenzetting veel te danken.

Tacitus[5] deelt de Westgermanen in drie stammen in: *Manno tris filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones* (l. *Ingvaeones*), *medii Hermiones* (l. *Herminones*, d.i. *Erminones*), *ceteri Istaevones* (l. *Istvaeones*) *vocentur*. Gewoonlijk neemt men aan, dat dit een indeling in religieuze volksverbonden betreft en dat reeds toen die een historische antiquiteit was. Zeker is dit echter niet; in elk geval is het merkwaardig, dat, wanneer later de nevel optrekt die over de geschiedenis van vele stammen in de eerste eeuwen n. Chr. hangt, wij een indeling in drie taalkundige groepen kunnen maken, welke min of meer beantwoordt aan die bij Tacitus. Het zijn de stammen die langs de kust wonen van Gallië tot Denemarken en waarvoor wij geen betere naam kunnen vinden dan juist datzelfde Ingvaeonen; de stammen van het binnenland, die dan Franken heten; en die van het zuiden: de Zuidduitsers, Alamannen of hoe men ze noemen wil. De twee eerste groepen behoren nader bij elkaar; de talen van deze volken hebben zich later, op verschillende manier, met elkaar verbonden tot Nederlands en Nederduits (de taal van Noord-Duitsland). Als Britannië veroverd is door de Angelsaksen, gaat uiteraard de kuststreek taalkundig in vele opzichten samen met Engeland. Ook is er vanouds over Denemarken verband met Scandinavië: vlaams mnl. *lîtel* (tegenover ndl. *luttel*) correspondeert met on. *lítill* (got. *leitils*); vlaams mnl. *soe* met on. *sú* (got. *sō*); het veenkoloniale *wijk*[6] (*Ommelanderwiek* enz.) is verwant met on. *vík*.

Ingvaeoons is dus een onmisbare samenvattende benaming voor een groep van nauwverwante dialekten, welke alle oorspronkelijk langs de kust van de Noordzee werden gesproken en waarvan de voornaamste waren Fries, Saksisch (vóór de frankisering) en Anglisch. Een betere term is er niet voor te vinden; immers de benaming Anglo-fries, die een nadere eenheid tussen Fries en Engels veronderstelt, is onjuist[7]. Uit de historische overlevering tenminste blijkt die eenheid niet: Gildas (6e eeuw) kent wel Saksen, maar niet Friezen als de veroveraars van Britannië,

1) Ts. 58, 198 v.v.; N.T. 37, 1 v.v. en elders.
2) Album-Baader, blz. 65 v.v.
3) It Beaken 3, 135 v.v.
4) Bijdragen en mededeelingen der dialecten-commissie 2 (1942): Een Friesch substraat in Noord-Holland.
5) Germania c. 2.
6) Niet alle woorden met *wijk* hebben dezelfde oorsprong; zie F r i n g s PBB. 65, 221 v.v. en vgl. ook B e e k m a n Mnl. W. 11, 572 vv.
7) Vgl. voor het volgende Z a n d v o o r t Saxo-Frisia 2, 33 v.v.; 54 v.v.; 96.

en Beda (8e eeuw) noemt op het vasteland als verwanten van zijn volk wel de Oud-Saksen, maar niet de Friezen. En wat de taal betreft, de woordenschat wijst op een relatief grote afstand tussen Fries en Engels; er schijnt in dit opzicht meer overeenstemming tussen Fries en Nederlands en Nederduits te zijn; naar Walter's voorzichtig gekozen woorden '[*lässt*] *auf grund einer wortgeographischen untersuchung des afrs. wortschatzes die englisch-friesische spracheinheit sich nicht nachweisen*'[1]. Van de woordvorming geldt hetzelfde: wij noemen hier het suffix *-ster*, dat Engels en Nederlands is, niet Fries. Het Fries gaat op dit terrein vaak zijn eigen gang, zodat b.v. elders onherkenbaar geworden suffixen hier productief zijn gebleven, b.v. *-me* en *-tme* (ofri. *swētma* 'zoetigheid', nfri. *swietme*; fri. *stiltme* e.dgl.)[2]. Natuurlijk, er is veel overeenkomst, vooral in klankstelsel, b.v. de palatalisatie van *k* en *g*, de breking, de voorliefde voor *e*- klanken in plaats van *a*, maar dit geeft alleen recht om van 'a loose unity', niet van een vroegere 'closely knit unity' te spreken[3]. Wel kan men zeggen, dat het Oudfries het dichtst staat bij het Oud-kents, b.v. in de ontwikkeling van *ĕ* uit *ü*^{o} en van de *ē* = ndl. *â*.

Zoals wij boven reeds zeiden, het is niet geoorloofd om de taalverschijnselen, die langs onze kuststreken voorkomen en niet-Frankisch zijn, eenvoudig voor Fries te houden; wij hebben hier behoefte aan een ruimer woord: Ingvaeoons. Zou men alle streken, waar klankverschijnselen voorkomen die overeenkomen met typisch Friese, tot oud-Fries gebied verklaren, dan zou dit een uitgestrektheid verkrijgen, die - naar de juiste opmerking van F o k k e m a [4] - niet te rijmen is met de bescheiden plaats, die de Friezen later innemen. Daar komt bij, dat in die zuidelijke streken over 't algemeen karakteristieke kenmerken van het Fries ontbreken, zoals de breking (*riucht* tegenover ndl. *recht*), de umlaut van de lange klinkers. En verder, doordat het Ingvaeoonse taalgebied verbrokkeld is, waarbij nu eens het ene, dan weer het andere dialekt zijn eigen weg gaat, komen ingvaeonismen voor, welke niet Fries zijn en dus niet aan Friese invloed kùnnen worden toegeschreven. Zulke ingvaeonismen zijn:

1) de *a* van *ladder* (eng. *ladder*) tegenover fri. *ledder* (vgl. hgd. *Leiter*).
2) de *ie* van b.v. *lieden* (vlaams, zeeuws, westbrabants); *vier* (holl.) 'vuur'. Vgl. daartegenover fri. *ljue, fjur* (*fyr*). De kuststrook gaat hier samen met het ags. (*stíoran, stíeran* 'sturen', *getréow*(*i*)*an, getríewan* 'rechtvaardigen').
3) de *eu* van *zeun*, eng. *son*, tegenover fri. *soan*.
4) de *î* van *-hide*[5], o.a. bewaard in vla. *Coxijde, Raversijde* (plaatselijke uitspraak *Koksij, Raversij*); vgl. eng. *Rotherhithe* e.a. In 't fri. zou men hier een *ê* verwachten.
5) Het verlies van de nasaal vóór *s* en *þ* kan onmogelijk alléén Fries zijn; immers reeds de oonfrk. psalmenfragmenten kennen dergelijke vormen, b.v. *suïtho* 'nimis', *farkûtha* 'abominabiles'. Voorts blijkt uit de verbreiding van een woord als (-)*muiden*, dat dit niet in de eerste plaats Fries is. Dat laatste geldt ook van:

1) W a l t e r , Wortschatz des Altfriesischen, blz. 76.
2) K a p t e y n : De iepening fen de Fryske Aademy blz. 52.
3) Saxo-Frisia 2, 58 v.
4) Westfriesch Jaarboek 5 (1943), 1 v.v.
5) Vgl. M u l l e r , Ts. 59, 192 v.

6) *nes*(*se*)[1] (-*nisse*) ‘neus, landtong’. Van Noord-Frankrijk af is het woord verbreid langs de kust tot over de Scandinavische landen en aan de andere kant in Engeland. In ons land ligt de kern niet in Friesland, maar in Zeeland en op de Zuidhollandse eilanden; voorzover het het simplex betreft, ook in Noordholland.
7) Het over *muiden* en *nes* opgemerkte is ook toepasselijk op *drecht*[2] (bij *dragen*) ‘waterloop’. Dit woord komt zuidelijk voor tot ver de Schelde op, het binnenland in. Het hoofdgebied van de verbreiding ligt ten zuiden van het IJ; in Friesland daarentegen is het zeldzaam, en dan uitsluitend in de vorm *dracht* (*Drachten*).
8) *elder*[3] ‘uier’ komt voor langs de gehele kust van het zuiden tot het IJ; ten noorden daarvan en in Friesland en Groningen vindt men *j*-vormen (*jaar* enz.). De *elder*-vormen sluiten aan bij die van Engelse dialekten (midlands), de *j*-vormen bij die van Nederduitse dialekten. Men heeft hier dus twee verschillende Ingvaeoonse vormen, die tegen elkaar botsen ter hoogte van het IJ, de zuidelijke en de noordelijke (Friese).
9) *hiel*: daar het in het tegenwoordige Fries niet voorkomt, kan het bezwaarlijk als een Fries woord beschouwd worden. De verbreiding in het westen tot in het zuidelijke mnl. toe laat echter de mogelijkheid open, dat het een Ingvaeoons woord is, met umlaut van *ā* uit *avχ* (**havχila*-)[4].
10) *woerd*[5]: Hollands-Gronings, maar onderbroken door Fries *jerke*.

Zou men de Ingvaeoonse bestanddelen van en de ingvaeonismen in het Nederlands bepalen, dan zou blijken, welk een gewichtig element dat alles in onze taal vormt. Het Ingvaeoons bestemde ons Frankisch Nederlands reeds tot een eigen taal tegenover het Duits, al lang voordat de geschiedenis ons volk eigen wegen deed gaan, of, zoals Frings[6] het uitdrukt: ‘Das Niederländische kommt geradeswegs aus Gegensätzen, die in die frühe Zeit der germanischen Küstenfahrt und Landnahme, in die Zeit vor 500 n. Chr. hinaufgehen; das Deutsche findet erst über Jahrhunderte lange Umwege die Stelle, wo es zur Einheit verschmelzen kann’. Weliswaar is aan allerlei Ingvaeoonse eigenaardigheden de toegang tot het Algemeen Beschaafd ontzegd (b.v. *hil, pet* ‘put’; *veugel, zeumer*), maar daartegenover staat, dat in andere opzichten het Ingvaeoons de stempel op onze taal gezet heeft. Wij rekenen daartoe de versmelting van mannelijk en vrouwelijk genus, waarin de Ingvaeoonse dialekten samengaan met 't Engels, terwijl 't Frankisch-Brabants hierin dichter bij 't Hoogduits staat[7]. De pluralis -*s* bij de substantieven vindt zijn oorsprong in 't Ingvaeoons, waar hij reeds in een owvla. zin van de 11de eeuw voorkomt (*nestas*). Bij de pronomina zijn het de aanspreekvormen *jij* en *jou* met hun karakteristieke beginklank; bij de verkleinwoorden de uitgang (-*t*)*je* met zijn gepalataliseerde *k*.

Een nauwgezet woordgeografisch onderzoek zou waarschijnlijk diepgaande verschillen tussen de kuststreken en het binnenland aantonen.

1) Beekman, Mnl. W. 11, 387 v.v.
2) Karsten, It Beaken 3 (1941), 146 v.v. (met kaartje en vermelding van de oudere literatuur, o.a. de artikels van Muller, W. de Vries en Pottmeyer).
3) Heeroma, H. Top. Dial. 10, 113 v.v. (met kaart).
4) Zie Van Haeringen, Suppl. op Van Wijk, s.v.
5) Taalkaart van Mej. Kroes (Ts. 54, tegenover blz. 245).
6) t.a.p. blz.10.
7) Couvreur, Leuv. B. 33, 31.

Voor de agrarische woorden citeren wij hier K l o e k e [1]: 'Niet te loochenen is het feit, dat in de kuststrook langs de Noordzee ònder alle diepgaande verschillen een oude taallaag, hoofdzakelijk agrarische woorden omvattend, kan worden geconstateerd, waardoor dit gebied zich typisch onderscheidt van het overige ⅔ gedeelte van ons taalgebied. Zo zijn.... de woorden *arend* (onderdeel van de zeis), *big, bul* (stier), *doffer, gier* (mestwater), *ked* of *kid* (klein paard), *ladder, merrie, vool, Weunsdag* typische kustwoorden, die men grotendeels óók in het Engels, maar niet in het bij uitstek continentaal-georiënteerde gedeelte van het Nederlandse taalgebied aantreft'. Datzelfde geldt van de woorden van kust en waterland: *eiland*, dat niet alleen in 't fri., maar ook reeds in 't owvla. (*eylant*) voorkomt[2]; de boven reeds genoemde woorden *nes* en *drecht; stel*(*le*) 'veilige, beschutte plaats', o.a. bewaard in *Amsterdam*[3]. Voorts *keen* (*kene*) 'waterloop'; vgl. texels *ceen* (d.i. *tseen*) en eng. *chine*[4]. Hierbij ook zeeuws *Kortgene* (gesproken met *tj*) uit *Kortekene*[5]. Het woord is in deze betekenis Zeeuws, Hollands en Westnoordbrabants. Nog een ander woord voor waterloop is *loos*[6]; vgl. ofri. *lêsne* 'waterlozing'. Hoewel de vorm niet Ingvaeoons (meer) is, spreekt de algemene verbreiding langs de kuststreek een duidelijke taal. Het komt ook verder het binnenland in voor; reeds ± 600 verschijnt het in de samenstelling *Chanelaus* als naam van een eiland in de Schelde; thans vermoedelijk *Calloo* bij Antwerpen.

Deze enkele voorbeelden mogen genoeg zijn om te wijzen op het belang van een omvattend woordgeografisch onderzoek, zoals b.v. door M u l l e r voor *vaak* (:*dikwijls*)[7] is verricht. Onze taal is Frankisch, maar de kruising met het Ingvaeoons is ervoor karakteristiek.

Hilversum.
M. SCHÖNFELD.

Onzuiverheid van taal bij mevr. Bosboom-Toussaint.

Busken Huet heeft in 1864 van Mevr. Bosboom-Toussaint gezegd: Zij is te onzent *le plus grand des écrivains qui ne savent pas leur langue*[8]. G. Kalff heeft dit verwijt herhaald en gewezen op 'verscheidene vergrijpen tegen den aard onzer taal of het taalgebruik', en daarvan uit allerlei werken staaltjes bijeengebracht[9]. Deze bezwaren zijn niet geheel ongegrond, en de haast waarmee zij vaak geschreven heeft, ook onder de druk van finantiële zorgen, is geen afdoende verontschuldiging voor slordig taalgebruik. Toch mag men niet voorbijzien dat haar afwijken van gang-

1) Taalatlas Voorbericht blz. 2; zie reeds vroeger D e z e l f d e N.G.N. 11, 25 v.v.; ook Ts. 58, 109 v.v. (over de *keldermot*).
2) J a c o b s , Het Westvlaamsch blz. 44.
3) M u l l e r , N.G.N. 9, 133 v.v.; 10, 49 v.v.
4) M u l l e r , N.G.N. 10, 38 v.v.; B e e k m a n , Mnl. W. 11, 280 v.
5) W. d e V r i e s , Ts. 51, 11 en 34; 61, 133.
6) M u l l e r , N.G.N. 10, 29 v.v.; W e y n e n , Bijdr. en meded. dialectencomm. 6, 32.
7) M u l l e r , Ts. 56, 234 v.v.
8) *Liter. Fant. en Kritieken* II, blz. 96.
9) *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* VII, blz. 295; de bewijsplaatsen en de aantekeningen, aldaar, blz. 421-422.

baar taalgebruik soms berustte op de bedoeling om door oudere taalvormen te gebruiken, zowel in beschrijving als in gesprekken lokale kleur te geven aan haar roman. Daarbij zal de invloed van Drost, het voorbeeld van Potgieter en Bakhuizen, in de *Pestilencie te Katwijk* en hun oudste novellen, van invloed geweest zijn. Dat zij in archaistisch taalgebruik herhaaldelijk mistastte, is niet te verwonderen bij een schrijfster die van de oudere taal geen speciale studie gemaakt had. Evenmin dat ze soms germanismen gebruikte, of naar het Duits gevormde en vertaalde woorden, in de mening dat die ook zeventiende-eeuws-Nederlands waren, of eenvoudig omdat ze de lezer ongemeen aandeden. Met dezelfde bedoeling treft men neologismen aan, min of meer handig gevormd, die dezelfde indruk moeten maken als de archaismen. Van deze drie soorten laten we enkele voorbeelden volgen, grotendeels ontleend aan een werk uit haar rijpste tijd, namelijk de *Leicester*-cyclus.

Archaistisch, vooral in het gesprek, is de *e* in de eerste persoon bij het verbum (ik hop*e*, ik zegg*e*), in de conjunctief, en bij substantieven (*harte, ziele, stemme, ure, pijne* enz.)[1], ook analogisch, waar de *e* in oudere taal niet voorkomt (b.v. vorm*e*, ruste en lust*e*). Zuiver archaïstisch is het veelvuldig voorkomende *ietwes, wederwaardigheid* (tegenspoed) *daaraf* (= daarvan), *leyder* (helaas), *jonste* (= gunst), *Ernstfeste* Heer (een kanselarijwoord, maar dat zij, waarschijnlijk ten onrechte, ook in het gesprek laat gebruiken). Misgetast wordt, waar ze een participium *darrende* (= durvende) maakt, of een infinitief *wrochten* (= werken). Op verkeerde lezing berust ‘een ruim *wijdlustig* (lees: wijdluftig!) gebouw’.

In hoeverre germanismen met archaïsmen verward zijn of opzettelijk voor archaïsche doeleinden gebruikt worden, is moeielijk te beslissen. Ondanks de bestrijding van puristische zijde, waren germanismen als *daarstellen* nog niet uit het gebruik verdwenen. Bij een auteur als Mevr. Bosboom, zo die veel Duits gelezen had, zullen er ongetwijfeld meer zijn, die zij argeloos voor goed Nederlands aanziet. Wij wagen ons dus niet aan een splitsing, en laten alle voorbeelden van germanismen volgen die wij optekenden, zonder aanspraak op volledigheid.

Linderen (verzachten), *overrassen* (verrassen), *overzien* (voorbijzien), *verslimmeren* (verergeren), de tijd *overbrengen* (doorbrengen), iets *bijstemmen* (met iets instemmen), *vereenen* (verenigen), de plannen waren *feilgeslagen* (mislukt), dat uwe gezondheid *gezwakt* is (verzwakt), met iets *voortvaren*. Uwe *schuldigheid* (plicht), *moorder* (moordenaar), *Wichtig* (gewichtig), *schade* (jammer), een *onbestemde* aantijging (vage), *bestemd* (beslist), *onvernuftelijk* (onverstandig), *vaardig* (gereed).

De derde groep, de neologismen, levert het beste bewijs van onze opmerking bij de tweede, namelijk dat meer aan opzet dan aan slordigheid of onkunde te denken is. Zonder de gevallen één voor één te bespreken, laten we hier een opsomming volgen: iets *dankelijk* aannemen, iets *handhouden* (= handhaven, de hand aan iets houden), *onbestraffelijke*, een *uitschitterende* genoegdoening, *ongenooddwongen, willens zijn, 't Vereischt* niet (= het is geen vereiste, niet nodig), *zonderlinge zeer* (= zeer veel,

1) In dit gebruik heeft Schimmel haar voorbeeld gevolgd. De recensent van *Mary Hollis* in *De Gids* van 1851 wijst op het herhaalde gebruik van zulke substantieven op *e* uitgaande.

in hoge mate) *doodschuldig* (= schuldig als een misdrijf waarop de doodstraf staat), hij heeft druk *sprekens* gehad, hun *hardnekte* hoofden (hardnekkig, koppig; vgl. *doorluchte* = doorluchtige), een *vergefelijk* harte (vergevensgezind), *uitsporig* (buitensporig), *veiligen* (beveiligen), *medewustig* (medeplichtig), ik ben *genooddrukt* te blijven (genoodzaakt), *verpijn* u zelven niet, *indrukkelijkheid* (vatbaarheid voor indrukken), dat *gebreekt* er nog aan (ontbreekt), *ontwijfelijk* (niet te betwijfelen), een *vergefelijk* harte (vergevensgezind). Eigenaardig is ook de betekenis tenminste van het bijwoord *anderszins*: ‘Zoo gij mij anderszins eenige liefde toedraagt’. Het Ned. Wdb. geeft daarvoor geen bewijsplaatsen.

Deze enigszins toevallige, losse aantekeningen maken het waarschijnlijk dat een nauwkeurig onderzoek van de taal van deze romanschrijfster de moeite zou lonen.

C.G.N. DE VOOYS.

Valerius en de zee.

Valerius woonde te Veere in een huis op de hoek van de Kaai en het Kraanstraatje. Hij had slechts enkele passen te gaan en hij zag de zee. Hij zag hoe de zon glanzen toverde op het effen watervlak. Hij zag hoe breed de golven deinden. Hij voelde de wind wapperen door zijn haren, snoof begerig de zilte lucht. 's Nachts begeleidde het eeuwige ruisen zijn slaap.

Wat vinden we van dit alles in zijn poëzie terug? Al heel weinig. De zee speelt in Valerius' verzen geen grote rol.

Als Valerius het gelaat van de zee moet beschrijven, komt hij verder niet dan een uitdrukking die we in zijn poëzie tweemaal gebruikt vinden: de blaeuwe Oceaen, de blaeuwe water-baren. Meer aandacht heeft hij voor de beweging die het zeeoppervlak niet zelden te aanschouwen geeft. Maar ook als hij hierover schrijft, is hij weinig descriptief. Het komt voor dat ‘de blaeuwe water-baren van storm en wind gequeld’ worden; al spoedig wordt dan de zee ‘woest’, we zien een ‘schuymig woedig meyr’ voor ons.

Toch moet deze woeste zee op de dichter indruk hebben gemaakt. Immers, zij krijgt een werkzaam aandeel in zijn voorstellingswereld. Zij wordt het beeld waarmee hij een andere, voor hem hogere werkelijkheid kan weergeven.

> Gelyck een dolle Zee Vande Ree Tiert en baert
> En vervaert Alle man;
> Soo woed oock desen bul Die als dul Plaegt en druckt
> Ruct en pluct Waer hy kan.

Uit deze schaarse gegevens, zonder veel moeite uit de *Nederlantsche Gedenck-clanck* samengelezen, maken zich twee vragen los. Waarom gelukte het Valerius niet van een stuk natuur dat hij dagelijks zag, en dan in zo verscheidene aspecten, meer te zeggen? Waarom trok de zee-in-onrust hem nog het meeste aan?

Valerius is een sterk secundair dichter geweest. Hij zegt niet wat hij waarneemt, maar wat hij weet. Zijn beelden zijn dus overwegend verstandelijk. In het vers *Waer dat men zich al keerd of wend* spreekt hij over

de Hollanders en de Zeeuwen. Zij lopen, zegt hij dan, door de ‘woeste’ zee, gelijk door het bos de leeuw. We begrijpen wat hij bedoelt. De leeuw beweegt zich door het woud als een koning; even trots bevaren de Hollanders en de Zeeuwen de grote zeeën. We begrijpen het, maar we zien het niet. Het visuele element is slechts zwak.

Valerius was ook een motorisch dichter. Hij geeft het liefst nog een heftige actie weer. De Hollanders en Zeeuwen zijn overal, waar dat men zich ook keert of wendt, en dan komen er nog meer werkwoorden die alle met elkaar een bijna driftige bewogenheid uitdrukken. Waardoor wordt deze bewogenheid gedragen? Door verwantschap in de voorstelling? Neen, dat zeker niet. ‘Keren’ en ‘wenden’ zijn twee werkwoorden die éénzelfde beweging aanduiden, ‘lopen’ en ‘staan’ daarentegen geven een tegenstelling weer. ‘Reizen’ past slecht bij ‘rotsen’ en ‘rennen’. De bewegingen werden onvoldoende waargenomen, daarom konden de werkwoorden waarmee ze worden aangeduid, gemakkelijk naast en door elkaar worden gebruikt. Er is wel een samenbindende kracht, maar die ligt op een geheel ander terrein. Dat is de klank, het geluid. De alliteratie, het binnenrijm zijn bij Valerius meer dan late rederijkerseigenaardigheden; zij zijn de steunpunten die de beweging schragen.

Toch is Valerius een te secundair dichter dan dat deze bewogenheid lang kan worden volgehouden. Plotseling is ze uitgewerkt, en op hetzelfde ogenblik ligt dan het vers machteloos terneer. Waar dat men zich al keert of wendt, waar dat men loopt of staat, waar dat men reist of rotst of rent, en hoor nu het amechtige slot: ‘end waermen henen gaet’.

Deze driftige bewogenheid is niet slechts een eigenaardigheid in verschillende van Valerius' verzen, ze weerspiegelt eenzelfde bewogenheid in het gemoed van de dichter. Echter was het slechts een bewogenheid aan de oppervlakte. Daaronder was nog het hart dat gerust bléef in de Heer, en uit deze vastheid welden die andere gedichten op, waardoor Valerius ons in de eerste plaats dierbaar is geworden, die verzen met hun vrome tonen van diepe verootmoediging en blij vertrouwen.

Vond Valerius in de zee - de zee-in-onrust dan - toch zichzelf terug? Ook dáár de schuimbetopte golven, lichte bewogenheid aan de oppervlakte, en eronder het grondeloos diep, kenbaar aan zijn geluid, dat breed en zwaar was als de klank van een kerkorgel.

J. HAANTJES.

Aankondigingen en mededelingen.

Oost-nederlandse toponymie.

Een belangrijke bijdrage voor de kennis van de toponymie in de Oostelijke provincies vindt men in het Amsterdamse proefschrift van Dr B.H. Slicher van Bath (Assen 1944): *Mensch en land in de Middeleeuwen* deel II, hoofdstuk IV: *De namen*, verdeeld in 1° De naamgroepen, 2° Naamgroepen, marken en hoven, 3° Naamgroepen en stam, 4° De ouderdom der naamgroepen (blz. 50-121). Daarbij sluit zich een omvangrijke *Bijlage* aan (blz. 199-307) o.a. met een lijst van plaats- en boerderijnamen tot 1500 en gegevens voor de namen op *-ing*.

De taalkundig-culturele kant van het annexatie-vraagstuk.

In deze brochure (Delft 1945) verwerpt Prof. Dr G.G. Kloeke nadrukkelijk de ‘annexatie van Duits grondgebied maar zonder Duitsers’, en betoogt hij dat, op grond van de grote overeenkomst van het dialekt der aangrenzende Oostelijke landstreek met het Nederlands, een aanpassing op den duur mogelijk zou zijn, als bij het onderwijs het Hoogduits door het Nederlands vervangen werd. Hij geeft daartoe parallellen o.a. uit de taal van Bentheim met het Nederlands, om de leken op taalgebied te overtuigen.

Semantika.

Onder dit opschrift publiceerde Prof. Dr A.C. Bouman in de *Annale van die Universiteit van Stellenbosch* Jaarg. XXI (1943) het eerste gedeelte van een studie, handelend over *Adequatie, Ellips en Inwendige Taalvorm*.

Niederdeutsche Mitteilungen.

Dit is de naam van een nieuw tijdschrift, uitgegeven door de *Niederdeutsche Arbeitsgemeinschaft te Lund* (Lund - Kopenhagen - 1945), op initiatief van Prof. Erik Rooth. De eerste aflevering bevat o.a. een artikel over *Die mittelniederdeutsche Version des Volksbuches von Paris und Vienna*, een volksboek dat te Antwerpen in 1488 gedrukt is, en op een verloren gegane Middelnederlandse tekst teruggaat.

Uit de tijdschriften. (Jan.-Febr.).

De Gids. Febr.

J.D.M. Cornelissen schrijft over *De opdracht van Hugo de Groot's De Jure belli ac pacis aan Lodewijk XIII*. - C.L. Schepp beoordeelt het eerste deel van *Muziek der Spheren*, een bloemlezing uit de Wereldpoëzie, onder leiding van H. Wagenvoort, deel I (De Oudheid), Hij maakt daarbij kritische opmerkingen over het vertalen in verzen.

Roeping. Jan.

Dit Rooms Katholieke tijdschrift is onder een nieuwe redaktie herrezen. De zeer gevarieerde eerste aflevering bevat bijdragen en proza en verzen, maar voorlopig geen die in deze rubriek vermeld dient te worden.

Neophilologus. Jan.

De redaktie publiceert een zeer waarderend beknopt *In memoriam* bij het portret van Prof. A.G. van Hamel, die gedurende twintig jaren redaktielid geweest is.

De Vlaamsche Gids. Jan.

Dit bekende tijdschrift, in de oorlogsjaren gestaakt, gaat nu vernieuwd, onder een verjongde redaktie, zijn dertigste jaargang in. Naast verhalend proza, gedichten en zeer gevarieerde bijdragen vindt men in de eerste aflevering een *In memoriam Prof. Dr Johan Huizinga*, door Hans van Werveke, een herdenking van *Prof. Dr Maurits Basse*, door Jan Schepens, en onder *Tooneelkroniek* een waarderend oordeel van Johan Daisne over *Middeleeuws toneel te Gent*, namelijk een geslaagde *Lanseloet*-opvoering.

Febr. André de Ridder herdenkt de veelzijdig begaafde *Arthur Cornette* († 1945), bekend als letterkundige en kunstgeschiedschrijver, in het Noorden bekend als medewerker aan De Gids. - Een opstel van Jan Schepens is getiteld: *Gentsche oogen bekijken de Vlaamsche literatuur*. - M. Rutten geeft een *Kroniek van de Nederlandsche Poëzie*, waarin voornamelijk de verzetspoëzie 1940-1945 ter sprake komt. Een bijdrage van J. Moors bevat een systematisch gerangschikt overzicht van De Nederlandse taalkunde 1940-1944, gevolgd door een lijst met nauwkeurige titels.

Levende Talen. Febr.

A. Zijderveld geeft een interessant kritisch overz cht van *Een halve eeuw Moedertaalonderwijs*. - G.W. Hoornstra maakt, in aansluiting bij een artikel van Dr Lindenburg, een opmerking over *Het rondeel*. - In een artikel *Een lectorale rede u 't 1825* wijst R.W. Zandvoort ook op een merkwaardige intree-rede van C. Fransen van Eck, hoogleraar te Deventer *Over het Aanbevelenswaardige van de Beoefening der Nederlandsche Letterkunde* (1817).

Tijdschrift voor Levende Talen XI. afl. 2.

De zeventigste verjaardag van *Arthur van Schendel* gaf Fr. Closset aanleiding om het werk van deze schrijver, ‘een der grootste onder de thans levende prozateurs’ te karakteriseren in drie onderscheiden perioden: de romantiek van de verhalen uit de M.E. en de renaissance, de hedendaagse romans en de ouderdomsperiode, met beschouwelijke humor gewijd aan ‘het tragische probleem van het Levensrhythme’. Een uitvoerige bibliografie besluit deze bijdrage. - In de Kroniek geeft G. Vannes, in aansluiting bij bovengenoemde aantekeningen, zijn opmerkingen over *Duitse invloed in Vlaams-België tussen 1830 en 1848*. Vooraanstaande Vlamingen, vooral Delecourt en Dautzenberg, reageerden met sympathie op de Duitse vriendschapsbetuigingen.

Afl. 3. Lode Zielens, in 1944 als oorlogsslachtoffer gestorven, wordt herdacht door Fr. Closset, die zijn verdiensten als romanschrijver uiteenzet, maar tevens wijst op zijn tekortkomingen en gebreken. Al is zijn taal soms onbeholpen en overdreven, hij tekent met diep mededogen ten volle levende personen. In de geschiedenis van de Vlaamse letteren verdient zijn werk een blijvende plaats. Een uitvoerige bibliografie is aan dit artikel toegevoegd. - G. Vannes beoordeelt *Deux grammaires néerlandaises*, van J. van Mulders en J. van Hoof, beide bestemd voor het onderwijs aan Waalse leerlingen.

Afl. 4. Fr. Closset opent de aflevering met een beknopt artikel over *Multatuli*, gevolgd door een uitvoerige bibliografie. - G. Vannes besluit zijn kritiek op *Deux grammaires néerlandaises*, waarin hij aanwijst dat Van Hoof veel ontleend heeft aan zijn eigen *Grammaire du Néerlandais de Base* van 1940.

Afl. 5. Jules Horrent vergelijkt in een Frans artikel: *Roelants lied et La Chanson de Roland* de Middelnederlandse fragmenten met het Franse origineel. - F. Closset

herdenkt in de rubriek *Nederlandse Letteren* Arthur Cornette en bespreekt o.a. de *Lof der gereedheid* van de ‘veelbelovende dichter’ Herwig Hensen.

Afl. 6. Jules Horrent besluit zijn studie over het *Roelandslied*. - J. Píe stelde een uitvoerige en zeer nauwkeurige *Bibliografie over Multatuli* samen.

C.D.V.

Zungchin en Trazil.

De tegenstelling verscherpt het inzicht. Hier niet het grote leeftijdsverschil: Vondel was bijna tachtig jaar toen hij zijn Zungchin of ondergangh der Sineesche Heerschappije schreef, Antonides van der Goes nog geen twintig, toen hij terzelfdertijd werkte aan Trazil of overrompelt Sina. Hier evenmin de tegenstellingen in het oordeel der critici. Beide stukken zijn geen grote treurspelen en zelfs is men niet altijd geneigd Vondel de voorkeur te geven. 'De latere kritiek, bij monde van Jonckbloet en Van Lennep. oordeelde dat Vondel's Zungchin bleef beneden Antonides' Trazil, zoowel uit een dramatisch als uit een literarisch oogpunt,' schreef S. Kalff. Beider heren hart trok blijkbaar nog naar het spektakel. Antonides van der Goes maakt het bij tijden bont genoeg en dat is nu eenmaal niet Vondels aard, alle paleisrevoluties en oorlogen ten spijt. Toch behoeft men de jongste van de twee treurspeldichters niet zo hard te vallen als Bilderdijk deed in zijn aantekeningen op de derde druk der quarto-editie, welke in 1714 bij Nicolaas ten Hoorn, te Amsterdam, in twee delen het licht zag. Hij acht het stuk één aantekening waard, die dan nog slechts een scherp verwijt aan de schrijver is, nadat hij voorop gesteld heeft: 'Over dit Treurspel, als Treurspel te spreken, zou zeker geheel nutteloos zijn. Als zoodanig is het onuitstaanbaar, en zelfs van het begin tot het einde belachlijk.'

De tegenstelling, hier te berde te brengen, is die der bedoelingen. Er heerst enig verschil van mening over de motieven, die Vondel geleid hebben tot de behandeling van deze stof en zijn stuk geeft aanleiding tot speculaties omtrent zijn opvattingen van gezag en vrijheid. S. Kalff ziet er een historisch treurspel in, waarbij Vondel natuurlijk niet verzuimde 'het door hem zoo geliefde kerkelijke element daarin te laten vloeien'. Hij ontdekt er slechts het motief: afwisseling brengen in westerse onderwerpen. G. Stuiveling schaart Zungchin in de rij van stukken, die het probleem gezag en vrijheid behandelen. De moeilijkheid, dat in dit stuk de grofste staatzucht wordt getekend zonder kritiek van Vondels zijde, verdwijnt, wanneer men met Stuiveling aanneemt dat 'voor de christelijke overtuiging van Vondel eenvoudig geen legitimiteit als zodanig bestond, maar slechts in afhankelijke verhouding tot zijn geloof'. Het blijft echter de vraag, of dit punt hier aan de orde is. Gerugsteund door Alex. Baumgartner S.J. heeft B.H. Molkenboer tegenover S. Kalff en later nog eens in de W.B. uitgave van Vondels werken Vondels belangstelling voor het missiewerk als één der motieven naar voren gehaald. En Prof. Duyvendak, die nog eens precies nagaat hoe Vondel aan zijn kennis van China is gekomen, meent: 'Het is de missie, die den dichter ter harte gaat, en deze verkreeg, vooral door de persoonlijke banden, die ik noemde, (met de missionnaris Martini n.l.B.C.) voor hem dat levende element, dat hem tot schrijven drong.' De vergelijking met het treurspel van Antonides van der Goes geeft ons volledig het recht Zungchin geheel en al *een missie-drama* te noemen.

Van der Goes heeft in de eerste plaats oog voor het aardse drama der machtsbegeerte, waarbij alleen de eerbiediging van de wettige overheid behoeden kan voor de algehele ondergang. De jonge dichter zag in de chinese revolutie van 1647 - zijn geboortejaar - de geschiedenis van Lucifer zich op aarde herhalen en hij maakte er, onbeholpen, een stuk

van, dat meer zijn behagen in het exotische demonstreert dan het streven een normatieve gedachte uit te beelden. De woedende strijd om de macht, die de menselijke hartstochten hun volle kans geeft, boeit hem meer dan de zedelijke les en in dit opzicht is de aankomende dramaturg op het goede pad. Zijn ijver ‘om, na den trant van den uitsteekenden Joost van den Vondel den Zangberg op te klimmen’ doet hem tenslotte toch partij kiezen voor de wettige heer en tegen de rebel. De staatzucht wordt behoorlijk gebrandmerkt, de wisselvalligheid van het bezit aan macht en rijkdom in het licht gesteld, zoals het betaamde. De rebel Trazil heet een vorstenschender, een vorstenmoordenaar, een scepterdief, een vaderbeul, een keizerslachter, twee maal een keizerbeul, eenmaal zelfs een aartskeizerbeul. Hij is een bastaardnazaat wiens kroonzucht ‘kraakt eer en deugd’. Hij is de aartstyran tegenover de wettige vorst. Zijn bastaardheerschappij staat tegenover de erfheerschappij van de erfkeizer Namolizont, de wettige rijkserfgenaam, die de erftroon moet beklimmen en die het kroonrecht bezit. Van de vier reien in dit stuk betreuren de drie der Sineezinnen Trazils rebellie, de ondergang der wettige vorstenkinderen en de gruwelen der staatzucht. De dichter legt het er, in zijn enthousiasme voor zijn Chinese Lucifer, nogal dik op, gelijk men bemerkt. De missionnarissen die op grond van de geraadpleegde boeken moeilijk uit de rij der persoonaedjen gemist kunnen worden, krijgen bij Van der Goes een ondergeschikte rol. Ignatius en Urbaen heten er zonder meer Kristenen en zijn slechts een speelbal in de strijd tussen Trazil en de Aertswichelaer, ook wel aertspriester der Sinezen genoemd, om de oppermacht in de pas verworven staat. Trazils minnares, de schone Celiona zegt het precies: ‘De vreemdelingen zijn buiten hunne schult een doelwit van de nijt’. Wanneer zij aan het woord zijn is het òf om in een edelmoedige strijd zich voor elkaar op te offeren òf om zich te moeten verdedigen tegen een merkwaardige kritiek op de missie, bij monde van Trazils aanhanger Maövenlung en van de aertswichelaer. Daarmee hebben Ignatius en Urbaen zozeer de handen vol, dat ze niet toekomen aan de geloofsprediking en geen ogenblik tot figuren worden, waarin een hogere gedachte belichaamd wordt, die het aardse drama bepaalt.

Wanneer zij ‘twee aan twee geknevelt’ voor Trazil worden geleid en beginnen van hun missie te gewagen, voorziet Van der Goes de Chinezen van uitstekend gedocumenteerde kritiek.

> Zo wierd de goutkust en de paarelrijke stranden
> Van 't noit getoomt Peru, met eervergete handen,
> Haer sluimerende oorlogsleeu uit zijnen klaeu ontrukt,
> De schreiende onderdaen meineedig onderdrukt,
> Het lant met bloet gemest, de zee gepropt met lijken.

En wanneer Ignatius daartegen betoogt:

> Wie kan 't baldadig graeu en bootsgezel betoomen,
> Die 't gout viert als zijn God, dat onze kruisleer haet?
> De priester boet niet dat de gierige soldaet
> Verbeurde.

krijgt hij onmiddellijk te horen:

> Montezume, ô Vorst der Mexikanen,
> En gy Qualitinu voer hier uw Indianen

Met heele legers aen. kom Attabaliba,

> Aenzienelijke geest, wreek uw geleden schâ.
> Hier zijn de beulen die u 't gout ten halze uit knepen,
> Daer krijgers plonderden en priesters 't lemmer slepen.
> Dat tuige Mexiko en zijn verbrande kruin,
> En 't woeste Panama, en Kuskoos prachtig puin:
> Dat tuigen d'Inguï, uit hof en lant verdreven,
> En Magokappa, leeg van vorstelijke neven,
> Toen 't volk van Tessuka veel liever sterven wou,
> Als dien gebaerden hoop gelooven op zijn trou; enz.

En beiden krijgen - te laat - de raad liever in ‘'t Noortsche wout’ te gaan prediken om de Muskovyten te bekeren, of in Afrika hun kerk te bouwen en vooral het missie-werk te doen daer de Hollander, ter koopvaardy geslepen,

> De wilde baren schuimt met magt van oorlogschepen;
> En met een hant vol lants, gelijk men ons vertelt,
> Behalven Sina, heel de werrelt wetten stelt.

De beide missionnarissen gaan onder in de strijd tussen de rebel Trazil en de Chinese kerk om de macht in de staat. En na hun dood woedt die strijd voort, al de rampzalige gevolgen van de machtswellust worden ons getoond. Het treurspel van Antonides van der Goes is één van de vele uitingen, die de geest van de burgerlijke republiek der zeven verenigde Nederlanden typeren. De machtige kooplieden en regenten, die wel gaarne van het toneel af horen zeggen, dat zij de hele wereld wetten stellen, voelen zich veiliger dan ooit in het burgerlijke leven - die verbeelde idylle van eenvoud en bescheidenheid - wanneer zij het treurspel zien opvoeren der koningen en keizers. De val van Jan de Witt zal een uitzondering maken op de goede regel. Waar het in Trazil om gaat wordt het best uitgedrukt in de slotverzen van de ‘Vertooning van het treurspel’, de ‘Vertooning na 't vierde deel’ en de ‘Vertooning in 't vijfde bedrijf’:

‘Zoo toont de tegenspoet / Hoe los de Vorsten staen, in staetveranderingen’; ‘'T geluk bespot wel elk; maar vorsten boven allen’; ‘Geen grootvorst noeme zich gelukkig voor zijn ende.’ En het laatste vers van het stuk legt er nog eens de nadruk op:

> ‘Zoo blijft geen Heerschappij ter werrelt onverandert.’

In Zungchin is deze gedachte Vondels *punt van uitgang*, zoals blijkt uit de opdracht aan Cornelis Nobelaer. ‘Op deze veranderinghen van staeten en doorluchtighe personaedjen draven de treurspelen doorgaens ten toneele.’ Hij voegt daaraan echter toe: ‘Maer hier mede eindigt mijne rede noch niet: hier valt iet meer by te voeghen.’ En dan volgt de historie van de missie in Japan en China. Hij besluit met te zeggen dat zijn stuk in beeld brengt ‘hoe d'eeuwen door de beurten der heerschappen, geluckighe en rampzalighe tijden, geduurigh ommewentelen, waer by de voortplanters der katholijcke waerheit, onder het Heidensche afgodendom, vruchten winnen, of de haghelbuien der vervolghingen der bloesem van hunne hoope zien treffen.’ Het is Vondels doel in Zungchin de ongedurigheid en onstandvastigheid van de aardse rijken te stellen tegenover de eeuwigheid en bestendigheid van God, zoals zijn opdracht onmiddellijk aanduidt. De staatzucht komt er aan de orde in zoverre zij een tegenhanger is van het streven naar het koninkrijk Gods en behoort tot de

onvolkomenheden van het aardse leven. Op zich zelf is zij niet het doel van het stuk.
De woorden: wettig, rebel, staatzucht gebruikt Vondel

er niet. De verhouding van Zungchin tot Lykungzus - op de lijst der personaedjen nochtans de tyran genaamd - wordt niet geaccentueerd als die van wettig vorst tot opstandeling. Tegen de historie in wordt Zungchin onmiddellijk voorgesteld ‘bezeten van onverzaetzaeme gierigheit, en hierom teffens van oversten en onderdaenen gehaet’. Voor Vondel is deze Chinese revolutie kennelijk een strijd van roofzuchtigen onder elkaar. Het is niet bekend of naar zijn opvatting dit de normale toestand van de heidense staat was. Maar in elk geval bood deze Chinese geschiedenis van zijn tijd hem een prachtige kans om de strijd voor het Godsrijk smetteloos te doen uitkomen. Elke Westeuropese actualiteit zou de vraag naar de aardse legitimiteit zo dringend hebben gesteld, dat de tegenstelling minder scherp geworden zou zijn. Ten aanzien van China behoefde dat voor Vondel geen belemmerend probleem te zijn. In dit opzicht doet hij de Chinese geschiedenis even erg te kort als Antonides van der Goes het de Tartaarse godsdienst deed in zijn Rei van Tartarische Priesteren, waarvan hij aldaar een bomencultus maakt, met een opperbosgod en bosgodinnen, een soort Pan temidden van nymphen, die door hun ‘onderlinge wederminnen’ het heelal in wezen houden! Prof. Prof. Duyvendak merkt terecht op dat Vondel met zijn Chinese stuk in elk geval meer bereikt, hetgeen ‘is te danken aan het feit, dat hij aanknoopte aan het eenige element in de situatie dat hij begreep: de missie en het Christendom.’

Terwijl in het treurspel van Antonides van der Goes rijkskanselier Koje geen gelegenheid ongebruikt laat om in Trazil de opstandeling te tekenen en hem zijn staatzucht te verwijten, vinden we daarop in Zungchin bij rijkskanselier Us deze nadruk niet. Koja noemt Trazil een bastertnazaat, Us spreekt van Lykungzus als over de nazaet en zo treedt hij hem na zijn overwinning ook tegemoet. Ter zelfder tijd dat de beginnende treurspeldichter het Luciferdrama van de grote meester in een aardse historie tracht na te tekenen, gebruikt de oude dichter diezelfde historie als een geschikte achtergrond voor een missie-drama. Adam Schal en zijn Rei van Priesters zijn onbetwist de hoofdpersonen van het stuk bij Vondel. Zij openen het bovendien en alle reien worden deze priesters toegewezen. Het eerste bedrijf stelt met nadruk vast, dat de missie zich onthoudt van strijdend partijkiezen. Niet uit vrees, want die ontbreekt aan wie tussen heidenen leeft, maar terwille van het geloof, dat alléén gediend moet worden. Wanneer rijkskanselier Us aan Adam Schal vraagt *de keizer* te steunen, luidt het antwoord, dat hij zal bidden *het rijk* te bewaren. Immers, de ineenstorting van het rijk zou de ondergang van de missie kunnen betekenen. Het rijk in stand te houden is daarom van meer belang, dan een keizer te handhaven, hoewel die handhaving op zichzelf een mogelijkheid is om de ondergang te keren. Als de rijkskanselier het lange verhaal doet van China's geschiedenis denkt Schal er slechts aan welke kansen al die lotswisselingen meebrachten voor de missie. De rei van het eerste bedrijf brengt de gedachte naar voren, dat het niet gaat om de keuze tussen de keizer en zijn vijand, maar om de vraag of men strijdt mèt God of zònder God. Want een Christelijke vredevorst blijft het ideaal voor een aards rijk. Voor deze priesters gaat de strijd tussen indringers en Zungchin c.s., de nog-niet Christenen, die daarom ook tot ondeugd zijn vervallen. Zij eindigen met de bede: ‘Heer, beschut het rijck’. Zoals uit de rei van het tweede bedrijf blijkt, hebben zij duidelijk genoeg de geschiedenis van de missie in Japan voor ogen om niet te vrezen dat een politieke verandering in

China voor de prediking van het katholicisme een ongunstige tijd zou kunnen brengen. Waar ze zeker van zijn is, dat Zungchin hen toestaat hun werk te doen en het is maar de vraag of zijn tegenstander en mogelijke opvolger eenzelfde handelwijze zal volgen. Deze onzekerheid maakt, dat zij God verzoeken om de status quo te handhaven èn hem smeken het gevaar af te wenden van de goeden èn van de kwaden, van de eersten, opdat ze God eer zullen kunnen bewijzen, van de laatsten, opdat ze zich zullen bekeren.

In Zungchin zien wij de missie ook haar werk uitoefenen en niet uitsluitend zich handhaven tussen politieke en militaire gevaren, laat staan, zoals in Trazil, zich wanhopig verweren tegen kritiek. In het derde bedrijf is Adam Schal bezig Jasmijn, de keizerin, te genezen van haar geloof in de waarheid van dromen en te versterken in haar geloof aan de nieuwe God, dat hij haar heeft bijgebracht. De rei van dat bedrijf smeekt om bescherming voor ‘Taimingaes edele loten’, d.w.z. de keizerlijke familie, omdat zij China voor de missie heeft ontsloten. De priesters smeken God de nog tere plant van het Christendom in China te behoeden voor een vernietigende storm, juist voor China, dat heerlijk is als een paradijs en, als deel van Azië, vanouds Gods gebied. En in het volgende bedrijf predikt Schal tegen de keizerin opnieuw het geloof in God, de schenker van macht, van kinderen, van 't lot, hoe 't ook valt. De afloop staat slechts aan hem.

Die afloop is voor het keizerlijk gezin noodlottig. O onbestendigheid der heersers, hoe zet God de rijken hun palen! Zo moraliseert de rei, tevens in vreze dat deze val de triomf der afgoderije zal brengen, want achter de nieuwe heerser Lykungzus duikt de Tartaar op aan de grenzen van het rijk, klaar voor de verraderlijke inval.

De Chinezen ontvangen in het laatste bedrijf hun nieuwe heerser als hun wettige vorst. De trouwe rijkskanselier Us verzoekt hem de troon te beklimmen, want ‘Geen vroom Sinees kan u deze erfnazaetschap weighren.’ En ook Zungchin, in zijn laatste, met zijn bloed geschreven brief, noemt Lykungzus ‘heer nazaet’ en zegt dat de hemel hem 't rijk schenkt. Niet zijn opstand wordt hem kwalijk genomen, wel het verraad van ontrouwe hovelingen, dat die opstand zo spoedig deed slagen. Zo zien de missionnarissen de nieuwe keizer verschijnen en als zij hem vragen of ze vertrekken moeten of kunnen blijven, verzoekt Lykungzus hun te blijven en 't werk voort te zetten. Op dat moment openbaart zich de geest van de grote missionnaris Franciscus Xaverius aan de priesters en voorspelt hun lot, de voor- en tegenspoed van de missie, wier devies blijft: ‘Het wettigh strijden gaet voor 't heerlijck triomfeeren’. Gods voorzienigheid blijft te verkiezen boven de aardse wisselvalligheid.

Zungchin is dus slechts in beperkte mate het treurspel van de wereldlijke macht. Het mist 't element der onontkoombaarheid, dat de tragedie kenmerkt, doordat niet de noodlottige ondergang van Zungchin dwingend wordt uitgebeeld en de even noodzakelijke opgang van de nieuwe heerser, maar beide als onvolkomen, in zich zelf verdorven worden getoond, uit naam van het eeuwige Godsrijk. Vondel heeft hier geen oog voor het grootse van deze tragedie van de aardse macht, slechts belangstelling en bewondering voor het werk van de missie. Daardoor valt het stuk als treurspel.

De opvatting van Antonides van der Goes bood voor een tragedie beter kansen, alleen schiet zij talent menigmaal jammerlijk te kort. Maar hij

blijft binnen het verband van macht tegen macht, dat de spanning kan aanbrengen. Het wordt onder zijn handen soms echter een draak.

Bij Vondel overheerst de zuivere missie-tendenz: dat dienaren van God nog veel te lijden kunnen hebben onder de staatverwisselingen van de machtigen op aarde, maar dat hun strijd de enige wettige strijd is, die boven het triomferen uitgaat, en dat eens 'venit summa dies et ineluctabile tempus', het devies, waaronder dit treurspel vaart. Zijn stuk zou echter pas met recht een tragedie zijn geworden, wanneer de Chinese keizer hoofdpersoon was geweest en in zijn binnenste de strijd tussen aardse en hemelse macht werd gestreden. Het is nu een vrij mat zendingsspel. Geheel echter van Vondels signatuur. Hoezeer de vreemde, exotische stof ook gelegenheid bood tot spel van actie en vele afwisselingen, waarvan Trazil ruim gebruik maakt - Vondel beschrijft de strijd zoals hij in de Gijsbreght en Lucifer doet en laat de klassieke gespreksrust door niets verstoren.

Dr J.C. BRANDT CORSTIUS.

Nederlandse woorden in het Amerikaanse Engels.

In het *Journal of English and Germanic Philology* XLIV (July 1945) vindt men een artikel van J.H. Neumann dat ook Nederlandse lezers kan interesseren. Het is getiteld *The Dutch element in the vocabulary of American English*. Uitgangspunt voor deze grondige studie is de *Dictionary of American English* (*D.A.E.*), waarin onder 900 woorden van vreemde oorsprong 60 Nederlandse opgesomd worden, op blz. 175-276 van dat artikel bij elkaar geplaatst. De schr. merkt op, dat dit aantal feitelijk groter is, omdat een woord met zijn afleidingen en samenstellingen als één geteld wordt, b.v. *boss* (< baas) met to boss, bossy, boss-ship, boss-dom, *bossism*. Daarop volgt een kritische schifting van dit materiaal en ook enige aanvulling (blz. 277-278 noot). Naar hun betekenis geclassificeerd noemt de schr. namen van spijzen, topografische termen, namen van kinderspelen, van huishoudelijke voorwerpen, van planten en dieren, van beroepen en ambten. Begrijpelijkerwijze zijn de meeste alleen plaatselijk bekend of in beperkte kring gebruikelijk. Oude ontleningen, uit zeventiende-eeuws Nederlands, vormen een kleine minderheid; de meeste dagtekenen uit de laatste 150 jaren en zijn voor een groot deel verouderd of uitstervend. De conclusie, op blz. 280, luidt dan ook: 'The evidence is definitive and conclusive that the Dutch language has played only a very minor role in the development of the vocabulary of American English'.

Van 15de-eeuwse sprekers en andere zwervers in het Gasthuis van den Heiligen Geest te Deventer; over lodderhout en net.

De door Gerhard Dumbar gepubliceerde oude wetten van het gasthuis van den Heiligen Geest te Deventer, die men in 1418 opgesteld heeft, zijn in het vergeetboek geraakt[1]. Zij verdienen echter onze aandacht, niet alleen om sommige woorden die het Mnl W niet kent[2], maar tevens om zekere gegevens over leden van het varende diet, waartoe ook sprekers van gering allooi behoren[3]. Aan de varenden waarover in deze wetten sprake is, en waarvan wij eigenlijk zo weinig weten, wil ik hier mijn aandacht schenken.

Als er te Deventer jaarmarkt was, vonden in het gasthuis wel zeventig of meer vreemde zwervers 'op eenre tijt' een slaapgelegenheid (blz. 475). Op de sprekers onder hen slaat het volgende (blz. 474):

Item als si beghynnen rymen ende fabulen te spreken, dat verbieden wi hem. Als si ons antworden dattet hem goet dunck wesen, soe antworden wi het dunct ons quaet wesen, want die bose gheest mocht ons die ydele woerden hyr namels voir brenghen in onsen ghedachten, ghy sullet laten.

Item als si to bed sijn, en willen si fabulen spreken ende voel woerden ghebruken, soe segghen wi hem, dat si hoer ghebet zullen spreken, ende wesen stil, ende laeten die ghene rusten die moede ghewandert hebben ende crane sijn. Om een wijl daernae, als sys dan niet en laten, comen wi weder tot hem, en segghen, vrienden gy hebt herberghe ghebeden hyr te slapen om Goeds wil, ju en is niet gheoerlofft hyr to legghen te callen ende toe roepen ende den anderen hoer rust to benemen; en merkt ghy niet wat gy doet? ghy roept u selven al dol ende allen den ghenen doeff die by ju sijn, hebt noch ten keur op te staen ende en wech te ghaen off te swighen ende te rusten, ende dier een vanden tween moet ymmer wesen.

Behalve deze sprekers worden nog de volgende varenden genoemd (blz. 474):

.... ribalde[4] ende mit netten ende mit lodder holten spelende, ende vroukens van wilden leven[5].... die voir Priesters bidden[6] ende gheen en sijn.... die mit wiven wanderen.... die mosschel sculpen draghen[7]

1) Gerhard Dumbar. Het kerkelyk en wereltlyk Deventer etc. Dl. I. Deventer 1732, blz. 473 vlgg. Het gasthuis nam oude en gebrekkige arme mensen uit Deventer op en verleende nachtverblijf aan vreemde zwervers, over het algemeen slechts voor één nacht. 's Winters moest ieder om 8 uur te bed liggen: 'De mannen onde vrouwen een yegelic bysunderlingen gesloten' (blz. 473).
2) Bijv. uytsers sijn (blz. 473); twelen (blz. 474); rokesole (blz. 474).
3) Over de sprekers schreef J. Bolte (Fahrende Leute in der Literatur des 15. und 16. Jahrhunderts. Sitzungsberichte der preusischen Akademie der Wissenchaften. Jahrgang 1928. Philosophisch-historische Klasse, blz. 634): 'die Mehrzahl, die ihr Publikum auf Bauernhochzeiten und in Trinkstuben suchte, genoß geringes ansehen'.
4) Hier wel: landlopers, bedelaars (Mnl W VI, 1324).
5) meretrices (Mnl W IX, 2609).
6) die als priesters liefdegaven inzamelen, collecteren (Mnl W I, 1239).
7) Dit zijn bedelaars, die zich voor pelgrims uitgaven, een euvel dat in de late Middeleeuwen en de 16de eeuw veel voorkwam. Zij kleedden zich als pelgrims, droegen de pelgrimsstaf in de hand en op het hoofd de pelgrimshoed, versierd met tekens die in de heilige plaatsen geacht werden te zijn gehaald, maar in werkelijkheid gekocht waren. Daarom leest men in de Nederlandse redactie van het Liber Vagatorum (V. de Meyere en L. Baekelmans. Het Boek der Rabauwen en Naaktridders. Antwerpen 1917, blz. 46) van bedelaars 'die teekenen

.... die mit brieven bidden[1].... die hoer clederen verwisselen die een den anderen, die si boven draghen, offte hoer hoede[2]....

Over één dezer zwerverscategorieën ten slotte iets naders, nl. over hen die 'mit netten ende mit lodder holten' speelden. Zo'n varende geeft een 15de-eeuwse pentekening weer, die bij een Duitse tekst hoort, welke in laatste instantie op enige Nederlandse gedichten over 'Aernouts arme broederen' in de bundel Veelderhande geneuchlijke Dichten, Tafelspelen ende Refereynen teruggaat[3]. Een Aernoutsbroeder loopt daar met een net als zak in de linkerhand, terwijl hij op de duim van zijn rechter een lodderhout balanceert. Op zijn hoofd heeft hij een hoedje met een veer. Zijn kleed is gescheurd en zijn schoenen zijn stuk. Een gedresseerd hondje, dat een narrenkapje draagt, trippelt naast hem. Dat men weinig met zo'n kerel op had, blijkt ook uit een passage in het volksboek van Uilenspiegel, waarin sprake is van 'een floytemaker dye metten netten ende metten lodderhout gelopen had achter lande, so dat hi van alle scalcheyt (d.i. bedrieglijke praktijken) wiste'[4].

Wat deed de kunstenmaker met zijn lodderhout en net?

Een lodderhout was een kleine stok, die op velerlei wijzen door varenden gebruikt werd[5]. Sprekers hielden hem in de hand als zij hun voordracht

aen hare hoofden dragen, ende sonderlinge dat roomsche Veronica, ende mosselen, ende schelpen met veel ander teeckenen, ende die eene gheeft den anderen teeckenen te vercoopen, op datmen meynen soude dat si in die steden ende plaetsen geweest hebben, daer af sy die teekenen draghen....' Een naar een compositie van Jeroen Bosch gemaakte gravure vertoont vier van zulke typen (reprod.: P. Lafond. Hieronymus Bosch. Bruxelles 1914, bij blz. 94) en op een gravure welke naar een anonyme tekening vervaardigd is, hangt boven de schouw de prent van een uil, gekleed als pelgrim-bedelaar (reprod. idem, bij blz. 96).

1) brieven = bedelbrieven?

2) Dus: zij die elkaars bovenkleren aantrekken of elkaars hoeden opzetten. Van een kunstenmakerspaar op een aan Maerten van Cleef toegeschreven schilderij (zie blz. 3, noot 8) draagt de man een napvormig hoofddeksel en de vrouw een hoedje met veer. Een schilderij van Sebastiaan Vrancx (zie blz. 3, noot 8) geeft de vrouw weer met het hoedje en den man met de 'nap'. Op de kleine Strijd tussen Vasten en Carnaval van Pieter II Bruegel (zie blz. 3, noot 8) draagt een vrouw en op een 15de-eeuwse pentekening (zie blz. 2, noot 4) van een Aernoutsbroeder een man het hoedje. Waarschijnlijk hebben we hier met zwervers te doen, die soms elkaars hoofddeksels opzetten.

3) Bolte, blz. 628; J.J.A.A. Frantzen u.A. Hulshof. Drei Kölner Schwankbücher aus dem XVten Jahrhundert. Utrecht 1920, blz. XLII vlgg. Reprod.: Bolte, blz. 629 en J. Bolte. Georgius Macropedius Rebelles und Aluta. Berlin 1897, blz. XVII.

4) Tyl Uilenspiegel. Antwerpen. Michiel van Hoochstraten z.j. (c. 1512). Facsimileuitgaaf 1898. Bezorgd door M. Nijhoff. 's-Gravenhage. Hoofdstuk: Hoe ulespieghel te gaste genoot was. De druk dateert waarschijnlijk uit 1520 (zie D. Th. Enklaar. Uit Uilenspiegel's kring. Assen 1940, blz. 12). In de facsimileuitgaaf die D. Th. Enklaar van dezelfde druk bezorgde (Utrecht 1943, blz. 55) leest men 'metten nette' i.p.v. 'metten netten'. Waarschijnlijk rekende Enklaar het laatste tot de 'kennelijke drukfouten' die hij in de tekst verbeterde (zie blz. XIII).

5) De verklaring in WNT VIII, 2, 2541: 'stok dien de landloopers en kermisklanten in de hand droegen en als tooverstaf bij hun kunsten gebruikten' is onvolledig. Afbeeldingen van varenden met lodderhout: Bolte, blz. 629; A. Essenwein. Mittelalterliches Hausbuch. Frankfurt am Main 1887, afb. 20b, 21a en 52c; E. Maffei. Le mobilier civil en Belgique au Moyen Age. Namur s.d., fig. 20; Thuys der fortunen ende dat huys der doot. Utrecht, Jan Berntz, 1531, E, 4r.

ten beste gaven[1]. Goochelaars hanteerden hem als toverstaf[2]. Voor varenden diende hij ook als instrument bij een bepaalde wijze van wedden[3].

Sprekers waren zij die met lodderhout en net speelden, zeker niet, daar de laatsten in het gasthuis te Deventer node geduld werden (zie Dumbar, blz. 474), wat men van de eersten niet zeggen kan, al waren ze niet altijd even rustig. Waarschijnlijk deden ze met beide voorwerpen kunstjes. De bovengeschetste zwerver balanceert het lodderhout in horizontale stand op zijn duim. Men deed het ook in verticale houding[4]. Liet hij een andermaal het hondje over de staf heen in het net springen?

D. Th. Enklaar heeft uitvoerig over het door zwervers gehanteerde net geschreven[5]. Hij komt tot de conclusie, dat het een uit touw geknoopte bedelzak was 'die, in ledigen staat, ook wel als kleedingstuk of als hoofdbedekking diende. Mogelijk werd het wel als masker gebruikt, om den zwerver onherkenbaar te maken'[6]. Uit de plaats in de 'oude wetten' blijkt, dat men er ook kunstjes mee deed.

Enklaar noemde de volgende afbeeldingen van netten: een dansend paar, dat waarschijnlijk met Vastenavond een boerengezin vermaakt[7], twee bedelaressen in een winterlandschap[8] en een vrouw, die deel neemt aan het Vastenavondspel van den Wildeman[9] dragen er een voor het

1) Deutsches Wörterbuch VI, 1213.
2) Idem.
3) Idem.
4) Reprod.: Bolte, blz. 640.
5) Varende luyden. Assen 1937, blz. 14, 94 vlgg., 107; uit Uilenspiegel's kring. Assen 1940, blz. 17 vlg., 116.
6) Varende luyden, blz. 97.
7) Op een aan Maerten van Cleef (1527-1581) toegeschreven schilderij. De man draagt een napvormig hoofddeksel en een bezem, de vrouw een hoedje met veer. Het bevindt zich in het Centr. Mus. te Utrecht. Reprod. van een fragment ervan, dat het dansende paar voorstelt: Enklaar. Varende luyden, afb. 8. Reproducties van schilderijen die bijna geheel aan het Utrechtse stuk gelijk zijn, vond ik in: Catalogus auctie-Fievez te Brussel op 14 en 15 Dec. 1923, nr. 30; Catalogus auctie-Wertheim te Berlijn op 30 April 1930, nr. 19; bij advertentie van Abels, Gemäldegalerie Köln am Rhein. Wallrafplatz 6, Pantheon 1938, Heft 5. Volgens catalogus Wertheim (blz. 34) geeft de voorstelling een Driekoningenfeest weer, wat afgeleid wordt uit het hoofddeksel dat een kind draagt en dat een papieren kroon zou kunnen zijn. Het lijkt mij echter waarschijnlijker dat we met Carnavalvierders te doen hebben, omdat hoedje, 'nap' en bezem te zamen met Vastenavondobjecten als masker, dobbelstenen, rooster, wafels en koekepan op een schilderij van Sebastiaan Vrancx (1573-1647) voorkomen (reprod.: Helsche en Fluweelen Brueghel Tentoonstelling. N.V. Kunsthandel P. de Boer. Amsterdam 10 Febr.-26 Ma. 1934, pl. 31, no. 219), en men het hoedje ook aantreft op de kleine Strijd tussen Vasten en Carnaval van Pieter II Bruegel (1564-1638; reprod.: R. van Bastelaer et Georges Hulin de Loo. Peter Bruegel l'ancien. Bruxelles 1907, nr. C 17). De Vastenavondpret begon trouwens oudtijds reeds in het begin van Januari, reeds vóór Driekoningen. Het is ook mogelijk, dat men op de eigenlijke Vastenavond nog Driekoningenkronen droeg (zie Historia IX, blz. 247, noot 18).
8) Op een schilderij van Sebastiaan Vrancx. Reprod.: Helsche en Fluweelen Brueghel Tentoonstelling. N.V. Kunsthandel P. de Boer. Amsterdam 10 Febr.- 26 Ma. 1934, pl. 31, no. 219.
9) Op Bruegels Strijd tussen Vasten en Carnaval. Een duidelijke kleurenreproductie (G. Glück. Bilder aus Bruegels Bildern. Wien, 2te Aufl. 1937, nr. 6) leert ons, dat het wit van kleur is. Het spel wordt veelal abusievelijk het Spel van Ourson en Valentijn genoemd. Zie voor andere afbeeldingen en literatuur: D. Bax. Over allerhande bisschoppen en Bruegel's Kreupelen in het Louvre. Historia IX, blz. 246, noot 11. Geschrapt dient te worden: Neophilologus XXVIII, blz. 305 vlgg.; er aan toegevoegd: Stichtelyck ende vermakelyck proces tusschen

gezicht; bij een varenden scholier hangt er een over de schouder bij wijze van zak[1]. Een zakachtig net heeft ook de man met het hondje bij zich.

Aan deze afbeeldingen voeg ik nog de volgende toe: een werk van Jacob de Gheyn (1565-1615), waar Vastenavondvierders op afgebeeld staan, geeft een vrouw weer met een net voor het gelaat en een rommelpot in de hand[2] en op de kleine Strijd tussen Vasten en Carnaval van Pieter II Bruegel behoort tot het gevolg van de Vastenavond een vrouw met een net voor het gezicht[3].

Het lijkt me dat deze netten tot twee verschillende soorten behoren.

Zij die als maskers dienen, zijn vrij klein en worden gedragen door Vastenavondsjoligen. Het is bekend dat Carnavalvierders zich veeltijds het gelaat onherkenbaar maakten. Dat een net voor het gezicht op Middeleeuwse feesten als masker dienst deed, blijkt uit de 'Mummereyen' van Keizer Maximiliaan I, waarbij de mannen - soms ook de vrouwen - netten voor het gezicht droegen[4]. Het is mogelijk, dat de maskernetten Vastenavondattributen zijn, gedragen door kunstenmakers die raar toegetakeld langs de huizen gingen of door feestvierders. Men moet er dan geen bedelzakken in zien.

De netten van den varenden scholier en den man met het hondje zijn veel groter. Ze kunnen als zakken dienst doen. Zo'n net heeft m.i. ook Johannes Rover gedragen, van wien de Keulse professor Jacob van Straelen in Mei 1456 in een Latijnse promotierede zeide, dat hij vroeger als varende scholier wel in een visnet boter, eieren, vlees, spek en brood bij oude vrouwen opgehaald had[5]. De netten welke de verafschuwde zwervers in Deventer bij zich droegen, zullen ook van dit grote type geweest zijn.

Op nog een andere afbeelding vestig ik de aandacht van den lezer. Een naar een tekening van Bruegel gemaakte gravure geeft een marskramer weer die het bedrog verpersoonlijkt. Hij tracht behalve 'trompen' en fluiten ook kleine netten aan de man te brengen[6]. Deze voorwerpen zijn hier symbolen van bedrieglijke handelingen. 'Trompe' is de naam van een zeker soort blaasinstrument, een mondharpje, terwijl 'trompen' bedriegen[7] en 'fluiten' liegen[8] betekenen kan. De netten op deze gravure kunnen maskernetten, maar ook kleine geknoopte bedelzakken zijn.

dry edellieden, etc. Editie M. Sabbe, Antwerpen 1926, blz. 71 en Leids Tijdschrift XXII, blz. 232, vs. 107.

1) Op het Lunablad van den omstreeks 1465 naar Duitsland geganen Utrechtenaar Erhard Reeuwich. Zie Maandblad voor Beeldende Kunsten 1937, blz. 163 vlgg. Reprod.: Essenwein, afb. 17a.
2) Reprod.: Georg Hirth. Kulturgeschichtliches Bilderbuch aus drei Jahrhunderten. München z.j., afb. 1544.
3) Reprod.: Van Bastelaer et Hulin de Loo, nr. C 17. Dragen ook twee vrouwen op gravures naar Bruegels tekeningen van het Spel van den Wildeman en het Spel van de Vuile Bruid een net als masker? Reprod.: R. van Bastelaer. Les estampes de Peter Bruegel l'ancien. Bruxelles 1908, nr. 215 en 216.
4) Reprod.: Quirin von Leitner. Freydal. Des Kaisers Maximilian I Turniere und Mummereien. Wien 1880-1882, blz. LII vlgg.
5) Bolte, blz. 627 vlg. Vgl. de volgende passage uit Johannes Pauli's Schimpf und Ernst, 1546, 31: farende schüler seind vor zeiten im land umgangen, die hetten gele gestrickte netz an dem hals, grosze leutbescheiszer (Deutsches Wörterbuch III, 1258; IX, 1938).
6) Reprod.: R. van Bastelaer. Les estampes de Peter Bruegel l'ancien. Bruxelles 1908, nr. 175.
7) Kiliaen, ed. 1777, blz. 683.
8) WNT III, 3, 4588.

D. BAX.

Daar loopt wat van Sint Anna onder.

Tot verklaring van deze zegswijze zijn tot dusver slechts twee serieuze pogingen gewaagd[1]. De eerste was die van Matthias de Vries in WNT II, 509-510, de tweede van A. Beets in *Taal en Letteren* IV (1894), 60-64. Geen van beide geleerden beschikte over voldoende kennis van de geschiedenis der S. Anna-verering en haar volksgebruiken om niet òf met de historische, òf met de taalkundige feiten in conflict te komen. Daarbij was Matthias de Vries er de man niet naar, om zich con amore te verdiepen in een verschijnsel als de S. Anna-verering, een bij uitstek volksaardige devotie, maar tevens een aangelegenheid, die in de hoogste mate de belangstelling der middeleeuwse en later der Contra-reformatorische theologen heeft gaande gemaakt. Hij was bovendien te zeer vervuld van zijn particuliere interpretaties en constructies, die geen rekening hielden met de grenzen der mogelijkheden, getrokken door de historische gegevens en de wetten der volkspsyche.

Dat Beets bezwaren had tegen De Vries' verklaringshypothese, is daarom volkomen te begrijpen. Als antipode van De Vries, inzover hij juist vóór alles aandacht had voor het volksaardige, kon hij gemakkelijk de vermeende voorliefde van zijn leermeester voor het heterodoxe, maar vooral zijn verwaarlozing der volksreacties critiseren. Helaas verviel hij op zijn beurt in een andere eenzijdigheid door de oplossing van het probleem uitsluitend te zoeken in één bepaald aspect der S. Anna-verering, en wel een nog onder het volk levende devotie van zwangere of naar het moederschap hakende vrouwen tot de ‘mater omnium coniugatarum’. In een oncritische geestesgesteldheid liet hij zich zover meeslepen door zijn idée fixe, dat hij de gehele geschiedenis der S. Anna-verering vergat en zelfs door missing links hypothese en overgeleverde teksten trachtte te doen harmoniëren. Zijn these werd intussen gepropageerd in België door A. de Cock[2] en nog in 1923 zonder kritiek overgenomen door F.A. Stoett[3]. Zelfs toen nog, ja tot nu toe, bleef ze onweersproken, ofschoon de wetenschap inmiddels voldoende gevorderd was om bij een nuchtere beoordeling der gegevens de onhoudbaarheid daarvan te doen inzien.

Laten we allereerst het betoog van Matthias de Vries eens toetsen aan wat de historische en folkloristische nasporingen ons intussen hebben geleerd aangaande de verering van S. Anna. De Vries gaat er van uit, dat onze zegswijze oorspronkelijk te kennen wilde geven, dat ‘eene zaak niet pluis, niet in den haak was op het gebied van kuisheid en eerbaarheid, dat zij niet oorbaar was voor kiesche ooren’. Hij vraagt zich dan af, wat de Moeder der H. Maagd met die verdenking van onkuisheid te maken heeft en hij meent het antwoord gevonden te hebben in de legende, volgens welke Anna na haar huwelijk met Joachim, ofschoon reeds hoogbejaard, nog tweemaal gehuwd zou zijn geweest en nog twee dochters, beiden

1) Met de dilettanten, die in de vorige eeuw het probleem alleen maar verplaatsten met hun verwijzingen naar de anecdotes, die betrekking hebben op twee klokken of liederen, resp. aan de H. Maagd en aan S. Anna gewijd, heeft M. de Vries in zijn zo aanstonds te noemen artikel reeds afgerekend.
2) A. de Cock, *Twee spreekwoorden met betrekking tot St. Anna* in *Volkskunde* VII, 29 e.v.
3) *Nederl. Spreekw., uitdr. en gezegden*, 4e dr. (Zutphen 1923) I, 35 e.v. In oudere drukken ontbreekt de zegswijze.

insgelijks Maria geheten, gebaard zou hebben. Ziehier De Vries' hypothese! Ik wil er onmiddellijk tegenoverstellen, dat het antwoord op de vraag naar het verband tussen S. Anna en het zedelijk verdachte *niet* in de reacties van het volk op de inhoud van deze legende gezocht kan worden. De Vries heeft kennelijk zijn persoonlijk zedelijkheidsgevoel als norm aangelegd bij de beoordeling van een legende, waarvan de oorsprong, ontwikkeling, bedoeling en waardering bij het middeleeuwse volk hem volstrekt onbekend was. Zonder deze vrij ingewikkelde en uitgebreide materie in het raam van dit artikel te 'behandelen', moet toch gezegd worden, dat deze legende in de Middeleeuwen gemeengoed is geweest en dat het volk er niet de minste aanstoot aan heeft genomen[1]. Van ongelovigen en spotters, die S. Anna in een min gunstig licht zouden hebben gesteld is geen sprake, nog veel minder van enige invloed van hun vermeende propaganda op het volk.

De legende der drie huwelijken van S. Anna, het zogenaamde 'Trinubium', is - mede naar aanleiding van Bijbelplaatsen, die spreken van de zusters van Maria, - ontstaan uit de behoefte om bekende bijbelse en apocriefe personen, in genealogisch verband te brengen. Door haar tweede huwelijk werd Anna bijvoorbeeld de grootmoeder van de apostelen Jacobus den mindere, Simon en Judas Thaddeus en van Joseph Justus, door Haar derde huwelijk de grootmoeder van de apostelen Johannes en Jacobus den meerdere. Het trinubium was reeds bekend aan Haymo van Halberstadt († 853) en vond weldra algemeen ingang; mannen als Petrus Lombardus en Petrus Comestor verdedigden het en Hugo van S. Victor, Albertus Magnus, Vincentius Bellovacensis, Ludolph van Saksen, Jacobus de Voragine en Gerson sloten zich daarbij aan. Reeds zeer vroeg ontmoeten we de legende in de volkstalen, o.a. in de *Vie de la Vierge Marie* van Normanne Wace († vóór 1183). Ook in het middelnederlands kan men haar vinden, o.a. in *Van onser vrouwen geslacht* en *Van sente annen gheslachte*[2]. Het laatste luidt als volgt:

Nu merct elc ende leere
Hoe na si waren Onsen Heere
Van den twaelf apostelen de vive:
Anna drouch in haren live
Bi drie mannen dochtren drie:
Bi Joachim, seit men mie,
Had si Marien, Onser Vrouwen,
Ende dien gaf si in ondertrouwen
Joseph, die haer neve was.
Joachim starf, ende na das
So nam Onser Vrouwen moeder
Cleophas, Josephs broeder;
Een dochter creghen si te samen,
Die Maria hiet bi namen,
Ghelijkerwijs als die eerste dede;
Ende deser Marien gaf si mede
Eenen, hiet Alpheus, te wive;
Vier sonen drough soe in haren live,

1) Vg. W. Lampen O.F.M., *Vereering der H. Moeder Anna in de Middeleeuwen* in *Historisch Tijdschrift* II (1923) 221 e.v. en vooral B. Kleinschmidt O.F.M., *Die heilige Anna, ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum* (Düsseldorf 1930), inz. S. 253 ff., waaraan ik ook voor het vervolg veel te danken heb.

2) N. de Pauw, *Middelnederlandsche Gedichten en Fragmenten*, I (Gent 1893-1897), resp. 302-304 en 655-656, het laatste naar Hs. K.B. Brussel 837-845.

Jacob den Minder, die van kinde
Altoes Gode diende ende minde,
Ende Simoen ende Judas
Ende Josep, die men hiet Barnabas,
Die de apostelen met Mathien
Coren in harer partien
In des onsalechs Judas stede.
Cleophas starf, ende Anna dede
Derdewerf huwelic, als ic versta,
Ende nam eenen, hiet Saloma;
Een dochter creghen si te samen
Die oec Maria hiet bi namen.
Aldus hadde Anna drie Marien:
Zebedeus, hoeren wy so lyen,
Was deser Marien man:
Jacop den Groten ende Jehan,
Dese twee kindre wan hi an hare,
Dit scrijft Jeronimus openbare. enz.

De legende werd in het Christelijke Europa algemeen verbreid door de *Legenda Aurea* van Jacobus de Voragine († 1298). Deze verzameling heiligenlevens werd al spoedig zeer populair. Midden 14e eeuw werd ze reeds in het middelnederlands vertaald[1]. Stephanus Axters O.P. somt niet minder dan 24 handschriften en incunabels op, die het Passionael geheel of gedeeltelijk bevatten[2]. Pieter Doorlant heeft de legende nog uitgebreid met berichten over Anna's moeder Emerentia[3]. In de loop van de 15e eeuw wordt trouwens het aantal Legendae en Vitae van S. Anna ontelbaar. Met de levens van S. Barbara en S. Catharina vonden ze de meeste aftrek. De voorstelling van het trinubium in die legenden werd zo algemeen, dat Eck later kon zeggen, dat het enkele huwelijk met Joachim streed tegen de heersende opvatting der ganse Kerk. In de Middeleeuwen nam de geestelijkheid absoluut geen aanstoot aan het trinubium, het kwam zelfs voor in liturgische gebeden. Ook de voorstelling in de schilderkunst van Anna's maagschap werd algemeen aanvaard[4]. Van enige afkeer bij de leken is helemaal geen sprake. Waar we Haar aantreffen in de volkskunst, als in de *Eerste Bliscap van Maria*, wordt S. Anna met de meeste eerbied behandeld.

Ter ondersteuning van zijn hypothese heeft Matthias de Vries nog twee legenden aangehaald van devote maagden, die in hun kuisheids gevoel onaangenaam getroffen zouden zijn geweest door de drie huwelijken van S. Anna. Maar deze verhalen zijn pas later bedacht door de verdedigers van het trinubium en passen dan ook goed in het kader van hun pleidooi. Coleta bijvoorbeeld wordt, als ze het heil voor de mensheid van Anna's nakomelingschap beseft, een nog vuriger vereerster van de Moeder der H. Maagd dan ze al was. Zulke legenden bezitten dus niet de minste

1) Vg. C.G.N. de Vooys, *Middelnederlandse legenden en exempelen*, 2e dr. (Groningen - Den Haag 1926) 28-29.
2) *Bijdragen tot een Bibliographie van de Nederlandsch Dominikaansche Vroomheid*, bl. 29-31 (ik citeer naar de gebundelde overdrukken uit *Ons Geestelijk Erf*, waarbij de paginering is gewijzigd).
3) in een latijns en een diets Leven (het laatste in Hs. U.B. Gent No. 895), vg. L. Willems, *Pieter Doorlant en zijne twee levens van Sint Anna* in *Tijdschr. voor Boek- en Bibliotheekwezen* VIII (1910) 1 e.v.; vg. ook van dez. *Elckerlijc-Studiën* 14-15.
4) Zie daarvoor K. Smits, *De Iconografie van de Nederlandsche Primitieven* Amsterdam 1933) bl. 38 e.v.

bewijskracht voor de stelling, dat het volk verdenking zou hebben gekoesterd tegen de H. Moeder Anna.

Tenslotte voert De Vries nog aan, dat de 26 Juli, de dag van S. Anna, ‘van oudsher met veel vermakelijkheden gevierd pleegt te worden, niet alleen door de naaisters en kantwerksters, wier patrones zij is, maar ook door kloosterzusters en anderen’. De Vries had deze opmerking beter achterwege kunnen laten, want de feestviering op S. Annadag brengt ons geen stap verder ter verklaring van onze zegswijze. Nog minder biedt ze enige steun aan De Vries' hypothese. Want op de feestjes en uitstapjes der naaisters, kantwerksters, enz. heerste wel een vrolijke, maar volstrekt geen losbandige stemming[1)].

De Vries citeert nog één couplet van een der zog. S. Anna-liedjes, uit J.F. Willems *Oude Vlaemsche Liederen*, maar hij had gerust alle liederen van dit soort bij E. de Coussemaker[2)] - het zijn er een stuk of tien - kunnen nalezen, hij had er bijzonderheden kunnen vinden over de feestviering, uitingen van vreugde en spijt ook, gedurende en na het feest, maar niets, dat op zedelijk gebied aanstotelijk of onbehoorlijk kan worden genoemd.

En nu Beets. Stelling nemend tegen De Vries' hypothese, meent hij, dat onze zegswijze heel goed verklaard kan worden, wanneer ‘men niet vraagt wat eenige gifzuigers of overdrevene preutschen zich over St. Anna's beweegredenen om driemaal te trouwen in 't hoofd hebben gezet, maar veeleer als hoedanig St. Anna bij 't geringe volk bekend stond (of staat); waarom dàt haar van ouds heeft aangeroepen en vereerd’. Beets heeft in de *Calendrier Belge* van De Reinsberg-Düringsfeld en bij A. de Cock het een en ander gelezen over de volksverering van S. Anna en wil nu onze 16e eeuwse zegswijze verklaren uit een hedendaagse volksdevotie. Hij kiest daartoe één bepaald aspect van die verering, t.w. Anna's patronaat van de onvruchtbare (althans nog kinderloze) en zwangere vrouwen. Beets heeft er in het geheel niet aan gedacht, dat er in het patronaat van S. Anna wel eens een verschuiving kon hebben plaats gehad sinds de 16e eeuw. Laten we maar dadelijk zeggen, dat er in dit geval geen ongelukken zijn gebeurd, want ook in de 16e eeuw werd S. Anna wel aangeroepen om kinderzegen en een gelukkige bevalling, ofschoon daarnaast ook om andere bewaring en genezing, bijv. tegen de pest, honger, oorlog, kortom tegen alle leed en smarten en in alle zorgen en moeiten des levens. In de loop der eeuwen is kinderzegen en bijstand in het kraambed wel het voornaamste motief geworden der verering, evenals die der H. Maagd op tal van plaatsen. Het was dus principiëel niet juist, dat Beets zich in het geheel geen rekenschap gaf van de mogelijkheid van een dergelijke wijziging in motieven. Maar goed, laten we met hem S. Anna's hulp aan

1) Vg. het uitvoerige verslag van Baron De Reinsberg-Düringsfeld in zijn *Calendrier Belge. Fêtes religieuses et civiles usages croyances et pratiques populaires des Belges anciens et modernes* II (Bruxelles - Zutphen 1862) p. 56-57.

2) *Chants populaires des Flamands de France* (Gand 1856) p. 309-319, vg. ook Intr. xii-xiii; er bestaat een 2e druk (1931?) door Paul Bayart, die ik niet kon raadplegen. De S. Anna-liedjes ook bij Fl. v. Duyse, *Het Oude Nederlandsche Lied* II ('s-Gravenhage-Antwerpen 1905) bl. 1271 e.v. (No. 350-359). Zie voor de viering der S. Annadag ook E.H.v. Heurck en G.J. Boekenoogen, *Histoire de l'Imagerie populaire flamande* (Bruxelles 1910) p. 54-55, V. vande Velde, *Feesten van het kerkelijk jaar en hunne volksgebruiken* (Steenbrugge z.j. [1939]) bl. 45 e.v.

onvruchtbaren en zwangeren even als de voornaamste drijfveer der volksverering beschouwen, ook voor de 16e eeuw, de tijd van ontstaan van onze zegswijze. Beets redeneert dan als volgt: 'wanneer men van, of met betrekking tot eene bruid of jongedochter zeide, *dat er iets van Sint Anna onder liep*, dan wilde men daarmede onder verbloeming te kennen geven, dat zij zich niet meer met volle gerustheid onder het patronaat van de Maagd der maagden kon stellen, maar dat men haar (schertsenderwijze gesproken) verdacht van alreeds met Sint Anna, de patrones der zwangeren *in betrekking te hebben gestaan*, bij haar ter beevaart te zijn geweest. Het *iets* van Sint Anna doelde dus op de vrucht, die zij reeds droeg of verdacht werd te dragen'. Met andere woorden: 'er loopt iets van S. Anna onder' moet dus oorspronkelijk betekend hebben: 'zij is zwanger'. Maar dan zou er oorspronkelijk niets ongunstigs zitten in onze zegswijze, ze zou niets meer bevatten dan de constatering van de natuurlijkste zaak van de wereld. En, als er één ding zeker is, dan dit: onze zegswijze is *niet* gunstig, er wordt gedoeld op iets onbehoorlijks, ongepasts. Beets heeft dit zelf ook wel gevoeld, maar hij heeft er zijn hypothese niet om willen loslaten. Zo komt hij tot de volgende constructie: 'Toen allengs de *aanvankelijk alleen met betrekking tot voorbarige bruiden of ongehuwde vrouwen "daar een steekje aan los was" gepaste zegswijze*, waarschijnlijk vooral bij de protestanten, niet meer in hare eigenlijke beteekenis gevoeld werd, vond zij ruimer toepassing en wel voornamelijk op met de goede zeden in strijd zijnde gezegden, verhalen, enz. en eindelijk op alles, waar - om welke reden dan ook - iets "niet pluis", "niet in den haak", of zelfs maar iets "geks" aan was.' Daarmede laat de schrijver de feiten los en laat hij zijn gedachten slechts zweven in het rijk der fantazie. Bovendien stelt hij met het door mij gecursiveerde weer een nieuw probleem, want waarom was de zegswijze aanvankelijk alleen met betrekking tot buitenechtelijk zwangeren gepast?

Neen, in een der uitingen van de volksverering van S. Anna kan men de oplossing van het probleem, dat onze zegswijze stelt, niet vinden. Overal heb ik gezocht naar iets, dat aanleiding zou hebben kunnen geven tot bepaalde ongunstige gedachten- of gevoelsassociaties met S. Anna. Ik heb ook wel het een en ander gevonden - er is overigens altijd wel wat te vinden - maar die gegevens staan zo geheel op zichzelf, zijn zo tijdelijk en plaatselijk beperkt, dat we er volstrekt geen algemeen geldende conclusies uit mogen trekken[1)]. Zo is S. Anna o.a. te S. Gallen patrones van de manzieke meisjes, die ter bedevaart gaan om een man te krijgen. Elders worden op S. Annadag ook wel vaste afspraken gemaakt door de jongelui voor een huwelijk. Dan wordt S. Anna ook aangeroepen om voor schande bewaard te blijven[2)] of ter verkrijging van de gave der kuisheid[3)], tegen onverdiende schaamte[4)], ja tegen de syphilis[5)]. Op pelgrimages naar S. Anna of op de bedevaartplaatsen zelf geschiedden wel ongerechtig-

1) Met een beetje overdrijving zou men zelfs ook de voorstelling der ontmoeting van Joachim en Anna bij de Gulden Poort aanstotelijk kunnen noemen; de wijze waarop de bejaarde echtgenoten op sommige afbeeldingen elkaar omhelzen is nogal intiem.
2) Kleinschmidt a.w.S. 428.
3) T.a.p. 422.
4) Lampen a. art. bl. 240.
5) Kleinschmidt a.w.S. 424.

heden, indien we den schrijver van *Een Liedeken van de Sancten* geloven mogen, ook van sexuele aard. Wij lezen daar van St. Anna-Ter-Muiden bij Sluis in Zeeuws-Vlaanderen:

> Veel Vroukens jonck van daghen/
> Hadden int t'velt // t'Lief Dach ghestelt[1)]

d.w.z. dat veel jonge vrouwtjes met hun minnaar een afspraakje hadden gemaakt voor een rendez-vous. Weliswaar niet in de eerste plaats in sexueel, maar dan toch in ander opzicht was het ook in Audergem in Belgisch Brabant een 'rommeltje'. Daar waren vele luidruchtige bijeenkomsten van kreupelen, mensen met één arm, of zonder benen, een centrum van bedelaars uit Brabant en naburige provincies. Men kwam er genezing zoeken van 'zeer in hand en voet, fijt en onvruchtbaarheid'[2)].

Ziedaar de oogst van alle bedenkelijkheden der S. Anna-verering. Men kan er niets mede aanvangen. Ze staan in geen verband met elkaar, hebben voorts òf betrekking op het buitenland, òf zijn, zoals van de bedevaarten, stellig algemeen en niet kenmerkend voor de Anna-cultus.

* * *

De hypothesen van De Vries en Beets brengen ons niet verder op de weg naar de oplossing van ons probleem. De zegswijze ontstond omstreeks 1550, was dus in de Middeleeuwen onbekend. De legende der drie huwelijken van S. Anna was toen reeds eeuwen gemeengoed van de Westeuropese Christenheid en het volk had er niet de minste aanstoot aan genomen. S. Anna werd aangeroepen o.a. door onvruchtbaren en zwangeren, maar daarin kan de oorsprong der zegswijze niet worden gezocht, want dan zou de betekenis gunstig zijn geweest en van een aanvankelijke toepassing uitsluitend op buitenechtelijk zwangeren is niets bekend. Deze toepassing zou trouwens op haar beurt weer een probleem zijn.

Het komt mij voor, dat alleen wanneer we vaste grond onder de voeten houden, we kans hebben de zegswijze in haar ontstaan en betekenis te gaan begrijpen. Daartoe beschikken we over twee gegevens. Ten eerste de overgeleverde teksten, ten andere de geschiedenis der S. Anna-verering. We bezitten tot dusver in totaal slechts 11 citaten van de zegswijze, daterend uit de 17e, 18e en 19e eeuw. De Vries had er eerst 4 meegedeeld, Beets heeft er nog 6 aan toegevoegd[3)]. Twee daarvan wijken in redactie enigszins af, t.w.:

> 'hy sal op een lutje van St. Anne niet sien'. (1618)

en

1) *Beelzebubs // Testament // Het Welcke hy Antechrist synen // Sone nae ghelaten heeft* enz. (Tot Haarlem... 1612) B, iiij.
2) E.H.v. Heurck, *Les Drapelets de Pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins. Contribution à l'iconographie et à l'histoire des pèlerinages* (Anvers 1922) p. 27; zie ook De Reinsberg-Düringsfeld *a.w.* II, p. 61, A. de Cock en Is. Teirlinck-*Brabantsch Sagenboek* II (Gent 1911) bl. 324-325, A. Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles* III (Bruxelles 1855) p. 350.
3) Het 11e vindt men in *St. Niklaesgift* 1653 (1e dr. 1644) bl. 215; vg. *Tschr.* 62, bl. 93.

‘Daar loopt wat onder van Sint Anna *met haar magen*’ (1642)[4)]

Deze laatste redactie is, zoals we zien zullen, van groot belang, maar niettemin wordt er nòch door De Vries, nòch door Beets met een woord

4) De cursivering is van mij.

van gerept. De oudste plaats is van 1612[1] en wel uit Samuel Coster *Teeuwis de Boer*. Dan zijn er nog drie plaatsen uit het midden en eind der 17e eeuw, drie uit de 18e en twee uit de 19e eeuw. We mogen gerust aannemen, dat de zegswijze in de tweede helft van de 16e eeuw reeds bestond. Aandacht verdient nog, dat de zegswijze in België onbekend is gebleven[2], maar daarentegen wel is opgetekend in het Fries en het Nederduits. Hieruit schijnt te volgen, dat de uitdrukking in de kring der Protestanten is opgekomen en daar ook alleen in gebruik is gebleven[3].

En hoe stond het nu in die tijd met de S. Anna-verering? Wel, die had juist een grote knak gekregen door de felle aanvallen der Hervormers tegen deze devotie, maar wellicht nog meer door de hevige strijd, die nog vóór de Hervorming was losgebrand tegen de legende van het trinubium. Onder invloed van het toenemende geloof aan de Onbevlekte Ontvangenis van Maria, was er van theologische zijde een sterk verzet gegroeid tegen de voorstelling der drie huwelijken van S. Anna. Allereerst in Frankrijk brak de strijd los. Een der eersten die het trinubium daar bestreed, was de man van de dusgenoemde 'Christelijke Renaissance', de Christenhumanist, de pre-reformator of hoe men hem noemen wil, Faber Stapulensis[4]. Tegenover hem stelde zich de Sorbonne, stelden zich voornamelijk Franciscanen, Karmelieten en Dominicanen. Ook in Duitsland broeide het. Als vonk in 't buskruit werkte de uitgave van een legende met het trinubium te Leipzig in 1517. Sylvius Egranus greep onmiddellijk naar de pen om op bijbelse en andere gronden de valsheid van deze legende te bewijzen. Zijn strijdschrift gaf weer aanleiding tot verscheiden tegenschriften. Luther zelf werd in de strijd gemengd. Hij zette kort en duidelijk het reformatorische standpunt uiteen, maar zag toch ter wille van het volk niet gaarne, dat de legende plotseling geheel werd verworpen. Intussen verloor de voorstelling van Anna's trinubium steeds meer aanhangers. De toenemende kritiek, de betere exegese van de betreffende bijbelplaatsen en het geloof aan Maria's Onbevlekte Ontvangenis, dat steeds meer doordrong, brachten haar ten val. De grote Katholieke theologen van de Nieuwe Tijd, als Baronius, Bellarminus, Suarez en Salmeron waren uitgesproken tegenstanders. Luisteren we naar hun argumenten, dan kan het moeilijk anders, of we moeten in een gewijzigde geesteshouding, die de scheiding van het goddelijke en het menselijke met grote strengheid doorvoerde, maar dan ook van de Heiligen geen levensbijzonderheden duldde, die in de gewone menselijke samenleving als aanstotelijk zouden kunnen gelden - juist hun gevoeligheid op dit punt is kenmerkend voor de nieuwe geest - een der voornaamste oorzaken zoeken van deze ommekeer. Zo betoogt nog in de zeventiende eeuw Clisorius: 'Het trinubium strijdt met de deugden, kwetst kuise oren en is bij zo'n Vrouw (als S. Anna) tegen de redelijke kuisheid en eerbaarheid en riekt naar vleselijke zinnelijkheid.' Ja men ging zelfs zo ver, dat sommigen staande hielden, dat S. Anna zonder wellust, ja zonder coitus had ontvangen!

De strijd ging natuurlijk geheel buiten het volk om. Het was een aan-

1) Wanneer we tenminste niet het geboortejaar van den schrijver als maatstaf gebruiken, want in dat geval zou het citaat van Sint Anna *met haar magen* het oudste zijn.
2) A. de Cock in *Volkskunde* VII, bl. 29 e.v.
3) Zie Stoett t.a.p. voor de Friese en Nederduitse redactie.
4) Kleinschmidt a.w.S. 259; *Dictionnaire de Spiritualité* i.v. *Anne* (sainte).

gelegenheid, die slechts geleerden aanging. De man in de straat, van nature belust op schandaaltjes, hoorde bij geruchte iets van het 'theologische relletje' en het ene woord met het andere combinerend, had hij op zijn manier de zaak al gauw 'door' en wist hij, dat die S. Anna met al haar kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen, die zijn reformatorische propagandisten al belachelijk hadden gemaakt, nu ook bij de Roomsen zelf in opspraak was gekomen, en dat het met die drie huwelijken van haar niet pluis was. Of misschien reikte zijn kennis niet eens zo ver en begreep hij slechts, dat er met S. Anna en haar familie iets aan de hand was, waarbij de goede zeden betrokken waren.

Zo begrijpen we de zegswijze 'Er loopt iets van S. Anna onder *en haar magen*', d.i. er is iets op sexueel-zedelijk gebied niet pluis, zoals dat ook het geval schijnt te zijn volgens de Roomse theologen zelf, met S. Anna en haar nakomelingschap. Want juist de redactie van S. Anna *en haar magen*, in de één na oudste plaats, die tot dusver is gevonden, bewijst dat we de oorsprong in de strijd om de legende van het trinubium hebben te zoeken. Het is heel goed mogelijk, dat de zegswijze op Nederduits gebied is ontstaan[1)]. Door de innige betrekkingen, die er in de Hervormingstijd met dit gebied werden onderhouden, kon ze vandaar gemakkelijk in de Noordelijke Nederlanden doordringen en bij de dan - eind 16e eeuw - overwegend of liever overheersend Protestantse bevolking geredelijk ingang vinden.

Is dit alles nu ook niet meer dan een constructie? Velen zullen het er misschien voor houden. Goed, maar dan vlei ik mij toch met de gedachte, dat ik naar mijn beste weten niet met de historische gegevens in conflict ben gekomen, noch de betekenis van de zegswijze, zoals die uit de citaten blijkt, geweld heb aangedaan.

Leiden.

J.J. MAK.

Neologisme of archaisme?

In mijn artikeltje over onzuiverheid van taal bij Mevr. Bosboom-Toussaint, in de vorige aflevering, heb ik twee woorden als neologismen bestempeld, die archaïsmen blijken te zijn, gelijk een belangstellend lezer opmerkte. *Onbestraffelijk* komt, evenals *onstraffelijk* verscheiden malen in de Statenbijbel voor. Het laatste vindt men ook bij Plantijn en bij Kiliaen.

Medewustig kan de schrijfster zich herinnerd hebben uit Hooft's *Nederl. Hist.*, terwijl het ook voorkomt bij Joh. de Brune en in G. Brandt's *Leven van De Ruyter* (zie *Ned. Wdb.* IX, 450).

Den dans ontspringen.

Volgens de gangbare opvatting, door F.A. Stoett en P. Leendertz verdedigd zou *dans* in deze uitdrukking oorspronkelijk betrekking hebben op de dodendans. Onlangs is met stelligheid een andere verklaring verdedigd door Stuart A. Gallacher (*Journal of English and Germanic Philology*, Jan. 1945). Het eigenaardige van de dodendans

1) Voor vindplaatsen verwijst Stoett t.a.p. naar de spreekwoordenverzamelingen van Rud. Eckart en van K.F.W. Wander, voorts naar het *Korrespondenzblatt* en het *Jahrbuch d. Ver. f. niederd. Sprachforschung*. In geen van deze vier bronnen vond ik echter een gedateerd citaat.

is immers dat *niemand* er aan kan ontspringen! Daarom geeft de schr. de voorkeur aan de opvatting van *dans* als strijd (vgl. Duits *tanz* = streit), al blijkt uit de plaatsen dat men later wel verband gezocht heeft met de dodendans. Dit betoog wordt met een reeks uitvoerige aantekeningen toegelicht.

Sporen van oudgermaanse rechtszeden in ‘Het daghet in den Oosten’?

Tot de mooiste balladen van de Middelnederlandse letterkunde behoren *Het lied van Heer Halewijn* en *Het daghet in den Oosten*. Mijn bewondering geldt deze twee gedichten bovenal om hun geserreerde vorm en hun rijke inhoud. Beide zijn zeer oud en vertonen ook in hun late vorm sporen van de voor-christelijke tijd waarin zij ontstonden.

Vrij algemeen wordt aangenomen dat het lied van heer Halewijn een mythe bevat, dat Halewijn een figuur uit de lagere mythologie, een waterof bosgeest is. Minder bekend is het dat de ballade Het daghet in den Oosten een overblijfsel bevat van oudgermaanse zeden betrekking hebbend op het wreken van een moord of een doodslag.

Het mooiste voorbeeld mij bekend van deze oude zeden vinden we in de Gislasaga. In de IJslandse saga's vormt de bloedwraak altijd een van de meest ingrijpende motieven; in de Gislasaga heeft dit motief een maximum aan spankracht, aan dramatische potentie verkregen, doordat de gebeurtenissen zich voltrekken binnen de kring van enige elkander zeer nabij staande verwanten.

Gísli, de hoofdpersoon van het verhaal, heeft een broer Þorkell en een zuster Þórdís.

Hijzelf is getrouwd met Auðr Vésteinsdóttir; zijn zwager is Vésteinn Vésteinsson.

Zijn zuster Þórdís is getrouwd met Þorgrímr Þorsteinsson; haar zwager is Borkr Þorsteinsson.

Zijn broer Þorkell is getrouwd met 'Asgerðr Þorbjörnsdóttir.

Deze acht personen zijn de voornaamste spelers in het drama.

Uit een gesprek tussen 'Asgerðr en Auðr, dat Þorkell afluistert, blijkt hem dat er een zekere verhouding bestaat tussen zijn vrouw ('Asgerðr) en Vésteinn. In een stormachtige regennacht niet lang daarna vindt men Vésteinn vermoord; het gebruikte wapen, een speer, is in het lichaam achtergelaten. Gísli trekt de speer uit de wond, *en neemt door deze daad de wraak op zich*.

Als Gísli heeft vernomen dat Þorgrímr de dader van de doodslag is, doodt hij hem heimelijk met hetzelfde wapen. Hij wreekt dus de dood van zijn enen zwager (den broer van zijn vrouw) op den anderen (den man van zijn zuster). Thans trekt Borkr de speer uit het lijk en verplicht zich daarmee de dood van zijn broer te wreken; bovendien trouwt hij de weduwe. Inderdaad wordt Gísli na jaren van rusteloze omzwerving door de mannen van Borkr gedood.

Dat degene die de speer uit het lichaam van den verslagene trekt zich door die daad verbindt op te treden als wreker, wordt in de Gíslasaga nadrukkelijk gezegd: *þat var þá moelt, at sá voeri skyldr at hefna, er vápni kipði ór sári*. Ongetwijfeld waren de oudgermaanse zeden op het gebied van de wraak zeer gedifferentieerd, en ook de Gíslasaga geeft meer bijzonderheden dan de hier genoemde. Dezelfde paralleliteit die bovenstaande bijzonderheden kenmerkte, is in het volgende te vinden.

Bij de begrafenis van Vésteinn, als de grafheuvel is opgeworpen en men het lijk naar de toenmalige zeden heeft bezorgd, nadert Þorgrímr (die later de doder zal blijken te zijn) het lijk, en bindt het de ‘helschoenen’ stevig aan de voeten. Daarna zegt hij: ‘Ik kan geen helschoenen aan-

binden, als deze losgaan'. - Niet lang daarna is □orgrímr zelf gedood; hij wordt op ouderwetse, eervolle wijze neergelegd in een schip, waarover een grafheuvel zal worden opgeworpen. Op het laatste ogenblik neemt Gísli een zeer zware steen en legt die op het schip, zeggende: 'Ik kan geen schip vastleggen, als dit losslaat'.

Ongetwijfeld hebben we hier met magische handelingen te doen, waarvan de betekenis tamelijk duidelijk is. Het vermoeden ligt n.l. voor de hand, dat men met deze magische handelingen het terugkeren van den verslagene (als spook) onmogelijk dacht te maken. Wie de doodslag beging had deze terugkeer het meest te vrezen. De vele aanwezigen bij beide begrafenissen merken echter wél de paralleliteit op, maar concluderen er niet uit dat Gísli de tweede doodslag begaan heeft. Het *helskó binda* moet behoord hebben tot het uitrusten van den dode voor de laatste reis; de familie van den overledene heeft de plicht dit zo goed mogelijk te doen. Dat hier het familielid dat tevens de moordenaar is, de plechtige handeling verricht, accentueert op wrange wijze de tragische gecompliceerdheid van de familierelaties. Er zit een grimmige vastbeslotenheid in de handeling zelf en in de zelfverzekerde woorden van den dader als hij de laatste eer aan den dode bewijst. Is dit de enige verwantschap tussen het plechtige trekken van de speer uit de wonde en deze handeling bij de begrafenis?

Hoe dit zij, zeker acht ik het dat in *Het daghet in den Oosten* een vage herinnering aan deze oudgermaanse zeden bewaard gebleven is.

Het daghet: - wonder van pregnante beschrijving, van dramatische spanning, een modern driehoeksgeval in Middeleeuwse sfeer, met felle, bijna cynische karakterbeschrijving bij volledige afwezigheid van enige zoetelijkheid, en toch met een teder meegevoel voor de enig achterblijvende van het drietal.

Drie personen, - drie karakters. De jonge man die de doodslag begaat: de sympathiekste van het drietal, eerlijk verliefd, eerlijk jaloers, in eerlijke verontwaardiging over de ophitsende en onware woorden van de geliefde vrouw de doodslag bekennend. Het meisje: behaagziek, spelend met een hart, harten en geluk verliezend. De minnaar wiens liefde beantwoord werd: de trotse praler, aan wiens leven een plotseling einde komt door de krachten die zijn geliefde in de andere - de afgewezen - minnaar had opgeroepen.

En dan komt daar zo vreemd in die geschiedenis het zwijgen van de ridders op de navrante vraag van het meisje:

> Och is hier eenich heere oft eenich edel man,
> Die mi nu mijnen dooden begraven helpen can?

Naar moderne begrippen zijn deze ridders onhoffelijk, zij tonen weinig piëteit voor den dode, weinig égards voor de jonkvrouwe. Alleen kennis van de oudgermaanse zeden die in de Gíslasaga zo duidelijk beschreven worden, is in staat relief te geven aan dit gedeelte van het lied. De ridders kunnen het meisje niet helpen den dode te begraven, want daarmee nemen zij de plicht op zich hem te wreken, en dat willen zij niet: het meisje en de gedode zelf waren schuldig, schuldiger dan de voortvluchtige dader. Er is niemand die deze daad wil wreken, dus geen der ridders kan zich in dit geval inspannen voor de jonkvrouw. Haar wereldse rol is uitgespeeld. Inkeer en de serene rust van het klooster resten als haar aardse deel.

Amsterdam.

J. SPOELSTRA.

Enkele volksnamen van de wilg (Salix).

Onder de talrijke benamingen, die in ons land en aangrenzende gebieden onder 't volk in gebruik zijn voor de verschillende, daar voorkomende, *Wilgensoorten* (*Salix acuminata, S. alba, S. amygdalina, S. aurita, S. caprea, S. cinerea, S. repens, S. viminalis*) noemt *H. Heukels* in zijn Woordenb. der Nederl. Volksnamen van Planten, blz. 221-224, ook *Wervelhout* (*S. amygdalina*), *Wervelenhout* (*S. amygdalina* en *S. caprea*) en *Werveling* (*S. aurita*). Hij geeft daarbij echter geen nadere plaatsbepaling, zodat we niet kunnen vaststellen, waar hij deze namen gevonden heeft.

Uit mijn eigen ervaring kan ik mededelen, dat de term *Wervelhout* in 't laagveengebied van Utrecht, ten Oosten van de Vecht, gebruikt wordt voor de *Salix caprea* of *Waterwilg*.

Naast deze beide vormen geeft genoemde schrijver als voorkomende in verschillende streken van ons land nog op: *Warf* (Graafsch., Achterh., Tw.); *Warfholt* (Graafsch., Tw., Sal.); *Werf* (Graafsch., Achterh., Sal.); *Werfhout* (Tw., Sal.); *Wervel* (O.-Dr.); *Warvelen* (Achterh.); *Werfwilg*; *Wervelwaarde*; *Weurft*; *Kleine Werf* of *Wirf*; *Kruipwerf*.

Bij *L.L. de Bo* en *E. Paque*[1] vinden we voor Vlaanderen vermeld: *Werf, Worf, Wurf, Werve, Heiwurf, Kruipweurft, Schietwerve, Schotwerve, Werfheit* (= *hout*), *Wervenhout, Weurvenhout, Wervel, Wervelhout*.

Voorts ontmoeten we bij Kiliaen (blz. 802) *Wervenhout, Werfhout = Genus salicis ripariae*. H. Heukels kent deze naam bij Kiliaen toe aan de *Salix viminalis* of *Bindwilg*, maar op grond van 't adjectief *riparia*, dat een afleiding is van *ripa* (*oever*), lijkt 't mij duidelijk, dat Kiliaen er de *Salix caprea* (*W*aterwilg) mee bedoelt.

In enkele Nedersaks. gebieden van Duitsland ontmoeten we *Werf*(*t*) en *Werfel* (*Altmark*) voor *S. caprea*; *Werftweide* (Mark) voor *S. cinerea*[2] en *Werfer* (Bassun) voor *S. viminalis*[3]. Voor Duitsland geeft *P.A. Nemnich*[4] verder nog *Werftstrauch, Werftweide, Sandwerft* en *Sumpfwerft* (resp. voor *Salix caprea* en *Salix repens* en *aurita*).

In deze vormen *werf* en *wervel* hebben we te doen met de stam van 't verbum *werven* en van 't frequentatief *wervelen*. Dit *werven* betekent *draaien*[5].

Hoe deze werkwoordsstam als naam voor de *Wilg* gebruikt kon worden, is duidelijk, als we in 't oog houden, dat de twijgen van verschillende Wilgensoorten, die zeer buigzaam en taai zijn, veelal om takkebossen *gedraaid* worden, om die bijeen te houden, nadat ze eerst zelf meestal nog *gedraaid* zijn om ze wat soepeler te maken.

De stam *werf* (*wervel*) drukt hier dus 't object van de handeling *werven* uit, zoals dat bij meer verbale stammen het geval is b.v. *poot* (= twijg die *gepoot wordt*), *bijt* (= gat dat in 't ijs *gebeten* (= gespleten) is), *brok* (van *breken*), *spraak, spreuk* (van *spreken*).

1) *L.L. de Bo*, Westvl. Idioticon, II, 1394; en *E. Paque*, De Vlaamsche Volksn. d. Planten, blz. 551.
2) Dr *G. Pritzel* u. Dr *C. Jessen*, Die Deutsch. Volksn. d. Pflanzen, S. 354-355.
3) *J. Huntemann*, Die plattd. Namen d. Kulturgew. u.d. wildw. Pflanzenarten, S. 63.
4) *P.A. Nemnich*, Allgem. Polyglotten-Lexicon der Naturgeschichte (1793-1798), V, 489, 585 en 643.
5) Dr *J. Franck*, Etym. Woordenb. d. Ned. Taal i.v. *werven* - Dr *F. Kluge*, Etym: Wörterb. d.d. Sprache i.v. *werben, wirbel* - *Saxo-Frisia*, IV, 27-28.

Wat de vorm *Wervenhout, Weurvenhout, Wervelenhout* betreft, hierin kan de (*e*)*n* eenvoudig tussenletter zijn, maar 't kan ook heel goed zo zijn, dat we in *werven* (*wervelen*) de volledige infinitiefs-vorm te zien hebben, evenals in *vastendag, werkendag*[1].

De term *Wînd*, die volgens Pritzel-Jessen in 't Middelnederd. en in 't Nederd. (van Oostfr. tot Holst.) voor de *Wilg* voorkomt, kan de stam zijn van *winden* (= *draaien*) en zou dan in dezelfde richting wijzen als *werf* van *werven*[2].

Groningen.
CHR. STAPELKAMP.

Boekbeoordelingen.

Gerard Brom: *Geschiedschrijvers van onze letterkunde*. (Amsterdam, N.V. Uitgevers-maatschappij 'Elsevier', 1944).

Het nieuwste boek van de Nijmeegse hoogleraar, gegroeid uit een rede voor de Maatschappij der Nederl. Letterkunde en opgedragen aan de redacteur van het tijdschrift, waarin deze bespreking verschijnt, behandelt een der vele vrijwel geheel verwaarloosde hoofdstukken uit onze literatuurgeschiedenis: de letterkundige historiografie. Wel hebben enkele hoogleraren in de Nederlandse letterkunde - Jonckbloet (1877), Moltzer (1882), Ten Brink (1884) en Prinsen (1919) - het hun plicht geacht bij de aanvaarding van hun ambt een overzicht te geven van hetgeen hun voorgangers op hun speciale vakterrein hadden verricht, wel had ook Prof. Baur in zijn inleiding tot de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* althans de omtrekken van dit hoofdstuk in grote lijnen aangegeven, maar een uitgewerkte schets als thans voor ons ligt ontbrak tot dusver.

Het ontbreken van het bepalend lidwoord in de titel duidt alreeds de beperking aan die Prof. Brom zich bij het schrijven van zijn boek heeft opgelegd: het door hem behandelde onderwerp omvat alleen figuren, wier taak door de dood is afgesloten, maar beperkt zich ook overigens in hoofdzaak tot de grote geschiedschrijvers: Jonckbloet, Busken Huet, Ten Brink, Te Winkel, Kalff en Verwey met zijn 'jongeren', Prinsen en Koopmans. 'Voorlopers' als Gerard Brandt, 'beginners' als Van Wijn, Siegenbeek, Van Kampen, Witsen Geysbeek, Willem de Clercq, Willems, 'vrijwilligers' als Van Lennep, Beets, Thijm en Van Vloten komen slechts ter loops ter sprake.

Wie het werk en de persoon van Gerard Brom kent, weet dat men van hem geen objectief geschiedverhaal kan verwachten. Het geluk wil dat deze literairhistoricus, tegelijk academisch docent in de kunstgeschiedenis, een geleerde met een fijn, sterk ontwikkeld smaakgevoel is. Was dit niet het geval, zijn subjectieve kijk, die zich door een boeiende stijl en een herhaaldelijk tot verrassende uitkomsten leidend werken met contrasten van licht en schaduw aan de lezer opdringt, zou meermalen een scherp

1) Zie *A.C.W. Staring*, De Ooievaars. Ook in de Vechtstreek (Utrecht) gebruikt men de vorm *werkendag*.
2) Volgens Dr *J. Hoops* hebben we ook in 't subst. *wilg* een vorm te zien, die teruggaat op een Idg. wortel -*wel*, die eveneens *draaien* betekende; hij zegt (Indog. Forsch. XIV, 481): 'Ich stelle es zu der weit verbreiteten Wurzel -*uel*'.

protest uitlokken. En bij alle waardering voor zijn fijnzinnige smaak dient de lezer toch voldoende zelfstandigheid van oordeel te bezitten om zich niet, geboeid door de welsprekendheid van deze leidsman, blindelings over te geven aan deze eloquentie. Ik denk voor wat dit boek betreft aan zijn oordeel over Jan ten Brink, de veelgesmade die het er zeker naar gemaakt had dat hij beurtelings bespot en aangevallen werd, maar die met dat al toch groter verdiensten heeft dan men ook al weer uit het onwelwillende, vrijwel verpletterende vonnis van Prof. Brom zou kunnen opmaken. Prinsen heeft al gewezen - Prof. Brom haalt het aan - op Ten Brinks verdiensten voor de vergelijkende literatuurstudie, en ik denk daarbij niet zozeer aan zijn vergelijkend overzicht van de ridderromans als wel aan zijn helaas onvoltooid gebleven studie *Romans in proza* (1900). Ten Brink is onze eerste literairhistoricus geweest die de weg, eerst door Willem de Clercq, later door Busken Huet aangewezen, maar althans door de laatste nauwelijks ingeslagen, heeft gevolgd door onze nationale letterkunde in het grotere geheel der internationale literatuur te beschouwen. Daardoor is hij voor ons Nederlandse taalgebied zo al niet een grondlegger, dan toch een pionier geworden van de bij ons nog altijd te veel verwaarloosde vergelijkende literatuurgeschiedenis, en we hadden graag gezien dat Prof. Brom hem ook en vooral als zodanig de hem toekomende plaats had gegeven in het mozaiek van onze literaire-historiografie.

De structuur van deze monografie, die de nadruk legt op de personen, is oorzaak dat de richtingen minder tot hun recht komen en zelfs wel eens in het gedrang geraken. Is met name Taine's invloed op onze literaire historiografie niet groter geweest dan uit deze studie blijkt? Heeft ook Jonckbloet bv. niet sterk de invloed ondergaan van zijn Franse tijdgenoot, meer wellicht dan hem zelf duidelijk was? Een studie *Taine en Hollande* zou waarlijk geen overbodigheid zijn voor onze literatuurgeschiedenis.

Deze opmerkingen bedoelen geen afbreuk te doen aan onze waardering voor dit nieuwe boek van Prof. Brom, dat geschreven is in zijn karakteristieke levendige en zeer persoonlijke stijl, waarin telkens een verrassende zinswending de aandacht geboeid houdt. Zo laat zich ook dit boek lezen als een roman, en voor de literairhistoricus heeft het daarbij deze bijzondere attractie dat de hoofdpersonen uit deze roman hem bekend en vertrouwd zijn. Aldus het eigen oordeel toetsend aan deze leidsman, zal hij bij alle verschil van waardering en waardebepaling toch telkens weer moeten erkennen dat het afwijkende, tot tegenspraak en verzet prikkelende oordeel van deze schrijver ook zijn recht heeft.

Ofschoon ook na dit boek een volledige geschiedenis van de letterkundige historiografie in de Nederlanden tot de desiderabilia van de Neerlandicus blijft behoren[1)], is in deze leemte voorlopig op verheugende wijze tegemoetgekomen door deze studie met zijn overvloed van materiaal, dat de toekomstige geschiedschrijver dankbaar zal benutten.

P.J. MEERTENS.

P.J. Meertens, *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*, Amsterdam 1943.

1) F. Baur, *Inleiding* tot de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, I (1938), blz. CXIV.

Door de oorlog bleef een aankondiging van deze Utrechtse dissertatie achterwege.
Het verzuim dient hersteld te worden, omdat dit boek, dat

opvalt doordat het in omvang alle proefschrift-perken te buiten gaat (500 blzz.), ook door zijn inhoud recht heeft op meer dan gewone belangstelling.

Door zijn vroegere publicaties had de schrijver reeds afdoende bewezen wetenschappelijke arbeid te kunnen verrichten en hij behoefde dus van zijn studiezin en zijn vermogen tot wetenschappelijk werk eigenlijk geen 'proef' meer af te leggen in een 'proefschrift'. Dit boek geeft dan ook veel meer; het geeft het resultaat van jarenlange verdieping in het geestelijk leven van Zeeland. 'Overwegingen van locaal-patriottische aard' hebben de schrijver tot zijn studie bewogen, en hij wil zijn arbeid beschouwd zien als een daad van piëteit tegenover zijn land van herkomst. Hij heeft de blik niet zo zeer gericht op de letterkunde als wel op Zeeland, en daarom bevat zijn boek veel meer dan de titel aangeeft. Grote stukken gaan nagenoeg geheel buiten de literatuur in engere zin om; ik noem bijv. hoofdstuk IV over 'Godsdienstig leven na de reformatie' en VI over 'Wetenschap en kunst na de reformatie'. Het gehele geestelijke leven - voor zover het door boeken tot ons gekomen is - van de geletterden in Zeeland van ± 1500 tot ± 1650 vormt het onderwerp dezer studiën.

Het feit dat de schrijver er niet in geslaagd is een passende titel te vinden, is dunkt mij niet toevallig. Zijn werk is een verzameling van monografieën en alle studies worden samengebonden door schrijvers liefde tot Zeeland en al wat Zeeuws is. Bovendien geeft het lijvige boekdeel soms toch nog maar een excerpt, en wordt er verwezen naar reeds door dr M. gepubliceerde studies (Eewoud Teelinck, G.C. Udemans) of naar alsnog te verschijnen artikelen (Pratensis, Lemnius). Het geheel draagt een encyclopedisch karakter. Dit is ook reeds het geval doordat de documentatie zulk een belangrijk onderdeel dezer studiën vormt. De aantekeningen nemen meer dan 100 bladzijden in, en sommige stukken van de tekst zijn overwegend bibliographie (een kras voorbeeld geeft de Grallenstrijd, blz. 190-192). Door al deze factoren is dr M.'s boek een 'geleerd' boek geworden, dat soms doet denken aan een wat ouderwets compilatorisch werk, dat echter wetenschappelijk ten volle verantwoord is en met een goede dosis historische kritiek geschreven.

Mede door dat encyclopedische karakter laat de compositie van het werk wel te wensen over; de lezer krijgt soms de indruk alsof de kaartsystemen waaruit het boek ontstaan is, wat moeilijk in elkaar te passen waren. Door alle uitvoerigheid, heeft het geheel iets onoverzichtelijks en ook wist de schrijver herhalingen niet steeds te vermijden.

De inhoud is zo veelzijdig, dat slechts een gedeelte op het terrein van de 'N.T.' valt. Beoefenaren van kerkgeschiedenis vinden er immers ook veel van hun gading. Voor de literatuurgeschiedenis zijn het meest van belang het hfdst. over *De Rederijkers*, dat over Zeeland geeft wat Schotel heeft willen geven voor alle gewesten, en vooral het hfdst. over *Letterkundig leven na de reformatie*. In het eerste heeft dr M. met grote nauwgezetheid een uitvoerig overzicht samengesteld van alles wat overgeleverd is omtrent de Rederijkers in Zeeland. Klaarblijkelijk heeft hij zich er op toegelegd te verzamelen wat onbekend was, of in weinig bekende geschriften over plaatselijke geschiedenis verborgen lag, en daar is hij op werkelijk uitnemende manier in geslaagd. Maar door deze opzet komt dat wat meer algemene bekendheid bezit, wel eens in het gedrang; Adriaen Valerius' *Gedenkklank* en *Den Boom der Schrifturen* komen er wat bekaaid af.

Het tweede hoofdstuk dat ik noemde, over de letterkunde na de Reformatie, zal vermoedelijk het meest gelezen gedeelte blijven, en daarom wil ik er enige opmerkingen over maken:

Zoals overal in zijn boek houdt dr M. zich vrijwel uitsluitend bezig met auteurs die *in* Zeeland woonden, niet met Zeeuwen in 't algemeen. Vele van die in Zeeland wonende schrijvers gaven bijdragen voor *De Zeeuwse Nachtegaal*, een liedboek uit 1623. Deze verzameling had kennelijk ten doel te bewijzen dat Middelburgs peil niet lager was dan Amsterdams peil, doch de poging is niet geslaagd, zoals dr M. overtuigend aantoont. Wel hanteerden de meeste medewerkers niet meer het rederijkersvers, maar geen van hen is als kunstenaar te vergelijken wet de grote Hollanders van het begin der 17de eeuw. De huidige lezer, meer 'Hollands' dan Zeeuws georiënteerd, treft veel vrijwel onbekende namen aan: Joh[a] Coomans, Apollonius en Jacob Schotte, Hoffer, Rogiers, maar ook meer bekend gebleven auteurs als Cats, van Borsselen, Valerius en van Beaumont. Ook Anna Roemers Visscher zond vijf verzen, een vriendelijkheid die het gevolg was van een bezoek aan Zeeland, waarbij de Zeeuwse schrijvers uitbundig in hun loftuitingen waren geweest. Alle schrijvers die meewerkten aan *De Zeeuwse Nachtegaal* worden besproken, maar de uitvoerigste behandeling valt aan Jacob Cats ten deel. Na een biografie (tot 1623, daarna woont hij niet meer *in* Zeeland!) volgt een bespreking van alle publicaties van Cats uit zijn Zeeuwse tijd. Ook *Houwelijck* wordt nog hiertoe gerekend. Hoewel dus niet alle werken van Cats ter sprake komen, groeide de bespreking uit tot een studie over de gehele Cats, en deze studie werd tot een, hier en daar wel aarzelend gestelde, apologie. Scherp stelt dr M. zich tegen Busken Huet die in zijn bekend geworden artikel de 'godvrezende moneymaker' aansprakelijk stelde voor vele laagheden, den Nederlandsen burger eigen. Dr M. geeft hem een plaats 'op het tweede plan', noemt hem 'toch ook dichter', eert hem als Christen en verdedigt zijn karakter tegen de argwaan, waaraan sommige lezers zich niet geheel kunnen onttrekken bij het lezen van Cats' keuvelarijen over het huwelijksleven. Over het algemeen is deze uitvoerige apologie aannemelijk, maar wel blijken de grenzen van het talent van dr M.: Wat biografie en documentatie betreft, is voor zover ik zien kan, zijn werk boven alle lof verheven, maar hij heeft een zekere voorliefde voor uitweidingen en algemene beschouwingen die niet alle even gelukkig zijn. Wanneer hij clementie vraagt voor Cats' geringschatting van de vrouw, verontschuldigt hij Cats door de opmerking dat ook onze tijd niet meer absolute gelijkheid van man en vrouw predikt ('waandenkbeeld van een tijdperk dat de democratische gedachte ad absurdum wilde doorvoeren op alle terreinen des levens'). Een dergelijke opmerking is in dit verband niet veelzeggend en verheldert al evenmin als het wijzen op Augustinus en Tolstoi, in verband met de tegenstelling tussen kuisheid en onkuisheid bij Cats. En zit er iets reëels in om bij de beschrijving van het gemelijke, brommerige karakter van Hondius een vergelijking te trekken met het zuchten van de zielen der verdoemden in het sombere moeras van Dante's Inferno? Dergelijke uitweidingen leiden af en verduidelijken niet. Ook in de bredere algemene beschouwingen is dr M. niet zulk een zekere en betrouwbare gids als in de meer feitelijke gedeelten van zijn werk. Ik denk aan wat hij zegt over anti-papisme (blz. 165), een poging tot speculatie die niet boven het niveau van een praatje uitkomt. Of aan blz. 293, waar

de woning als zetel van het gezinsleven een Renaissance-verschijnsel heet; een groot woord, had hier bijv. niet evengoed Reformatorisch kunnen staan? Ter illustratie noem ik nog blz. 169, waar dr M. filosofeert over het Piëtisme. De gedachtegang is als volgt:

De M.E. waren zich *niet* bewust van de tweespalt tussen hemel en aarde, tussen geloof en aardsgezindheid, 'in de poëzie der troubadours zingt de aarde haar lied door de hemelmuziek heen'. 'Eerst wanneer de Renaissance in al haar schone volheid bezit heeft genomen van de geesten, ontstaat *als reactie* de Reformatie.' De zuiverste vorm van die Reformatie is *het Piëtisme*. 'Als Protestantse richting was het anti-Rooms-Katholiek en anti-renaissancistisch, wat tot uiting kwam in een zich afwenden van de wereldse ijdelheid en een ernstig streven naar ascese.'

Bij de woorden die ik cursiveerde kan de discussie beginnen! En is ascese dus ook een anti-Rooms-Katholiek verschijnsel? Ik haal het stukje aan om te laten zien hoe weinig klaar men is met een dergelijke speculatie. Zoveel zinnen, zoveel vragen! Zo scherpzinnig, accuraat en ten volle verantwoord als dr M. is als geschiedschrijver wanneer hij zich tot de realia beperkt, zo vaag en ontoereikend kunnen in enkele gevallen zijn algemene beschouwingen zijn. Soms zijn dergelijke passages veel te kort; zo poneert hij op blz. 22 de stelling dat 'het calvinistisch en renaissancistisch-humanistisch levensbesef' althans ten dele verklaard kunnen worden uit de 'sociale structuur van de maatschappij'. De samenhang is wel duidelijk, doch is er causaal verband? Dr M. zegt het, maar bewijst niet genoeg.

Doch laat me terugkeren tot het hoofdstuk waarin Cats behandeld wordt: het overige deel wordt ingenomen door studies over van Beaumont, de Brune, van Borsselen, Hoffer, van der Mijl, Hondius en anderen. Wil men een goede indruk krijgen van het kloeke werk dat dr M. levert, dan leze men het stuk over Hondius. Voor geruime tijd blijft deze studie wel het laatste woord over deze schrijver. Door een inhoudsoverzicht van *De Moffeschans* wordt een goed beeld van dit boek gegeven, terwijl de persoon van Hondius op zeer overtuigende manier geschetst wordt, hetgeen geen gemakkelijke taak is! De gegevens immers zijn schaars, en De Moffeschans is bijna de enige bron. Met inzicht en omzichtigheid wordt uit die bron geput. Dit is slechts een van de vele eminente studiën uit deze dissertatie.

Voor velen zal dit rijke boek van Meertens een boeiend naslagwerk blijven. Ieder komt er terecht die zich bezighoudt met auteurs op wetenschappelijk, literair of historisch gebied die in de 16de en het beginvan de 17de eeuw in Zeeland hebben gewoond, terwijl er velerlei in samen gebracht is wat betrekking heeft op de werkzaamheden van Zeeuwen uit die tijd op het gebied van onderwijs, boekdrukkunst, schilderkunst en muziek. Een register verhoogt de bruikbaarheid (een fout kwam ik tegen: s.v.A. Valerius worden de dichter-notaris van Vere en de ketterse schoolmeester door elkaar gehaald).

Ik weet dat in de wereld van de Letteren 'in afzienbare tijd' een relatief begrip is, maar ik hoop dat het vervolgdeel dat Meertens in het uitzicht stelt, spoedig moge verschijnen.

L.M. VAN DIS.

Aankondigingen en mededelingen.

Vlaamse boeken.

Ter aanvulling van de gegevens in onze vorige aflevering laten wij hier nog enige aankondigingen volgen van Vlaamse uitgaven, in de oorlogsjaren gepubliceerd of voorbereid.

Naast de kostbare Jubileum-uitgave van *Guido Gezelle's Dichtwerken* bezorgde Prof. Frank Baur een fraai uitgevoerde dundruk-uitgave in twee delen (Amsterdam - L.J. Veen's U.M. - 1946), waarvan de inleiding gedateerd is: April 1943. Deze uitvoerige inleiding (blz. I-XXXIX) met grondige kennis en grote toewijding geschreven, verhoogt de waarde van deze nieuwe uitgave. Men vindt er niet alleen een kernachtige samenvatting van wat omtrent Gezelle's leven en werken ook elders vermeld is, maar - op grond van minder bekende brieven - een psychologisch verdiepte studie van Gezelle's karakter en gemoedsleven. Het tweede deel bevat aan het slot ook een breed opgevatte woordenlijst.

Gezelle's Duik-almanak.

Als curiositeit vermelden wij een heruitgave van Gezelle's ‘duik- ofte plukalmanak’ van het jaar onzes heeren 1891, gangbaar en dienstig gemaakt voor het jaar onzes heeren 1946, in het oude formaat met de oude cijfers. Onderaan elke bladzijde staat een spreuk, in rijm of in proza. Als uitgever wordt genoemd: Drukkerij-uitgeverij Lannoo - Tielt.

Arthur van Schendel; zijn werk, zijn betekenis.

Aan dit onderwerp wijdde Drs R. Pulinckx een uitvoerige studie (Diest - ‘Pro arte’ - 1944. Prijs f 4,50), met een *Inleiding* (o.a. over de literaire Critiek) in vier hoofdstukken: I *Biografisch overzicht*, II *Het werk*, in de ‘Romantische periode’ en de ‘Hollandsche periode’ (blz. 29-172), III Van Schendel's taal en stijl, IV De beteekenis van Arthur van Schendel, en besloten door een Bibliografie (blz. 245-258).

Maurice Roelants.

Bij het vijftig-jarig jubileum van deze vooraanstaande auteur gaf Prof. Fr. Closset een beknopte maar boeiende inleiding tot zijn werk (Brussel - A. Manteau U.M. - 1946), waarin hij achtereenvolgens beschouwd wordt als Dichter, Romancier, Journalist en Criticus. Hij wijst op de grote waarde van Roelant's werk, ‘waarvan de invloed verder reikt en reiken zal dan wel eens wordt gedacht’. Met grote nauwkeurigheid is de *Proeve van bibliografie* (blz. 93-100) samengesteld.

La Littérature Flamande au Moyen-Age.

In een deeltje van de populaire *Collection Nationale* (Brussel - Office de publicité - 1946 - 87 blz.) schreef Fr. Closset een helder overzichtvan de Middelnederlandse letterkunde, om daarvoor ook bij zijn Franssprekende landgenoten belangstelling te wekken.

Grammaire néerlandaise à l'usage des Wallons (Brussel - Marcel Didier - 1945).

Evenals het bovenstaande werk is deze uitvoerige spraakkunst (372 blz.), samengesteld door J. van Mulders, een welkom bewijs voor de toenemende belangstelling en het groeiend gezag van de tweede landstaal in België.

Twee onbekende tafelspelen.

In een handschrift van de Vaticaanse Bibliotheek zijn twee kleine

tafelspelen bewaard, nl. een zogenaamd 'Presentspel', waarbij twee spelers, *Sot* en *Jonck*, aan een bruidspaar een spiegel aanbieden (151 vss.), en een monoloog van een lansknecht, die met zijn eigen schaduw vecht (215 vss.). Deze teksten, vroeger onvoldoende gepubliceerd door Dr J.A.F. Orbaan, zijn opnieuw verzorgd en gecommentarieerd in een degelijke uitgave van Dr C.F.P. Stutterheim (Amsterdam - H.J. Paris - 1946. Prijs f 1,60). Behalve toelichtende voetnoten, volgt op elk stuk een *Aantekening* over inhoud en taal. Door mengeling van dialektvormen is het niet na te gaan, waar deze tafelspelen oorspronkelijk thuis horen.

Vondels Joseph in Dothan.

Van deze tekst ontvingen wij een nieuwe uitgave, in Nederlands Indië bewerkt door Jef Notermans (Amsterdam - Batavia - W. Versluys N.V. - 1941). Veel zorg is besteed aan de Inleiding (blz. 5-35). De uitvoerige taalkundige aantekeningen volgen achter de tekst (blz. 123-206).

Geschiedenis der Taalwetenschap.

Kort na het overlijden van de schrijver, Prof. Dr A.G. van Hamel verscheen als deel van de 'Encyclopaedie in monografieën' een beknopte maar volledig en onderhoudend geschreven Geschiedenis der Taalwetenschap (Den Haag - N.V. Servire - 1945; 94 blz. Prijs f 1,90). De schr. begint met de Oudheid en geeft afzonderlijke hoofdstukjes over de 19de en de 20ste eeuw, met een Litteratuuropgave en een algemeen register.

Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad.

Als Verhandeling der Kon. Nederl. Akademie van wetenschappen, afd. letterkunde N.R. IL, No. 1 verscheen een verhandeling van Dr C.G.N. de Vooys (Amsterdam N. Holl. U.M. - 1946, 93 blz.) over dit onderwerp, als samenvatting en uitbreiding van een voorafgaande studie. In vijf hoofdstukken, naar tijdsorde gaat de schr. die invloed na vanaf de Middeleeuwen tot op onze tijd. Een aantal *Bijlagen* bevatten lijsten met materiaal, voor deze studie bijeengebracht.

Academische redevoeringen.

De beide nieuwe Utrechtse hoogleraren in de Nederlandse taal- en letterkunde lieten hun inaugurele oratie in druk verschijnen. Die van Dr C.B. van Haeringen is getiteld: *Spanningen in hedendaags Nederlands* ('s Gravenhage - D.A. Daamen's U.M. - 1946) en bevat een pleidooi voor de synchronische grammatica-beoefening. De 'spanningen' worden toegelicht met een drietal voorbeelden uit hedendaags Nederlands.

Die van Dr W.A.P. Smit is getiteld: *Reprise na 130 faar over den waren dichter*. (Deventer-Uitgeverij W. van Hoeve).

Aanknopend aan een retorische inaugurele rede van zijn eerste voorganger, Adam Simons, over 'De Ware Dichter', juist 130 jaar te voren uitgesproken, wijst hij op een drietal gedichten van zeer verschillende aard, waarin echt dichterschap tot uiting komt.

De aftredende hoogleraar Dr C.G.N. de Vooys, gaf kort daarop een afscheidskollege, getiteld *Herdenking en Verantwoording*, dat eveneens in druk verschenen is (Groningen - J.B. Wolters - 1946).

C.D.V.

Nieuwe uitgaven in Zuid-Afrika tijdens de oorlog verschenen.

Nieuws uit Zuid-Afrika is in de oorlogsjaren schaars geweest. Wel kon men vermoeden dat de boekenproduktie heel wat groter geweest moest zijn dan hier te lande. Dat bleek ons uit een zeer lange *Lijst van Afrikaanse boeken en tijdschriften op het gebied der Afrikaanse en Nederlandse taal- en letterkunde. Eind 1939 tot en met 1945*, door Drs D. Bax opgesteld en ons aangeboden. De beperkte ruimte van ons tijdschrift laat niet toe, deze geheel te plaatsen. Wellicht verschijnt hij elders, maar wij willen niet nalaten het voornaamste daaruit mede te delen: een bespreking van inhoud en betekenis zal uitgesteld moeten worden, totdat van deze werken iets meer dan de titel en de auteur bekend zijn.

Opmerkelijk is in de eerste plaats de grondige studie van de eigen taal en de krachtig aangevatte propaganda, om zich tegenover het Engels te handhaven. Dat spreekt al uit de titel van een omvangrijk boek van E.C. Pienaar: *Die triomf van Afrikaans. 'n Historiese oorsig van die wording, ontwikkeling, skriftelike gebruik en geleidelike erkenning van ons taal* (1943). Vergelijk ook G.S. Nienaber en P.J. Nienaber: *Die geskiedenis van die Afrikaanse Beweging* (1941). Speciale studies, ten dele waarschijnlijk proefschriften, publiceerden Tj. Buning (*Afrikaanse versbou* I) (1939); W. Kempen (*Die verkleinwoord in Afrikaans*) (1940), B. Kok (*Die vergelijking in die Afrikaanse volkstaal*) (1942) en S.A. Louw (*Taalgeografie. Inleidende gedagtes oor dialektstudie* (1941), met een zestal woordkaarten, tijdens zijn Utrechtse studie voorbereid.

Belangstelling voor een verzorgde, beschaafde omgangstaal blijkt uit een boek van P. de V. Pienaar *Praat u beskaaf*? (1939) en een daarmee samenhangend *Uitspraakwoordeboek van Afrikaans* door T.H. le Roux en P. de V. Pienaar (1945). Daarnaast vermelden we nog een boek van H. van de Merwe Scholtz: *Taal en taalverskynsels* (1940) en een derde druk van T.H. le Roux z'n *Afrikaanse taalstudies* (1943).

Op lexicologisch gebied verscheen de tweede verbeterde druk van het uitgebreidste *Afrikaans-Engelse woordenboek* van D.B. Bosman en I.W. van der Merwe (1941) in twee delen (625 + 865 blz.), terwijl op verschillend gebied woordelijsten van Afrikaanse termen samengesteld werden, om die ingang te doen vinden, nl. *Katholieke terme, motorterme, militêre terme, atletiek- en boksterme*, termen op het gebied van spoorwegverkeer, van *liggaamsopvoeding, boomname*, enz. Interessant is b.v.J. du P. Scholtz: *Uit die geskiedenis van die naamgewing aan plante en diere in Afrikaans* (1941).

Letterkunde.

G. Dekker gaf van z'n *Afrikaanse literatuurgeskiedenis* in 1941 een derde, bijgewerkte druk. In hetzelfde jaar verscheen ‘'n Huldigingswerk bij eentheid van Prof. Dr D.F. Malherbe'se sestigste verjaars dag’, getiteld *D.F. Malherbe, die mens en sy kuns*, door B. Kok en andere. Verder vermelden wij: C.M. van den Heever: *Die stryd om ewewig* (1941); Abr. H. Jonker: *Prosa-rigtings en ontleding* (1940), *Die roman, sy aard, ontstaan en soort* (1942); N.P. van Wyk Louw: *Berigte te velde. Opstelle oor die idee van 'n Afrikaanse, nasionale letterkunde* (1939), *Lojale Verset. Kritiese*

gedachtes oor ons Afrikaanse kultuurstrewe en ons literêre beweging (1939); G.S. Nienaber: *Afrikaanse letterkundige kritiek* (1941). Met zijn

broer P.J. Nienaber gaf hij een *Geskiedenis van die Afrikaanse letterkunde van af die begin tot aan die einde van die 19de eeu* (1941). Van W.E.G. Louw verscheen een te Amsterdam voorbereid proefschrift: *Die invloed van Gorter op Leopold* (1942). H.A. Mulder schreef een bundel *Opstelle oor Afrikaanse en Nederlandse letterkunde*, getiteld *Twee wêrelde* (1942).

In 1940 werd op instigatie van de gebroeders G.S. en P.J. Nienaber onder leiding van de professoren J.L.M. Franken, C.M. van den Heever en M.S.B. Kritzinger en de heren F.C.L. Bosman, A. Coetzee 'Die Patriot-Vereniging' opgericht, die zich ten doel stelt om Afrikaanse teksten van vóór 1900 uit te geven, voorzover ze voor de studie van de Afrikaanse taal- en letterkunde van belang en moeilijk toegankelijk zijn. Sedert zijn reeds een tiental delen in deze reeks verschenen.

In deze jaren verschenen ook enige bloemlezingen o.a. *Tussen die engtes*, samengesteld door D.B. Bosman, N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw, met een goede keuze uit werk van vele dichters en schrijvers, van Totius tot en met Elizabeth Eybers.

Een verheugend verschijnsel is ook dat in Zuid-Afrika tal van werken, oude en nieuwe, uit de Nederlandse letterkunde herdrukt werden: uitgaven van Middelnederlandse teksten, bloemlezing, maar ook bekende romans, voor een groot deel in de 'Nederlandsche Boekerij' van de firma J.L. van Schaik te Pretoria.

Nuttig zijn ook enige bibliographieën en repertoria, o.a. de *Suid-Afrikaanse katalogus van boeke*, bezorgd door Nico S. Coetzee, de *Bibliografie van Afrikaanse boeke* (1861-1943), met jaarlijkse supplementen) door P.J. Nienaber.

Een opsomming van filologische artikels vindt men in het *Repertorium van Suid-Afrikaanse tydschriftartikels*, waarvan tot nu toe drie delen verschenen zijn, over 1940, 1941 en 1942.

Het *Jaarboek van Die Afrikaanse Skryverskring* (1945) geeft een volledig overzicht van het letterkundig leven in het afgelopen jaar.

Ten slotte kunnen wij nog melding maken van de stichting van een nieuw, onafhankelijk, letterkundig tijdschrift, getiteld *Standpunte*, onder redaktie van N.P. van Wyk Louw, W.E.G. Louw en H.A. Mulder. In 1945 zag het eerste van een reeks van vier nummers het licht. De bedoeling is, er een kwartaalblad van te maken, een orgaan dat 'die vrye bespreking van die grondslae van alle geestelike aktiviteite moontlik maak', en slechts één eis stelt: 'die eis van kwaliteit'. Er werken ook Nederlanders aan mee, o.a. Jan Greshoff.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Maart-April).

De Gids. Maart.

J. van Schaik-Willing opent een *Dramatische kroniek*, waarin bekende regisseurs van dit seizoen beoordeeld worden. - M. Uyldert bespreekt het proefschrift van F. Boerwinkel over *Marcellus Emants*; W.A.P. Smit beoordeelt de uitgave van Potgieter's *Florence* door Mej. G.M.J. Duyfhuizen.

April. Jos. J. Gielen geeft een uitvoerige beoordeling van J. Walch's *Nieuw Handboek der Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis*, dat hem in verschillende opzichten teleurgesteld heeft.

Critisch Bulletin. Maart.

K. Heeroma bespreekt de jongste verzen van Hein de Bruin, onder het opschrift: *Overpeinzingen van een toeschouwer*. - Joh. van der Woude beoordeelt de eigenaardige streekroman *De Winterkraaien* van Van de Werfhorst, onder het opschrift *Balans over den zin des levens*.

Ad Interim. Maart-April.

In aansluiting bij een dergelijk artikel over de poëzie tijdens de bezetting, in de vorige jaargang, geeft P.J. Meertens een overzicht van *De Dichters in oorlogstijd*.

Roeping. Febr.

In een Kroniek schrijft F. van der Ven over *Dichtkunst tussen Maas en Schelde*, naar aanleiding van een bloemlezing door Dr P.C. Boeren: *Van Maas tot Schelde; Gedichten van Limburgsche en NoordBrabantsche dichters uit de laatste twintig jaren 1925-1944*, waarop hij vrijwat aan te merken heeft.

Paedagogische Studiën. Febr.

Deze aflevering brengt een uitvoerige bijdrage van J. van de Velde over *Het Moedertaalonderwijs op de 'Public Elementary School' in Engeland*.

De Vlaamsche Gids. Maart.

Deze aflevering is voor een deel gewijd aan Richard Minne, die in 1941 zijn vijftigste verjaardag gevierd heeft. Na een aantal gedichten, tot hem gericht, volgt een uitvoerig opstel van Jan Schepens, die ‘zoo volledig mogelijk Minne's literaire gestalte tracht uit te buiten’, en daarbij gebruik maakt van de bundel *Wolfijzers en Schietgeweren* (1941) met oude en nieuwe verzen, briefuittreksels en een paar verhalen, door zijn vrienden van ‘Het Fonteintje’ Herreman en Roelants uitgegeven.

April. K. Jonckheere is vol lof voor de dichter *Bert Decorte*, de prijswinner in de driejaarlijkse wedstrijd voor poëzie. De bekroning van Regeringswege geldt zijn bundel *Een stillere Dag* (1942).

Dietsche Warande en Belfort. Jan.

J.F. Vanderheyden beoordeelt het derde deel van de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, samengesteld onder leiding van Prof. G.S. Overdiep, dat in 1944 verschenen is. Hij prijst menige bijdrage, maar betreurt dat het ‘niet tot een gaaf, evenwichtig en afgerond geheel is kunnen komen’ en dat ‘een gemis aan evenwicht in sommige onderdeelen onmiskenbaar is’. - In een ‘Taalkundige kroniek’ schrijft J.L. Pauwels *Over purisme*. - Op blz. 57 verwijst de redaktie naar een artikel van J. Noë, die naar ‘de diepere eenheid van Vondels leven’ zoekt (*Streven*, Dec. 1945); op blz. 59 wordt

gewezen op een der tijdschriften van de Jongeren, *Arsenaal* getiteld. In de rubriek *Boekbesprekingen* beoordeelt Albert Westerlinck een Vondelroman van Anton van de Velde, in twee delen, getiteld *De Rechtvaardige Trou*.

Febr. De aflevering opent met *Een hulde aan M.E. Belpaire*, de 93-jarige stichtster van dit tijdschrift. Een artikel van Floris Prims: *Fouten in onze vaderlandsche geschiedenis*, handelt over 'De cultuurstrijd der XVIe, het cultuurpeil der XVIIe eeuw'. De schrijver betoogt o.a. dat men ten onrecht vaak het begin van de zeventiende eeuw in het Zuiden als een vervalperiode beschouwt. - In de *Kroniek van het Nederlandsch proza* bespreekt André Demedts de laatste roman van Herman Teirlinck: *Rolande met de Bles* (1945). De *Kroniek der Poëzie*, door P.G. Buckinx is gewijd aan *Victor J. Brunclair, de literator van het verzet*. - In de redaktionele rubriek *De laatste ronde* wordt het Jaarboek *Poëziespiegel 1945* besproken, een bundel van een twintigtal gedichten, uit de tijdschriften als de beste uit de poëzie-oogst samengelezen.

Maart. Jozef schrijft een kort herdenkingsopstel bij *De 50e verjaring van Paul van Ostayen's geboortedag*. - Maurice Roelants deelt schertsend mede, dat zijn laatste boek, *Gebed om een goed einde*, niet bedoeld is als proloog voor een grotere roman (*Over de armen der Venus van Milo*). - In zijn *Kroniek der Middelnederlandsche Letterkunde* kondigt J. van Mierlo met grote ingenomenheid, ondanks enkele bezwaren, de *Algemene Literatuurgeschiedenis* (uitg. W. de Haan) aan als een 'standaardwerk'. Onder de *Boekbesprekingen* treft men een nieuw boek aan over *Hugo Verriest*, door André Demedts, beknopt besproken door R. van de Moortel.

Tijdschrift voor Levende Talen XII, afl. 7.

Het hoofdartikel van Fr. Closset is gewijd aan *Die van 't Fonteintje*, d.w.z. een deel van 'de dichtergeneratie die volgt op de grote dichter Karel van de Woestijne en voorafgaat aan de jongste lichtingen', nl. R. Herreman, K. Leroux, R. Minne en M. Roelants, die achtereenvolgens gekarakteriseerd worden. Het artikel wordt gevolgd door een nauwkeurige bibliografie. - Jos. Schaltin houdt *Een luchtig praatje over zegswijzen en spreekwoorden uit het schoenmakersbedrijf*. - G. Vannes bespreekt beknopt de *Inleiding tot de studie van het Nederlandsch* door A. van Loey en A. Serayen.

Ons Geestelijk Erf 1943.

Een lijvige aflevering is gewijd aan de *Groenendael-herdenking* (1343-1943). De inhoud is gesplitst in Bijdragen en Mededelingen. Onder de eerste vermelden wij: *Een Vaderons-glosse van Ruusbroec*? door Pater Reypens; *De vierde brief van Ruusbroec* door P. Daniëls. *De bloemlezing uit Jan van Leeuwen's werken* door. P. Axters wordt beoordeeld door Reypens, terwijl J. van Mierlo *Hadewijchiana* publiceert.

Levende Talen. April.

Ph.J. Simons geeft in causerievorm een kritische beschouwing over ouderwetse taalopvatting, die nog steeds aanhang vindt, en die hij met aktuele voorbeelden illustreert.

C.D.V.

Nominaal en reëel.
(Een greep uit de Semantiek).

In het ‘volksdagblad De Waarheid’ (29-11-'45) is over taal geschreven door 'n radiospreker, dus door 'n erkend volksvoorlichter. De hr C.J. Kelk namelijk, ook bekend als auteur van het gedicht Pierrot, schreef over 'n semantisch onderwerp, getiteld... Een Nieuwe Spelling; en zijn algemene beschouwing licht hij dan toe met 'n enkele biezonderheid, nl. met het woord ‘mens’. Hij voor zich schrijft altijd ‘mensch’; en pas op, wie dan die twee eindletters schrapt! Die ‘wijzigt’, zegt de dichter dan, ‘de uiterlijke en daardoor wellicht ook min of meer de innerlijke structuur van (mijn) instrument, de taal.’

Wie zal nu nog aan de ‘structurele’ waarde van de eindletters *ch* twijfelen? De Antieken zagen in zekere staart gif, eerst in de staart van 'n lelijk beest, de scorpioen, later ook in het slot van 'n hatelijk betoog; in het staartje van 'n woord vindt de dichter geen gif maar goddelijk nat; die nectar doet hem z'n vriend nazingen: ‘Ik ben Pierrot en 'k hou van wijn’; en in die begeestering wint hij ons allen voor zijn... ‘Nieuwe Spelling’?

Hier wreekt zich het overigens blijde feit dat dichters geen bankiers zijn. Geldmensen leven van het verschil tussen nominaal en reëel, maar ze kunnen er ook aan sterven; of ze 't dus goed weten! Een dichter weet er niets van! Als 'n buitenlands zwendelaar te Amsterdam 'n bevlieging krijgt, 'n goudmijn ontdekt, ergens in het Verre Westen, en als die schurk dan - voor 'n ‘millioen!’ - effekten uitgeeft elk ten bedrage van ‘duizend gulden’, en als dan later 'n gerucht de koers doet dalen, dalen, dan zegt 'n dichter: Die gedaalde waarde, de zgn. reële, da's niets; de nominale, dat is de echte waarde! Die staat duidelijk op het papier, op het effekt zelf; die waarde is authentiek, die zie je! Maar de vier klanken van ‘mens’, die hoor je slechts; die geven slechts r e ë l e waarde aan, de reële *betekenis* van ‘mens’; maar n o m i n a l e betekenis heeft het woord ‘mensch’; dan zie je wat, vooral die **ch** zie je dan, die maakt het woord authentiek en het nomen tot 'n echt nomen. Zo zie je het in ons grote Woordenboek van Math. de Vries en andere onsterfelijken. De betekenis van dat nomen aan het publiek bekend te maken, in de radio, of, liever nog, zichtbaar te maken, in de krant, ziedaar waartoe ik als taal*kunstenaar* in overleg zal treden met 'n erkend taalkundige; die kan mij, krachtens zijn etymologische blik, de n o m i n a l e betekenis alvast van zìjn standpunt uit, verklaren.

'k Geloof niet dat dat overleg tussen dichter en denker gauw z'n beslag zal krijgen; intussen kan onzerzijds getracht worden, de n o m i n a a l - r e ë e l -kwestie enigszins te belichten; tegelijk kan daardoor het taalhistorische op breder en hoger plan worden gebracht nl. in het semantische, en dit kan dan, via de volkstaalkunde, op nog hoger plan komen, nl. in 'n soort menskunde.

Maar dan lijkt me om te beginnen het woord ‘mens’ niet het meest geschikt, wel het woord ‘tans’, evenals ‘mens’ vierklankig, volgens de dichter Kelk vijfletterig: ‘thans’, in brieven van zekere voorouders zelfs ‘thands’.

En kunnen we dan die twee lege letters *h* en *d* als tekens zien die naar de meer oorspronkelijke zin van het huidige ‘tans’ terugwijzen? Zo ja,

dan wordt die zin nog meer benaderd in de middeleeuwse variaties ‘tehant’, ‘tehants’, ‘tehande’. Hebben die woorden iets te maken met ons huidig ‘hand’? Formeel zeker. Ook semantisch? De inhoud is volgens de betreffende woordenboeken 'n t i j d s betrekking; toch wordt er dan bijgevoegd: eigenlijk ‘bij de hand’, anders gezegd: de n o m i n a l e betekenis is 'n p l a a t s betrekking. Vanwaar die verwarring van plaats en tijd? Heeft de voorvader die eens de uitdrukking als ‘te hant’ schiep, 'n bevlieging gehad? Was het nominale zwendel? Maar daarvoor was het te onschuldig, even onschuldig als 'n sprookje. Bijvoorbeeld Klein Duimpje nam op onlogische wijs iets p l a a t s e lijks (nl. de grote ruimte in 'n schoen) als t i j d s b esparing. Even kinderlijk onlogisch is de naamgeving van de tijdsbetrekking ‘tehant’, 'n momentele ‘vergissing’, 'n onlogische ‘voeling’ tegen de bedoeling in, misschien 'n ‘bevlieging’, heel geen ‘zwendel’.

Dat neemt niet weg dat er dan conflict ontstaat tussen wat het nomen als zodanig *zegt* en wat met het nomen werkelijk *bedoeld* is. Die bedoeling, dus de r e ë l e woordbetekenis, wordt nu niet door de n o m i n a l e betekenis gedekt, er is dualiteit in onharmonische zin, dualisme. Dat maakt dus het woord als ‘zeker rijk dat in zich zelf verdeeld is’, en het staat dus machteloos tegen 'n zekere faktor van buiten die op zich zelf niets met de woordbetekenis te maken heeft. 't Is 'n automatische faktor, iets materieels. Betekenis is begrip, iets geestelijks. Gezegde faktor is 'n automatische bekorter van klankenreeksen om wille van het gemak: het zevenklankige ‘tehants’ wordt nu geleidelijk ‘tans’. ‘Gemakzucht’ roept nu de een; maar ‘geriefelijk’ noemt het 'n ander, want 't is technisch voordelig, 't eist minder lichamelijke energie. 't Zou zelfs als ‘efficient’ zijn te prijzen als met die mindere energie meer effekt werd bereikt. Inderdaad is dit zo. Immers dank zij ook de ‘gemakzuchtige’ drang naar het slechts vierklankige ‘tans’ verdwijnt gaandeweg de voorstelling van het *plaats*vermeldende ‘tehants’, en dan wordt door die verdwijnende onlogische voeling het eigenlijk bedoelde (nl. de *tijds*vermelding) niet meer zo gedwarsboomd. Meer en meer verdwijnt dan ook het conflict tussen de r e ë l e betekenis en de n o m i n a l e, er is ten slotte heel geen reden meer om van ‘nominaal’ en ‘reëel’ te spreken; de twee betekenissen dekken elkaar volkomen. Er is niet de minste ruimte meer tussen de twee. In 'n tussenruimte hoe klein ook, is altijd nog gelegenheid voor beweging, en die was er dan ook te voren altijd, in het begin zelfs 'n heftige beweging te noemen, strijd tussen logica en dwaasheid; maar nu die beweging heel niet meer bestaat, kan men zeggen dat de inhoud van het woord uitgebalanceerd is en dat het woord dus akademisch is geworden in goede zin, het juiste woord op de juiste plaats; het meest waardevol *effekt*, bereikt met de geringste fonetische *energic*: ‘tans’.

De ‘verwarring’ die we in ‘tehant’ konstateerden, wordt ook wel ‘troop’ geheten, 'n goede term om ons binnen te leiden in deze tweede paragraaf. Daarin is ook Kelk's objekt ‘mens’ op te nemen; maar andermaal is dat woord dan niet het geschiktste begin want de oorsprong er van ligt in 'n ver verleden, niet in het middelnederlands zoals de oorsprong van ‘tans’, maar in 'n nog ouder stadium. Een geschikte gids daarheen is 'n woord dat ‘nog in al z'n oorspronkelijke luister schittert’ (zou het in 'n tafelspeech kunnen heten) nl. het woord zuurkool.

In al z'n nuchterheid is toch ook dat woord 'n troop, 'n biezonder geval van de meer algemene troop die synecdoche heet of ‘deel voor het geheel’ o.a. ‘kiel’ voor ‘schip’. Maar terwijl dit woord éénsyllabig is, is ‘zuurkool’ 'n samengesteld woord, gevolg van de pretentie 'n omschrijving te zijn, iets als 'n definitie: ‘'n kool die zuur is’. Die kool is echter ook wit, ook gesneden, ook gegist; de volledige definitie zou dus heel wat langer zijn dan die door het nomen ‘zuurkool’ wordt gegeven; die n o m i n a l e definitie is nauwelijks half, en deze bizondere soort synecdoche noemen we nu, ter onderscheiding van het heel niet definiërende ‘kiel’: ‘Halfheid’.

Die nieuwe term blijkt de moeite van de vinding waard; immers talloze woorden verkeren in hetzelfde geval als ‘zuurkool’. Bijv. een ‘inboorling’ is nog wat anders dan *iemand* die *in* zeker land *geboren* is; 'n fahrrad of rijwiel is heel wat meer dan één wiel, en zo is ook 'n mens realiter tweemaal zoveel als 'n ‘mannisko’ zoals de halve definitie oudtijds luidde; en zo zijn er honderden woorden, allemaal vrucht van 'n naamgeving die slechts half is, juist omdat die zo heel wil zijn, 'n kwasi-definitie.

Waardoor is het aantal van die halfheden zo groot? Het antwoord ligt besloten in wat De Vooys in een van de monografieën over woordvorm-en-woordinhoud vertelde: Gretchen vond Nederlanders idioot omdat die zeker meubel 'n tafel noemden, want Tisch was de natuurlijke naam (‘even natuurlijk’, kunnen we haar mening aanvullen, ‘als het onomatopee *kraken*’). Naar ik meen was ook Adam zo natuurlijk; vandaar dat alle mensen iets hebben van het romantische Gretchen. Als nl. 'n nieuw ding van ons 'n naamgeving eist, voelen we behoefte de nieuwe naam, zo niet fonetisch (gelijk ‘kraken’) dan toch compositorisch te laten kloppen op de aard of op de kwaliteit van het ding. Zo hebben we eens toen we voor zeker nieuw voertuig stonden, niet direct fiets gezegd maar, naar het voorbeeld van het Duitse fahrrad, hebben we 'n halve definitie geformuleerd: rijwiel, deze keer 'n klakkeloze vertaling, in elk geval 'n zelfde compositie als ‘zuurkool’, semantisch twééwoordig. Zo is ook ‘mannisko’ meer dan enkel *fonetisch* geleed, ook zo ‘benedenhuis’, ‘inboorling’ enz.

Voldoen nu die kwasi definities enkel aan de behoefte van de spreker? Neen. Als zich in 'n gesprek 'n nieuw begrip mengt, komt Spreker de Hoorder in 't gevlij als hij de nieuwe naam tegelijk 'n omschrijving doet zijn, vooral dienstig als het nieuwe ding niet aanwezig is. 'k Herinner me, hoe ik eens het woord ‘luidspreker’ voor de eerste keer, direkt begreep, al was het ding niet aanwezig, want ik had het pas op straat gehoord. In dit geval was de halve definitie zo goed als 'n hele; en in minder gunstige gevallen is zo'n halve definitie toch altijd nog beter dan heel geen. Bijvoorbeeld aan 'n heibewoner die nooit in stad of dorp is geweest, zegt het woord ‘benedenhuis’ veel meer dan hem het woord ‘parterre’ zou zeggen, want dat laatste woord kan voor hem geen omschrijving zijn, geen halve definitie.

Maar al zeggen omschrijvende nomina meer, niet van alle is het nut blijvend want is eenmaal 'n ding niet nieuw meer en zo ook niet meer de naam, dan mag menige definitie zijn gewenstheid verliezen. Niemand ziet heden nog in 'n ‘biceps’ de ‘tweehoofdige (armspier)’, ook niet de etymoloog, tenzij achteraf; ook hij neemt in het dagelijks leven 'n ‘biceps’ als 'n ‘dikke bovenarmspier’; ook in zijn begrip ‘biceps’ beantwoorden

de reële elementen ‘dik’ en ‘bovenarm’ heel niet meer aan de nominale elementen ‘bi’ en ‘ceps’[1].

Maar zo krijgt de fonetische gemakzucht kans, aan z'n gewone fonetische vereenvoudiging te doen; bijvoorbeeld toen bij de oorspronkelijke halve definitie ‘lederhoos’ niemand meer dacht aan 'n ‘ledere hoos’, werd dit: ‘leers’ (of ‘laars’); en toen ‘neusdoek’ niets nieuws meer was, kon het makkelijk ‘nuz'k’ worden; en zo is terecht ook het Hollandse ‘zakdoek’ op weg om, via ‘za'doek’, tot ‘zad'k’ te worden.

In al die woorden blijkt het begrip zoals dat heden in de mensen leeft, geen dringende behoefte meer te hebben aan 'n evidente geleding zoals die eens n o m i n a a l tot uiting kwam; kortom de nuchtere realiteit kan zich met het *huidig* nomen verzoenen. Weliswaar is die realiteit zelf geleed gebleven; bijv. tegenover het eenledige nomen ‘fiets’ bestaat de fiets zelf nog altijd uit 'n half dozijn fiets*delen*; maar tegenover die veelheid in het *ding* houdt de *naam* zich neutraal; die naam ‘fiets’ releveert geen enkel fiets*deel*, zelfs niet 'n ‘(rij)wiel’; en juist in die volstrekte *on*volledigheid bestaat zekere *volkomen*heid[2]. Van iemand die geheel zwijgt, kan men moeilijk zeggen dat hij iets *ver*zwijgt; een heel niet meer geleed woord als ‘fiets’ of ‘rij'l’ of ‘laars’ verzwijgt geen enkel lid van de woord*inhoud*, 't is 'n impliciet-volkomen woord geworden. Er is heel geen gelegenheid meer voor 'n beweging die conflict kan heten, en de termen die eens zulk conflict aan beide zijden vermeldden, nl. n o m i n a a l en r e ë e l, hebben nog slechts historische waarde; waar het enkel het heden betreft, kunnen ze beide in vrede rusten, zoals ook het woord zelf uitgebalanceerd is.

Hoe ook het nomen ‘mens’ uit zo'n gelukkige evolutie is ontstaan, heden stabiel naar vorm en inhoud, laat de historie goeddeels zien, voor de rest makkelijk vermoeden.

Wat de oorspronkelijke toestand betreft, lichtgevend is voor de onderzoeker hetzelfde nomen als dat hierboven de troop ‘halfheid’ helder maakte, nl. ‘rijwiel’; oorspronkelijk drukte dit nomen met z'n enkelvoudigheid precies de helft uit van de realiteit. En hoe kwam dat zo? In de tijd toen het germaanse nomen (‘fahrrad’, ‘rijwiel’) het romaanse ‘velocipede’ moest vervangen, bestond het betreffende voertuig uit 'n reusachtig voorwiel en 'n achterwieltje zò klein dat dit onwillekeurig genegeerd werd en men niet van de twee wielen sprak maar alleen van het éne grote, dus enkelvoudig: ‘fahr*rad*’, niet meervoudig zoals ‘lunettes’ (bril). Welnu, zo'n zelfde psychologische halfheid was het eens, die het antieke ‘mannisko’ (heden: ‘mens’) tot de gelijke maakte van ons modern ‘rijwiel’.

Toch niet precies de gelijke. Want ten eerste is ‘mannisko’ voor ons 'n adjektief, ‘rijwiel’ 'n substantief; en ten tweede betreft ‘rijwiel’ 'n bewustzijnsverenging van het *zintuiglijke*: men *zag* a.h.w. slechts één wiel; maar ‘mannisko’ was daarenboven 'n bewustzijnsengheid betreffende

1) Toen eens 'n taalleraar dagen lang in 'n monografie over Byzantium had gelezen, schreef hij die y ook automatisch een keer in het woord ‘biceps’. Een criticus dacht toen aan ‘'n dilettant die zeker geen latijn kende’. Maar nu wilde het toeval dat gezegde taalleraar in z'n jeugd twee jaar lang voor de akte Gymnastiek had gestudeerd en in die tijd de *twee*hoofdige armspier dozijnen malen had getekend, dus met herhaaldelijk: ‘bi’ = ‘twee’.
2) Toen iemand eens verzocht, in 'n koopakte zeker detail in te lassen, zei de notaris: Pas op! dat vermindert de algemene geldigheid en verzwakt u tegenover 'n mogelijke querulant.

het *on*zintuiglijke, nl. betreffende het *algemene* begrip ‘mens’. Als we 'n mens *zien*, is het òf 'n ‘man’ of 'n ‘vrouw’, maar als we het woord ‘mens’ *begrijpen*, gaat dat boven het zintuiglijk verschil uit, 't is 'n *algemeen* begrip. In zover is ‘mens’ het tegendeel van ‘rijwiel’, dat, in tegenstelling tot het algemenere ‘voertuig’, 'n meer *biezonder* begrip is. Deze principiële verschillen dwingen even, onze semantische geschiedenis van ‘mannisko’ bij de geboorte te laten beginnen.

‘Mannisko’ was 'n nieuwe naam voor 'n nieuw kwaliteitsbegrip, het best te vertalen door ‘mannig’, maar het was bedoeld als 'n equivalent van ons ‘mens’, dus als 'n substantief en als zodanig het best te vertalen door ‘een mannige’, niet: ‘een mannelijke’, want dit woord is onder ons een uitgesproken sexuele tegenstelling tot vrouwelijke, en het was de oude germanen er juist om te doen, aan te sturen op het sexueel-*neutrale*, nl. op wat wij nu ‘mens’ noemen, onverschillig of het 'n man of 'n vrouw geldt. Vandaar dat menig etymoloog de goedbedoelde poging van onze oerouders tracht te belonen, door hun pogingswoord ‘mannisko’ te vertalen door ‘menselijk’. Maar dit is minder 'n vertaling dan 'n modernisering, want toen onze oerouders het begrip ‘mens’ nog niet hadden, konden ze ook nog niet aan iets ‘menselijks’ denken. 'k Houd me dus aan m'n vertaling ‘mannig’ (wel wat kort maar geriefelijk) en vraag nu: Hoe kwamen de scheppers van dat ‘mannisko’ er op, 'n begrip dat 'n samenvatting moest zijn van de begrippen ‘man’ en ‘vrouw’ dus dat één naam moest geven aan het *twee*tal man en vrouw, toch te benoemen als 'n *man*nige?

Maar dan eerst 'n andere vraag: Waarom konden onze oerouders er niet toe komen, de twee begrippen man en vrouw zò samen te voegen dat de twee er gelijkelijk in opgingen, zodat er van geen van beiden iets nominaals overbleef? Heden is die toestand wèl bereikt: in ons nomen ‘mens’ ziet niemand meer iets van ‘man’ (tenzij achteraf, etymologisch). Waarom hebben niet ook de oude germanen zo'n volkomen woord gehad? Eén antwoord kan luiden: Omdat ze nog halve wilden waren. Er zijn nog heden wilden die wèl biezondere begrippen als ‘eik’ en ‘beuk’ hebben, niet het algemene begrip ‘boom’, wèl biezondere nomina als ‘dolfijn’ en ‘haai’, niet het algemene begrip ‘vis’. 't Kan voor de Germaan 'n toer geweest zijn, tot het algemene begrip ‘mens’ te komen. Dat had toen door 'n leider - als er in die tijd al volksvoorlichting had bestaan - kunnen gestimuleerd worden, door, met het oog op de kinderlijkheid van het gehoor, 'n sprookje te vertellen (gemoderniseerd): ‘Er was 's een reusmenseneter; en als die z'n levende prooi aan de mond ging zetten, nam hij niet met z'n ene hand 'n arm beet en met z'n andere hand 'n been; neen, ineens, met één greep van z'n éne hand, pakte hij de hele mens op. Welnu, zo sterk als die reus met z'n spieren was, moeten jullie met je geest worden.’ Die pedagogische illusie had enige grond gevonden in het feit, dat de toenmalige germaanse geest in z'n ontwikkeling naar het huidige krachtstadium al half op weg was, getuige het begrip ‘mannisko’. Immers toen reeds werd dit adjektief, om het gewenste algemene begrip te kunnen vermelden, gesubstantiveerd: *een* mannig*e* (zo vertalen wij dat nu), en ziedaar dan alvast *enigzins* uitgedrukt wat ten volle zou tot uiting gekomen zijn in ‘*een* mannig *wezen*’. Maar dit nomen ‘wezen’ is wel iets *zeer* algemeens, *alles* is een ‘wezen’. En tegenover dit uiterste van algemeenheid, meer impliciet vermeld in ‘*een* mannige’, stond dan

tegelijk een zeer geprononceerd detail, nl. mannig. Maar nu er eenmaal die twee uitersten waren, kon verder ook 'n gulden midden worden betracht. Welnu, daar ging de germaanse geest alvast overheen schommelen; tot ten laatste een rustpunt werd gevonden: ‘mens’; dit midden is tamelijk algemeen; èn tamelijk biezonder; immers lang niet alles is 'n mens, de dieren zomin als de planten en zeker niet de andere ‘wezens’, de levenloze dingen. Herinneringen aan de voorafgaande schommelingen bieden nog de vormen ‘mennisko’ (oudhoogduits) en de middelnederlandse vormen ‘mensche’, ‘menc’, ‘minse’ e.d., ja, ook de nederlandse geschriftsvorm van heden nl. ‘mensch’ doet menig auteur nog met trots meeschommelen naar het oude barbaarse nomen, naar de oude n o m i n a l e waarde!

Nu wacht ons de nog onbeantwoorde voorafgaande vraag: Als de oude germanen, om tot 'n algemeen begrip te komen, de biezondere begrippen man en vrouw nog niet allebei geheel konden prijsgeven, waarom bleven ze dan juist aan het begrip ‘man’ hangen, niet ‘vrouw’? Antwoord: Om dezelfde reden als waarom hun huidige nazaten onlangs in de halve definitie ‘fahrrad’ het éne ‘rad’ zo lieten domineren. Immers zoals aan de velocipede slechts het éne grote voorwiel werd gezien, zo domineerde in de taalscheppende geest van de oude Germanen de éne grote, toen die geest zich voor het tweetal man en vrouw zag geplaatst; het samenvattend begrip werd na die éne benoemd: ‘een *man*nige’. Niet alleen omdat de man kwantitatief zo groot was, maar ook vooral kwalitatief nl. creatief: alleen hij was in het gezin de eigenlijke oorsprong van de kinderen (onverschillig of die mannelijk of vrouwelijk waren), alleen hij was de oorsprong van de ‘mensen’ zouden wij nu kunnen zeggen. Dus dat begrip van ons, ‘mens’, heeft eens kiem gezet in het begrip ‘mannisko’; de plant uit die kiem zou eerst na eeuwen volgroeid zijn; aan dit netto (ons ‘mens’) ging het bruto vooraf: ‘mannisko’. Dit kunnen we ons niet bruut genoeg voorstellen: de Germanen zelf noemden zich vee, de man was in het gezin dus de tweevoetige bul. 't Was hem nog onbekend, dat in het koetje evenzeer als in hem zelf, een helft rustte van de te scheppen kalfskiem; een geboren kalf achtten hij en de zijnen slechts iets mannigs.

Tot mijn genoegen vond ik die historische taalpsychologie van me bevestigd in Kluge's ‘Nominale Stammbildungslehre’. Als deze auteur eerst op gebruikelijke nette wijze gotisch ‘mannisks’ heeft vertaald door ‘menschlich’, dan zegt hij er eerlijk achter: ‘eigentlich *von Mannus stammend*’.

Dat wij tans 'n andere biologie huldigen dan de oude germanen, brengt mee, dat beschaafden 'n vrouw *mens*waardig gelijk achten aan 'n man; en beide feiten, het biologische en het sociologische, zien we dus als 'n eenheid verkernd in ons woord ‘mens’; dat is nu zomin te vertalen door ‘mannig’ als door ‘vrouwig’, want in ons éne algemene begrip is het verschil tussen de twee weggesmolten.

Dit verheugend evolutiefeit zou ons haast beletten aan zekere domme kracht te denken, nl. aan de automatische fonetische evolutie: de geriefelijke, gemakzuchtige verkorting van ‘mannisko’ tot ‘mens’.

Ziedaar nu 'n werkelijk klassiek gegroeid woord; er is volkomen harmonie ontstaan in de menselijke dualiteit zoals die, de eeuwen door, menselijke *kunst*werken wrochtte: *eenvoudigst* mogelijke *vorm*, ter uiting van 'n *betekenis*volle *inhoud*.

II.

Wetenschap is geen winkelwaar. Het pas gekochte is fonkelnieuw; het pas geleerde is nog mat, fonkelen doet het pas later: du choc des idées jaillit la lumière, zegt *Larousse* (*en deux volumes* s.v. *jaillir*). Ik mag dus gaan botsen. Maar dat eist behalve oppositie, ook papier. Dus zal ik me beperken en beginnen met

(*Mr Romanticus*:) U verzwijgt wat m'n vriend Kelk in De Waarheid zei als taalpedagoog en als taalkunstenaar, resp.: 1°. 'Door een al te ruw vereenvoudigde spelling zal in het opgroeiend geslacht elk begrip van historische taalgroei verdwijnen.' 2°. 'Het gelijk maken van k a n s en m e n s c h betekent het opgeven van een historisch verschil en dientengevolge randt men, wanneer al te ruw wordt vereenvoudigd de afkomst en uiteindelijk de diepste en oorspronkelijkste betekenis der woorden aan en verarmt dusdoende de uitdrukkingsmogelijkheden van den scheppenden taalkunstenaar, den dichter en den prozaïst.'

(*Schrijver*:) Wat die pedagogiek betreft, taalleraren plaatsen in hun schoolleesboeken ook stukjes uit het Middelnederlands; maar moeten daarenboven die oude vormen zoals 'mensc' of 'mensch' nu ook in de taal van heden worden vastgelegd? Moet een 'Scheepvaartmaatsch. Den Haag-Rotterdam' steeds aan elke motorboot 'n ouwe trekschuit hangen om in de jeugd het besef van historisch verschil levendig te houden? En wat de taalkunst betreft: Als de dichter Kelk de oorsprong van 'mens' gaat benutten als een bron van uitdrukkingsmogelijkheden o.a. bij een nieuw gedicht over 'den *mensch* Pierrot', dan zou hij weleens onverstaanbaar kunnen worden voor moderne mensen, uitgezonderd voor die groep modernen die het heel gewoon vinden, mensen te slachten als 'vee', om hun vet te smelten en hun huiden te looien.

(*Mr Dijkman*:) 'k Zou dààr maar over zwijgen!

(*Schrijver*:) De afstotelijkheid van dat geval brengt ons op 'n faktor, nog niet vermeld: de goede smaak. Kieser dan het Brabants-Vlaamse woord 'neusdoek' is het Hollandse 'zakdoek'. Toch is ook 'neusdoek' nog euphemistisch, immers het verzwijgt, waar het eigenlijk om gaat, het excrement. Maar wat uiterlijk verzwegen wordt, kan innerlijk vanzelfsprekend zijn, daarbij nog geholpen door indirekte uiterlijkheden; i.c. 'zak', en vooral 'neus', doet indirekt aan de onkiese bestemming denken. Vandaar dat die woorden moeten verdwijnen als het doekje vanwege de fijne stof minder voor het oorspronkelijke doel geschikt is en alleen nog de schoonheid of de standing dient: dan heet het 'pochet', waarbij niemand meer aan 'n neus of zak denkt (tenzij achteraf). Toch, tot dit hogere peil van kiesheid kunnen ook de woorden 'zakdoek' en 'neusdoek' stijgen. In Brabant is dit reeds gebeurd: het woord *nuz'k* doet er alleen achteraf nog aan 'neus' en 'doek' denken. Naar die kiesheid is het Hollandse woord reeds op weg; via het reeds bestaande 'zaddoek' kan het einddoel 'zad'k' bereikt worden.

Vooral dient zo'n verdwijning van de oorspronkelijke n o m i n a l e waarde te worden geprezen, als het oorspronkelijk nomen aan 'n Vergelijking te danken is; immers vooral zò'n troop kan al te plastisch zijn. Als bijv. de pedagoog Kelk eens tot de oorspronkelijke betekenis van het woord 'porcelein' afdaalde, zou hij uiteindelijk kunnen schrikken. Te prijzen is daarom de nieuwste schrijfwijs porselein''; daarin zal de zuivere letter

s de uiteraard nieuwsgierige H.B.S.-ers niet meer zo licht aan de oorspronkelijke stam ‘porc’ doen denken.

(*Dr Semanticus*:) Weet u wel zeker, dat ‘uitgebalanceerde’ begrippen als ‘tans’ en ‘mens’ ‘stabiel’ geworden zijn? Wat de v o r m e n betreft, nette Hagenaars maken van ‘mens’ zo iets als ‘maans’; en radiosprekers die goed op de letters letten, kunnen te eniger tijd ‘thans’ op z'n Duits gaan lezen, dus met 'n *h*-klank. En wat de inhoud betreft, Jansen verbindt aan het begrip ‘mens’ 'n ander affekt dan Pieterse; en Dirksen, de vrijzinnige chirurg, denkt zich bij ‘mens’ iets anders dan de bijbelse theoloog Hermsen, en beiden weer anders naargelang het textverband. Wat dat persoonlijke in de betekenisopvatting betreft, Van den Bosch heeft altijd terecht gezegd: Taal is...

(*Schrijver*:) individueel! Maar dat betreft de periferie van 'n woordinhoud, het centrum staat van ‘mens’ tamelijk vast. V.d. Bosch heeft zijn woord ‘individueel’ dan ook niet bedoeld in volstrekte zin; en zo bedoelde ook ik mijn woord ‘stabiel’ relatief.

(*Mr Stijl*:) Al het nieuwe is niet beter dan het oude. In mijn schoolboek spreek ik altijd van ‘eigenlijke’ (of ‘letterlijke’) betekenis en van ‘figuurlijke’, bijv. ‘tehant’ betekende eigenlijk 'n plaats en figuurlijk 'n tijd. Waartoe nu die nieuwe termen ‘n o m i n a a l’ en ‘r e ë e l’?

(*Schrijver*:) Kunt u zeggen dat ‘mannisko’ e i g e n l i j k ‘mannig’ betekent en f i g u u r l i j k ‘mens’? Neen, die termen zijn niet toepasselijk op zo'n halve definitie, ook niet op ‘rijwiel’, ‘neusdoek’ e.a. Mijn nieuwe termen raken *alle* tropen. Uw termen zijn trouwens iets uit de beperkte taalkunde die eeuwenlang in handen was van kanselredenaars; die zijn terecht beeldrijk, evenals Christus; het abstrakte wordt dan gemonteerd in ‘figuren’. Maar wie voelt van dàt ‘figuurlijk’ nog iets in de seniele *term* ‘figuurlijk’? Kansel*bloempjes* verwelken, kanseltaal-*termen* lopen leeg. ‘Figuurlijk’ is synoniem geworden van ‘*on*eigenlijk’; dat is positief *niets*, zeer geschikt als 'n Jantje van Leiden, om kwesties te *mijden*; onze termen dringen tot de kwestie door.

(*Jacques Correct*:) Maar moet ik nu als beschaafd man gaan praten van ‘zad'k’ en het misschien nog gaan schrijven ook? Dan kan ik net zo goed op mijn naamkaartje ‘Jaap Krek’ laten drukken!

(*Schrijver*:) Geen kwestie van! Niemand zal u beletten, uw pochet te blijven dragen; blijf zo ook gerust schrijven: Jacques, zakdoek, thans, mensch e.d. De wereld wil bedrogen zijn; zulke taalstreken haal ik ook weleens uit. Echter niet zo veel als u. Daarom zou u beter dan ik taal-instrukteur kunnen zijn. Word dat! De bedrogenen zullen u graag betalen, de meest bedrogenen het graagst. Als u het dan erg druk krijgt met lessen geven, wil ik van mijn kant u ook iets geven, 'n goeie raad: Werpt het toeval u in 'n kring van werkelijk taalkundigen, zwijg dan als 'n mof. In alle heimelijkheid kunt u dan de doorvoede tevredenheid over u zelf nog vetter mesten met de overtuigdheid, dat uw taal de meest beschaafde en uw taalkunde de meest juiste is, oneindig veel beschaafder en juister dan die van de Spraekmakende Gemeente; die is taal*scheppend*.

(*Mr Dijkman, die na het debat Schrijver dezes naar huis vergezelt*:) Hebt u die Jaap Correct niet te hard aangepakt? Uw ‘Spraekmakende Gemeente’ is toch òòk niet alles? Hun begrip ‘mens’ is goed zolang ze 'n mens *noemen*; maar als ze 'm *aanduiden*, dan nemen ze 'm weer als 'n bul, en dat menen ze dan goed te kunnen maken, door vlak er achter

ook het koetje te vermelden, tussen sexuele haakjes; bijv.: ‘Als iemand daar hinder van heeft, doet hij (zij) het best, zijn (haar) toestand bloot te leggen aan zijn (haar) arts’. Zeker 'n veearts! Die sexuele taalperversie vindt z'n oorzaak in de schrijfsituatie; die brengt de mensen uit 'r gewone doen.

(*Schrijver*:) Juist! Dat gebeurt onder de zo ‘bewuste’ mensen van heden reeds in de kinderjaren op school, en als ze dan nog kinderlijk naïef maar zeer juist zouden schrijven zoals het indertijd de middeleeuwers deden, dan zouden ze door Meester uit het goede spoor worden geholpen, krachtens z'n verbetermanie of z'n ambtelijke plicht; in beide gevallen blijkt hij dan 'n Adamskind, nl. erfelijk belast met de ‘kennis van goed en kwaad’. En zo komen ook zijn kinderen nooit tot 'n goed taalbegrip, o.a. niet tot de wetenschap dat het *voor*naamwoord ‘hij’ meestal even sexueel-neutraal is als het *naam*woord ‘mens’, ‘iemand’, ‘leeuw’, ‘dikkerd’, ‘onwetende’, ‘andersdenkende’, ‘auteur’, ‘voetganger’ enz.[1)]. En zo is sinds de middeleeuwen de Spraekmakende Gemeente bovendien 'n Spraek*kunst*-makende Gemeente geworden; voorganger in die meer moderne Gemeente is de onderwijzer, de hogere en de lagere.

(*Mr Dijkman*:) Pas op! De onderwijzers lezen je tòch al niet graag; je spreekt altijd over hun met ‘minachting’, zeggen ze; vooral sinds je dat artikel over ‘Graduering’ hebt geschreven; daarin had je tussen de regels laten lezen, dat vooral sommige *onderwijzers* 'n schrale beurs hebben.

(*Schrijver*:) Dat was geen minachting van me maar goede bedoeling. Er had in die tijd 'n landelijke meeting plaats gehad voor salarisverhoging; en de welsprekendste redenaar, het schoolhoofd Baron, had de mensen doen gieren toen hij, om te beginnen, met één lijn z'n hele sjofele plunje tekende. Dat moet hij dus wel raak-grappig gedaan hebben, want twintigste-eeuwers zijn meer ontvankelijk voor haat dan voor humor. Behalve in het zuiden. Nog pas zag de journalist-tekenaar Moerkerk toen hij ‘Langs de Ruïnes’ in Brabant en Limburg ging, mensen die op de sjofele resten van hun inboedel zaten te lachen om de sjofelheid; dat zou ik ook wel 's kunnen, want, hoewel in Holland geboren uit Hollandse ouders, m'n voorvaders heb 'k in Vlaanderen te zoeken. Daarom heb 'k indertijd zo kunnen meeleven met de Brabander Baron; zò ontvankelijk ben ik toen voor z'n humor geweest, dat ik nog lang daarna ook mijnerzijds kon schertsen zo dikwijls ik sprak in het belang van 'n minimumlijder. - Maar nu blijk 'k uit de spraakkunst geraakt in de retorika, dit woord niet in de helse zin die de Tachtigers er aan gegeven hebben.

Toch ben 'k nu bij m'n afdwaling uit de spraakkunst tegelijk weer op m'n spraakkunstonderwerp terug gekomen, nl. in de paragraaf over Terminologie en Naamgeving i.c. over het N o m i n a l e , naar ik hoop tegelijk over het R e ë l e .

(*Mr Dijkman*:) Om op die erfelijke, verderfelijke ‘kennis van goed en kwaad’ terug te komen, wil u dan, dat de mensen maar raak schrijven? Dan krijg je toch niets dan natuur? Een mens wil kultuur: lichaamskultuur, geesteskultuur, dus ook taalkultuur!

(*Schrijver*:) Op alle punten? Ook op de meest onzichtbare? Let u bij uw lopen op uw knieschijf? bij het eten op uw darmbakteriën? bij het

1) Zie de bekende bundel *Nederl. Spell., Geslacht en Verbuiging*, blz. 241 vv.

schrijven op uw handwortelbeentjes? Als u van zulke dingetjes last zou krijgen, laat u dan de nadere aandacht daarvoor niet aan uw arts? Die heeft dan verder ook te beslissen. Daartoe heeft-i ook lange voorstudies van de lichaams*natuur* gemaakt; daardoor werd-i ook vakman en dat bleef-i, door z'n studie bij te houden. Ik ken 'n taalvakman die na 'n veertigjarige studie van de taalnatuur nog steeds niet precies weet, wat van nauw hoorbare dingetjes als de a a n d u i d i n g e n te denken; ook is-i nog maar half tevreden over z'n kijk op n o e m i n g e n (‘mens’, ‘tans’ e.d.). Maar misschien dat anderen, die krachtig werken met de woorden ‘kultuur’, ‘intuïtie’ en ‘vernieuwing’, gauwer met zich zelf tevreden mogen zijn en daarom al heel gauw met veel aplomb als volksvoorlichter mogen optreden, hetzij als spreker in de radio, hetzij als schrijver in 'n volksdagblad.

(*Schrijver, thuis, tot zich zelf*.) Wonder, dat ze me niet verweten hebben, aan taal*historie* te hebben gedaan; daar heb ik vaak op afgegeven; maar nooit, als het uit zich zelf trad om het taal*heden* te belichten, liefst zo breed, zo algemeen mogelijk. Uit de historie van ‘mens’ straalt de algemene waarheid, dat *automatisch* fonetisch woord i n s t i n k t het *intellekt* in 'n woord*begrip* steunt, dat dus gevoel en verstand hoewel mekaars vijanden toch vrienden zijn.

Den Haag, Februari 1946.

PH.J. SIMONS.

Opmerkingen bij een Gouds tekstje.

Het gemeentearchief te Gouda bewaart als No. 1 van het Archief der getijdemeesters van de Sint-Janskerk te Gouda de zgn. Portpanding Getijden. Op blz. 104*r* van dit handschrift vindt men de volgende overeenkomst der getijdemeesters met een zanger:

> ‘dit is die voerwaerden van michghyel smeckerss
> hochconter

vp huden den vierden dach jn desember an^{o} xv^{c} vijftich zoe hebben die ghemen ghetymesters van swnt jans kerick anghenomen michghyel smeckers te singhen voer hochconter jn alle deen dienst van die swen ghetyden jn muisicke en(de)[1] ander sempel sanghe ende dat den tyt van dat deen voer(seiden) michghyel smeckers erllicken zien dienst waer nemt ende alle sien dylliense daer toe doet en(de) ghennen confus een mackt teghen die voerscreuen ghetymesters ende ijst by aldie(n) dat hij kyeft of voerden mackt teghens die mesters dat zy alsdan hem sallen muechgen voer latten van synnen dienst noch waervoer deen selwen vinne(n) sal dachs an loet drie stwaers te weeten jnde metten een stwaer jnde mysse een groetgen en(de) in vespaer een groetgen ende int loff een stwaer ende daer een bouen noch ant loet vanden memorie buten ende tellicke vierdel jaers noch vyf schellinck groet an gaijge etvellicke hy alte samen metten lywe hallen sal des zo kenne ick michghyel smeckers dit mit mijnder ghewonlicken hant merrick dit ondaer gheteickent te hebben present buerwyn jacopss en(de) jop damss en(de) dirrick janss die brwn en(de) mijn jan gerbrantss.’

1) Aanvullingen van afkortingen plaats ik tussen ().

De aandachtige lezer merkt dadelijk op, dat Jan Gerbrantss, de schrijver van dit contract, een eenvoudig man is geweest, voor wien het schrijven geen routinewerk was. Daarom is het van belang voor de kennis van de Goudse spreektaal uit 1550. Het is echter moeilijk bij de dialectologische interpretatie van de tekst de juiste positie tussen betweterij en goedgelovigheid in te nemen. Volkomen zekerheid heeft men natuurlijk, als de tekst dezelfde vorm oplevert als het moderne Goudse dialect. Toch levert dit laatste niet een geheel afdoend criterium, daar het in de loop der jaren vormen en klanken kan hebben verloren, die het in 1550 nog bezat. Bovendien bezitten we geen beschrijving van het moderne Gouds, zodat we ons tot een vergelijking met gegevens uit andere Hollandse plaatsen moeten beperken.

Spellingen als *ondaer* 'onder', *vespaer* 'vesper' en ook de verwarring van *v* en *w* in *vinnen* 'winnen', *lywe* 'lijve', *voerden* 'woorden', *stwaer* 'stuiver', kunnen stellig aan de onhandigheid van den schrijver worden toegeschreven. Hetzelfde geldt voor de enkele klinker in *hochconter* 'hoog-', *ghemen* 'gemeen', *confus* 'twist', *dachs* 'daags', *ghewonlicken* 'gewone'. Geldt het echter ook voor *ghetymesters* 'meesters', *waer nemt* 'neemt', *ghennen* 'geen' en *mackt* 'maakt', of hebben we hier met verkorting, eventueel niet-verlenging te doen? Aan de andere kant bewijst dubbel consonant niet dat de voorafgaande klinker scherp gesneden was: *voer latten* 'verlaten = ontslaan', *synnen* 'zijn', *hallen* 'halen'. Een eigenaardige, ook wel gebrekkige spelling heeft *een* 'en' (negatie-partikel). Ik aarzel echter over *deen*, dat eerder voor *dien* dan voor *den* staat en dus misschien een enigszins andere vocaal dan *ie* had. In 't algemeen geldt dus, dat het onderscheid tussen zwak en scherp gesneden vocalen in de tekst weinig nauwkeurig wordt aangeduid en dat er in dit opzicht uit de spelling niets met zekerheid kan worden geconcludeerd.

Er zijn evenwel ook spellingen die een stellige conclusie toelaten. De gevallen daarvan vinden hieronder, naast enkele andere, een plaats. *vp*: hebben we hier een schrijftaalvorm of een dialectvorm? Heeroma, Hollandse Dialectstudies kaart 13, kiest het laatste. Ik betwijfel echter de juistheid van zijn keuze. In het oudste keurboek van Rotterdam (1410), dat ik in handschrift heb geraadpleegd, treft men steeds *op* aan, in latere toevoegingen komt een enkele maal *up* voor. In het tweede keurboek van Rotterdam (1529) is *up* echter ver in de meerderheid bij *op*. De grafelijke klerken gebruiken tussen 1282 en 1416 *up* naast *op*, tussen 1517 en 1533 echter schrijven zij geregeld *up*, terwijl *op* in mijn notities voor die tijd niet voorkomt[1)]. *up* is dus een spelling die in officiële geschriften in frequentie toeneemt en die daar juist in de 16de eeuw, waarin onze tekst ook werd geschreven, schering en inslag is. De schrijver van het Goudse tekstje bevindt zich met zijn *up* dus in ieder geval in erudiet gezelschap. Dat pleit toch niet voor het volksaardige karakter er van. Bovendien is de tegenwoordige vorm in Holland *op*. Men heeft dus dit alternatief: 1. De oorspronkelijk Hollandse vorm is *op*; deze is in de schriftelijke overlevering tijdelijk vrijwel verdrongen door *up* (16de eeuw), maar is in de volksmond altijd blijven bestaan, zodat hij later

1) De gegevens voor de grafelijke klerken heb ik geput uit de handschriften E.L. 5, E.L. 2, de registers 55, 124 en 140 van de Leenkamer van Holland, berustend in het Rijksarchief te 's-Gravenhage. De handschriften van de eerder genoemde Rotterdamse keurboeken zijn in het Gemeentearchief te Rotterdam.

ook weer in de geschreven taal ingang vond. 2. De oorspronkelijk Hollandse vorm is *up*; deze had in de vroeg-middeleeuwse schrijftaal een concurrent in *op*, dat echter in de 16de eeuw al nagenoeg is verdrongen, maar tenslotte de overwinning heeft behaald. Ik kies hier de eerste mogelijkheid.

huden is blijkens de bewijsplaatsen in het Mnl. Wb. wel Hollands, maar niet uitsluitend.

swnt, lees *sunt*, kan, daar de vorm afwijkt van die van de schrijftaal, en daar hij in het Hollandse dialect werkelijk voorkomt, als dialectvorm worden aanvaard.

kerick 'kerk' vertoont evenals *tellicke, etvellicke, merrick* en *dirrick* de svarabhaktivocaal die in de volkstaal gewoon is.

anghenomen, an is, hoewel de spelling met *a* niet bewijst dat de vocaal scherp gesneden was, toch moeilijk anders dan als dialectvorm te beschouwen (Vergelijk kaart 9 in Heeroma's Hollandse Dialectstudies).

swen: een onbeholpen spelling voor *swwen, suuen*[1)], lees *seuven*, een dialectvorm (cf. *swnt*, boven).

muisicke: de *ui* levert geen bewijs voor diphthongering, daar dit teken al vroeg in gebruik was in de Hollandse orthographie. De klerken van de graven gebruiken het tussen 1282 en ± 1400, daarna wordt het verdrongen door *uy*. In de Rotterdamse keurboeken (1410, 1529) komt al alleen *uy* voor. De *ui* van *muisicke* is dus wel laat, maar zal, ook al omdat ze in een lettergreep met bijtoon voorkomt, wel niets anders dan een 'geleerde' spelling in een voor den schrijver technisch woord zijn.

sempel 'simpel' houd ik voor een dialectvorm, maar een bewijs kan ik niet geven.

zien 'zijn', evenals *kyeft* 'kijft', bewijst dat de schrijver niet diphthongeerde.

sallen: een opmerkelijke vorm, gebaseerd op het sing. *sal*, dat ook in de tekst voorkomt. Men is geneigd bij een Goudsen schrijver die vormen uit de spreektaal oplevert, *sel: sellen* te verwachten, daar deze vormen in Hollandse teksten dikwijls voorkomen. Inderdaad komt *sel* in de Goudse keuren voor (zie Heeroma, kaart 22). Juist omdat *sallen* afwijkt niet alleen van het officiële *sullen*, maar ook van het dialectische *sellen* (dat evenwel niet tot Holland beperkt is), hecht ik waarde aan de *a*. Jan Gerbrantss zal inderdaad *sal: sallen* hebben gezegd. *sal* gebruikt hij ook op blz. 106*r*, 107*r*, 107*v*, 108*r* en 109*r* van het handschrift. Hij schrijft nooit *sel. sallen* komt ook voor op blz. 107*v* en 108*r*. Hij schrijft ook wel *sullen* (106*r*) en *swllen* 108*r*). Wil men *sallen* niet als spreektaalvorm voor den schrijver aanvaarden, dan zou men zijn *a* moeten beschouwen als bewust geschreven in plaats van de *e* van *sellen*, dat de schrijver wilde vermijden. Het is echter waarschijnlijker dat hij ter vermijding van *sellen* de vorm *sullen*, die hij een enkele maal ook werkelijk gebruikt, zou schrijven.

Is het juist *sal: sallen* als spreektaalvormen te aanvaarden, dan kunnen zij er toe bijdragen te verklaren hoe het komt, dat in een oogenschijnlijk uniform Hollands *sel: sellen*-gebied toch *zal* de beschaafde vorm is geworden. Men behoeft dan niet meer alleen te denken aan overwicht van

1) Op blz. 107 *v*. van het hs. spelt dezelfde schrijver *mugen* 'mogen' en *hurren* 'haar' (possessief), welke vormen de mogelijkheid van een spelling *suuen* voor hem bewijzen.

de schrijftaal, maar mag daarnaast rekening houden met een groep sprekers die altijd *sal* hebben gehandhaafd.

muechgen: lees *meugen*, niet *mugen*. Het teken *ue* komt alleen in de oudste grafelijke teksten met de klankwaarde *uu* in alle posities voor, sedert de tweede helft van de 14de eeuw echter heeft het die waarde alleen nog maar voor volgende *r*. Het oudste Rotterdamse keurboek (1410) heeft *ue* = *uu* dan ook alleen maar voor *r*. Ook in het keurboek van 1529 komt het teken zo nog voor. De waarde *eu* heeft het teken *ue* sedert de oudste grafelijke geschriften in de landstaal en het komt met die waarde steeds meer voor, tot het sedert het midden der 16de eeuw door *eu* wordt verdrongen. *muechgen*, afwijkend van de 'officiële' spelling *mog*(*h*)*en*, weerspiegelt natuurlijk de spreektaal met *eu* > *ŭ* in open lettergreep.

loet: men is geneigd aan een schrijffout voor *loen* 'loon' te denken, maar de schrijver gebruikt steeds *loet*. (Ook bij andere handen in het handschrift vindt men dit *loet* of *loot*, terwijl in hetzelfde verband ook *loen* voorkomt). Misschien moet men denken aan *loet* in de betekenis 'loden penning' (> 'geldstuk'?) (ef. Mnl. Wb. i.v. loot, blz. 786 2e kolom, 6). *memorie buten: memorie* = zielmis (zie Mnl. Wb. i.v., blz. 1369 1e kolom 3). Met *buten* kan ik niets beginnen. Ik veronderstel dat de tekst onnauwkeurig is. Op blz. 131*v* van dit handschrift leest men van een andere hand: 'noch fijf memorien daer buijten', wat een duidelijke zin oplevert. Op blz. 105*r* schrijft Jan Gerbrantss: 'daer een bouen noch et loet van den memorie bute(n)', wat daarmee overeenstemt, als men de constructie als een ellips opvat.

schellinck vertoont verscherping aan het eind, stellig een spreektaalverschijnsel.

gayge 'loon', een typische weergave van een leenwoord op het gehoor, heeft in zijn *y* de *j* die ook optreedt bij het spreken van *strootje* als *strooitje*, een geval van prolepsis, waartegen ik mij bij mijn eigen spreken moet verzetten.

mit: een ook elders in Hollandse en Utrechtse teksten voorkomende vorm (Heeroma, kaart 18). Is *metten* in 'metten lywe' in spelling beïnvloed door het woordbeeld van *metten* 'matutinae'?

gheteickent: een dialectvorm, vergelijk Heeroma kaart 31.

mijn: een possessivum in plaats van het personale, een typisch dialectverschijnsel.

Ik hoop met deze opmerkingen te hebben aangetoond, dat het onderzoek van handschriften nog belangrijke gegevens voor de kennis van de volkstaal in vroeger tijd kan brengen. Zonder twijfel zal er bij een geduldig doorzoeken van onze oude archieven nog veel interessants voor de dag komen. Na iedere bladzijde die een teleurstelling oplevert, kan er onmiddellijk een komen, die verrassende vormen aan het licht brengt.[1)]

Rotterdam.

B. VAN DEN BERG.

1) Na de inzending van dit artikel ben ik in contact gekomen met den heer A.P.M. Lafeber, die in Gouda is geboren en getogen, daar nog steeds woont en mij een aantal gegevens voor de volkstaal van Oost-Gouda, zoals die omstreeks 1900 werd gesproken, heeft verstrekt, en die ik daarvoor ook op deze plaats graag mijn dank betuig. De in dit artikel besproken woorden luidden, voor zover ze werden gebruikt, omstreeks 1900 in het Oost-Gouds: *op, sunt, an, zeuvë, mëziek, simpël, zellë* naast *zallë, maggë, mit, gëteekent*. Tussen *r* en *p,k,m,l,n,f,g*, en tussen *l* en *p,f,l,m* sprak men altijd een svarabhaktivocaal (*ë*). In bovenstaande woorden duidt de *ë* de onduidelijke vocaal van de onbetoonde lettergreep aan.

Saksen en Saksisch.

Al op de lagere school werd ons ingeprent, dat de Saksen het Oosten van ons land bewonen, en wie op een ouderwetse kleurige Dinsdagmarkt door de stad Groningen dwaalde, meende duidelijk de Saksische rondkoppen van de Hogelandster boeren te kunnen onderscheiden van b.v. de Friezen. In de laatste tijd is echter herhaaldelijk de vraag gerezen, of die voorstelling van Saksen en Saksisch in ons land wel juist is. Van dialektgeografische zijde, waar men vaak bezig is het spel van wederzijdse invloeden te bestuderen, is men wat huiverig voor deze ethnografische term, die men liever door een geografische wil vervangen; er zijn publikaties, waar Saksisch niet dan tussen aanhalingstekens wordt gebruikt. Andere bezwaren komen van archaeologische kant. Weliswaar meende Van Giffen, uit de vondsten in de terp van Ezinge te kunnen opmaken, dat in Groningen ± 400 n. Chr. een immigratie van Saksen, en wellicht ook van Angelen, heeft plaats gevonden. Zij volgden in hoofdzaak de kuststrook, maar stichtten hier en daar koloniën; sommige groepen gingen zelfs zuidelijker, langs de kleine riviertjes van 't noorden van Drente, waar zij zich ook hier en daar gevestigd hebben. Maar overigens wil hij van Saksen in Drente, laat staan ten zuiden daarvan, niets weten, wegens het ontbreken van die culturele sporen; als de Ommelanden van de stad Groningen uit ontfriest worden, zou het juister zijn, van verdrentsing dan van versaksisching te spreken. Wij komen op 't laatste gedeelte van deze redenering terug; met het eerste gedeelte stemt goed overeen, wat wij overigens van de Saksen weten, die als piraten uitzwermden tot Noord-Gallië toe. Misschien mag men enkele Ingvaevoonse, niet-Friese[1] eigenaardigheden van het Gronings aan hen toeschrijven, maar zekerheid is hier niet te krijgen; immers - naar de juiste opmerking van Van Giffen - waren Friezen, Saksen en Chauchen te na verwant dan dat zij cultureel gesplitst kunnen worden[2]. Het is waarschijnlijk, dat deze Saksen voortleven in de overoude dorpsnaam *Saaxum*[3] (onder Oldehove) en *Saaxumhuizen* (onder Baflo); men vergelijke het Hollandse *Sassenheim*. Gevaarlijker lijkt het mij, de naam *Engelum* - niet ver vandaar gelegen - aan de *Angelen* toe te schrijven; met de namen, gevormd met *Engel-*, moet men voorzichtig zijn[4].

Van historische kant is dan ten slotte een forse aanval gedaan door Slicher van Bath in zijn boek ‘Mensch en land in de Middeleeuwen’[5]; een aanval die temeer aandacht verdient, omdat zijn werk zo veel voortreffelijke eigenschappen bezit. Hij houdt de traditionele opvatting, volgens welke Saksen het oosten van ons land bewonen, voor ‘een stambegrip uit den tijd der romantiek, meer op gevoel berustend dan door het verstand bepaald’[6]; al te gewillig heeft men zich indertijd bij het

1) Vgl. Schönfeld N. Tg. 39, 55 v.v.
2) Zie Van Giffen o.a. in de Jaarversl. Vereenig. voor Terpenonderzoek 1935/40, spec. blz. 71; Dezelfde, Opgravingen in Drente (1943).
3) Reeds in de 8ste eeuw *Sasheim*; dan ook *Sahsigenheim, Saxenheim* (Okb. Gr. Dr. no. 1, resp. 7). De latere rekking van de *a* is het gevolg van Friese invloed.
4) Zie N.G.N. 9, 5 v. Anders De Vries N.G.N. 8, 38 v.v.; voorts Dezelfde, Verbreidheid blz. 22.
5) 2 dn. (1944). Zie vooral dl. 2, hoofdst. 5.
6) t.a.p. 2, 176.

gezag van V.d. Bergh (1852) neergelegd. Bij het raadplegen van de gegevens der geschiedenis blijkt, dat het historisch materiaal 'volstrekt geen basis van voldoende betrouwbaarheid (biedt) om een theorie over Saksische bewoners in het Oosten des lands op te bouwen.' Maar ook de 'hulpwetenschappen' brengen ons niet verder: de archaeoloog veronderstelt ten onrechte verband tussen zijn materiaal en de stam der bevolking; evenmin brengt de rechtswetenschap ons verder, daar oiet de stamindeling hier de vormgevende factor was; het materiaal van anthropologie en ethnologie is hoogst onzeker. Blijft nog de taalwetenschap: ook die geeft geen steun, daar immers de benaming 'Saksisch' door de taalkundigen in navolging van de historici gegeven is. Bovendien heeft de dialektgeografie ten duidelijkste geleerd, dat de huidige dialektgrenzen niet de voortzetting zijn van oude stamgrenzen maar in betrekkelijk late tijd door politieke gebeurtenissen en door het verkeer ontstaan zijn. Tot zover de kritiek van de Schr.; het wordt daarbij de lezer, en vermoedelijk Sl. v.B. zelf ook, niet duidelijk, welke stam (stammen) dan wel Oost-Nederland bewoont (bewonen).

Het zijn de taalkundige argumenten, die ons in de eerste plaats interesseren, en wij menen, dat de Schr. hier zijn doel voorbijschiet. Het is eigenlijk een open deur indrukken, indien men wil betogen, dat de hier bedoelde (noord)oostelijke gewesten, wat taal en cultuur betreft, nader verwant waren met aangrenzend West-Duitsland dan met enige andere bevolking[1]. Inderdaad vallen oude stam- en moderne dialektgrenzen vaak niet samen, maar hoe meer men de oude laag ontdoet van de latere veranderingen, des te groter wordt de taalkundige overeenkomst. Nog tegenwoordig kan, wie van Groningen uit Oostfriesland of van Twente uit het Bentheimse betreedt, zijn dialekt gebruiken, zonder vrees dat hij niet verstaan wordt. En dat ondanks de langdurige politieke scheiding, waarin Oostelijk Nederland gedurende vele eeuwen open heeft gestaan voor westelijke, Noordwest-Duitsland voor Hoogduitse invloeden. Maar bestudeert men oude 'Oosterse' teksten, dan is het - naar Kloeke[2] opmerkt - vaak niet mogelijk uit te maken, of de tekst binnen onze landsgrenzen dan wel in het aangrenzende Duitse gebied is vervaardigd. Sl. v.B. ontleent zelf aan De Vooys[3] enkele voorbeelden van dialektische overeenkomst, b.v. de karakteristieke klank van *aver, baven* e.a. Zonder hier de door De Vooys genoemde voorbeelden te herhalen, noemen wij bovendien de eenheidspluralis van de indikatief praesens op *-t* (os. *-ad*), die zowel in Twente als in Zuid-Drente en Westerwolde voorkomt[4]: aan os. *grîpad* beantwoordt rechtstreeks twents *griept*. Het diepgaand onderzoek van het dialekt van Tilligte in Twente door Baader on Ribbert toonde opnieuw de oude band met de noordoostelijke buurdialekten aan. Ook de woordenschat vertoont hetzelfde beeld; boerenwoorden als gronings *wiem*(*e*) 'de plaats aan de zolder, waaraan de (*worst*)*spieln* zijn bevestigd, of *stender* 'opstaande paal in de

1) Veel aardige bijzonderheden vindt men bij Muller, De uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied (1939).
2) 'Overijsel' blz. 821. Vgl. de proeven bij Vorderhake N. Tg. 5, 227 v.v.
3) Geschiedenis van de Nederlandse taal^3 (1943) blz. 35.
4) Een kaartje bij Heeroma Ts. 58, 221. Zie voor het Duitse gebied vooral de 'Deutsche Sprachatlas' kaart 7.

deel' vinden hun reflex aan de andere kant van de grens[1]. De Vooys[2] noemde verscheiden voorbeelden van woorden, die vanouds oostelijk ndl èn ndd. waren, maar eerst later algemeen ndl. zijn geworden (b.v. *achterstallig, beantwoorden*). Neen, wanneer men - en dat zal ook Slicher van Bath niet willen bestrijden - terecht de naam Saksisch geeft aan bevolking en taal van b.v. Westfalen en Oostfriesland, dan mag men die niet onthouden aan onze oostelijke landgenoten en hun dialekten. Daarmee wordt natuurlijk niet bedoeld een volstrekte eenheid: de oorspronkelijke bevolking heeft zijn sporen nagelaten in de huidige samenstelling, en zo is b.v. in de taal van Oostfriesland zowel als die van Groningen een duidelijk Fries substraat aan te wijzen, dat hier het dialekt minder Saksisch doet zijn dan dat van Drente en zuidelijker streken. De oorspronkelijk zo nauwe stamverwantschap tussen de bewoners aan weerskanten van onze oostgrens wordt ook bevestigd door de toponymie, en hier geeft Sl. v.B. ons zelf het krachtigst argument. Immers hij heeft er op gewezen, dat het meest karakteristieke van de 'oosterse' namenschat, de vorming met *-ink* (*-ing*), sterke overeenkomst vertoont met die van Oost-Engeland enerzijds en met die van Westfalen anderzijds.

De boven geuite mening, dat het Saksische element in b.v. Twente en Drente zuiverder bewaard is dan in Groningen, brengt ons in schijnbaar flagrante tegenspraak met de hiervóór vermelde uitkomsten van de archaeologie. Het is echter een slechts schijnbaar kontrast: men vergete niet het verschil in tijd. Sedert de 4de eeuw trokken Saksische zeerovers van het moederland uit langs onze kust om zich hier en daar in 't noorden van ons land te vestigen, maar vooral om ten slotte naar Brittannië over te steken. De achtergebleven Saksen, de zgn. Oud-Saksen, werden ettelijke eeuwen later door Karel de Grote onderworpen, en sedert begon een ononderbroken proces van frankisering. In de taal werd dat merkbaar, doordat het Saksisch veel van zijn Ingvaeoonse eigenaardigheden begon te verliezen; b.v. os. *ôđar* werd mnd. *ander*, os. *dagos* werd mnd. *dage*[3]. Het zijn deze ten dele verfrankischte Saksen, die Noordwest-Duitsland en Oost-Nederland bewoonden; vandaar dat de dialekten van deze streken een betrekkelijk gering aantal ingvaeonismen vertonen, in scherpe tegenstelling tot de Angelsaksische dialekten.

Ongetwijfeld zijn or in de geschiedenis van de Saksen of liever van de verschillende stammen die zich onder de naam Saksen verenigd hebben, vele duistere punten, maar al moge het historisch materiaal onvoldoende zijn, het wordt prachtig aangevuld door het taalkundig. Er is o.i. dan ook geen enkele reden om aan volk en taal van (Noord)oost-Nederland de naam Saksisch te ontzeggen.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

1) Vgl. P e s s l e r , Plattdeutscher Wortatlas von Nordwestdeutschland blz. 29 en 41 v.v.
2) Nedersaksische en Hoogduitse invloeden op de Nederlandse woordvoorraad (Med. N.A. Lett. 81 A l [1936]).
3) Zie mijn Hist. Gr.^{3} § VI.

Ooievaar-metamorphose uit ‘Die Evangeliën van den Spinrocke’.

De omvorming van mens tot ooievaar of omgekeerd komt in de literatuur betrekkelijk weinig voor. Wij lezen in ‘Die Evangelien vanden Spinrocke’ aan het slot: ‘Myn vriendinnen, voer mijn slot ic u seggen moet een wonderlick secreet also vast naket den heiligen sondach dat luttel luyden weten. Ick segghe u dat die oyvaders die hier comen tsomers ende des winters weder keeren in haer lant dwelc is biden berghe van synay sijn in haer lant creaturen als wij sijn. Ende het blijct oec wel dat sij verstant hebben want si betalen gode altyt tiende van haren iongen. (Glose). Mits desen soe rechte haer op vrou breye die wonderliken out was ende seide dattet waer was, want si hadde dicke haren heer horen segghen die geheeten was claes van triere doe hi tot sinte katerinen was ten berge van sinay so hadde hi bider sterften al sijn geselscap verloren ende al gaende doer die wildernisse so sach hi van verre eenen mensch totten welken hi ginc ende begonst hem te vragen in duytsche na den berch ende hij weessen hem, ende met dien so ghinc die mensche met hem, ende seide hem van sinen staet, ende dat hi herwerts over een oydevaer was ende maect sinen vest in vlaendren op sijns ghebueren huys. Claes die dit niet ghelooven en woude badt hem dat hi hem doch een litteiken gheven wilde op dat hi hem daer af dancken mochte, alsoe verre als hy ymmermeer wederom quame tot sinen lande. Doe toechde die oydevaer eenen gulden rinck die hi in anderen tiden op dye plaetse daer in vlaenderen geraept had ende also schiere als dien claes sach so kende hi hem, want het was den rinck daer hi slap ghegordt sijn wijf mede ghetrouwet had. Ende die oydevaer gaf hem den rinck weder op dye vorwaerde dat hij den verkenwachters ende dien coywachters van sinen huse verbieden soude, datsi hem geen quaet meer en daden also si plaghen. Ende na desen nam mijn heerken orlof ende keerde weder te brugghe daer hij na dien so wel leefde dat hij wel 14 palmen dicke was doen hi sterf.’

Vele van zulke fantastische verhalen zijn door de middeleeuwen tot ons gekomen uit de klassieke oudheid. De ‘Evangelien vanden Spinrocke’, een vertaling uit het Frans, waarvan de oudste bekende druk verscheen te Brugge, waarschijnlijk omstreeks 1480, zijn in de bewerking, die wij kennen, naar men aannemen mag, in Vlaanderen ontstaan. Omtrent den schrijver verkeren wij in het onzekere. Het is zodoende ondoenlijk na te gaan, of hij, naast hetgeen het dagelijks leven hem aan stof voor zijn werk bood, ook putte uit literatuur. Wij bepalen ons dus tot de vermelding van enkele curiosa uit de oudheid, waarbij ook sprake is van ooievaar-metamorphose. Otto Keller in zijn werk over ‘Die antike Tierwelt’ II, 196, 197 (Leipzig 1913) vermeldt als romeinse anecdote bij Julius Capitolinus in zijn levensbeschrijving van Antoninus het volgende:

‘Onder de regering van keizer Antoninus beklom op zekere dag een man de heilige wilde-vijgenboom op het Marsveld en wist het volk te trekken door te verkondigen, dat er vuur uit de hemel regenen en de ganse wereld[1)]

1) Facsimile-uitgave van de uitgave van c. 1520 door G.J. Boekenoogen. (Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1910). De tekst bij Mr L. Ph.C. van den Bergh, Proeve van een Kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie (Utrecht 1846), blz. 326, verschilt enigszins en is genomen uit een druk van 1662 te Amsterdam; de inhoud van het verhaal is eender.

vergaan zou, even zeker als hij uit de boom vallen en zich in een ooievaar veranderen zou. Hij liet zich werkelijk vallen en tegelijk uit zijn kleedij, een ooievaar opvliegen. Men merkte echter het bedrog en bracht den zwendelaar voor den keizer. Maar deze liet genade voor recht gelden, hoewel het heette, dat hij in complot met enige andere personen de mooie gelegenheid benutten wilde om diefstallen te plegen in de hoofdstad.'

Met verwijzing naar Alexander Myndius noteerde Aelianus, dat de ooievaars, als zij oud geworden zijn, naar de oceanische eilanden vliegen en daar in menselijke gestalte zich verheugen in een zalig leven als loon voor de eerbied en de liefde, die zij hun ouders bewezen. Reeds bij de Egyptenaren gold de ooievaar als zinnebeeld van kinderlijke dankbaarheid en als zodanig wordt hij vermeld vanaf Aristophanes en Sophokles tot de latere Kerkvaders Eustathios en Basilius. In de iconografie van de Contra-Reformatie draagt de Vroomheid, volgens Dr J.B. Knipping O.F.M. in zijn bekend werk (I, 32, 33), altaar, rozenkrans en gebedenboek, maar haar rechterhand ligt om de hals van een ooievaar, het symbool der kinder- en ouderliefde. De ooievaar brengt in het volksgeloof geluk en welvaart en een lang leven. Dit blijkt ook uit het slot van het verhaal in de 'Evangeliën vanden Spinrocke'. Maerlant in zijn 'Naturen Bloeme' prees ook de mooie eigenschappen van de ooievaars. Hoe de eiber van Egmond zijn weldoener, die zijn gebroken poot verbond, een karbonkel meebracht uit Egypte, verhaalt een gedicht van Van Lennep.

Baron Sloet in zijn werk 'De dieren in het Germaansche Volksgeloof en Volksgebruik' (1887) noteerde als verhaal van een man uit Struckhausen in Oldenburg, op wiens gehuurd huis een ooievaarsnest was. De man bevond zich op de baai van Braker Hafen en hoorde zich toeroepen: 'Goede dag, Jan!' Hij verwonderde zich hierover, daar na de dood van zijn vrouw niemand hem bij zijn voornaam placht te noemen. Op het achterdek van het schip zag hij een langbenigen Zwarte staan. Deze vertelde hem: 'Des zomers nestel ik als ooievaar op uw huis, dan ga ik met vrienden en bekenden naar Afrika en word daar weder voor enige dagen een mens. Ik ben gewoon dan een zeereis te maken, zoals ik er nu een doe, om in het voorjaar mijn leven als ooievaar voort te zetten.' Sloet tekent hierbij aan: 'Dit verhaal steunt op het zeer oude geloof, dat de Ooievaren in het land waar ze overwinteren menschen zijn, zooals Gervasius in het begin der 13e eeuw voor keizer Otto opteekende.' Daarna vermeldt Sloet ook de Franse tekst van ons verhaal uit de 'Evangeliën vanden Spinrocke' naar de uitgave van 'Les évangiles des quenouilles. Nouvelle édition. Avec préface, glossaire et table analitique, 1855.'

Een volksgeloof in Noord-Duitsland beschouwt de ooievaars, die naar de Bloksberg vliegen, als de rogge rijp is, als vervloekte mensen.

Tot het ontstaan van de verhalen over de ooievaar-mens-metamorphose kan wel bijgedragen hebben de opvatting van de ooievaar als brenger van kinderzegen, als hoedanig hij in de volksrijmen voorkomt. Zijn statige gestalte en zijn parmantig optreden en zijn vertrouwelijke omgang met de mensen komen daarbij zeker ook als factoren in aanmerking.

Helmond.

Dr H.H. KNIPPENBERG.

Aantekeningen bij poëzie van Jac. Revius.

We willen hier achtereenvolgens enige plaatsen behandelen uit *Jac. Revius*' Over-IJsselsche Sangen en Dichten, die door *Dr W.A.P. Smit* in zijn zeer verdienstelijke uitgave niet voldoende of niet geheel juist of in 't geheel niet verklaard zijn.

We beginnen met dl I, blz. 26.

In vs. 31-32 van de '*Twee-Sprake tusschen God ende Mensche*' zegt de laatste:

> 'Nu hebt ghy my besloten
> In treuricheyt en *evel-moedich* clagen'.

Dit *evel-moedich* heb ik indertijd in mijn uitgave, *Jac. Revius*, Geestelijke Poëzie (blz. 24) verklaard als '*boos, gramstorig*' en Smit geeft 't weer door '*ontstemd, toornig*'. Geen van beide verklaringen geven echter Revius' bedoeling geheel juist weer. Wel-kan *evelmoedich* de genoemde betekenissen hebben, maar hier is dat toch niet het geval, immers in de gehele strophe is nergens sprake van *ontstemming* of *toorn* bij den mens, maar wel van *schrik, ontsteltenis* en *smart*. Trouwens het onmiddellijk voorafgaande substantief *treuricheyt* zegt reeds duidelijk, dat we daarnaast een parallel moeten verwachten, die iets *droevigs, smartelijks* uitdrukt. We moeten hier *evel-moedich* dan ook weergeven door *droevig, smartelijk*.

We hebben hier te doen met een samenstelling door afleiding uit *evel* en *moed*. Dit substantief *moed* (*gemoed*) heeft hier de oude betekenis van *gemoedsstemming* en dat *evel* werkelijk *droevig* kan betekenen, blijkt o.a. uit 't feit, dat Plantijn bij quaet, *ovel* ook opgeeft: *douleur*.

Dat deze opvatting de juiste is, blijkt ten overvloede nog uit een andere plaats bij Revius (I, blz. 168), waar in een Rey uit 't treurspel *Haman* (vs. 457-460) tot Israël gezegd wordt, dat zijn '*evel-moedich* schreyen verandert is in liefelijcke reyen', waarbij Smit, evenals het Wdb. d. Ned. Taal, terecht, '*evel-moedich*' annoteert met '*verdrietig*'.

I, blz. 61. In 't gedicht '*Gouden Dromen*' (vs. 26-30) laat Revius een visser, die slecht geslapen heeft en wien daardoor de nacht lang gevallen is, tot zijn kameraad zeggen: 'Sy liegen, Gerrit maet, die seggen dat de nachten Des somers corter sijn doort lengen vanden dach. Ick heb alree gedroomt al datmen dromen mach, En noch is (sie ick wel) de sonne niet geresen. De nachten sijne lang'.

In vs. 25 noemt de dichter dit '*drollige* gedachten'. Dit '*drollig*' wordt door Smit geinterpreteerd als '*gemelijk*', een betekenis, die 't adjectief echter nimmer heeft, ook hier niet. Uit hetgeen we citeerden, blijkt wel, dat Revius 't woord hier in de gewone zin van *aardig, geestig* gebruikt heeft. Kiliaen geeft 't dan ook weer door '*lepidus, festivus*'.

I, blz. 61-62. In hetzelfde gedicht, '*Gouden Dromen*', zegt eerstgenoemde visser (vs. 54-56), dat 'een grooten visch na het aes quam snappen' en dat het dier dat 'inde rop creech' (*rop = maag, ingewanden*).

In 't volgende vers (57) wordt van deze vis gezegd: 't bloet liep hem uyt de '*couwen*'. Dit '*couwen*' verklaart Smit als '*bek*'. 't Woord heeft hier echter de zin van *kieuwen*.

Wel geeft Kiliaen 't ook op in de zin van *fauces, bucca* (*kaak, bovenste deel van de slokdarm, keel*), maar i.v. *kouwe, kouwe* vinden we bij hem ook

‘*branchiae piscium*’ (*kieuwen* van de vis). Waar de schrijver 't nu in deze passage juist over een vis heeft, is 't duidelijk, dat ‘*couwen*’ hier ‘*kieuwen*’ betekent. Ten overvloede zegt de meervoudsvorm, dat we aan deze zin niet behoeven te twijfelen.

1, blz. 76. In 't gedicht ‘*Tabernakel*’ zegt Revius (vs 2), dat ‘Gods *hutte*’ (= *tent, tabernakel*) door de wereld ‘wyt *gesuckelt* en gewandert’ heeft. We hebben hier 't verbum *suckelen* in de vrij zeldzame zin van *dwalen, rondzwerven*. Kiliaen geeft voor *suckelen* o.a. *errare*. In 't Mnl. Wdb. VII, 2410, vinden we een paar voorbeelden uit de 16de eeuw, terwijl het Wdb. d. Ned. Taal i.v. *sukkelen* als bewijsplaats voor bovengenoemde betekenis aanhaalt de kanttekening van de Statenvertaling op 2 Kon. 21 (nr. 21): ‘De Israëliten..... dwalen, ende *suckelen* uyt desen lande’.

Ph. van Marnix van St. Aldegonde zegt in zijn berijming van psalm 56, 9: ‘Du hebst mijn vlucht end *suckelen* getelt’; en in *Petr. Hondius*, Dapes inemptae of de Moufe-Schans, blz. 342, lezen we: ‘Ick en mijnen vrint te gaere, Volghen hem van op 't cantoor, Daer hy *suckelt* in de baere’ (= waar hij op zee *zwerft*). Zie verder *Dr. A. de Jager*, Woordenb. der Frequentatieven, I, 666.

I, blz. 85. In ‘*Simson Leeuwen-Doder*’ verhaalt de held (vs. 31), hoe hij den leeuw zulk een slag ‘tusschen beyde oren’ gaf, dat hij ‘*swijmslagende* plotselijcken neer viel’.

En I, blz. 129, cap. 1 van ‘*De Claechlieden Ieremiae*’ vs. 32 luidt: ‘Haer vorsten gaen *swijmslagend*' en amachtich’.

Dit zijn de enige mij bekende plaatsen in de literatuur, waar we de woordverbinding ‘*swijm slagen*’ aantreffen in de zin van ‘*zijn bewustzijn verliezen, bezwijmen*’.

Bij Kiliaen vinden we: ‘*swijm slaen = beswijmen*’ en Plantijn geeft: ‘*Swijmen, swijmslagen*, voyez *Beswijmen*’.

Dit *slagen* (*slaan*) is een infinitief, die gevormd is naar analogie van 't praet. plur. en 't partic. praet. Vooral in de Saksische streken van ons land was en is deze vorm algemeen in gebruik (Vgl. Gron. *sloagen*).

Voor de verbinding van *swijm* met *slaan* (*slagen*) kunnen we het Middelnederl. *swike slaen = beswiken* (d.i. *in de steek laten*) vergelijken.

I, blz. 171. In vs. 528 van ‘*Haman*’ zegt Mares, een van Haman's vrienden, dat ‘met *swaer-hoofdich* volck niet wel te raden is’. Het adjectief *swaer-hoofdich* annoteert Smit hier met ‘*ongerust, terneergeslagen*’. Nauwkeuriger is 't, hier te spreken van *zwaartillend, pessimistisch*. Immers ‘*ongerust*’ en ‘*terneergeslagen*’ drukken een momentele, *niet-blijvende* gemoedsstemming uit, terwijl de dichter hier bedoelt te spreken van een *blijvende* geesteshouding, van een karaktereigenschap. In 't voorafgaande toch heeft Zethar, ook een vriend van Haman, o.a. gezegd: ‘Op groter Heeren gonst wel nau te letten is, Datmense niet misbruyck, want 't is geen erfenis’, terwijl Tharsis dezelfde gedachte uitgedrukt heeft met de woorden: ‘Den leeuw hout sijnen aert, de groten hare nucken: Nu sydy beste vrient, strack rytens' u in stucken’.

Welnu op grond van zulke uitlatingen, meent Mares zijn vrienden te kunnen qualificeren als mensen, *in wier aard het ligt*, de zaken steeds te zwaar op te nemen, de toestanden te zwart te zien. Deze *karaktertrek*, die Revius hier uitdrukt door 't adjectief *swaer-hoofdich*, kunnen we 't best weergeven door *zwaartillend, pessimistisch*.

Het door Revius gevormde *swaer-hoofdich* is synoniem van 't in het

Middelnederl. voorkomende *swaerhertich* (Zie Mnl. Wdb. VII, 2477).

I, blz. 221. In '*Wy en hebben geenen coninck dan den keyser*' vinden we twee duidelijke herinneringen aan de '*Fabel van Jotham*' uit de Statenvertaling, Richteren 9 vs. 8-20. De '*doren-struyck*' (vs. 1) herinnert aan de '*doornenbosch*' van Richt. 9 vs. 14-15 en 'Het *vier* sal wt den *stam der dorenen* wtbreken En sal de *cederen op Libanon* aensteken' (vs. 5-6) is een reminiscentie aan 't laatste gedeelte van vs. 15 uit genoemd hoofdstuk: 'soo ga *vyer* uyt den *doornenbosch* ende *verteere de cederen des Libanons*'.

I, blz. 236. In de derde strophe van zijn '*Pauli Bekeeringe*' zegt de dichter, dat Saulus op de weg naar Damascus Christus' stem hoorde, door een hemelse glans omschenen werd, ter aarde viel en '*belemmet* van gesicht tastede na het middachs licht'.

Het door mij gecursiveerde *belemmet* verklaart Smit als '*gekwetst*'. Deze verklaring acht ik niet juist. Wel heeft *belemmen*, waarvan *belemmet* het participium is, zeker de zin van *kwetsen* gehad, zoals uit tal van bewijsplaatsen in het Mnl. Wdb. IV, 361 blijkt, maar deze - secundaire - betekenis heeft 't woord *hier zeker niet*.

Het verbum *belemmen*, waarvan *belemmeren* de frequentatiefvorm is, is door 't versterkende praefix *be-* afgeleid van *lemmen* en dit werkwoord is een denominatief van 't adjectief *lam*. De oorspronkelijke zin is dus *verlammen, krachteloos* maken, zoals b.v. duidelijk aan 't licht treedt in *De Limb. Sermoenen* (Ed. Dr *J.H. Kern*, blz. 488-489): 'Got Heren Josue geboet, dat hi sinre viende pert hesende, dats dat hise *lemde*' (d.w.z. God gebood Jozua, dat hij de paarden zijner vijanden *de kniepezen doorsneed*, dat wil zeggen, dat hij ze *krachteloos, machteloos maakte*).

In betrekking tot het menselijk lichaam had *lemmen*, en zo ook *belemmen*, dus de zin van: *den mens het vrije gebruik van een of meer zijner organen benemen*. Welnu, in deze zin gebruikt Revius 't hier ook, waar hij zegt, dat Saulus het *gebruik van zijn gezichtsorgaan moest missen* m.a.w. blind werd. Dit blijkt reeds uit 't schriftverhaal in Hand. 9, vs. 8 en 9, waar er volstrekt geen sprake van is, dat Saulus gewond was, maar wel, dat hij *niet zien kon*. Voorts wordt deze betekenis ook nog verduidelijkt door 't volgende vers, waar gezegd wordt, dat Saul 'tastede na het middachslicht'.

Groningen, 29 Maart 1946.

CHR. STAPELKAMP.

Rotsack.

In afl. 4 van de 37ste Jaargang van *D.N.T.* gaf H.J.E. Endepols een interessante *Bladvulling* over bovengenoemd scheldwoord. Ter herinnering volge hier voor de lezer de vertaling van de aantekening, geciteerd uit de *Diversoria* van Erasmus, welke voor de schrijver aanleiding was tot zijn mededeling:

'Eigenlijk is volgens de zonen der Mediërs (Perzen) alle kaas schadelijk voor de gezondheid, daar deze immers slecht verteerbaar is: vooral de oude en bedorven; meer dan andere volken houden de Walen hiervan. Vandaar dat zij in 't algemeen met het scheldwoord "Rotzakken", als 't ware rotte-zakken, worden genoemd.'

En dan vraagt de schr.: 'Betekent deze aantekening, dat de Waloners *rotzakken* worden genoemd, omdat ze bekend zijn als liefhebbers van oude bedorven kaas? Hetgeen doet denken aan de Zuidnederlandse benaming van de Hollanders als Kaaskoppen en Jantje Kaas.'

***

Wat nu rotte zakken met rotte kaas te maken heeft is o.i. zonder meer niet duidelijk. Trouwens deze aantekening wil ook *geen woordverklaring* zijn, al citeert de schr. ook terloops het *Woordenboek der Ned. Taal*, dat i.c. een vergelijking maakt met de z.g. *Franse ziekte*.

De intrinsieke betekenis van *Rotzak* werd mij onlangs pas goed duidelijk bij de lezing van 't proefschrift van Dr. Jacoba H. van Lessen, als studieboek met de titel: *Samengestelde woorden in het Nederlandsch*, uitgegeven bij J.B. Wolters te Groningen.

Op bladz. 98 daarvan lezen we o.m.:

'Het *M.h.d* kent b.v. *sac* als scheldwoord van mannen en vrouwen, maar het laatste het vaakst, in de betekenis van 'hoer'. In die zin geeft ook Kiliaan het woord (vgl. ook bij Bredero, *Klucht van Symen* sonder Soeticheydt, vers 359: 'Gij deurtrapte *sack*').

Reeds in de 15de eeuw werd het in Bazel en in de omstreken ervan in samenstellingen gebruikt: *slepsack, trusensack, trüselsack, blutsack*.

Verdam geeft geen voorbeelden van dergelijke woorden met sack, maar waarschijnlijk hebben ze ook bij ons in de Middeleeuwen wel bestaan.

Brederode gebruikte reeds *bedelsack*; bij Schiller en Lübben worden *slâpsack* en *slepsack* vermeld: "ein Schimpfwort auf langsame Weiber"; in 't Antw. Idioticon nog *krèètsak*.'

***

Ook heden ten dage komen nog enkele composita met dit *zak* voor. *Vreetzak* is misschien wel 't meest bekend. Vooral komen ze voor in het vocabularium der volkstaal, om sullige, futloze of lafhartige personen uit te schelden: *goedzak, lamzak, papzak, sch*... enz.

Ook in recente moderne litteratuur treft men dergelijke samenstellingen aan, b.v. *In Zonen van den Paardekop* van H. De Man (uitg. Nijgh en van Ditmar, 1940) bladz. 252: 'Maar nu zou je toch meenen... juist zulke vrome *poepzakken* moesten de nagedachtenis van dat wachtende zieltje in hooge eere houden.' En in *De Vlam in de Pan*, van Mr A. Roothaert (1941) ontmoetten we op bladz. 164: 'Aan het einde van de week rapporteert de capitulant Verdaasdonk, dat die *vetzakken* toch heel behoorlijk hun dienst doen.' (vet = dronken).

Ook het hedendaagse Vlaams kent blijkbaar nog samenstellingen met dit *zak*. In *Wannes Verstegge* van J.L. Eggermont (uitg. Thymfonds, 's-Gravenhage) leest men op bladz. 107: 'De Jong was ne *luiszak*, ne loeder van nen vent, die 'n hekel had aan alle Belzen.'

* * *

Als conclusie hieruit menen we te mogen vaststellen, dat men in ieder geval, bij *rotzak*, niet moet denken aan 'een voorwerp van linnen, jute, leder, katoen enz. om er iets in te bergen of te vervoeren' of aan een vergelijking daarmede, zoals in bovengenoemde aantekening op Erasmus, maar aan de *oude betekenis van een ongunstig persoon*, 't oude *sack*. Waarschijnlijk mede herinnerend aan deze ongunstige betekenis, wordt in 't Zuidned. de meerkol of Vlaamse gaai, oòk *rotzak* genoemd (van Dale's Grootwoordenboek der Ned. Taal), daar deze vogel algemeen als een moordenaar van kleine vogels en berover van nesten bekend staat, al noemt Prof.

Bier in zijn boek *Die Seele* (1938) hem ook ‘de planter van eikenbossen’, die daarom bescherming verdient bij de vogelwet, wat tot heden nog niet 't geval is.

D. VAN UNNIK.

Hij heeft luie Evert op de rug. II.

Aan het slot van zijn beschouwing over bovenstaande spreekwijze, vraagt *A.A. V*(erdenius):

Kan die oude schoolstraf ook een rol gespeeld hebben bij het fixeren van de naam Evert in de hier besproken uitdrukking? Kan *Evert* een vervorming zijn van *evel* of van *ezel* of van beide? Of moet men maar met berusting in Evert een willekeurige eigennaam zien? Dan blijft ‘op de rug’ toch vreemd (38ste Jaarg. *D.N.T.* afl. 5. blz. 154).

* * *

Ik meen, dat men inderdaad in dit *Evert* een eigennaam moet zien. Of die *willekeurig* gekozen is, is een andere kwestie, waarop ik, evenals op ‘op de rug’ even nader de aandacht wil vestigen.

Mijn mening, dat de naam Evert geen vervorming kan zijn van *evel* of *ezel*, maar slechts een eigennaam, steunt op de aequivalente Engelsche uitdrukking: *he has lazy Laurence on his back*, waarin Laurence oòk mààr een eigennaam is.

Ook hier zou men kunnen vragen, waarom juist Laurence en niet John, Jack, Jim, Ben, Bill of Bob is gekozen, welke namen dezelfde frequentie hebben als bij ons Jan, Piet of Klaas. De Engelsche woordenboeken onder mijn bereik geven mij hiervan geen verklaring, evenmin als de Nederlandse, waarin de spreekwijze zelfs niet voorkomt.

* * *

En wat dat ‘op de rug’ betreft: *misschien* kan men hiervoor een *verklarende aanduiding* vinden in de Franse uitdrukkingen: porter q.q. *sur le dos*; avoir q.q. *sur le dos* = fig. met iemand opgescheept zitten.

Hij heeft luie Evert op de rug zou dan kunnen betekenen: hij is met luiheid opgescheept d.i.: hij is lui in zijn werk.

* * *

‘Maar die *luie Evert* dan nog?’ zal A.A.V. terecht vragen.

Misschien mag ik - evenals hij met zijn *evel* en *ezel* - oòk even *hypothetisch interpreteren*?

Evert is een verkorting van Everhard(us) afkomstig van Eberhard, dat zou afgeleid zijn van *Eber* = ever, wild zwijn, beervarken.

In onze taal is *een lui varken* fig. voor een lui persoon zeer bekend, waarmee m.i. de *juiste* naam, Evert, en niet van Jan, Piet of Klaas, zou zijn ‘verklaard’.

Een soortgelijke hypothetische verklaring is misschien voor dat ‘op de rug’, af te leiden uit de folklore en volkssagen, waarin men herhaaldelijk leest van reuzen of in het donkere woud verdwaalde mensen, die ‘op de rug’ worden besprongen door boskatten, lynxen, beren of *evers*. *Evert*, herinnerend aan *ever* en daardoor ook aan een zwaar *lui varken*, zou dan niet willekeurig maar bewust door de volksmond zijn gekozen en moest daarom in de volksspreekwijze blijven voortleven van Saksen en Friezen vooral. In Duitse woordenboeken vond ik echter geen aequivalent.

* * *

Met een opmerking wil ik besluiten: De Engelse uitdrukking heeft *l*azy *L*aurens. (alliteratie!)

De spreekwijze:.... luie Evert, *niet*.

Waarom hier geen allitererende *l*uie *L*eendert of *l*uie *L*ouis (naast: staan kijken als verdomde Louis)? Dit is misschien mede een *waarschijnlijkheidsbewijs*, dat *Evert* bewust is gekozen, met de bijbetekenis van *lui varken*.

D. VAN UNNIK.

Boekbeoordelingen.

Dr J.J. Mak, *De Rederijkers*, Amsterdam 1944 (deel 34 van de Patria-Reeks).

Op dit boekje hebben we al lang gewacht. Na de tweede druk van Schotels *Geschiedenis der Rederijkers in Nederland* uit 1871 en na Kalffs *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de zestiemde eeuw* (1889) verscheen een bonte reeks van studiën en studietjes over de Rederijkers, en werd de kennismaking met hun werk vergemakkelijkt door talrijke tekstuitgaven van (voor 'n deel slechts kort tevoren ontdekte) spelen en refreinenbundels. Een meer feitelijke samenvatting ontbrak echter lange tijd evenzeer als een beschouwende studie. De handboeken van Te Winkel en Kalff bevatten wel veel materiaal, maar waren t.a.v.

de Rederijkerstijd ontoereikend geworden. Toen kwam Van Mierlo's *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* deel II, in 1941. Deze studie laat duidelijk zien hoe zeer onze kennis der Rederijkersliteratuur is verruimd en verdiept. Na de al te gemakkelijke geringschatting van de knutselende Rederijkers, is er begrip gekomen voor de historische betekenis, en ook voor de literaire waarde van sommige Rederijkersspelen en verzen. Naast Van Mierlo's doorwrochte overzicht heeft het boek van Dr J.J. Mak nog volledig recht van bestaan. De schrijver heeft niet een systematische literatuurgeschiedenis van de Rederijkerstijd gegeven, doch hij schreef een studie over de gehele periode door aan de volgende onderwerpen een bespreking te wijden: De 'Kamers van Rhetorike'; Het refrein; Anna Bijns; Oudere spelen; Het spel van sinne; Esbatementen en tafelspelen; Het landjuweel; Betekenis; Bestrijding. In vele opzichten is Dr Mak afhankelijk van vroegere studies, maar het boeiende is dat hij, die een vaardige compilator blijkt te zijn, toch zo weinig mogelijk als zodanig optreedt. Voortdurend blijkt hoe zelfstandig hij de Rederijkersletteren bestudeerd heeft, en hoe origineel zijn aanpak is. Speciaal treft dat bij de hoofdstukken over *Het spel van sinne* en *Esbatementen en tafelspelen*. Ik denk bijv. aan de stukken over de functie van de Sinnen in het Spel van sinne, de betekenis der Prologen, der Togen (Van Mierlo heeft hier maar een paar regels over!) de rol van de Zotten enz. Ook daar waar de beschouwingen nog maar schematisch zijn, bevredigen zij wel, omdat er tenminste een goed gedocumenteerd en verantwoord begin wordt gemaakt. De schrijver probeerde begripsbepalingen te geven, orde te scheppen in de zo weinig systematisch behandelde stof, en dat gelukt hem uitstekend. Ziet men de aantekeningen eens door (33 van de 184 bladzijden!), dan krijgt men respect voor Dr Mak die er telkens zo goed in slaagt bij alle boompjes toch nog een bos te ontdekken. Mij trof ook het hoofdstuk over *Betekenis* der Rederijkers; op oorspronkelijke wijze wordt gewezen op de 'cultuur-historische' betekenis der Rederijkersletteren ('naast de litterair-aesthetische, die stilaan meer en meer gaat overtuigen'). Uitvoerig wordt nagegaan hoe de Spelen een 'zondenspiegel' zijn, en belangwekkend zijn ook Dr Maks beschouwingen over de Reformatorische toon in vele spelen. Het laatste woord is hierover nog niet gesproken, maar de opmerkingen van Dr Mak zijn in alle geval een welkome bijdrage.

De geschetste methode van de schrijver brengt met zich mee dat in dit boek geen chronologische of systematische 'catalogus' van het geheel der Rederijkerij gevonden wordt. We lezen van 'ruim 200 spelen' die ons overgeleverd zijn, waaronder 'ruim 30' sociale spelen en 'een stuk of tien' klassieke spelen, terwijl er ons 'bijna 70' esbatementen resten. Dergelijke gegevens zijn voor een periode waaruit ons zo alleen maar brokstukken zijn gebleven, wel wat vaag. Temeer omdat Dr Mak stukken uit de hele Rederijkerstijd citeert, hij beperkt zich bijv. dus niet tot de zestiende eeuw. Dit is misschien wel toe te juichen, maar men vergete niet dat vele lezers op geen hele of halve eeuw na zullen kunnen zeggen uit welke tijd bepaalde stukken of verzen dateren. Soms geeft Dr Mak wel jaartallen, maar die toevoegingen zijn naar mijn indruk wat toevallig. Het gelukt hem dus niet geheel de onoverzichtelijke indruk die elk boek over de Rederijkerstijd in zijn geheel nog maakt, te vermijden. -

De afmeting van zijn boek brengt mee dat de schrijver wel eens wat

fors knopen doorhakt, waar de lezer liever enige argumentatie zou zien. Men vergelijke bijv. blz. 46 waar hij poneert dat ‘het Middeleeuws drama zelfstandig, autochtoon in oorsprong’ is, en blz. 48 waar de afleiding van het woord ‘mysteriespel’ niets twijfelachtigs schijnt te hebben. Ook betreurt de lezer het menigmaal dat hij niet in staat is na te gaan waarop een mededeling van Dr Mak gebaseerd is, maar misschien werd dit gemis niet zo zeer door beperkte ruimte veroorzaakt als wel door het karakter van de Patria-Reeks.

Over het algemeen schrijft Dr Mak verzorgd; des te meer treft het dat hij zonder blikken of blozen twee keer ‘inhoudelijk’ gebruikt, een woord dat echter vermoedelijk minder kans heeft om met bewijs van politieke betrouwbaarheid voort te leven als de ‘wezenlijke’ kern op blz. 48 of het ‘wezenlijke’ verschillen op blz. 45. Voor een eventuele tweede druk wijs ik nog op een paar plaatsen waar de formulering niet helder is: blz. 26, waar het ‘enerzijds’ en ‘anderzijds’ nadere toelichting vraagt; blz. 59, waar de ‘allegorie die zich uitstrekt tot levenloze zaken’ volgt op de personages die groepen vertegenwoordigen of psychische vermogens symboliseren; als ik het goed begrijp zit de tegenstelling in de allegorische ‘personages’ en de allegorische ‘levenloze zaken’. Voorts blz. 72, waar misschien duidelijker zou zijn ‘hadden dan kunnen leren’ in pl. v. ‘konden nu leren’; blz. 79 en 80 waar esbattementen satirisch heten en tevens ‘gewis niet’ satirisch en blz. 146, waar de lezer even verrast wordt door de ‘derde’ omstandigheid, hetgeen hem er toe brengt de eerste en de tweede te gaan zoeken.

Tenslotte een ‘persoonlijk feit’. Dr Mak schonk ons een in bevattelijke, soms populaire stijl geschreven boek, dat strict wetenschappelijk is gehouden. Maar op één plaats maakt hij een opmerking die beneden het wetenschappelijk niveau ligt. Op blz. 111 vermeldt hij nl. het verschil in beschouwing van de Gentse Spelen tussen ‘de jonge Protestantse uitgevers’ en ‘een Katholiek criticus’. Hoffelijkheid heeft Dr Mak zeker weerhouden om de tegenstelling geheel uit te werken en over Prof. Van Mierlo te spreken als over een ‘bejaard’ Kath. criticus?

Maar welke toevoeging zou Dr Mak aan Professor Brom gegeven hebben als hij diens opvattingen over de Gentse Spelen had vermeld? Zou hij geschreven hebben: ‘Een voor het overige nog Rooms-Katholieke hoogleraar’?

L.M. VAN DIS.

Aankondigingen en mededelingen.

Een belangrijke Feestbundel.

Eerst twee jaren na de verschijning bereikte ons de *Feestbundel H.J. van de Wijer* in twee lijvige delen (484 + 378 blz. met verscheiden kaarten (Leuven - Instituut voor Vlaamsche Toponymie - 1944), waarin niet minder dan 48 vrienden en vereerders van de Leuvense hoogleraar hem bij zijn zilveren jubileum hebben willen huldigen. Het is niet onze bedoeling hier de rijke inhoud van dat werk in biezonderheden te bespreken of zelfs maar een opsomming te geven van de zeer uiteenlopende bijdragen. Wij beperken ons tot die bijdragen, die wij voor onze lezers van het meeste belang achten.

Het is begrijpelijk dat het leeuwendeel gewijd is aan de toponymie en de anthroponymie, de lievelingsvakken van de gehuldigde toponymist: dat blijkt voldoende uit de voorafgaande omvangrijke biografie en bibliografie van Van de Wijer. Het gehele eerste deel is gevuld met bijdragen op dit gebied. De organisator en uitgever van dit werk, Prof. H. Draye beschreef de uitkomsten van *Twintig jaar toponymisch onderzoek in Vlaanderen* (blz. 61-118), waaruit blijkt met hoeveel ijver deze studie ter hand genomen is, en hoeveel aanrakingspunten dit vak naar verschillende zijden heeft. Een kaart geeft een overzicht van het reeds bewerkte terrein. De te Leuven bijeengebrachte bouwstoffen doen nog veel nieuws verwachten.

Détail-onderzoek gaf aanleiding tot een reeks kleinere bijdragen over plaatsnamen, straatnamen, wateren nieuwe of betwiste etymologieën van oude namen o.a. bijdragen van Dr J.L. Pauwels, van Dr J. de Smet (over Brugge), van Dr K. Roelandts (over Vlaamse-*acum*-namen). Prof. Carnoy schreef over *Dieren in de Vlaamsche toponymie*, Prof. J.W. Muller besprak *De spelling der* (*Noord*)*nederlandsche plaatsnamen*.

Op het verband tussen plaats- en persoonsnamen wordt gewezen door Dr A.A. Beekman, die meent te kunnen wijzen op verscheiden *Persoonsnamen in de Nederlandsche toponymie*, terwijl Dr P.J. Meertens omgekeerd nagaat hoeveel *Zeeuwse familienamen van plaats en veldnamen afgeleid* zijn.

Een theoretische beschouwing over *Buts et méthodes de l'anthroponymie* leverde de Leuvense hoogleraar Prof. O. Jodogne. Een praktische toepassing gaf Prof. W. Pée door *alle* familienamen en bijnamen van één klein dorp (Staakte) te verzamelen en te bestuderen.

Ten slotte zijn ook dorpskeurboeken voor toponymisch onderzoek van belang. Daarom publiceerde Dr F. Prims hier de nog onbekende *Keuren der Vryheyt van Arendonck*.

Het tweede deel is gesplitst in vier hoofdstukken: *Dialectologie en taalhistorie; Literatuurgeschiedenis, Oudheidkunde, Volkskunde*, waarvan alleen de beide eerste, de uitvoerigste hier voor een bespreking in aanmerking komen.

Zeer belangwekkend is het onderzoek, door Prof. E. Blancquaert en zijn medewerkers ondernomen naar de *Apocope van slot-n na doffe ə in het Nederlandsch*, waarvan de uitkomsten in drie kaarten neergelegd zijn. Zonder bewijs werd veelal aangenomen dat deze in Holland zo algemene apocope ook in Vlaanderen en Brabant regel was. In werkelijkheid blijkt de toestand veel ingewikkelder dan men zou menen. Dr L. Goemans merkt op dat er *Uit Prof. P. Willems' dialectkundig archief* nog wetenswaardige gegevens te putten zijn, o.a. een bijdrage van wijlen Karel Verschuren over het dialekt van Leuven. - Prof. L. Grootaers leverde een *Bijdrage tot de Zuidlimburgsche tonologie*; Prof. A. van Loey wijst op *Een mogelijke oorzaak van de primaire i-umlaut*; Prof. J.F. Vanderheyden bepleit de totstandkoming van een *Bibliographie van de Neerlandistiek*, die een voelbare leemte zou vullen.

De tien bijdragen op litterair-historisch terrein vormen een bonte reeks. Ze zijn bijna alle aan Vlaamse onderwerpen gewijd. Lic. J. Aerts schrijft *Iets over Daniël Bellemans* (1642-1674), de Middeleeuws-vrome Norbertijn, dichter van de ‘Paradijs-vogel’ en het minder belangrijke ‘Citherken’. Ondanks een zekere bekoring blijft zijn werk, afhankelijk van Poirters, aesthetisch van geringe betekenis. Prof. Rombouts vestigt nogmaals de

aandacht op *Justus de Harduyn's Goddelicke Lof-Sanghen als liedboek er Contra-Reformatie*, om deze verdienstelijke bundel te karakteriseren, gezien tegen de achtergrond van de toenmalige, door de Jezuïeten samengestelde liedboeken als 'Het Prieel der Gheestelycke Melodie' of 'Den Lusthof der Christelyke Leeringhe', die veel zogenaamde 'catechisatielederen' bevatten, bestemd om bij het godsdienstonderwijs gezongen te worden. Ook De Harduyn hield dat doel in het oog, maar naast een groep van deze soort staat in zijn bundel een andere groep met 'meer persoonlijk doorvoelden en bezielden toon. Deze bewijzen zijn echt en innig dichterschap,' in zijn jeugd en renaissance-atmosfeer ontwikkeld, en sedert gerijpt. - De V. Celen pleit opnieuw voor de betekenis van *Michiel de Swaen als dichter en Nederlander*. Het verdienstelijkst komt z.i. zijn dramatisch talent uit in het blijspel *De Gecroonde Leersse*, waar hij zich niet aan 'een klassiek keurslijf aanpast' of Cats en Vondel volgt. *De menschwordingh* blijft vooral als gedicht belangrijk. - Prof. F. Baur behandelt in een bijdrage *Nóg Gezelle's Hiawadha* de vers-techniek van deze vertaling, waarbij hij in verzet komt tegen de normaliserende scansie die Dr Stuiveling op dit gedicht toegepast heeft, en daartegenover 'de eigenmachtige soepelheid' van Gezelle's vers prijst. - Dr R.F. Lissens, die in 1942 de *Brieven van Albrecht Rodenbach* uitgegeven heeft, vond aanleiding om deze aan te vullen met *Nieuwe Rodenbach-Briefwisseling*, nl. een vijftal documenten, waarbij hij een uitvoerige inleiding geeft, o.a. met toelichtende dagboekaantekeningen. - Dr C. De Baere toont belangstelling voor de achttiende-eeuwse toneelgeschiedenis in een opstel *Ignatius Vitzthumb en het Vlaamsch Tooneel te Brussel*.

Van geheel andere aard is een bijdrage van Prof. J. van Mierlo: *De echtheid van de Heimelichede der Heimelicheit als werk van J. van Maerlant*. In 1935 heeft nl. Leonard Willems in een niet-gepubliceerde voordracht betoogd dat dit werk ten onrechte aan Maerlant toegeschreven is. Van Mierlo, aanvankelijk onder de indruk van zijn argumentatie, levert nu bij nader inzien een tegenbetoog, al blijft hij het vreemd vinden dat in de proloog van een der drie handschriften Maerlant's naam dan weggewerkt zou zijn.

Uit de letterkunde van het Noorden koos Dr R. Antonissen zijn bijdrage: *Het Individualisme van Willem Kloos*. Hij had geen moeielijke taak om dit staande te houden tegen de zonderlinge argumentatie van A.A. Haighton en van Khouw Bian Tie, die ontkenden dat de kunst van Kloos individualistisch zou zijn.

Op het gebied van de vergelijkende letterkundige geschiedenis beweegt zich Prof. P. Sobry in zijn bijdrage: *Principieele beschouwingen over de studie en het karakter der Renaissancistische literatuur, voornamelijk in Italië*. Hij gaat daarin na hoe verschillende geleerden het begrip Renaissance omschrijven en naar de tijd begrenzen. Zijn veelzijdige, tot nadenken stemmende beschouwingen verdienen de volle aandacht.

Zelfs uit het beknopte overzicht van de beide delen blijkt dat deze *Feestbundel* blijvende waarde heeft.

Bijdragen en Mededelingen der Dialecten-commissie van de Koninklijke Nederlandsche Akademie.

In deze reeks zijn weer twee nieuwe delen, VII en VIII uitgekomen, een bewijs van onverpoosde werkzaamheid en levendige belangstelling.

Het eerste is getiteld: *Studies over het Achthuizens dialect*, door Dr A. Weijnen (N.V. Noordhollandsche U.M. - Amsterdam - 1946. 86 blz. Prijs f 2,25). De schrijver bestudeerde grondig het dialekt van dit kerkdorp op het eiland Overflakkee. Na een *Historisch-geographisch-sociologische schets*, behandelt hij uitvoerig het vocalisme en *Het phonologisch systeem*, waarna hij *De plaats van het Achthuizens dialect* bepaalt, te midden van de andere dialekten.

Deel VIII bevat een aantal lezingen, gehouden voor de dialectencommissie op 12 April 1944 over *Oost-Noordbrabantse Dialectproblemen* (bij dezelfde U.M. - 1946, 66 blz. Prijs f 2,-). Dr Weijnen sprak over *De grenzen tussen de Oost-Noordbrabantse dialecten onderling*; J.M. Renders over *Stijgende diphtongen in de dialecten van Oost-Noordbrabant* en Dr Jac. van Ginneken over *De Brabantsche klinkerverkorting en ons Nederlandsch vocaalsysteem*.

Veldeke-studie.

De aandacht van belangstellenden in het werk van Henrik van Veldeke vestigen wij op een Amsterdams proefschrift van D. Teusink: *Das Verhältnis zwischen Veldekes Eneide und dem Alexanderlied* (Amsterdam - H.J. Paris - 1945), in het biezonder op het vijfde hoofdstuk: *Das Verhältnis Eneide - Servatius*. Daarin bespreekt de schr. kritisch de beide vragen: Heeft Veldeke ook de Sint Servaes geschreven? en Wanneer is dat geschied? Hij beantwoordt de eerste vraag bevestigend en kiest dus partij vóór J. van Dam en tegen Gunther Jungbluth (1937). Als datum neemt hij ± 1170 aan.

Nederlandsche schrijvers in vertaling.

Als proeve van een bibliographie gaf A.J. van Huffel een ‘supplement’ uit, ‘Van M. Emants tot Jan Eekhout’ (Leiden - E.J. Brill - 1946, 20 blz. Prijs f 0,50).

Geslepen stenen.

Met deze titel verscheen een deeltje van de reeks *Kleine Dietse Keur* (Uitg. Servire - Den Haag - 1946), waarin ‘vier en twintig klassieke gedichten uit de verschillende perioden verskundig toegelicht’ worden door A.J. Schneiders.

Het verdwijnen van de seksuele -n.

Het facultatief stellen van de seksuele -n zal door taalkundigen en paedagogen als een belangrijke winst beschouwd worden bij de nieuwe regeling, door de Noord-Zuidnederlandse kommissie eendrachtig vastgesteld. Opmerkelijk is, dat ook de Zuidnederlandse taalkundige Prof. Dr W. Couvreur onlangs in een artikel over

De Vereenvoudigde Spelling (in *Streven* van Juni 1946) - wel wat optimistisch! - schreef: ‘De verdwijning van deze kunstmatig beperkte, taalkundig niet te verantwoorden sexuele *-n* zal vermoedelijk weinig critiek uitlokken’. Hij verwacht weinig sukses van de toegestane naamvals-n: ‘in het Noorden, omdat men die *-n* toch niet uitspreekt en met het gemis geen raad weet; in het Zuiden, omdat de niet-classiek geschoolde taalbeoefenaar uit gemakzucht een *-n* zal laten vallen, waarmee de syntactische rol met die in zijn dialect niet overeenstemt’.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Juni).

De Gids. Mei.

Hubert Lampo vraagt aandacht voor *Een nieuwe generatie van Vlaamsche prozaschrijvers*. Daaruit koos hij ter bespreking een vijftal romanschrijvers, nl. P. van Lishout, auteur van *Op het asfalt* en *De Obsessie*, het oorlogsslachtoffer Kamiel van Baele, auteur van de symbolische romans *De oude Symphonie van het Hart* en *Een mensch op den weg*, de realist Louis P. Boon, auteur van *De voorstad groeit* en *Abel Gholaerts*, Johan Daisne, bekend geworden door zijn fantastische roman *De Trap van Steen en Wolken* en ten slotte Piet van Aken, z.i. de grootste stilist, die het vak volkomen beheerst. Hij publiceerde reeds *De falende God* (1942) en *Het Hart en de Klok* (1944). Vast staat dat deze generatie de leuze 'kunst om de kunst' prijsgegeven heeft en van de ernst der tijdproblemen doordrongen is. - Onder de Boekbeoordelingen vermelden wij Mej. C. Serrurier's beoordeling van P. Valkhoff's *Ontmoetingen tussen Nederland en Frankrijk*, Mej. M. Ramondt over Van Ginneken's *De Studie der Nederlandsche Streektalen* en Jaap Kunst over *Liederen en Dansen uit West-Friesland* door B. Veurman en D. Bax.

Juni. F. Bordewijk oordeelt zeer ongunstig over Johan van der Woude's jongste roman *Derk Waterman*.

Roeping. Maart-April.

M.M.J. Smits van Waesberghe S.J. geeft als voorproeve uit een weldra te verschijnen boek over *Katholieke Nederlandsche Mystiek* een uiteenzetting van *Der minne uur* bij Beatrys van Nazareth en bij Hadewijch, met weergave van hun eigen woorden.

Mei. Anton van Duinkerken vestigt de aandacht op een vergeten dichter, nl. de pastoor van het begijnhof te Breda *Nicolaas van Milst* (1645-1706). - Harrie Kapteyns beoordeelt een bundel verzetspoëzie van Joep Nanninck, getiteld *Hart in Ballingschap*. - W. van der Velden kondigt een weldra te verschijnen werk aan: *Rond en om Karel van de Woestijne*, waarin Mevr. Van de Woestijne herinneringen geeft aan haar overleden echtgenoot.

De Vlaamsche Gids. April.

Jan Schepers wijst er op dat ook in Vlaanderen het oorlogsleed en de weerstand zich in de poëzie weerspiegeld heeft. Daarvan brengt juist deze aflevering een lange reeks van staaltjes. - Gaston Burssens herdenkt *Victor J. Brunclair*, die in een concentratiekamp omgekomen is, en publiceert het laatste daar geschreven gedicht *Aan mijn Zoon*. - Rick Lanckrock betreurt het verlies van de veelbelovende *Kamiel van Baelen* en geeft een beknopte karakteristiek van de beide eigenaardige romans *De oude Symphonie van ons Hart* (1942) en *Een Mensch op den Weg* (1943). Een laatste boek (*De gebroken Melodie*) zal eerlang verschijnen. - Een te vroeg gestorvene

is ook de jonge dichter *Kamiel Top*, die reeds naam verwierf door de bundel *Het open Venster*, en die, volgens E. Parez, zijn hoogtepunt bereikt heeft in *Dissonante*.

Mei. Raymond Brulez schrijft een uitvoerig artikel over *Het Natuurgevoel* in de litteratuur, met een historische inleiding. De schrijver vestigt vooral de aandacht op Nederlandse dichters en schrijvers, waarbij de Tachtigers, Streuvels, Gezelle en Karel van de Woestijne een ereplaats krijgen. - Julius Pée geeft *Herinneringen aan Julius Sabbe*. - In de

Kroniek van het Proza bespreekt Karel Jonckheere de onlangs bekroonde bundel *Wolfijzers en Schietgeweren* van Richard Minne en de roman *Donderkoppen* van Julien Kuypers.

Tijdschrift voor Levende Talen XII, afl. 2.

G. Vannes schrijft over *Delecourt en de toenadering tot het Nederduits*, waarvoor hij biezonderheden over deze anti-Hollandse pangermanist ontleent aan zijn geschrift *La langue flamande, son passé, son avenir* (1844). Eigenaardig is de daar voorgestelde spelling, die de eenheid van Vlaams en Nederduits zou bevorderen. - F. de Tollenaere stelt opnieuw de vraag: *In hoeverre zijn onze Nederlandsche handwoordenboeken betrouwbaar*? Daarbij sluit zich aan een polemisch getint stukje van R. Verdeyen: *Woordenboek-kritiek*. - At. Borguet geeft een beschouwing over *De 'stok' van het referein*. Hij verklaart de term 'stok' als synoniem van *regel*: beide overgenomen uit het Franse *baston* en *règle*, die eenvoudig *vers* betekenen. Daaraan verbindt hij een beschouwing over de aard van deze 'stok' in het lied en in het referein. - Fr. Closset beoordeelt de roman in briefvorm *Rolande met de Bles* van H. Teirlinck en de roman *Donderkoppen* van Julien Kuypers.

Levende Talen. April.

Een artikel van Ph.J. Simons, getiteld *Berlijn of New-York*? bevat enige polemiek met de tegenstanders van spellingvereenvoudiging o.a. de dichter-journalisr Kelk, en eindigt met de hoop dat de minister 'de maatregel van zijn voorganger zal completeren d.i. het restant-germanisme, de naamvals-kasuistiek, er uit verwijderen'. - F. Jansonius uit *Lexicografische hartewensen*, nl. het tot stand komen van een vereenvoudigd, maar tevens volledig handwoordenboek.

Juni. Behalve de rede van Dr G. Bolkestein over *Het onderwijs in de moderne talen in Nederland na de oorlog*, bevat deze aflevering *Gedachten in verband met een nieuwe spellingregeling*, in de Nederlandse sectie uitgesproken door A.J. de Jong.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXIV, afl. 1-2.

Deze aflevering opent met een *In memoriam J.W. Muller*, de veteraan van de redaktie. Uitvoerig schrijft B.H. Peteri *Over Esmoreit*, voornamelijk om aan te tonen dat de auteur niet schuldig is aan gebrekkige compositie, maar ook om dit spel, in vergelijking met andere Mnl. geschriften o.a. de *Ferguut*, in zijn Middeleeuwse sfeer te plaatsen. Bij de karakteristiek 'abel' is z.i. aan karaktereigenschappen gedacht. - Een paar kleine *tekstverbeteringen in de 'Esmoreit'* worden voorgesteld door C.G.N. de Vooys. - Interessant zijn de korte *Taalkundige opstellen van Dr J.B.F. van Gils*, in zijn nalatenschap aangetroffen: ze geven opheldering bij nog onverklaarde of

onjuist verklaarde plaatsen. - K. Heeroma geeft beschouwingen *Naar aanleiding van Grunjer*. - C. Kruyskamp brengt *Banjer, banjerheer, Banjaard* in verband met het Afrikaanse *banja*. - C. Kruyskamp komt terug op de eufemistische betekenis van *Quoniam*. - Ch. Stapelkamp bespreekt de plantnamen *Imbeer-dambeer*.

In de rubriek *Boekbeoordeling* wijst K. Heeroma op een methodisch belangrijke studie van Heinrich Büld: *Volk und Sprache im nördlichen Westfalen* (1939). - R. van der Meulen beoordeelt *De invloed van het Spaans en het Portugees op de Westeuropese talen*, door Jules Delattre. - G.I. Lieftinck bespreekt de uitgave van het *Obituaire du monastère* door Marc Dykmans S.J. - K. Heeroma beoordeelt het proefschrift van

J.M. Hoek over *De middelnederlandse vertalingen van Boëthius' De consolatione philosophiae*. - A. Zyderveld beoordeelt twee bijdragen tot de Coornhert-litteratuur, nl. de studie van H. Bonger, voor een breder publiek bestemd, en het proefschrift van G. Kuiper: *Orbis artium en Renaissance. I. Cornelius Valerius en S. Foxius Morzillus als bronnen van Coornhert*.

Leuvense Bijdragen XXXVI, afl. 1-2.

B. van der Berg bestudeerde *De invloed van r op voorafgaande vocalen* (met kaartjes). - Een dialekt-geografische studie van L. van de Kerckhove, met een kaart toegelicht, geldt *De namen van de emmer in de Zuidnederlandse dialecten* (emmer, seule, tob, aker, leker, ketel, marmiet). - P.C. Paardekooper zegt *Nog iets over van-namen*, nl. over de plaats van de hoofdletter. - J. Gessler vraagt: *Wat is 'menen' te Leuven*? - V. Verstegen verklaart *ruiven* naast ruien. - L. Grootaers geeft een uiteenzetting van de aanvaarde *Vereenvoudiging van de Nederlandse spelling*, die voortaan ook de officiële eenheid-spelling in dit tijdschrift zal zijn.

Afl. 3-4. E. Meeussen heeft *Vier isotagmen* in kaart gebracht. Daarmee bedoelt hij dialektverschijnselen op syntaktisch gebied, op grond van vragenlijsten samengesteld, o.a. het vergelijkingspartikel na comparatief (*dan, als, of, gelijk, wie*). - W. Dols komt terug op *De long vergeleken bij een waye*. - A. Weynen ontwierp een *Plan voor een ideologische ordening van de woordenschat, vooral der dialecten*, enigszins afwijkend van het schema, door L. Brouwers in *Het juiste woord* toegepast.

Bijblad XXXV, afl. 1-4. Dit uitvoerige bijblad bevat een groot aantal boekbesprekingen en aankondigingen. Daarvan vermelden wij een beoordeling van W.J.C. Buitendijk's proefschrift door E. Rombauts, van Minderaa's proefschrift door R.F. Lissens, van Weynen's *Nederlandse dialecten* en B. van den Berg's proefschrift door L. Grootaers, die ook een opsomming geeft van een lange reeks uitgaven van 'De Sikkel'. Ten slotte een uitvoerige Kroniek en inhoudsopgave van tijdschriften sedert 1942.

Tijdschrift voor Geschiedenis LVI, afl. 1.

H.L. Bezoen geeft een overzicht van *Het historisch onderzoek van de landstaal*. Hij wijst op onze achterlijkheid in het begin van de negentiende eeuw, op de verdienste van J.W. Muller, maar vooral op de belangrijke dialektgeografische studie van de laatste jaren: Kloeke's publicaties en Heeroma's *Hollandse dialektstudies*, 'een zeer knap, een moedig en een zakelijk boek'.

Paedagogische Studiën. Juni.

In aansluiting bij zijn artikel over het moedertaalonderwijs in Engeland, geeft I. van der Velde nu een beschouwing over *Het moedertaalonderwijs op de 'écoles primaires*

élémentaires' in Frankrijk. Zijn konklusie luidt niet gunstig: er is 'stilstand op het gebied der taaldidactiek in het geestelijk zo beweeglijke Frankrijk'.

Neerlandia. Mei-Juni.

D.C. Tinbergen bespreekt de bundel *In de Nederlandse Taaltuin* van A.A. Verdenius.

Bulletin du eerele linguistique de Copenhague VII (1946).

Eli Fischer-Jørgensen bespreekt met grote ingenomenheid een belangrijk boek van Roman Jakobson: *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* (1942), waarvan zij de inhoud in hoofdtrekken weergeeft.

C.D.V.

Afrikaanse tijdschriften.

In 1944 is in Johannesburg Die Genootskap vir Afrikaanse volkskunde opgericht. Het geeft met steun van de Universiteit van de Witwaterrand (Johannesburg) een kwartaalblad uit, getiteld Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal, waarvan het eerste nummer in Augustus 1944 verschenen is. Redacteur is Dr Abel Coetzee.

Het tijdschrift, waarvan wij een zestal nummers inzagen, is ook voor Nederlandse fililogen van belang, omdat er veelvuldig artikelen over de Afrikaanse volkstaal in voorkomen. Aan dialectgeografie en plaatsnaamkunde wordt speciale aandacht besteed. Materiaal wordt o.m. verzameld door het in 1942 gestichte Bureau vir Taal- en Volkskundige Navorsing, Universiteit van die Witwatersrand.

Evenals het litteraire kwartaalblad Standpunte is het een aanwinst voor het Afrikaanse culturele leven en verdient het een plaats in onze grote bibliotheken.

Behalve genoemde tijdschriften zijn voor de Neerlandicus de volgende lopende Afrikaanse periodieken van betekenis: Ons Eie Boek, Tijdskrif vir Wetenskap en Kuns, Jaarboek van die Afrikaanse Skrijwerskring en Die Huisgenoot.[1)]

D.B.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns XVIII (1940), 1.

B.F. van Vreeden, *Die delwer en sy beroepstaal*. - 2. F.S.L. Bosman, *Waardering van Jan F.E. Celliers* (1865-1940) *en sy werk*. - P.J. Nienaber, *Suid-Afrikaanse plekname as studievak*. **XIX (1941), 1.** T.H. le Roux, *Werkwoorde op - we naas - f in Afrikaans*. - G. Dekker, *Vondel se Eva*. - **XX (1942), 3**. G. Dekker, *Vondel se vrouekarakters, Badeloch*. - J.L. du Plooy, *Die lagwekkende en humor by G.R. von Wielligh*. - D.F. Malherbe, *Cyriel Verschaeve, Elijah*. - **XXI (1943), 1.** Tj. Buning, *Vondel en die geestelike drama van die Middeleeue*. - 3. J. du P. Scholz, *Boniface se Afrikaans* (1830-1832). - P.J. Nienaber, *Suid-Afrikaanse plekname as studievak*. - **XXIII (1945), 4**. G. Dekker, *Die vrouekarakters in Vondel se Gebroeders*.

Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal I (1944-'45), 1.

B. Kok schrijft over de typische Afrikaanse uitdrukking: *Nee, nog goed, dankie....* - P.J. Nienaber over *Pleknaam-navorsing* (in Zuid-Afrika). - Abel Coetzee publiceert '*Die Marmotjie-kaart*', vervaardigd naar gegevens ingesamel deur die Bureau vir Taal- en Volkskundige Navorsing, Universiteit van die Witwatersrand, Vraelys no. 1, 1942, vraag 22. - 2. P.J. Nienaber, *Die naam Bloemfontein*. - 3. F.R. Lehman, *Die naam Hottentot*. - 4. P.A. Opperman, *Betekenisse van plekname in Noordwes-Kaapland*. - R. Britz, *Die naam Bloemfontein*. - Abel Coetzee, *Die geografiese verspreiding van die wisseling A - E in Artappel - Ertappel oor ons taalgebied* (*met taalkaart*). - **II (1945-'46), 1**. F.R. Lehman, *'n Paar gedagtes oor die naam Boesman*. - P. de V. Pienaar, *Spraaktaboe en eufemisme in Afrikaans*. - J.J. Brazelle, *Taalomstandighede in Boesmanland*. - 2. P. de V. Pienaar, *Spraaktaboe en*

1) De volgende uittreksels danken wij aan de medewerking van Drs D. Bax.

eufemisme in Afrikaans (slot). - C. Hudson, *Afrikaanse voëlname*. - P.A. Opperman, *Segswyse uit Noordwes-Kaapland*.

Huygens als vaderlands dichter.

Van al onze grote dichters komt Huygens onze ideaal-voorstelling van zeventiende-eeuws Nederlander wel het dichtst nabij. Hij is overtuigd Calvinist maar, meer practisch dan theoretisch ingesteld, weigert hij af te dalen in allerlei theologische bespiegelingen; het leven weegt hem zwaarder dan de leer. Hij is moralist, maar aan zijn levenswijsheid ontbreekt nooit het zout van een scherp vernuft. Zijn zowel frisse als forse persoonlijkheid draagt met zwier de mantel van een overoude beschaving.

En al deze eigenschappen vinden we in zijn poëzie terug. Daarom zouden we Huygens een onzer meest vaderlandse dichters kunnen noemen, in dit opzicht hem op één lijn kunnen plaatsen met Potgieter en Verwey.

Heel het werk van Huygens is vaderlandse poëzie. Deze opvatting is zeker verdedigbaar, maar zij is te breed dan dat zij tot concrete resultaten zou kunnen voeren. Daarom nemen we het woord vaderlands dichter toch maar liever in een meer beperkte zin, als aanduiding voor een dichter die verzen schreef in het biezonder aan het vaderland gewijd. Wanneer we nagaan welke verzen van Huygens binnen dit kader voor een nadere beschouwing in aanmerking komen, doen we een verrassende ontdekking. In het geheel zijn het slechts vier gedichten, en deze vallen alle binnen een periode van acht jaar aan het begin van Huygens' dichterlijke werkzaamheid; zij dateren uit de jaren 1617 tot 1625. De vraag ligt voor de hand: waarom schreef Huygens in deze acht jaar niet minder dan vier tamelijk omvangrijke verzen over dit speciale onderwerp, waarom ontbreken deze daarna geheel?

Het antwoord laat zich vrij gemakkelijk vinden. In 1625 wordt Frederik Hendrik stadhouder en hij benoemt Huygens tot zijn secretaris. De gehele dag, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, is deze nu met staatszaken bezig; eerst nadat zijn dagtaak af is, mag hij zich geven aan zijn poëzie. Zijn gedichten zijn voor hem ontspanning na volbrachte arbeid, zij zijn de korenbloemen tussen het koren. Maar dan wordt het begrijpelijk dat hij voor deze gedichten niet nog eens een onderwerp koos als het vaderland, dat met zijn ambtelijk werk in zo nauw verband stond. Er waren zoveel aantrekkelijker thema's waarover hij schrijven kon, zijn huwelijk met zijn ‘Sterre’, zijn schone stad Den Haag, een Heilig Avondmaal waaraan hij had deelgenomen, een woordspeling of een bespiegeling.

We kunnen het ook nog enigszins anders zeggen. Wie over een bepaald onderwerp wil schrijven, moet enige afstand kunnen nemen. Tegenover het vaderland kon Huygens dit nog wel in de eerste jaren van zijn dichterlijke werkzaamheid. Hij is dan lid van gezantschappen naar Venetië en vooral naar Engeland. Maar dan wordt hij secretaris van Frederik Hendrik en deze stadhouder heeft van zijn ambt een weidser opvatting dan vóór hem zijn oudere broeder. Niet slechts heeft hij de leiding in militaire zaken, maar ook op politiek gebied doet zijn invloed zich gelden. Huygens krijgt zijn deel aan deze drukke werkzaamheid. Nu is er geen sprake meer van dat hij het vaderland van terzijde beschouwen kan. Te onmiddellijk is hij bij het welzijn van dit vaderland betrokken.

Deze verklaring ligt zozeer voor de hand dat we geneigd zijn haar als volkomen afdoende te laten gelden. Wij moeten eerst de vaderlandse gedichten zelf bestudeerd hebben, voordat we bemerken dat hier nog een tweede factor in het geding is.

Het eerste gedicht dateert uit het jaar 1617. *Paraphrasticum* heet het, en deze naam is zeer toepasselijk, want het is niet meer dan een parafrase, een Nederlandse bewerking, van een eveneens door Huygens geschreven Latijnse ode *Concordia Discors*. In dit gedicht treffen ons vooral de fiere regels aan het begin:

> Ghy Vreemdelingh die gaet by V selfs overpeysen
> Soo menich schoon triumph, zoo merckelycke reysen
> Daer Neerlandt door verhief gequetst, gebrant, gerooft
> Tot jnder wolckentop 't victorieuse hooft:
> En seght dat 't jammer is dat die strydtbare handen
> Die boven menschen hoop Spaengien wel eer vermanden
> Dus langhe leggen stil; dat een volck vol van moet
> In stede van 't helmet den Laurier draghen moet,

gij vreemdeling vergist u, want - en nu begrijpen we dat deze regels slechts werden neergeschreven om het contrast met wat volgen gaat - Nederland, bevrijd van de buitenlandse vijand, versmijt thans zijn kracht aan binnenlands krakeel. We zijn in de jaren van de Remonstrantse en Contra-Remonstrantse twisten. Huygens schaarde zich uit overtuiging aan de zijde der Gomaristen, maar dit voert hem niet tot een polemiek met de Remonstranten. Er wordt, meent hij, toch reeds te veel gepraat over deze geschillen. Wie doen daar al niet aan mee? Boer, molenaar, paardeknecht, ‘v schoenmaker’, ‘een half dozijn wyfs’, ‘een jonck courtisaen’. Zij allen matigen zich een oordeel aan over de neteligste godsdienstige problemen.

Het kon slecht anders. Met deze kwesties werden vragen aan de orde gesteld, zo fundamenteel, dat geen enkel mens, die zich bekommerde om zijn eeuwig heil, ze mocht veronachtzamen. Huygens zag dit zo niet in. Voor hem waren het slechts beuzelingen, die dan met een schijn van heiligheid werden bekleed.

Sprak hier de aristocraat die de stem van het profanum vulgus minachtte? Nog meer is hier de man van de praktijk aan het woord. Onze dichter klaagt erover dat, tengevolge van al dit theologisch geharrewar, de ware vroomheid niet langer in tel is. Tenslotte gaat het er niet om welk antwoord we moeten geven op godsdienstige problemen, maar hoe we leven, en wie vraagt daar thans nog naar?

Hier komt dan de moralist om de hoek kijken. Hoe is het mogelijk dat ons volk zo snel van de goede weg afraakte? Geen moeilijker werk voor onervaren stuurlui dan ‘plat voor den wint te varen’. Ons land had de laatste jaren de wind mee, maar wat heeft deze voorspoed ons gebracht?

> O ombevaren Volck! hoe hebben v die zeylen
> Al te vlack voorden mast buyten streeckx helpen zeylen!
> Wat wil yegelijck dus de Godtvruchtigste zyn
> In 't wterlyck gelaet? 'twaer beter elck in 'tsyn,
> 'Tjs toch verloren moeyt, 'tsyn al Icari pluymen
> Daer v de heete son de lucht om zal doen ruymen;
> Wat leytmen opder straet malcanderen en quelt?
> 'Twaer beter ondersocht hoe 't thuys al is gestelt.

Zo eindigt dit vers met een oproep tot bezinning. ‘Leert hovaerdy, leert pracht, leert haet, leert nyt ontwennen.’ En dan? Huygens geeft hier geen antwoord op. Zeg nu allemaal maar eens of het daar niet aan schort, vraagt hij tenslotte, en daarmee is hij dan gekomen aan het eind van zijn Latijn - en van de Nederlandse bewerking die zijn ode vergezellen moest.

Het eerste vaderlandse gedicht van Huygens was uit 1617, en we hebben reeds gezien hoe het zich voornamelijk bezig hield met de Remonstrantse en Contra-Remonstrantse twisten en de nadelige invloed die er van deze twisten op ons land uitging. We moeten nu enige jaren overslaan, en vinden dan in 1622 een tweede vers, door de dichter *De uytlandighe Herder* gedoopt. De titel geeft reeds enigermate het onderwerp aan. Een jonge Nederlander heeft zich neergezet aan het Britse strand, hij is verdrietig gestemd. Geen minnepijn is het die hem kwelt, maar zorg om zijn land dat opnieuw in oorlog is gewikkeld. Ebbe, zegt hij, wees gij mijn bode; bericht aan de overzij hoezeer ik meeleef met de rampen die thans weer ons volk treffen. Maar wat is er dan gebeurd? In een der handschriften die ons bewaard bleven, staat het boven dit gedicht vermeld: de Spanjaarden hebben het beleg geslagen voor de stad Bergen op Zoom. Een militaire onderneming die verre gevolgen hebben kon; als Bergen op Zoom viel, lag de weg naar Holland open. Maar toch geen onderneming die een jonge Nederlander, in Engeland woonachtig, in zo grote verslagenheid brengen moet. Toch is dat de stemming waarin deze ‘uytlandighe herder’ zich bevindt. Hij twijfelt of de ebbe wel de draagster zal willen zijn van zijn boodschap. ‘De platen laghen meest te zee waert blick.’ En hij breekt zijn woorden af met een snik.

> 'Tsnicken brocht hem weer aen 't steênen,
> Dat hij weer betranen most,
> Soo voleynden hij met weenen
> Die met schreijen hadd' begost.

Het heeft er alle schijn van dat dit de regels waren waarmee aanvankelijk *De uytlandighe Herder* eindigde. Maar als dit zo was, dan heeft de dichter tot tweemaal toe er een vervolg op geschreven.

In het eerste vervolg laat hij het voorkomen alsof de jonge Nederlander zich schaamt voor zijn ‘vrouwigh suchten’. Heeft iemand het gezien? Neen, het is volkomen stil en eenzaam om hem heen. Op zijn knieën ligt zijn vertrouwde luit. Deze gaat hij nu bespelen, en dan denkt hij aan die andere herder, David, en de liederen waarmee hij zijn ziel verkwikte. Een van deze liederen zal ook hem bemoedigen. De herder zingt de 119de psalm. En het is hem of thans de hemel ‘witter lacht’. Hij spreekt nu niet langer de ebbe aan, maar de zon, dat ‘snelle Dagh-oogh’. ‘Is er troost?’ vraagt hij, ‘en waer? en hoe?’ Maar de zon is hem zo min als de eb genegen. Zo blijft de stemming wankelend; ‘schrongel-vlotich van gemoede’ trekt deze herder huiswaarts.

In het derde gedeelte van het gedicht spreekt Huygens zijn oudere kunstvriend Daniel Heinsius toe. Hij heeft nu vernomen dat Bergen op Zoom standhield, en eigenlijk zou zijn Herder dus thans een heel ander lied moeten aanheffen, een lied waarin luide de overwinning wordt gevierd.

Maar het wil niet lukken. De vreugd is te groot. Of eigenlijk is het nog anders: het hart is niet zo gestemd dat het deze grote vreugde verwerken kan. Dus spoort de dichter Heinsius aan deze taak van hem over te nemen. Als Heinsius het voorbeeld geeft, ja dan zal hij niet achterblijven, maar hij zal zijn Herder, nu ‘uytlandigh’, desnoods dwingen tot echt vaderlands feestbetoon. Tenslotte zegt Huygens nu nog wie deze Herder is:

'Tjs de mensch van alle menschen
Dien ick 't aller minste ken:
'Tjs het hertt dat in mijn' aêren
In mijn geesten leyt en stooft:
'Tjs de knoop van 't zenuw-garen
'Tjs het onbevallijck hooft,
Daer mijn' herssenen in woonen,

in één woord, het is het alter ego van de dichter, zijn tweede zelf.

Wij moeten ons hier niet laten bedriegen door de vreemde vorm waarin dit gedicht gegoten werd. Het is geheel geschreven in een arcadische stijl, maar deze is niet meer dan het mom waarachter de persoonlijke gevoelens van de dichter schuil gaan. Het is duidelijk dat Huygens ten prooi is aan een neerslachtige stemming. Waarom? Waarom brengt het bericht dat de Spanjaarden het beleg voor Bergen op Zoom geslagen hebben, bij hem zulk een grote ontroering te weeg? Wij kunnen er op wijzen dat over het gehele land de reactie hevig was. Blijkbaar hadden we in de twaalf jaren van het bestand een gedeelte van onze weerstand verloren, waren we het ontwend harde slagen op te vangen - en uit te delen. En Huygens zal ongetwijfeld deel gehad hebben aan deze grotere gevoeligheid.

Maar dit verklaart toch niet alles. Waarom liet hij zich zo moeilijk opbeuren uit zijn verslagenheid? Waarom bleef hij ook verder wankelmoedig gestemd? Waarom vond hij na het bericht dat Bergen op Zoom was ontzet de onbevangenheid niet, nodig om dit heugelijk feit met een nieuw gedicht te vieren?

Waarschijnlijk moeten we het antwoord op al deze vragen zoeken in de persoonlijke gesteldheid van de dichter. Toen hij *De uytlandighe Herder* schreef, vertoefde hij in Engeland, en dat niet voor enkele weken slechts; ‘zes mael zestich dagen’ was het al geleden sinds hij voor het laatst ‘de deuren vanden Rhijn’ bevaren had. Kan het zijn dat hij door heimwee werd gedrukt?

In ieder geval bezit het gedicht dat Huygens een jaar later schreef, en weer is het eigen land het onderwerp, een veel krachtiger geluid. *Aen de vrye Nederlanden* heet het, en hoe fraai is reeds terstond de inzet!

Laegste Landen, hoogste roem
Van der Landen luyster-bloem,
Straet van Steden, Stadt van Dorpen,

noemt de dichter hier zijn land, en dan geeft hij het de raad: Leert u zelf kennen. Bedenkt wie gij vroeger waart, opdat gij beseft wie gij thans geworden zijt. Eenmaal rookten binnen uw grenzen de brandstapels, de rivieren zagen er rood van het bloed der martelaren. De straten lagen eenzaam en verlaten, de kerken waren ontwijd, de predikers gevlucht. Prins

Willem was het die redding bracht uit deze grote nood. En hoe spoedig keerde toen niet de oude welvaart terug! Reeds staken naburige vorsten begerige handen naar u uit. Toen trof u nieuw onheil. De Vader des Vaderlands werd wreed vermoord, en nu maakte een wanhoop, zwarter dan ooit, zich van u meester.

Hemel, sprack in v 't benouwen,
Is v 't groote werck berouwen,
En 't geluckighe beginn
Mijner Vrijheid uyt den sinn?
Ben ick uyt de diept' gekommen,
En ter halver hooghd' geklommen
Tegen 'tfeller ongevall
Van soo veel te dieper' vall?
Eewigh Rechter, zijn 't dijn' rechten
Daer mijn' Borgeren, dijn' knechten,
Spade voor ter walle staen,
Vroege voor ten trommel gaen,
End en sulstu hunne dagen
Noyt ontwolcken van de plagen
Die sij wel verdienen, Heer,
Maer dijn' vijanden noch meer?

Zoals gij thans, klaagden eens de Israëlieten. Goliath, ‘anderhalf Soldaet,’ daagde hen uit, en er was niemand die zich met hem dorst meten. Toen zond God David, en hij doodde de reus met ‘het onverstaelde scherp van een' teere slingher-werp.’

Wat David voor Israël deed, verrichtte Maurits voor u. Hoe jong was hij nog toen hij het ambt van stadhouder aanvaardde, maar met Gods hulp overwon hij ook de grootste moeilijkheden, en nu kan het toch niet anders of Huygens moet onstuimig de roem vermelden van deze nieuwe, van God gezonden held. Als uw kinderen vragen naar zijn daden, zo zegt hij, zendt hen dan maar naar Oost en West, naar Noord en Zuid, heel de wijde wereld door, want de einden dezer wereld, de vreemde volksstammen die daar wonen, tot zelfs de kannibalen toe, zullen hen daarvan kunnen verhalen. Zo ver drong het geroffel door van zijn trommels en het dreunen van zijn geschut. Zo ver zag men de vonken spatten toen hij te Turnhout het zwaard kruiste met de Spaanse tegenstander. Zo ver droegen de golven het gerucht van Nieuwpoort's overwinning.

Tenslotte moogt gij uw kinderen dan weer terugroepen binnen de eigen landpalen. Daar immers liggen de laatste getuigenissen van zijn roem, de schansen van waaruit de vijand zijn plundertochten ondernam, en zie, nu wappert van deze schansen de Oranjevlag. Onze vrijheid. onze welvaart zijn voor goed verzekerd.

Maar de grootste triomf heeft de dichter tot het laatst bewaard. Spanje, dat trotse Spanje, heeft zich diep moeten vernederen; het heeft zijn opstandige gewest om vrede moeten smeken.

Is dit geen prachtig slot? Wat moet er nu nog meer worden gezegd? Wij kunnen alleen nog, zij het in een iets gewijzigde vorm, de regels herhalen, waarmee het gedicht begon:

Laeghe Landen, buyten roem
Aller Landen luyster-bloem.

Inderdaad besluit de dichter met een herhaling van deze regels zijn vers. Maar eerst moet hem nog iets anders van het hart. De zo hooggeroemde vrede blijkt verre van bestendig. Slechts twaalf jaren zijn er verstreken, en hoe is het nu? ‘De Rust is omgekomen’. De Nederlanden moeten zich opnieuw toerusten tot de strijd. Er zou nu een grote bedrijvigheid moeten zijn, gevolg van een algemene krachtsinspanning. Niets daarvan. Een gevoel van lusteloosheid heeft zich van ons volk meester gemaakt. Huygens noemt het ‘schroomen tegen d'onrust’, maar dat is vergoelijkend gezegd. Misschien wilde hij de kritiek hier niet te luid laten spreken, dat zou afbreuk kunnen doen aan zijn eigenlijke doel: de ‘mannen-borgers’ moed inspreken. Natuurlijk wijst hij hen dan allereerst op hun oude aanvoerder, die reeds eenmaal, en onder hoeveel benarder omstandigheden nog, de overwinning wist te bevechten:

> Siet de Hooftmann van uw' wacht
> Staet u weer voor uyt en wacht.

Maar dan spoort hij hen ook aan de handen vast ineen te slaan. Even is er de herinnering aan het getwist dat in de jaren van het bestand onze volkskracht ondermijnde. Laat het daarmee thans voorgoed gedaan wezen. Laat er eendracht zijn ‘in de Religie en anderszins’, zoals Huygens het zelf uitdrukt in een proza-commentaar bij dit vers. Dan kan het niet anders of God zal ook nu weer uw strijd bekronen met de overwinning. Dan mogen uw verwachtingen hoog gespannen zijn.

Eerst nu, na dit vervolg, komt Huygens ertoe de regels van het begin te herhalen. ‘Laeghe Landen, buyten roem Aller Landen luyster-bloem’. Maar nu hebben deze regels toch een andere toon gekregen. Wat daarin ons voor ogen wordt getoverd, is niet meer uitsluitend een heerlijk heden. Reeds is dit heden bezig tot verleden te worden, en wat zal de toekomst brengen? Als gij maar vertrouwt op God die u reeds eenmaal op zo wondere wijze heeft geholpen, zo verzekert nu de dichter, behoeft gij niet te vrezen. Dan zal de toekomst even heerlijk worden als eens het heden was. Hier is werkelijkheid en meer dan werkelijkheid, hier is belofte, en is deze niet de laatste grond van alle bemoediging?

Het gedicht uit het jaar 1623 heette *Aen de vrye Nederlanden*, maar het grootste gedeelte van dit gedicht was slechts aan één figuur in deze Nederlanden, aan prins Maurits, gewijd. Volgens Huygens neemt het Oranjehuis in de geschiedenis van ons Vaderland een centrale plaats in. De eerste vorst uit dit huis, prins Willem, wordt slechts even genoemd; voor hem zijn enkele regels voldoende. Wel wordt uitvoerig de wanhopige toestand beschreven waarin met zijn dood zich ons land bevond. Het geschiedt slechts opdat de figuur van de redder uit de nood te gunstiger zal uitkomen, en deze redder is dan prins Maurits, een knaap nog als eens David was, maar met welk een overleg vatte hij zijn moeilijke taak aan en hoe schone resultaten wist hij zodoende te bereiken! Heel de wereld kan getuigen van de roemrijke daden, door hem verricht. In korte tijd werd de vijand van het grondgebied der Republiek verdreven; tenslotte zag deze vijand zich zelfs genoodzaakt om vrede te verzoeken. Tot wie richt hij zijn verzoek? Ook nu blijft Maurits nummer één. ‘Vrede, vrede!’ bedelt Spanje, en spreekt daarbij eerst ‘de groote helt’ aan, daarna pas ‘de vrye Volcken’.

Zou Huygens dan diezelfde prins Maurits vergeten, nu er aan deze vrede een einde kwam en de oorlog opnieuw begint? Het eerste argument waarmee hij zijn volk tracht te bemoedigen, luidt: uw oude bevelhebber staat opnieuw gereed u aan te voeren in de strijd.

Wij waarderen de trouw die Huygens hier tegenover zijn stadhouder aan de dag legt, maar overigens, met welk een gemengde gevoelens zal hij deze regels hebben neergeschreven! Want hij wist heel goed dat prins Maurits de oude niet meer was, dat hij afgeleefd was en nauwelijks nog in staat het bevel op zich te nemen in de nieuwe veldtocht. Wat moet er, met zulk een gebrekkige leiding, van de oorlogvoering terecht komen? Bange onzekerheid zal de dichter hebben gekweld, en weliswaar probeert hij die dan zoveel mogelijk te verbergen achter bemoedigende woorden, maar toch kan het niet anders of zij maakt dat het vervolg op het gedicht *Aen de vrye Nederlanden* matter klinkt; al grijpt het dan met de laatste regels terug op het prachtige begin, het bezit toch niet die zelfbewuste kracht welke het eigenlijke vers kenmerkt.

Onder deze omstandigheden moet het voor Huygens een bevrijding zijn geweest, toen in 1625 Maurits stierf en Frederik Hendrik hem opvolgde als stadhouder. Nu was er dan eindelijk een goede kans op de nationale herleving waarnaar hij al jaren had uitgezien. Dit gevoel van bevrijding krijgt stem in de *Scheepspraet*, het vierde gedicht dat Huygens aan het vaderland wijdde.

De inhoud is bekend. De schepen waarvan het vers spreekt, stellen de zeven verenigde Nederlandse gewesten voor. Zij werden lang bestuurd door ‘Mouringh’, en een ‘schipper sonder weergae’ was hij, maar tenslotte ging hem toch de kracht ontbreken. Hij kroop te kooi. Toen waren de ‘reeërs’ met lamheid geslagen, en ook de matrozen hadden alle lust tot de arbeid verloren. De moedeloosheid was zo groot dat het wel leek of zij zich meedeelde, ook aan de levenloze dingen. De vlaggen pruilden, het geschut leek wel te zijn ingedut.

Het is niet mogelijk de inhoud van de *Scheepspraet* weer te geven, zonder dat men het woord ‘dutten’ gebruikt. Dit woord is het scharnier dat de twee helften van het gedicht verbindt. En kunnen wij ooit beter uitdrukking vinden om de lusteloosheid aan te duiden die ons volk in deze jaren bevangen hield?

Dutten? sprak ‘moy Heintie’, en het is de naam waarmee Frederik Hendrik bij het volk bekend stond. Dutten? Neen, dat zal ik keren, en hij roept de ‘reeërs’ op tot nieuw krachtbetoon. ‘Wiljer an?’ En de stemming is reeds omgeslagen. ‘Weeran’, roepen reders en matrozen beide. Reeds heeft Heintje post gevat aan het roer. Hij licht het anker, en

> 'Tscheepje gingh deur 'tzee sopp schuren
> Offer Mouringh noch an stond.

‘Ten overlyden van Prins Mauritz’, staat er boven de *Scheepspraet*. Zou het gedicht niet eerder moeten heten: Bij de ambtsaanvaarding van Frederik Hendrik? Hij is het toch die hier het meest op de voorgrond treedt. De nieuwe aanvoerder om wie allen zich met blijdschap scharen.

Ongetwijfeld is het waar dat de opgewekte stemming waarin dit vers geschreven werd, slecht past bij een sterfgeval. Toch blijft de *Scheepspraet* en gedicht, in de eerste plaats aan de nagedachtenis van prins Maurits

gewijd. Wij zagen reeds hoezeer Huygens deze stadhouder trouw bleef, ook in de afgaande jaren. Hij wist heel goed dat deze hoogste ambtenaar der Republiek niet langer opgewassen was tegen zijn moeilijke taak. Maar de verering die hij voor hem had, verminderde hierdoor niet. Eenmaal had hij zich van hem een heerlijk beeld gevormd: deze Maurits was de held, van God gezonden om ons land, dat in grote nood verkeerde, te helpen. Dit beeld was onuitwisbaar.

Zo komt het dat in de *Scheepspraet* Maurits niet meer is dan hij aan het eind van zijn leven was, een leeuw die werd tot schaap, en toch verliest zijn figuur niets van de oude glans. Ook nu nog kan de dichter niet nalaten te verhalen van de roem die deze stadhouder eenmaal te behalen wist, en de wijze waarop hij dit doet, lijkt wonderveel op wat hij over ditzelfde onderwerp reeds schreef in *Aen de vrye Nederlanden*. Een schipper is hij

> Die sijn' onverwinlickheit
> Waer de Sonn op, waer sij neer gae,
> T'aller ooren heeft gespreit.

Is er gevaar dat zijn nagedachtenis zal worden verdrongen door de levende werkelijkheid van Frederik Hendrik en het hoopvol begin van diens stadhouderschap? Dan voegt hij in de laatste strofe een paar regels in, waarmee hij deze indruk weer wegneemt en het evenwicht herstelt. ‘'t Is een man oft Mouringh waer’. Dat is de hoogste lof die de matrozen Frederik Hendrik geven kunnen. En het scheepje gaat opnieuw de zee doorklieven, even snel en zeker ‘offer Mouringh noch an stond.’

Ook de *Scheepspraet* heeft zijn vervolg. Huygens heeft er nog een drietal strofen aan toegevoegd, waarin hij verhaalt hoe Frederik Hendrik nog maar nauwelijks zijn nieuwe ambt had aanvaard of reeds ontviel hem een zijner trouwste helpers, ‘goeie Jan’. Wie anders kan hij hiermee bedoeld hebben dan Jan Tuning, secretaris van de prins en onverwachts aan de pest overleden? Huygens wilde graag de opengevallen plaats bezetten. Schreef hij dit gedicht soms om de aandacht op zich te vestigen? Het is wel verondersteld, maar zeer waarschijnlijk is het toch niet. De *Scheepspraet* is een *te* spontaan geschreven vers, dan dat wij aan enig vooropgezet doel mogen denken. Iets anders is: heeft Huygens soms achteraf dit gedicht aan zijn belangen dienstbaar willen maken? Schreef hij er daarom nog een vervolg op?

Wij zullen dit nooit zeker weten. Het vervolg kwam niet af; het bleef, om met Huygens zelf te spreken, ‘onvoltrocken’. Maar veronderstellen wij voor één ogenblik dat Huygens inderdaad de *Scheepspraet* heeft willen gebruiken om zich aangenaam te maken in de ogen van de nieuwe stadhouder. Dan nog moeten we erkennen dat hij dit doen kon zonder dat hij daardoor schade leed aan zijn ziel. Het gedicht sprak een te klare taal. Niet Frederik Hendrik, maar Maurits was steeds Huygens' trots, zijn roem geweest, en al trad hij dan nu diens opvolger vol vreugde tegen, terzelfder tijd bewees hij duidelijk dat hij wenste trouw te blijven aan zijn verering voor de oude ‘Hooftmann’, ‘stout verweerer, bey te zee word en te veld’.

Wij komen thans op ons uitgangspunt terug. Van 1617 tot 1625 schreef Huygens vier verzen aan het vaderland gewijd, daarna geen enkel meer.

Hoe was dit mogelijk? Eén verklaring beproefden we reeds, en zij leek ons zo aannemelijk dat we het nauwelijks de moeite waard vonden te onderzoeken of er misschien nog andere oorzaken waren aan te wijzen. Nu we de vier gedichten nader hebben bestudeerd, blijkt duidelijk dat er hier nog een tweede factor in het geding is. Huygens is bezorgd voor de toestand waarin ons land zich bevindt. Het lijkt wel of het àl 'boter tot den boôm' is, zoals Vondel in zijn Leeuwendalers het later zeggen zal. Maar wie aandachtiger toeziet, bemerkt dat het land tengevolge van de twisten tijdens het bestand, tengevolge van het minder krachtig beleid van Maurits daarna, in een moeilijke en langdurige crisis is geraakt. Met de benoeming van Frederik Hendrik tot stadhouder is deze crisis in beginsel overwonnen.

Zolang er te zorgen bleef, waren Huygens' gedachten voortdurend met het vaderland, als een grootheid tegenover zich, bezig. Nadat al deze zorgen voorbij dreven, schreef hij nog één gedicht waarin hij uiting gaf aan zijn gevoel van verlichting. Maar daarmee verviel dan tevens het vaderland als onderwerp voor zijn poëzie. Voortaan vroeg het van hem geen dichterlijke bespiegelingen meer, maar de werkkracht van elke dag.

J. HAANTJES.

Potgieter en Multatuli.

In zijn werken heeft Potgieter hardnekkig Multatuli doodgezwegen met één uitzondering, die als enkel zijdelingse toespeling de regel bevestigt. Binnen dezelfde maand van het jaar 1861, waarin Multatuli voor een liefdadig doel het boekje gaf met de titel *Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb*! en met de bekende beschrijving van de banjir, dateerde Potgieter 23 Mei zijn gedicht *Aan Twenthe*. Hierin komen deze verzen voor het katoentjes leverend gewest:

> .... Hoe gij bij elke maar uit d'Oost
> Van vreeze bleekt, van vreugde bloost!
> Op Java's bergen woede 't water,
> Langs Java's oever ruisch' de rijst,
> En 't verst gejammer, 't verst geschater
> Wêerklinkt bij wie ge drenkt en spijst!

Dit wil uitsluitend zeggen, dat de fabrieksbevolking meeleeft met het ongunstig of gunstig lot van de Javanen en hoeft dus geen betrekking te hebben op Multatuli's naar aanleiding van een Javaanse overstroming geschreven stuk. Alleen is het moeilijk niet aan de juist één jaar ouder Max Havelaar te denken bij de daarop volgende regels:

> Waar d'ijverzucht der poëzie
> Soms d'industrie
> Verongelijke,
> 't Belang
> Miskennende in haar zang,
> Of 't prikkel waar' tot druk en dwang,
> U zie zij, en de dwaling wijke!
> Neen, gij die deel hebt heinde en veer,
> Gij vlijdt u niet bij alles nêer,
> Of 't waar of valsch zij, 't goede en 't kwade,
> Als gingt ge louter met het: 'meer!'
> Het onverzaadbaar 'meer!' te rade!

En stellig bedoelt het slot van de lange stroof een antwoord te leveren op Multatuli's aanklachten:

> Gij houdt op 't slavenkweekend West
> Geen zegesmeekend oog gevest!
> U deert wie ook op Java sneuvel,
> Ten zoen van haat ligt halfverdiend,
> Maar 't blijft uw wachtwoord aan Van Hoëvell:
> 'Blijf Insulinde's trouwste vriend!'[1)]

Voor Potgieter is het hoogste, wat hij kan toegeven, dat de Nederlandse soldaat, die op Java sneuvelt, 'ten zoen van haat ligt *half verdiend*'. Dit is een andere klank dan de oproerige toon, waarmee het verhaal van Saïdjah werd besloten. Het heeft bovendien een duidelijk voorbijgaan van Multatuli te betekenen, wanneer het Kamerlid van Hoëvell, de gewezen predikant van Batavia, uitdrukkelijk als leider van de Indische beweging gehuldigd staat. De énige voldoening, die aan Multatuli wordt gegund, is de algemeen doorgedrongen naam Insulinde, voorlopig het meest ingeslagen woord van heel de Max Havelaar.

Intussen lijkt het of Potgieter met de beschrijving van de banjir nog wil wedijveren in zijn ruim tien jaar later gedicht *Watersnood*, waar hij de kunst van Rembrandt zegt te benijden, 'licht scheppend uit een dwarelstreep'[2)]. Heeft de bliksemkracht van Multatuli's verbeelding hem hierbij voor de geest gestaan? Eerder valt dit te verwachten bij de indruk, die hij naar aanleiding van een in 1861, het jaar van de flitsende *Minnebrieven*, verschenen boek neerschrijft: 'Daar zit het duizend-duivelsche in, waaraan men den kunstenaar kent. 't Is iets onverklaarbaars - het treft bij den eersten blik'[3)].

Maar dat blijven allemaal onderstellingen. Zeker is het, dat een patriot als Potgieter de hoe langer hoe meer verbitterde hoon van Multatuli tegenover het vaderland niet verdragen kan. Enkele jaren na zijn gedicht voor Twente slaat hij daarom een in vergelijking met Multatuli's dreigementen en zelfs met zijn eigen kritiek opvallend blijmoedige toon vol vertrouwen in de Koning aan:

> ... Gij, dien het niet volsta in 't Oosten,
> De donk're treurende te troosten,
> Gij, die gebiên zult: 'er zij dag!'
> Om eeuwig Insulindes palmen
> Van lof en dank te doen wêergalmen,
> Hem, dien zij harer boeijen schalmen
> In liefdesband verkeeren zag![4)]

G.B.

1) Werken IX 122.
2) X 60.
3) XVIII 344.
4) IX 175.

Stilistiek, stijl, stijlonderzoek.

‘Natuurlik bly dit altyd waar dat by die ontwerp of volg van 'n metode van ondersoek, die wêreldbeskouing van die ontwerper of ondersoeker ook altyd mee in die geding is. Die mens beleef die feitlikhede volgens sy innerlike gerigtheid. Ten aansien van 'n geestelike terrein soos styl, lyk dit dan ook onbegonne werk om absolute objektiviteit te eis.’

Aldus Snijman in zijn proefschrift, waarop hij in October 1945 cum laude is gepromoveerd[1]. Zo is het ook onbegonnen werk, objectiviteit te eisen van hem die een studie over stijl en stijlonderzoek moet recenseren. Het gaat misschien wat ver om te zeggen, dat zijn oordeel door zijn wereldbeschouwing wordt bepaald. Maar zeker wordt het bepaald door zijn eigen kijk op het verschijnsel dat men ‘stijl’noemt, en meer nog door zijn eigen opvatting over wetenschap en wetenschappelijke methode. Snijman zal dus op zijn studie onderling zeer verschillende recensies kunnen verwachten. Maar in alle zal hij wel op de een of andere wijze geformuleerd kunnen vinden, dat hij een voortreffelijk proefschrift heeft geleverd.

Het is met geestdrift geschreven. Van de eerste tot de laatste bladzijde blijkt de schrijver door zijn onderwerp gegrepen te zijn. Zijn stijl - om dit woord nu maar even losweg te gebruiken (als men er zich lang mee bezig heeft gehouden, gaat dat wat moeilijk!) - is niet alleen bewogen, maar over het algemeen ook helder. Hij overziet een groot gedeelte van de in aanmerking komende literatuur, weet zich in te denken in de meningen van anderen en het wezenlijke daarvan praegnant te formuleren, en tussen die meningen ook meestal wel een verband te leggen, dat door eigen visie op de verschijnselen wordt bepaald. Het literaire kunstwerk benadert hij met eerbied, zijn invoelingsvermogen is goed ontwikkeld. Voorts geeft hij blijk, niet alleen taaltheoretisch, maar ook psychologisch en wijsgerig geschoold te zijn. En naast die wetenschappelijke scholing treft een algemeen menselijke rijpheid, zonder welke de moderne stilistiek niet goed beoefend kan worden.

Hoofdstuk I geeft, na een aan Wallach ontleende rubricering van de verschillende wijzen, waarop het woord ‘stijl’ wordt gebruikt, een korte historiographie van het begrip in kwestie (o.a. Winckelmann, Bötticher, Goethe, Schopenhauer, Fr. Schlegel, Newman, de Quincy, Lewes, Spencer[2], Pater, Geel, Allard Pierson). Hoofdstuk X geeft een overzicht van de moderne methodes van stijlonderzoek en daarmee natuurlijk ook van het moderne begrip ‘stijl’ zelf (o.a. Brunot, de Gourmont, Bally, Hatzfeld, Robertson, Croce, Vossler, Spitzer, Winkler, Elster, Walzel, Pongs, Spoerri, Wölfflin, Joël, Strich, Petersen, Abercrombie, Ker, Overdiep, Kramer, Langenhoven, Malherbe)[3].

Verscheidene van de laatstgenoemden worden trouwens ook uitvoerig behandeld in de acht hoofdstukken, die zich tussen de terminographische in bevinden. Hierin tracht Snijman een antwoord te geven op de vragen:

1) F.J. Snijman: Literêre styl met die oog op stylondersoek (Assen, 1945). 279 pag. Utrechts proefschrift. (het geciteerde op pag. 188).
2) Het zou wel aardig geweest zijn, als Snijman ons in hoofdstuk IV had laten zien, hoe Spencers zonderlinge opvattingen door de moderne woordtheorie en taalpsychologie volkomen weerlegd zijn.
3) De principia waarop zijn terminographie berust, zijn nu en dan wat uiterlijk (geographisch principe).

wat moet verstaan worden onder de stijl van een literair kunstwerk? en: hoe kan die stijl onderzocht worden? De beantwoording van de tweede vraag veronderstelt een beantwoording van de eerste. De in hoofdstuk I gegeven analyse der bestaande opvattingen heeft reeds aan het licht gebracht, dat een wezensbepaling van literaire stijl tot twee kernproblemen voert, nl. een psychologische en een formele, welke voortdurend met elkaar in verband staan. Zij luiden: hoe komt het dat de psychische wetten van de persoonlijkheid zich, soms tegen de wil van de persoon zelf, in zijn werk openbaren? En: wat moet beschouwd worden als vorm, wat als, stijl, d.w.z. als datgene wat de vorm van het gehele kunstwerk in al zijn delen doordringt?

Via beschouwingen over de oorsprong van het literaire kunstwerk, over de inspiratie, over het proces van uitvoering en vormgeving (waarbij vooral de taal ter sprake komt), over stijl en wereldbeschouwing, over stijl-typologieën en stijl-kategorieën, over tijdsstijlen, over de literaire genres, over invloeden op de stijlontwikkeling, tracht hij deze problemen tot oplossing te brengen. De lezer duikt met de schrijver in de diepten van het onbewuste, philosopheert mee over ‘ziel’ en ‘geest’ en hun beider vruchtbare samenwerking, verteert een brok geschied-philosophie, doorleeft verscheidene typen van wereldbeschouwing, doordenkt de moderne taaltheorie, de theorie van de literaire genres, het verschil tussen metrum en rhythme, het verschil tussen proza en poëzie, en nog veel meer. Hij maakt kennis met (of hernieuwt zijn kennis van) Rusu's beschouwingen over het artistieke scheppen en de typen van inspiratie, met de woordtheorie van Reichling, met de typologieën van Dilthey, Kohnstamm, Rusu, Joël, Wölfflin, Spoerri, Walzel, Ermatinger, Petersen, en met nog veel meer.

Van dit alles kan in een referaat slechts weinig tot zijn recht komen. Nog minder is daarin te vangen van de subtiele, op verschillende niveau's liggende, relaties tussen die onderwerpen. En wanneer wij als een van zijn belangrijkste stellingen vermelden: ‘Een stijl is in practisch al zijn momenten een gestalte van de wereldbeschouwing van de kunstenaar’, dan hebben wij het gevoel, of wij vrij bruut een lid van een levend organisme hebben losgerukt. Zo'n stelling immers ontleent haar waarde voor een belangrijk deel aan het verband, waarin ze verschijnt. Zoiets als voor het referaat geldt ook voor de critiek, waartoe wij nu overgaan.

Snijmans werk is in hoge mate ‘thetisch’. Hij poneert meningen; maar van een problematiek, die zich in de wetenschappelijke literatuur toch overvloedig als polemiek openbaart, merkt men weinig. Zo worden vele opvattingen, die door anderen op goede gronden geheel verworpen worden, aanvaard, zonder dat ze door een ‘solvuntur objecta’ worden gevolgd (de generatie-theorie van Joël o.a.). De gehele wetenschappelijke habitus is weinig critisch. Daarbij komt, dat S. zich wat veel baseert op de mening van anderen. Hoewel hij twee hoofdstukken speciaal aan de terminographie heeft gewijd, doorbreekt het terminographische in de andere hoofdstukken herhaaldelijk het exposé van de eigen visie, zodat het vaak moeilijk is om precies aan te geven, waar hij de mening van anderen refereert of paraphraseert en waar hij met iets eigens en essentieel nieuws voor de dag komt. Wij mogen, gezien ook het bescheiden doel dat hij zichzelf heeft gesteld - door het drukken van een paar voetsporen ‘'n maklik begaanbare weg vir die stilistiek te help oopmaak deur die vrugbare styllandskap van die literêre kunswerk’ (pag. 9) - niet eisen, dat hij een werk levert,

dat naast de studies van Pongs, Walzel of Spoerri geplaatst kan worden. Zijn doel heeft hij zeker bereikt. Zijn proefschrift is inderdaad een bijdrage tot de stilistiek. Het is ook kenmerkend voor deze wetenschap. Dit wil zeggen, dat het in de goede, maar ook in de minder goede eigenschappen van deze wetenschap deelt. Een critiek op Snijman is dus voor een groot deel een critiek op de stilistiek. -

Er is een tijd geweest, dat de stijlleer voornamelijk de schoonheid van een lange reeks stilistica en van de kunstwerken onderzocht. Die schoonheid zelf is natuurlijk in het geheel niet slechts formeel en uiterlijk. Maar in de theorie werden die stilistica wel tot uiterlijke versieringen, tot een voor het kunstwerk niet essentiële ornamentiek. Hiertegen verzet zich de stilistiek terecht. Haar wachtwoord is ‘expressie’; ze doet ons alle stijl en elk kunstwerk begrijpen als uitdrukking van een persoonlijkheid. Maar met het aesthetische, met het schone in elk kunstwerk, weet ze vrijwel niets aan te vangen. Tekenend is, dat van de velen die S.citeert, slechts Helmut Hatzfeld onder ‘stilistische analyse’ zoiets als een aesthetisch onderzoek verstaat, ook al gaat bij hem dat aesthetische grotendeels verloren in de effectiviteit van woordkeus, zinsbouw, beeldspraak, enz.

Ook Snijman weet met het schone weinig te beginnen. Dit is trouwens niet te verwonderen bij iemand, die zich op de theorie van Rusu baseert. Deze immers wortelt in de diepte-psychologie. Elke artistieke schepping is volgens die theorie psycho-pathogeen, uiting van een desequilibrium, van een gescheurdheid, en middel om de psychische rust, de psychische eenheid, het psychisch evenwicht te herstellen. Kenmerkend is in dit verband de vergelijking met de waterslang, wiens levensbewegingen zich versnellen, naarmate de voedselvoorraad uitgeput raakt. ‘Die versnelling .... is dus nie toevallig nie, maar hou verband met 'n onprettige innerlike toestand waarvan hulle die uitdrukking vorm.’ Van hieruit kan de schoonheid niet bereikt worden. Menig stilisticus is het ontgaan, dat er zoiets bestaat als een schoonheidsontroering, een aesthetische bewogenheid, die beschouwd moet worden als een elementair gevoel, een speciaal vermogen van de menselijke ziel, en die een primaire oorzaak van het kunstwerk is.

Een ander zwak punt. Men kan de stilistiek bezwaarlijk verwijten, dat ze ‘zo maar’ iets gaat onderzoeken en ‘feiten’ gaat verzamelen, zonder vooraf een theorie ontwikkeld te hebben. Eerder is het tegengestelde verwijt van kracht. Ze ontwikkelt een theorie, zonder voldoend voorafgaand onderzoek. Vele van die typologieën, maar vooral hun toepassing op de literaire genres, zijn vrucht van een romantische speculatie, van een wijze van wetenschapsbeoefening, die wij reeds lang voorbij waanden. Spoerri maakt het in dit opzicht al heel erg. De Hegelse trits ‘these - antithese - synthese’ verschijnt hier als ‘rust - beweging - richting’. Hiermee zouden dan de volgende tritsen corresponderen: ‘lichaam - ziel - geest’, ‘verstand - gevoel - wil’, ‘statisch - dynamisch - normatief’ (menstype), ‘epiek - lyriek - dramatiek’. Het is, alsof ons de stem van Victor Hugo tegemoetklinkt uit diens ‘Préface’. Het statische type zou op literair gebied vertegenwoordigd worden door de epicus, op maatschappelijk gebied door de burgerlijke mens, op geestelijk gebied door de geleerde, op wereldbeschouwelijk gebied door de positivist. Zo vertegenwoordigen Flaubert, Ehrenburg en de burgerlijke mens, van Schendel, Dostoiewsky en de positivist een en hetzelfde type.

Gelukkig komt Snijman hier tot enige critiek. Die critiek is echter veel

te zwak. Hij zegt, dat we die termen niet al te absoluut moeten nemen. O.i. moeten we ze helemaal niet nemen. Het komt ons voor, dat een stijlbegrip, dat in dergelijke typologieën centreert, weinig of niets tot de theorie der literaire genres kan bijdragen, - ja, dat geen enkel 'stijl'- begrip op zichzelf in staat is de problemen op te lossen, waarvoor die genres ons plaatsen. Een werk als dat van Van der Kun (Handelingsaspecten in het drama) - vrucht van een totaal andere wijze van wetenschapsbeoefening- brengt de theorie veel verder.

Systeemdwang verminkt een wetenschappelijk werk, zoals rijmdwang een gedicht. Aan systeemdwang is S. niet steeds ontkomen. Evenmin aan aprioristiek. Zo zegt hij: 'Is die emosie egter besonder hewig, staan die hele siel onder 'n elektriese hoogspanning tot brekens toe, dan.... (word) 'n metriese rijmskema as uitingsvorm veel te eng, die gevoelsstroom slaan oor alle grense heen en baan 'n weg in ontembare tuimeling. Ritmiese prosa of die vrije vers word hier die voertuig....' (pag. 175).

Dit moet principieel onjuist zijn. Zeker vertolkt rhythmisch proza een sterker emotie dan onrhythmisch. Ons zijn echter honderden gedichten bekend 'met een metrisch rijmschema', die vele vrije verzen in emotionele kracht verre overtreffen. Vgl. b.v. Shelley's 'West Wind', Revius' 'Hij droech onse smerten' met Moens' 'Knielen zal ik'. Bovendien: het vrije vers is jong. Zou dan nooit de ziel van Vondel, Shakespeare, Byron onder hoogspanning hebben gestaan, zouden zij nooit een bijzonder hevige emotie hebben uitgedrukt? Als bewijs voor zijn these voert Snijman aan, dat het vrije vers zo dikwijls wordt aangewend in het drama. Wij kennen echter zeer veel meer drama's in 'onvrije' dan in vrije verzen.

Bij zijn beschouwingen over proza en poëzie treft weer, dat hij wat eenzijdig georiënteerd is. Hem schijnen b.v. de talrijke studies van A.W. de Groot onbekend te zijn. Wij willen niet beweren, dat hij het met diens opvattingen eens behoeft te wezen. Maar dan had hij ze moeten weerleggen. Er zonder meer aan voorbij te gaan, is onmogelijk. Overigens is de hele kwestie veel ingewikkelder, dan Snijman heeft gezien.

Wij noemden enige zwakke punten van 'de' stilistiek. Een ander lijkt ons het volgende. Gesteld dat we een der typologieën of kategorieën als juist aanvaarden, dan is het resultaat van stilistisch onderzoek toch niet veel anders dan dat alle taalkunstwerken onder een gering aantal rubrieken worden gebracht. Het gevaar is groot, dat hiermee juist het inzicht in het persoonlijke, het unieke van de stijl verloren gaat. Als het kunstwerk, en dus ook de stijl, als wijze van vormgeving, een gestalte is van een wereldbeschouwing (Snijman, pag. 224) en als tegelijkertijd de stijl uiting is van een individualiteit (pag. 94), dan zal moeten worden nagegaan, in hoeverre b.v. alle 'normatieven' van elkaar verschillen, en verwachten we dus een beschrijving van vele individuele, concrete (in casu 'normatieve') wereldbeschouwingen. Of een dergelijke beschrijving mogelijk is, betwijfelen wij.

Wij zouden niet gaarne zien, dat de lezer de indruk krijgt: de prijzende woorden aan het begin van deze recensie worden door de daaropvolgende critiek volkomen geannuleerd. Deze woorden blijven onverminderd van kracht. Met vele gedeelten uit zijn werk zijn wij het trouwens wèl eens en alles wat hij schrijft, is een doordenking overwaard. Critiek sluit bewondering niet uit. Dit is een proefschrift 'met toekomst'. Het is de bekroning van een academische studie, maar het is niet (zoals zovele dissertaties) een eindpunt van een wetenschappelijke ontwikkeling. Van

iemand, die een dergelijke ‘samenvatting’ weet te schrijven - meesterlijk is b.v. de wijze, waarop hij de verschillende methodes van stijlonderzoek tegenover elkaar stelt en weer verenigt - zullen wij die ontwikkeling met belangstelling volgen.

Wij herhalen: een voortreffelijk proefschrift, - met een sterk accent op het bijvoeglijk naamwoord en met een zwak accent op het substantief. Dit laatste accent is dan een ‘stijlfiguur’, waarmee wij praegnant tot uitdrukking brengen, dat wij er iets in missen,.... dat we van een proefschrift eigenlijk niet mogen verwachten.

En een voortreffelijk proefschrift is altijd een heel goed boek.

Tiel, Mei 1946.

C.F.P. STUTTERHEIM.

Nederlandse soldatentaal in Indië.

Over de soldatentaal van het Indische leger publiceerde de heer J.J.M. van Dam een uitvoerige verhandeling in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde deel LXXXII afl. 1 (Batavia 1942), in de laatste aflevering dus die van dat tijdschrift kon verschijnen en die in Nederland niet en daar, na de tijdens de Pax Iaponica toegebrachte ontreddering, moeilijk in handen is te krijgen. Het stuk omvat een 150-tal bladzijden, is getiteld ‘Jantje Kaas en zijn jongens’ en vangt met een omvangrijke en wat zwaarwichtige inleiding aan over de plaats van den fuselier in de Indische maatschappij, over psychologische beschouwingen omtrent den Koloniaal en over De woordenschat en de woordvorming (blz. 62-136).

Vervolgens beschrijft van Dam in het belangrijkste deel van zijn stuk (blz. 136-168) de woordenschat en stoelt daarbij op een indeling van van Ginneken (Handboek II) die van Horn stamt, ‘om er ordening in te brengen’. Het vierde hoofdstuk (blz. 169-180) draagt de te weidse titel Taal en Stijl en een literatuurlijst van 10 en een woordenregister (ongeveer 750 woorden) van 9 bladzijden besluiten dit verdienstelijke werk. Van zijn conclusies vermeld ik de volgende:

‘Het Ned.-Indische leger was in de negentiende eeuw een vreemdelingenlegioen, waarin het aantal Franssprekenden zeer groot was, zodat de Franse taal een grote invloed had; het merendeel der Hollanders was beroepssoldaat geweest in het Hollandse leger en bracht veel woorden uit dat leger mede; een overheersend dialect is niet aan te wijzen, al kwamen wel veel soldaten van onder de Moerdijk; men treft veel bargoens aan, ook zeemanstaal; de invloed der Indonesische talen was groot; de Indische soldatentaal was ruw en rijk aan volksetymologie, volkshumor en woordspelingen.’ De bladzijden 136 vlgg. bevatten een zeer verdienstelijke verzameling. Hetgeen niet wil zeggen dat er niet meer van te maken was geweest. En dat het ook een aanzienlijke aanvulling behoeft van moderne stof is duidelijk en is den schrijver ook bekend. Maar al lezende krijgt men toch een vrij juist, dus vrij onverkwikkelijk beeld van de soldatensamenleving en de wereld van den beroepssoldaat.

Enkele opmerkelijke benamingen volgen hier:

knods (onderluitenant), eerste *kadráaier* (ook: *kwadraaier*, B.) eerste luitenant, *schroevendraaier* (scheldnaam voor pastoor of dominee), *dardanél* (gevechtsoppas van den marechaussé-officier), zijn *transie* of transje (soldaat die met hetzelfde 'transport' als hij naar Indië is gekomen), *bóbberlap* (ziekenverpleger), de *stoepen* (de vestingartillerie); *zweet* (haché), *heldenmoed* (jam), een broodje met *Chinese vingers* (zalm), *kwakboer* (inlander, die kwak, d.i. sagoweer verkoopt), de *japanie* (bordeel met Japanse vrouwen), *van onderen gaan* (er vandoor gaan), *een Haagse verschoning* (zich schurken tegen een muur om de jeuk te verdrijven) en zo voort; alles woorden die men alleen bij van Dam vindt, en die tot op heden gewoon zijn. Waar de schrijver een waarde-oordeel als typisch, plastisch, eigenaardig, schilderachtig en zo voort ten beste geeft, ben ik gewoonlijk een andere mening toegedaan. Als woordspeling vermeldt hij bij voorbeeld: Hij heeft last van *witte mieren* (hij heeft het delirium). Een woordenspel heeft niet plaats gevonden. Het is bekend dat de deliriumpatient door visioenen van wriemelend gedierte als slangen en mieren wordt gekweld; in het Engels blijkt dat uit: to see rats, en ik heb eens een Australiër bij het begin van een drinkgelag horen variëren: I want to see pink elephants! In de jaren van de krijgsgevangenschap was het haast een ziekelijke gewoonte om bij het verrichten van allerhand zwaar werk elkander toe te roepen: *witte muizen*! of: zet 'm op, witte muizen! Met als verzwaarde variant weldra: witte muizen met rooie oogjes! En wat oorspronkelijk een adhortativus bibendi was (de wat oudere generatie van beroepsmilitairen kent alleen: witte mieren!) die thuis hoorde in de sfeer van den *slokjesboer* (jeneververkoper in de kampong), werd daarbuiten later een interessant geachte 'uitdrukking', waar van deze verklaring graag gegeven werd: in de oorlog van 1914-18 werden 'witte muizen' losgelaten in het veld als men een gasaanval duchtte en zo gingen die woorden ter onderlinge waarschuwing dienen. En zo verder!

Boekelo, Enschede.
H.L. BEZOEN.

Saül, Sauwel en Saoel.

Gelijk bekend neemt de naam van Koning Saul in oude Nederlandse gedichten meestal twee lettergrepen in beslag (een uitzondering bij Huygens, *Korenbl.*, XV boeck, *Sneldicht* nr. 148). Sommige moderne uitgaven plaatsen dan een deelteken op de *u*, misschien in navolging van het Frans. Dit is misleidend: niemand zou daaruit opmaken dat de uitspraak 'Sauwel' bedoeld werd (vgl. Vondel, W.B. III, 818, noot van C.G.N. de Vooys bij *Gebroeders* 272). Dr K. Heeroma tekent zelfs bij een gedicht van Revius aan: 'Saul, lees Sa-oel' (*Prot. Poëzie der* XVI *en* XVII *Eeuw*, 188). Als het werkelijk de bedoeling van Revius en zijn mede-Statenbijbelaars is geweest dat men de naam zo zou uitspreken, hebben ze bizonder weinig succes gehad; mij zijn tenminste alleen de vormen 'Sauwel' en 'Saul' bekend.

Waarom Willem de Mérode (in *Gestalten en Stemmingen* en in *De Donkere Bloei*) *Saoel* schrijft? Verwey spelt in zijn bespreking van Hofdijk (*De Oude Strijd*, 90) *Saül*, maar gebruikt de naam later, in *De Legende van de Ruimte* (*Oorspr. Dichtw.* II, 310), eenlettergrepig.

Het is misschien wel zo goed, als men geen diacritische tekens zet in strijd met de uitspraak die men bedoelt, en geen teksten annoteert in strijd met de waarschijnlijkheid.

C.A. ZAALBERG.

Engelse invloed op het Nederlands.

In 1914 schreef ik voor *De Nieuwe Taalgids* een artikel over dit onderwerp, aanknopend aan de onkritische woordenlijst, door W. de Hoog in zijn *Studiën over de Nederlandsche en Engelsche Taal en Letterkunde* (Dordrecht - 1909) gepubliceerd. Tien jaar later, bij de herdruk in mijn *Verzamelde Taalkundige Opstellen II* (Groningen - 1925) vulde ik het materiaal aan met later opgetekende woorden[1]. Sindsdien zijn er weer twintig jaren verlopen, een periode van toenemende invloed, vooral in de oorlogstijd, door gemeenschappelijke belangen en nauwe aanraking. Dat bracht mij er toe, in de laatste weken geregeld alle Engelse woorden aan te tekenen, die ik in Nederlandse boeken, tijdschriften, weekbladen en dagbladen aantrof. Leerzaam is vooral de vergelijking met de tot 1925 verzamelde gegevens. Mogelijk zijn er onder de onlangs opgetekende woorden enkele die vóór 1925 aan mijn aandacht ontsnapt waren of die vroeger uiterst zelden gebruikt werden, maar de meeste zullen stellig van jongere datum zijn. Interessant is ook een dergelijke verzameling, om in een volgende periode na te gaan, wat zich duurzaam gehandhaafd heeft, en wat als modewoorden vervluchtigd is, of door veranderde tijdsomstandigheden spoorloos verdwenen, dan wel door een Nederlands aequivalent of nieuwe vorming verdrongen zal zijn.

Evenals vroeger zijn de Engelse woorden te groeperen naar de taalkring waarin ze binnendrongen. Talrijk treft men ze aan in de kringen van handel en ekonomie. leder dagbladlezer raakt vertrouwd met termen als *clearing, dumping, planning, research, efficiency*. Minder gewoon klinkt nog een woord als *pool*, zodat de gebruiker sprak van een ‘zogenaamde *dollarpool*’. Vgl. *pooling* in de zin: ‘Een hongersnood is enkel door de “pooling” van de voorraden der vier zônes te voorkomen’. Ook ‘poolen’ tussen aanhalingstekens, trof ik vele jaren geleden al aan. Wil men te kennen geven dat opzettelijk een Engels technisch woord gebezigd wordt, dan plaatst men het tussen aanhalingstekens, b.v. ‘De “*booms*” en de “*slumps*” (d.w.z. de plotselinge prijsstijging en -daling) van een stuurloze volkshuishouding.’ Evenzo: vriendjes van de ‘*big-business*’, of de moderne opvatting van ‘*salesmanship*’[2]. Om vertrouwdheid met aardig gevonden Engelse woorden te doen blijken, gaat men spreken van ‘*have's*’ en ‘*havenots*’ voor bezitters en bezitlozen, of van de ‘*happy few*’[3]; de brede schare der ‘*coming men*’; lastige ‘*old-timers*’; overmoedigheid, aan *new-comers* eigen; gemis aan ‘*civil spirit*’.

In het bedrijfsleven en de techniek verschijnen telkens nieuwe termen.

1) Na 1925 tekende ik uit de nieuwe afleveringen van het *Ned. Wdb.* nog de volgende woorden op, waarvan men daar de ouderdom en de bewijsplaatsen kan nagaan: *killen* (= doden), in de 16de en 17de eeuw, maar in de 18de eeuw nog te vinden bij Lonius (1737), *pinkzout, pinsbek, plumpudding, plunger, posset, pons, pony, propeller, scrip, sok* (technisch), *sprint, sprinter, steuren* (= to store), *strietsen*, een *tip* geven, *tippen, tiptop, tjokvol* (uit chockfull) en *tjompen* (uit to jump). A. Beets (*Ts. N.T.* en *L.* LVI, 56) heeft nog gewezen op *veldiep* (= skindeep) bij Huygens, en noemt verder bij deze schrijver: *Hand, Handmeid, Aelmoeshuis, Lichthiel, By dat licht*.
2) Vgl. in een medische inaugurele rede van Prof. J.J. Zoon: Met grote ijver wordt dit ‘*case-holding*’ werk, onderdeel van het ‘follow-up’ stelsel toegepast.
3) Ook aangetroffen bij een Zuidnederlandse auteur: ‘de happy few en de gedweeë massa’ (R. Herreman, 1932).

De journalist spreekt van een *head-line*, de boekhandelaar van de *bestseller* (het boek dat het meest opgang maakt), een boek gedrukt in *offset*; de reklamemaker van een *folder* (vouwblad). Algemeen bekend geworden is *stencil*. Naast *first-class* is opgekomen *All-round*, b.v. een *all-round* koopman, of in een advertentie: gevraagd, '*All-round* Draaiers'[1]. In het film-bedrijf kent men de *close-up*. De industrie kent *finishing-bedrijven*[2]; de inzet van materiaal en van *man-power*. De *tractor* heeft nog geen Nederlandse vervanger gekregen. De klant is gesteld op goede *service*. Reeds in 1918 verzamelde K. Blokhuis *Anglicismen in het gasbedrijf* (*N.T.* XII).

Biezondere aandacht vraagt de terminologie van de luchtvaart, die juist in de laatste jaren een zo grote uitbreiding gekregen heeft. Van 1930 dagtekenen al de klachten over 'Taalbederf bij het vliegwezen'[3]. Engelse woorden wedijverden daar met germanismen. Uit het bedoelde artikel halen wij de volgende zinnen aan: 'Soms heeft men verschrikkelijk veel last van "*remous*" en "*bumps*" en loopt het verkeerd, dan volgt een vette "*crash*", sla je met je hoofd tegen het "*dashbord*" en heb je aan je meegenomen "ersatzdeelen" niets. Als de wind niet "afflauwt", is ook je "*top steed*" aan den lagen kant. En ben je "*underpowerd*" of vlieg je sterk "gedrosseld", dan kom je er heelemaal niet. In de tegenwoordige sportvliegerij is het "kleinvliegtuig" een populair bezit van den "*privateowner*", maar ze zijn soms verre van "*fool proof*", deze vliegbabies. De "*stuntvlieger*" is werkelijk een heele knaap. Hij draait "*loopings*" en "vrilles" en "tonneaux" en "kurven", hij "stallt" en "*side slipt*" en maakt "*nose dives*", dat het een lust is.' Verder wordt nog genoemd: *airminded, testvlieger, cockpit, supercharged, slipstream, non-stop*, enz. Daarbij zou de *stewardess* gevoegd kunnen worden, die van haar *job* spreekt en een *stand-by*-plaats in het vliegtuig.

Een verdienstelijke poging om deze groeptaal te zuiveren van overbodige vreemde bestanddelen is gedaan door de *Commissie voor Luchtvaartterminologie*, die in 1938 een brochure *Luchtvaartwoorden* uitgaf, onder redactie van G.H.J.J. Schuurmans Stekhoven[4]. Daarin zijn 250 technische termen, van vreemde oorsprong, opgenomen, met verklaringen en het aanbevolen vervangwoord. Zulke deskundig bewerkte purismen hebben door het gezag van de vele opdrachtgevers grote kans om ingang te vinden. De voorraad is nog niet uitgeput: onlangs las ik in een dagblad iets over de aanleg van zogenaamde 'airstrips', dat zijn landingsplaatsen voor luchttaxi's. De schrijver zette tussen haakjes 'Wie weet een goed Nederlands woord'? terwijl een weergave met landingsstrook voor de hand lag.

Op het gebied van de politiek en samenleving noemen wij: een *gentleman's agreement*, een *claim* leggen op een gebied, een politiek van '*full employment*', een '*sit down*'-staking, de verkiezingstrijd voeren op een *platform*, de Verenigde Staten als een *'superpower', shake hands* met de veteranen; deze kwestie wordt de *test-case* van zijn optreden, de '*braintrust*' van het Instituut; een *insider, outsider, outcast* (verworpeling), een *forecast* (toekomstfantasie), een *slogan* (slagzin), een *stunt*, de *missing link*, de '*highbrows*'; daarvoor is meer nodig dan '*startling news*'; een

1) *allround* wordt ook adverbiaal gebruikt, b.v. allround geschoold zijn.
2) Vgl. 'de *finishlijn* bij het onderwijs' en de bekende *finishing touch*.
3) Zie een artikel met dit opschrift in de *N. Rott. Cour.* van 19 April.
4) Daarvan was in 1939 reeds een herdruk nodig (Gorinchem - J. Noorduyn en zoon; 63 blz.).

zekere *good-will* (welwillende gezindheid). Dit laatste woord krijgt een gewijzigde betekenis, als wij lezen 'de goodwill van de naam De Gaulle', waarmee bedoeld wordt: de gunstige indruk die deze naam maakt.

De omgangstaal kent als gewoon: *fit* zijn, een *tip*, een *hint* geven, *fair* en *unfair*, een *partner*, een *week-end*, een *trip* (uitstapje), een gezellig *home* (tehuis). In de laatste jaren is men vertrouwd geraakt met *liften*.

Op het gebied van kunst en letteren vermelden wij: een *non-stop* muziekprogramma, een *thriller* (sensatie-roman), een *short story* (kortverhaal), een *happy ending*); op het gebied van de mode: een *pull-over* en de *make-up*[1]; bij de woning: *flat, old-finish* meubels.

Dat Engelse sporttermen in ruime kring verspreiding gevonden hebben, behoeft niet opnieuw aangetoond te worden, al zijn er die eerst in de laatste jaren ingang gevonden hebben, als *team, teamspirit, sprint, draw* of bij het zwemmen: *borst-crawl*. Dat geldt ook voor Engelse woorden bij het boksen, een liefhebberij die eerst laat in ons land doordrong. In een sportverslag vond ik b.v.: 'Beide boksers zochten voortdurend de *clinch*'. 'Terwijl Vogt over een betere *punch* beschikt'. Bekender werd de uitdrukking *knock-out slaan*, die zelfs al figuurlijk gebruikt wordt. *Groggy slaan* is daarentegen weer zuiver technisch. Een bewijs dat men met sportwoorden vertrouwd geraakt, is het figuurlijk gebruik. Men spreekt b.v. van een *gesprekspartner*, een *supporter* (ook bij geestelijke hulp), van *trainingscentra* en *hertraining* (ook buiten de sport). Men kan lezen: 'Thans is de vereniging *gestart*'; een *startschot* voor dat werk; 'deelneming op een basis van *fifty-fifty*'; 'in hoeverre zal dit een *handicap* zijn.'

Invloed van het Amerikaanse Engels tonen woorden als *gangster* en *kidnapping*; algemeen zijn weer: *globetrotter* en *sightseeing*, waarvan weer *sightseeër* gevormd is.

Aandacht verdienen de termen die betrekking hebben op legerinrichting en oorlogsvoering. Gedurende de oorlogsjaren leerde men die kennen uit berichten en verslagen: voor die tijd zal men b.v. niet geweten hebben wat een *shell-shock* was. Maar vooral na de bevrijding door nadere kennismaking met Canadese en Engelse troepen, kwam men onophoudelijk in aanraking met Engelse woorden. *Neerlandia* (Jan.-Febr. 1946) zag daarin een gevaar voor de taalzuiverheid:

'Er dreigen een aantal Engelsche termen ons leger binnen te sluipen. Hier volgen er eenige:

headquarters (hoofdkwartier, kampbureau, bureau); orderly room (bureau); movement order (reisbevel, marsbevel); stores (magazijn); welfare (O & O); belt (koppel); anklet (enkelstuk); messtin (etensblikje); shirt (hemd); shorts (korte broek); Malaya (Malakka); ration (rantsoen); liaison (verbinding); training (oefening, opleiding); permit (verlof, vergunning); sleeping out (nachtvergunning).

Laten wij deze woorden uit ons Nederlandsch houden[2]'.

Deze bezorgdheid lijkt ons overdreven: de meeste van die woorden, zo ze al inderdaad in gesproken taal gebruikelijk werden, zullen vermoedelijk een kortstondig bestaan hebben, maar zekerheid kan slechts de naaste toekomst geven.

1) In een verslag over Engelse 'society' las ik o.a. over de '*gossip*' en de '*at homes*' (ontvangmiddagen van de dames). Mogelijk nieuwe modewoorden?
2) Daaraan kan nog toegevoegd worden de *sten-gun*, die aanleiding gaf tot de naam van een weekblad voor militairen: de *Pen-gun*, een *truck*, een *Bailybrug*, een *battle-dress*.

Engelse termen bij de radio zijn ten dele al door Nederlandse vervangen: men spreekt niet meer van *broad-casting*, maar van uitzending, en *loudspeaker* is veelal tot luidspreker geworden.

Een ruimvloeiende bron levert het verkeer in overbeschaafde kringen, vooral in de grote steden. Ook uit Indië kwamen reeds lang vóór deze wereldoorlog klachten over misbruik van Engelse mode-woorden, waarbij ijdelheid en aanstellerij in het spel zijn. Dat blijkt uit het volgende uitknipsel uit de Java-Bode:

'We geven candle-light dinners in de lobby - met twee bands! - gaan naar film-producties met unieke stars en schlagers - uitgebracht door Gamisch - of wel, we begeven ons naar tea-party of een bridge-drive - in dinner jacket met onze ladies, die vanishing cream op de cheeks hebben. Alles in de car met groote acceleratie en carrosserie - niet cash down betaald! - en de boy past 's avonds op de babies. Ons haar wordt gesneden bij coiffeurs en alle winkels waar we toiletten en suits koopen zijn maisons (first class!). In de grillrooms nemen we voor dinner een plat du jour tegen gereduceerd tarief en cocktail na. We zitten in een dancing, hebben een swimming pool, dragen shorts en smokings, koopen loudspeakers - "middels" afbetaling - en de dames shoppen, nemen een appératif of een andere consumptie in een lunchroom en als de bill niet betaald kan worden, zeggen we: tu l'as voulu, George Dandin! We spreken van shocking, sorry, please, poker face, nice complexion, sex appeal, smart, een long drink voor onze standing, en we zijn down en geïndigneerd als er misère komt in de struggle for high life, omdat men zoo gaarne behoort tot de upper ten. Want such is life.... En dat gaat maar zoo voort; we schamen ons gebruik te maken van onze moedertaal, die blijkbaar uit de mode raakt en een ieder maakt er zich bewust of onbewust aan schuldig'.

Hiernaast kan men het bekende gedicht leggen, dat Charivarius onder het motto 'Simplex sigillum veri' opgenomen heeft in zijn *Ruize-Rijmen*, en dat wemelt van zulke Engelse mode-woorden en uitdrukkingen. Nog nieuw lijkt mij de uitdrukking: *the sweet seventeen* voor jonge meisjes.

Dat een Engels woord burgerrecht begint te krijgen of reeds verkregen heeft, blijkt uit de vervoeging, samenstelling en afleiding. Er ontstaan infinitieven op *-en: filmen, dimmen, steppen, liften, testen, puzzlen, poolen, stencillen, stunten* (kunstvliegen), *kidnappen* en de bijbehorende vervoegde vormen. Sterk vernederlandst worden ze bij gebruikers die geen Engels kennen. Een technische term *coveren* (bedekking aanbrengen op autobanden) werd in de mond van de monteurs: kofferen. Een aardig voorbeeld is het werkwoord *droppen* (uit vliegtuigen laten vallen), dat - naar men mij meedeelde - in Amsterdamse volkstaal in gebruik kwam (vgl. ook *wapendroppings*). Verbinding met Nederlandse woorden wijst op nadere bekendheid, b.v.: *flatbouw, teamgeest* (naast teamspirit), *researchwerk, trustkapitaal, dumpingsprijzen, would-be-emigranten, swing*-beschaving. In versterkte mate geldt dat voor afleidingen: *verfilmen*, zich *gehandicappeerd* voelen (R. Herreman), *fitheid, geflirt*. Naast *appeasement* vormde een Nederlandse journalist het woord *appeaser*.

Overneming van vreemde woorden is vaak taalverrijkend. Maar naast gewettigd gebruik staat misbruik. Gewettigd is een gebruik, dat het karakter heeft van een citaat, b.v. 'more brains', of boven een artikel:

'Keep smiling!' Evenzo in de definitie: Romantiek is de zucht naar het 'anywhere out of the world'. Misbruik daarentegen acht ik het gebruiken van Engelse woorden of uitdrukkingen, waar het Nederlandse woord sinds langs gebruikelijk is, b.v.: als '*in a nut-shell*' = in een notedop; 'zijn theorie was een *self-defense*' = zelfverdediging; 'Nog belangrijker is een goede *pedigree*' = afstamming, stamboom; 'Deze kritiek is nog *up to date*' = heden geldig. Ook wanneer de schrijver niet de moeite neemt om naar een goede Nederlandse uitdrukking te zoeken, b.v. 'Er was geen *pushing power* te bemerken'; B. Shaw's '*self-advertising*'; Het Engelse volk is in wezen *fair minded*'; Emigranten en daklozen waren voortdurend *on the move*; '*After all* was je er aan gewend geraakt'; 't was moeilijk om *feeling* voor deze ideeën te krijgen; door middel van '*hearings*' zich op de hoogte stellen; waarom zo *down-hearted*? In verzorgde stijl zal men zulke overbodige vreemde woorden dienen te vermijden.

Wie bij zijn lektuur aan opkomende Engelse woorden en wendingen aandacht schenkt, zal het door mij verzamelde materiaal waarschijnlijk nog kunnen aanvullen. Dat dit voorlopig vastgelegd wordt, lijkt mij van belang voor het geval dat over een kwart-eeuw opnieuws de balans opgemaakt zal worden.

C.G.N. DE VOOYS.

Hij is vissen, hij is fietsen.

De eerste van de twee hierboven genoemde zinnetjes werd in oorlogstijd gebruikt om aan vertrouwde vrienden te doen weten, dat iemand het geraden had geoordeeld, voorlopig te verdwijnen. Reeds vóór de oorlog was het onder de schoolgaande jeugd een gebruikelijk grapje om van een potlood, een jas, een hockeystick enz. die zoek was te zeggen: 'Die (dat) is fietsen'. Het speciale gebruik in oorlogstijd ligt voor de hand: immers voor onderduikers was de fiets (althans in het begin!) het aangewezen middel voor een snelle aftocht. Nu de oorlog gelukkig voorbij is, en een eenvoudig zinnetje als *hij is fietsen* niet meer door zijn betekenis angstige bijgedachten in ons wekt aan huiszoeking en gijzeling, krijgt de taalkunde weer kans, haar aandacht aan de vorm te schenken.

Ik zet naast elkaar vier zinnetjes, die slechts gering betekenisverschil vertonen: *hij is vissen, hij is gaan vissen, hij is uit vissen, hij is aan het vissen*. Het is me te doen om de eerste wending, maar de andere drie kunnen mogelijk dienen tot enige nadere omschrijving. Mag men niet zeggen, dat in *hij is vissen* de andere drie zegswijzen alle opgesloten liggen? *Hij is vissen* is: hij is uitgegaan om te vissen en is nu aan het vissen. In *hij is vissen* is het werkwoord *zijn* (gevolgd door een onbepaalde wijs) een hulpwerkwoord van een enigszins gecompliceerde Aktionsart. In de wending is als aanvangsnotie aanwezig erop uit getrokken zijn, een richting vàn huis dus, en tegelijkertijd een duratieve eindnotie: het bezig zijn met[1)].

1) In het Twents wordt dat eerste, hier niet verbatim genoemde, element van richting uitgedrukt door het bijw. hen (heen) bv. *De manleu bint hen melken* = het manvolk is erop uit getrokken om te melken, dus: is melken. *Ze bint almoal hen tuffelstekken* (aardappelrooien). Zie voor overeenkomstige vbb. van dit *hen* in het Gronings en Drents: Overdiep Stil. Gramm. pp. 371-2 en 447. Dit *hen* nadert tot bijwoord van Aktionsart.

Men zegt niet: *zij is breien*, al kon men die wending desnoods redden door er aan toe te voegen: *bij haar vriendinnetje*[1]. Deze constructie sluit steeds in zich voorafgaande verwijdering van het subject der door de infinitief uitgedrukte handeling uit zijn eigen milieu. Men zegt niet: *ik ben studeren, zij is aardappels schillen, hij is schrijven*, tenzij nadere bepalingen of wel de gehele situatie dit element van verwijdering waarvan hierboven sprake was, duidelijk doen uitkomen. Heel dikwijls zit het element van verwijdering opgesloten in het werkwoord zelf, bv. in de zinnetjes, waarvan we hier uitgingen: *hij is fietsen, hij is vissen*, voorts in: *hij is voetballen, zij is bonnen halen* e.d. Merk echter op, dat men ook kan zeggen: *ik ben wezen bridgen, hij is hier wezen vertellen van zijn avonturen*, waar de *afgesloten* handeling verwijdering uit en terugkeer in de sfeer van het subject van de handeling in zich sluit.

De wending is, naar ik meen, betrekkelijk jong, en ik laat de vraag daar, of ze in oorsprong elliptisch is (*hij is gaan vissen*). Verder behoort ze tot de algemene omgangstaal, is althans in Holland zeer gebruikelijk. Daarentegen komt ze in verschillende dialecten niet voor. Het Fries o.a. kent ze niet; omtrent andere dialecten heb ik geen zekere gegevens. In het Fries zegt men niet: *hij is vissen*, maar: *hij is te fiskjen*. Ik meen, dat men ook in het Gronings gebruikt zijn + té + infinitief om de Aktionsart uit te drukken die hierboven nader omschreven werd[2].

Een van mijn vrienden vertelt mij, hoe het Hoofd der Bijz. School te St. Pancras in twijfel stond, of hij in de opstellen van zijn leerlingen dikwijls voorkomende zinnetjes als: *ze zijn te zwemmen, gaan te voetballen* fout moest rekenen. Ik meen te moeten zeggen: ja, maar deze voorbeelden bewijzen, dat ook in Noord-Holland zijn + te + volgende infinitief gewoon is[3]. Dat is dan weer een van de vele overeenkomsten tussen de dialecten van onze Noordelijke provincies, met name Friesland, en het Noordhollands.

Bovenstaande opmerkingen kunnen misschien een dialectgeograaf opwekken, eens nadere gegevens te verzamelen over zijn + infinitief en varianten.

Amsterdam, Juli 1946.

A.A. VERDENIUS.

1) Vergelijk verder: *mijn vrouw is de was ophangen op zolder, zij is de kinderen naar bed brengen* enz.

2) Zie Overdiep Stil. Gramm. § 207.
Vergelijk hier ook J.W.F. Werumeus Buning (van oorsprong een Groninger) in de Ballade van de Zeven Dooden:.... Die *te* vissen waren gegaan in de streek van Purmerend.

3) Vergelijk de voorliefde voor te + inf. in het Drechterlands: Karsten § 163.

Een diphthongeringsuitzondering.

Er bestaat in het Nederlands een woordstam **muik* die 'zacht, murw' betekent, en voorkomt als bijv. nw. *muik* in de betekenis: zacht of murw van vruchten, in het werkwoord *muiken* dat betekent: rijp broeien van vruchten, zowel transitief als intransitief, en in het zelfstandig nw. *muik* dat zowel de 'muikplaats' als de hoeveelheid te 'muiken' vruchten aanduidt; cfr WNT IX 1197-1198. In de Hollandse dialecten treedt in deze woorden doorgaans eu-vocalisme op (cfr Boekenoogen, *Zaansche Volkstaal* i.v.; A.v.d. Water, *Bommelerwaard* i.v.; WNT IX 647). Terecht beschouwt het WNT de *meuk*-vormen afkomstig van een stam **mŭki* die een quantitatieve ablaut vormt van een stam **mûk*, welke o.a. voorkomt in Got. *mûkamôdei* = zachtmoedigheid.

Zuiver klankwettig zijn natuurlijk de *uu*-vormen in de oostelijke dialecten (cfr Franck - Van Wijk) en de *ui*-vormen in de Brabantse. Zo vindt men bedoeld *muik* en *muiken* in het Hagelands (cfr Tuerlinckx 401) en in het Antwerps (Cornelissen - Vervliet II 838); in het Zeelands heeft men eveneens een diphthongische klank: *mŏjiken*, cfr Brabantius O.V. I 215.

Maar daarnaast treft men in Brabant in de bedoelde woorden ook een onklankwettige *uu* aan. Ik constateerde zulks bv. in Wagenberg (gem. Terheyden), Asten, Oudenbosch, Alphen, Zundert, Oud-Gastel (cfr A. Weijnen, *Bijzondere Oudgastelse woorden*, De Ghulden Roos, Jaarboek no 4, p. 82) en voor honderd jaren in Breda (cfr Hoeufft p. 397).

Dit is niet het enige geval waarin een gedeelte van Brabant zich aan de Brabantse diphthongering der *uu* onttrekt. Door Heeroma is gewezen op W.N.Br. *uur* voor 'uier'. In Asten spreekt men van *overtuuge*. Vrij algemeen zijn *duuvel, duuzend* en *gruuzelemente*. In mijn *Onderzoek* § 28 wees ik op W.N.Br. *ruuke*. Daarbij vermeld ik *juuke* = jeuken in Zegge, Wagenberg, Fijnaart. Brussel heeft *uuke* (Mazereel § 55) en zelf hoorde ik in Kerkom bij Leuven *t uukt* zeggen. Als ik verder denk aan de verhouding Hollands *meuk*: N. Brab. *muuk*: Oostned. *muuk*, voel ik niets voor de bewering van Franck - Van Wijk (280): 'Opmerkelijke dial. vormen als Goer. zeeuwsch joekə(n), Kamp. jü□kn mogen ons niet tot oude bijvormen doen besluiten'. Er is m.i. best een oude stam **iûk* mogelijk.

Wat is nu de oorzaak van dit uitblijven van de diphthongering in *muuk* en consorten?

Is het de invloed van de *k*, waar ik naar aanleiding van *ruuke* in *Onderzoek* § 28 al op wees, waaraan ik zou kunnen toevoegen dat blijkens de algemene Nederlandse phonologie ook de *r* zich tegen diphthongering van de voorafgaande klinker verzet (dit nl. in verband met *uur*)?

Is het zijn familiale gebruikssfeer, die juist bij dergelijke woorden bewerkt dat zij het minst voor vernieuwing in aanmerking komen, zoals W. Janssen, *De verbreiding van de uu-uitspraak* 81 betoogde? En is het, in verband daarmee, een perifere ligging van de bewuste Brabantse gebieden?

Of is het de bijzondere gevoelswaarde van het woord, die immers ook aanwezig is in *duuvel, duuzend* (lang niet altijd in zijn zuivere arithmetische betekenis en bijna steeds met nauw-betrokken gevoel gebruikt), *gruuzelemente, juuke* en *ruuke*, en zich in dit dialect in voorkeur voor de *uu* boven de *ui* openbaart?

Ik geloof dat het een het ander niet hoeft uit te sluiten en dat men hier de moeilijkheid het best oplost in trouw aan het wetenschappelijk devies van mijn grote leermeester: Elk menselijk feit heeft tien oorzaken.

A. WEIJNEN.

Boekbeoordelingen.

Dr C.B. van Haeringen, *Spanningin in hedendaags Nederlands*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Nederlandse taalkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op 4 Maart 1946. D.A. Daamen's Uitgeversmij N.V. 's Gravenhage. 1946.

De helft van de taak van Prof. Dr C.G.N. de Vooys te Utrecht werd toevertrouwd aan Dr Van Haeringen, die verklaart, dat hij zijn werk ruim beloond zal achten, als hij in de wetenschap van de moedertaal een halve De Vooys wordt. De nieuwe hoogleraar, die zich reeds in zijn dissertatie van 1918, De Germ, inflexieverschijnselen (umlaut en breking) phoneties beschouwd, op taalhistories terrein bewoog, heeft sedert dien op dit gebied zijn sporen verdiend, o.m. door de bewerking van het Suppl. op Franck - Van Wijck's Etymologisch Woordenboek. (1936). Tans vraagt hij de aandacht voor een aantal verschijnselen in het hedendaagse Nederlands op verschillende terreinen van de grammatika. De spraakkunstschrijver, die een synchronistiese spraakkunst van onze taal schrijft, moet het afkunnen zonder historiese toelichting. Na de *Nederlandsche Spraakkunst* van C.H. den Hertog, al meer dan veertig jaar oud, is er evenwel geen verschenen, die even breed is opgezet. G.S. Overdiep's *Stilistische Grammatica van het moderne Nederlandsch* bevat vooral op stilistisch en syntakties gebied wel tal van oorspronkelike en belangrijke beschouwingen, maar deze maken dit boek nog niet tot het handboek voor de Nederlandse taal, zoals we het gaarne zagen.

Dit pleidooi voor waarneming van de eigentijdse taal, waarvan de schr. veel goeds verwacht voor de studie van het Nederlands, wil intussen de historiese taalstudie niet aan waardering tekort doen. Er valt echter in de taalwetenschap van de laatste jaren een groeiende belangstelling op te merken voor de taal van de eigen tijd. Omstreeks 1900 stond het historiese op het eerste plan, getuige het werk van Hermann Paul, één van de neogrammatici (‘Jung-grammatiker’), *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880, tot 1920 vier maal herdrukt). Dr v.H. gaat niet in op het verwijt, dat de historiese taalwetenschap wel gemaakt wordt, nl. dat zij atomisties was, doch verzoekt uit zijn stilzwijgen hierover geen onverdeelde instemming met dat verwijt af te leiden. Het historiese behoeft niet per se atomisties te zijn, noch het synchroniese per se syntheties en struktureel. Alleen voor de oude fonetiek, die later verdiept is tot fonologie, wil de auteur in zekere mate het odium van atomistiese denkrichting aanvaarden.

Voor het Engels is veel meer gedaan op het terrein van de moderne spraakkunst, maar lang niet alleen door Engels sprekenden, hetgeen de schr. verklaren wil uit het feit, dat het Engels een wereldtaal is en daarom meer de belangstelling trekt, ook van niet-Engelsen.

Eén van de gesignaleerde spanningen ligt op fonologies terrein: klòk, ‘uurwerk’ staat bv. voor velen tegenover klók ‘grote slok’, maar anderen zijn hier horende doof. Hoe moet de leraar hier te werk gaan, om niet met de variërende sprekers in konflikt te komen? Een andere spanning wijst v.H. aan bij de voornaamwoordelike aanduiding. Zelf wilde hij in zijn rede zeggen: ‘de jonge fonologie is met z'n termen niet altijd gelukkig’,

doch vond dit niet gepast in een toespraak, die in verzorgde taal moest zijn vervat en bovendien in druk zou verschijnen. ‘Haar’ wilde hij ook vermijden, teneinde geen bakzeil te halen voor de oude schrijftraditie en zo kwam hij tot de formulering: de jonge fonologie is terminologies, enz. Dan valt op ditzelfde terrein op het toenemend gebruik van ‘der’ waar ‘des’ op z'n plaats zou zijn; men ontmoet zelfs ‘de boeken der penningmeester’. Ook hier staat de docent bij zijn onderwijs voor moeilikheden.

Het derde vb. ligt op syntakties terrein. In ons spreken gebruiken we geregeld konstruksies van het type: ‘Het is een schandaal is het’, ‘Nou houdt-ie halverwegen houdt-ie op’, door G.S. Overdiep ‘dubbelzijdige verbinding’ genoemd, door W. de Vries gekarakteriseerd als ‘herhalings-konstruksie’ en door J. Verdam al een halve eeuw geleden gesignaleerd. Dit verschijnsel heeft nog weinig de aandacht getrokken en het doet zich dan ook vrijwel uitsluitend in de gesproken taal voor. Een taalgeleerde als Prof. A.G. van Hamel maakte er in een officiële toespraak in akademiese kring ruim gebruik van, zodat deze wijze van uitdrukken allerminst kenmerkend is voor ongeletterden. Tegenover de verklaring van Overdiep: ekstra onderstreping van de ‘zinskern’ stelt v.H. juist de omgekeerde opvatting, nl. het streven om het zinsdeel wat terug te dringen van de al te centrale plaats, die het bij de normale woordschikking inneemt. De Vries wil de oorzaak zoeken in een al of niet omvangrijke bepaling, die als bezwaarlik scheidend element gevoeld wordt en zodoende de herhalingskonstruksie noodzakelik maakt teneinde de twee leden van de woordgroep weer bijeen te brengen, doch in de beide vbb. uit mijn eigen spreken, die ik boven gaf, gaat dit niet op, aangezien daar geen scheidende bepaling in voorkomt. Ik ben daarom eerder geneigd om de verklaring van deze konstruksies, die bij oplettend waarnemen van eigen en anderer spreken, zeer frequent zijn, te zoeken in een vermenging van twee konstruksies, nl. die met het onderwerp voorop en die met de bepaling voorop, een verklaring, door W. de Vries tevens geopperd.

Het Middelnederlands kent deze konstruksie ‘apo koinou’; het naar twee zijden verbonden zinsdeel, ook, uiteraard slechts te konstateren in geschreven vorm en met deze restriksie, dat vóór en achter het gemeenschappelike zinsdeel heel dikwels verschillende werkwoorden staan, waarop Dr v.H. niet wijst. In de Ferguut, éd. Verwijs-Verdam (1908), blz. 39/40, 84, 145, 283 bv. treffen we er vbb. van aan. Vgl. F.A. Stoett, Mnl. Syntaxis[3] (1923), § 220: ‘Ferguut heft sinen wech genomen *In een foreest* es hi comen’ (vs. 2205/6). Zie ook bv.: G.S. Overdiep, *Moderne Nederl. Grammatica* (1928), § 408: ‘Hij zei dat hij dat geld had hij uitgeleend’, a.w. de snelle gang van de gesproken taal voor dit verschijnsel verantwoordelik wordt gesteld.

Ook al zou men in de herhalingskonstruksie niets dan slordigheid zien, dan is men er niet mee klaar, omdat het meer is voorgekomen, dat gemakzucht en slordigheid de eerste aanleiding waren tot een blijvende wijziging in het taalgebruik, getuige bv. een kontaminerende uitdrukking als *tussen de middag*. Tenslotte mag een gramm. beschrijving van het hedendaagse Nederl. de *gesproken* taal niet verwaarlozen.

De door de auteur geponeerde en met vele voorbeelden toegelichte stelling, ‘dat de taal, hoezeer van een bepaalde “struktuur” meer heeft van een werk in voortdurende aanbouw, althans verbouwing, dan van

een hechte, afgewerkte constructie' (blz. 5), waarmee in strijd is een evenwicht, dat de spraakkunstschrijver met zijn strak-synchronisties beeld zou willen suggereren, doch dat in tegendeel de grenzen en lijnen meermalen onder spanning en druk staan, waardoor de statiese beschrijving toch altijd op sommige punten in de historiese overvloeit, moet als onmiskenbaar juist aanvaard worden en zij zal ongetwijfeld bij de toekomstige beschrijvende grammatika van het moderne Nederlands niet straffeloos genegeerd mogen worden.

Zeist.
G.J. UITMAN.

Naschrift.

Ter aanvulling van deze bespreking geven wij nog een plaats aan de volgende juiste opmerkingen, die Dr A. Weijnen ons ten opzichte van deze constructie deed toekomen:

Het verschijnsel openbaart zich vooral bij constructies waar een tijdsbepaling na de persoonsvorm staat. Toch meen ik niet zover te kunnen gaan als Dr Moormann, die de onderstelling uitte dat deze zinsbouw oereigen aan het Nederlands is. Ik trek nl. de door hem gesignaleerde veelvuldigheid van het verschijnsel niet in twijfel maar hecht bijzondere waarde aan de opmerking van Prof. Dr Van Haeringen: 'In zulke zinnen, *waar een bijeenbehorende woordgroep door een lange bepaling uiteengerukt wordt*, is de herhalingsconstructie in het beschaafde spreken volkomen gangbaar, ja misschien wel de enig natuurlijke zinsbouw'. Ik meen dan ook dat het voorkomen van deze aparte vorm van anacolouth afhankelijk is van de lengte van de zinsdelen die na de persoonsvormen komen en dat zij dan ook in de lange zinnen van de niet van buiten geleerde 'spreekbeurt' (improvisatie, causerie, feestrede, enz.) toch frequenter is dan in de korte zinnen van de gewone gesprekstaal, zeker als die over de traditionele koetjes en kalfjes gaat. Dat zou dan ook de verklaring geven van het door Prof. Van Haeringen opgemerkte feit, dat men de constructie bijna niet aantreft noch bij de auteurs die in hun letterkundig werk de volkstaal wilden weergeven, noch bij de naturalistische schrijvers die ons de conversatie van de beter gesitueerde burgerij wilden laten zien.

Ben Albach: *Jan Punt en Marten Corver. Nederlandsch Tooneelleven in de 18e eeuw*. Patria-reeks. Amsterdam - P.N. van Kampen en Zoon N.V. - 1946.

Het optreden en de antithese van de beroemde achttiende-eeuwse toneelspelers Jan Punt en Marten Corver heeft al vroeg een ruime plaats gekregen in de geschiedenis van onze letterkunde, zowel bij Jonckbloet als bij Te Winkel en Kalff. Speciaal in verband met de toneelgeschiedenis is het behandeld in de bekende werken van Wybrands, Haverkorn van Rijsewijk en Worp, terwijl Walch dit onderwerp in 1918 koos voor zijn Openbare les, waarin hij het verband legde met de gelijktijdige Franse toneelspelkunst. Ben Albach, wiens belangstelling voor het toneel ook uit vroeger

werk bekend is, heeft ons nu een geslaagde en boeiende samenvatting gegeven, berustend op eigen studie en met de belangrijke achtergrond van het toenmalige toneelleven. Zijn hoofdbronnen blijven natuurlijk Stijl's *Leven van Jan Punt* en Corver's *Tooneel-Aantekeningen*, maar

daarnaast heeft hij de pamfletten-litteratuur, de verscheiden kritische tijdschriftjes en de verdere litteratuur over dit onderwerp geraadpleegd.

Na een beschrijving van Punt's eerste ontwikkeling (*Een waagdragerszoon debuteert*) geeft hij de lezer een duidelijk beeld van de schouwburg en het publiek, van de 'Klassieke Tooneelspeelkunst'. Dan volgt de glorietijd van 'De Amsterdamsche Roscius', de tussenperiode (1745-1753), waarin Punt zich van het toneel in 'een zwijgende rol' terugtrekt en zich aan de graveerkunst wijdt. Bij zijn terugkeer stijgt hij in aanzien als 'een aanzienlijk burger'.

In hoofdstuk VII komt Corver, 'de groote Rivaal' ten tonele, en begint de strijd tussen de declamatorische klassieke stijl van Punt en het streven naar natuur en waarheid, onder modern-Franse invloed, bij Corver.

Een keerpunt in het leven van de beroemdste akteur is de brand van de Amsterdamse schouwburg in 1772, waarbij de bezittingen van Punt, als kastelein inwonend, vernietigd werden. Dan begint een reeks van rampen: zijn teleurstelling in Rotterdam, zijn huiselijk leed, zijn terugkeer naar Amsterdam en zijn einde in armoede.

Voor menigeen, die van dit onderwerp geen speciale studie gemaakt heeft, bevat dit boek veel verrassends: men zal zich niet licht voorgesteld hebben dat er in deze tijd onder het publiek, in schouwburgen, op liefhebberijtoneel, op kermissen een zo levendige belangstelling voor het toneel bestaan heeft, en dat het repertoire, vooral ook van klassieke buitenlandse stukken, zo uitgebreid was.

In Albach's verhaal komt Corver, ondanks de grotere sympathie die hij voor hem koesert, tegenover Punt wel wat te kort. Zijn werkzaamheden na 1763 in Den Haag en Leiden blijven in de schaduw, al vloeien de bronnen daarvoor niet ruim.

Een bezwaar tegen de compositie is, dat de schrijver wel eens vooruitloopt op zijn verhaal (b.v. op blz. 96, waar sprake is van Corvers vertrek, terwijl Corver eerst veel later besproken wordt) maar vooral dat telkens biezonderheden of aanhalingen voorkomen, die de aandachtige lezer zich herinnert al te voren aangetroffen te hebben. Dit zijn intussen bezwaren van ondergeschikt belang: er valt meer te prijzen dan te laken. Leerzaam is aan het slot het *Register van de door Jan Punt gespeelde rollen*; interessant zijn de *twee brieven* uit zijn laatste jaren. Ook de goed gekozen illustraties maken dit boekje aantrekkelijk.

C.D.V.

Verbetering.

In mijn laatste bijdrage over *Nominaal en Reëel* blz. 100 plaatste ik tegenover de enkelvoudige naamgeving 'fahr*rad*' de meervoudige 'lunettes' (bril). Maar aan die geschreven meervouds-s beantwoordt geen klank, 't is als een noot zonder pit. Dus herplaats ik nu het lidwoord ('les lunettes'), dat bij het copiëren kortheidshalve was uitgeschakeld.

PH.J. SIMONS.

Aankondigingen en mededelingen.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1943-1945.

In de Jaarlijkse Overgadering van 22 Dec. 1945 herdacht Dr H.E. van Gelder in zijn *Openingsrede* o.a.J.W. Muller en J. Huizinga. Bovendien sprak hij over de houding van de Nederlanders, blijkende uit de letterkundige produkten, tijdens de Franse overheersing. Dit werd ingelast in een uitvoerige verhandeling over *Letterkundig leven in bezettingstijd*, waarin de verzetslitteratuur van de afgelopen oorlogsjaren uitvoerig ter sprake komt. - Een tweede verhandeling, van P. Geyl heeft als onderwerp de *Groot-Nederlandse Cultuurgemeenschap*. Onder de vele levensberichten vermelden wij dat van Dr N. van der Laan, door J.C.H. de Pater, en dat van F. Schmidt Degener, door H.E. van Gelder.

Otto Jespersen († *1943*).

De *Acta linguistica* III, fasc. 2-3 bevatten in de rubriek *Nécrologie* een uitvoerige levensbeschrijving van Jespersen, op 83-jarige leeftijd overleden, van de hand van Louis Hjelmslev (blz. 119-130). Daarin vindt men een kritisch overzicht van zijn rijke voorraad geschriften, die terecht ook hier te lande zeer gewaardeerd zijn en invloed uitgeoefend hebben op taalbeschouwing en taalbeoefening.

Een Middelnederlands reliktwoord 'woepen'.

N. Otto Heinertz[1] onderstelt een Mnl. *woepen* (= klagen) als rijmwoord op *gheroepen* in het *Speculum humanae salvationis*:

> ende na wien dat wij met hopen
> hebben menichwaerf gheroepen

als vertaling van: 'quem nostra suspiria vocabant'. Het oud-germaanse wôpjan is al vroeg uitgestorven, maar kan in het randgebied als relikt gehandhaafd zijn, al is het in geen Mnl. tekst aangetroffen. Steun aan die onderstelling biedt het zeldzame Mnl. *woepelen* (schreeuwen, roepen), dat Kiliaen nog als oud-Vlaams kent, en het Westvl. *woupgaai* = dwazerik die zich veel laat voorstaan, dus druktemaker, schreeuwlelijk.

Het volksboek Van den tien esels.

Van dit zeldzame volksboek, waarop Leonard Willems indertijd de aandacht gevestigd heeft, bezorgde A. van Elslander voor 'De seven sinjoren' een mooi uitgevoerde

1) Zie zijn artikel: *Mittelniederländisch woepen. Ein Beitrag zur mittelniederländischen Sprachegeschichte* in Studier i modern språkwetenskap XV, blz. 51-66.

uitgave[2]. De inleiding brengt allerlei nieuws. Aannemelijk wordt gemaakt dat de samensteller van dit boekje, uit het Engels vertaald, niemand anders is dan de drukker Jan van Doesburg, en dat het ontstaan is in de laatste maanden van 1530. Voor de refereinen is niet alleen gebruik gemaakt van Jan van Doesburg's refereinbundel, maar ook van die van Anna Bijns.

2) Gedrukt bij De Sikkel te Antwerpen (1946), verkrijgbaar bij de Wereldbibliotheek te Amsterdam.

De tekst is afgedrukt naar de uitgave van 1558, met de weinig belangrijke varianten naar de uitgave van 1580. Tekskritiek heeft de uitgever achterwege gelaten, hoewel daarvoor op blijkbaar corrupte plaatsen wel aanleiding bestond[1]. Aan de taalkundige verklaring is veel zorg besteed: alleen hier en daar plaatste ik een vraagteken[2]. Het boekje is dus een nieuwe aanwinst voor onze zestiende-eeuwse letterkunde.

Gerrit Knop's Schylgerlân.

Als eerste deel van een reeks *Nederlands Volksleven*, onder redaktie van Dr P.J. Meertens en Dr W. Roukens, verscheen een belangrijke monografie over het eiland Ter-Schelling, een 'beschrijving van land en volk'[3]. Als zodanig zou een uitvoerige bespreking buiten het kader van ons tijdschrift vallen, al blijft de sociale achtergrond ook voor de taalkundige leerzaam. Wij volstaan dus met een aanbeveling van dit met zoveel liefde geschreven, mooi uitgevoerde en geïllustreerde boek en beperken ons tot het gedeelte over de taal, waarvan de schrijver, geboren Terschellinger, een grondige kennis bezit, blijkens vroegere publicaties. Hij deelt echter in zijn *Voorwoord* mede, dat hij zich, juist ten opzichte van de taal, 'groote beperking opgelegd heeft', omdat van zijn hand 'een afzonderlijke verhandeling over de Schellinger dialekten zal verschijnen'. Wat dus in hoofdstuk VIII (*De Taal*) verteld wordt, zijn hoofdzaken, voor leken-lezers bestemd. Eigenaardig is, dat een middenstuk van het eiland, door Hollandse regering op een Fries substraat een Hollandse bovenlaag gekregen heeft, terwijl het Westen en het Oosten nog Fries dialekt hebben, maar met een eigen karakter. De schr. geeft voorbeelden waar het fonologisch systeem van het algemene Nederlands en van het Friese vasteland afwijkt. Zijn bezorgdheid dat het opdringen van het Algemeen Beschaafd zijn geliefde volkstaal op den duur zou verdringen, leidde hem tot aktief optreden, o.a. tot samenstellen van een leesboek in dialekt (*Schylgerlâner Leisboek*), waaruit staaltjes worden meegedeeld om aan te tonen dat allerlei stijl in dialekt mogelijk is.

In Hoofdstuk IX (*Schellinge in de litteratuur*) toont de schr. aan hoe verscheiden auteurs onvoldoende op de hoogte zijn van het Schellinger dialekt. In de overige hoofdstukken komen sporadisch technische dialektwoorden voor: o.a. in XVIII enige toponymica (blz. 233 vlg.); in XXIV (*Liederen en Dansen*) enige liederen in dialekt.

1) o.a. op blz. 7, vs. 20 *reyn sonden* l. reyn van sonden; blz. 12, vs. 46 *Een cabbelare oft een cabbelere*, waar het eerste woord anders zal moeten zijn: wellicht *gabbelere*, gevormd naar gabben? Een bewijsplaats daarvoor ontbreekt echter, evenals voor *cabbeleren*; blz. 13 vs. 84 *souden* l. sonder; vs. 85 *baladich* l. baldadich; blz. 27 r. 19 *en slecht* l. een slecht.
2) *Poppenruyters* (blz. 14) heeft in dit verband niet zulk een ongunstige betekenis. *Aelmachtige* (blz. 18 r. 38) is m.i. geen 'nevenvorm' van amachtigh, maar veeleer een bedorven lezing, evenals *actoor* (blz. 43) voor auctoor. *Cameriere* is geen kamerknecht, maar een vrouw. *Rast* heeft hier geen verband met rust, maar komt van rasschen: zich snel voortbewegen.
3) Leiden. Burgersdijk en Niermans - 1946. Prijs f 15.

Uit de tijdschriften.
(Juli-Augustus).

De Gids. Juli.

In de *Dramatische Kroniek* geeft Jeanne van Schaik-Willing verslag van het *Amsterdamsch tooneelleven, Maart-Mei*.

Aug. E. Smedes behandelt in een uitvoerig artikel *De Keltische achtergrond van het lied van Heer Halewijn*.

De Nieuwe Stem. Afl. 6.

H.J. Pos schrijft een artikel over *Geschiedenis als geestelijke werkelijkheid*, waarvan een deel reeds opgenomen was in de openingsrede van het onlangs gehouden 19de Nederlandse Philologenkongres.

Afl. 7-8. H. van Wieringen bespreekt met veel waardering *De verzen van Dr F. Schmidt Degener*. - Jan Romein publiceert een in Maart gehouden 'causerie': *Multatuli's tekort*. Hij constateerde bij Multatuli een 'minderwaardigheidsgevoel', voortkomend uit 'te kort schieten tegenover eigen ik-ideaal', 'een spanning tussen zijn en willen-zijn'. - Anthonie Donker begint een uitvoerig artikel, getiteld *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid*, bedoeld als 'een critiek op de moderne poëzie'.

Roeping. Juni-Juli.

Anton van Duinkerken vervolgt zijn artikel over de Bredase priester-dichter *Nicolaus van Milst*. - F. van der Ven beoordeelt vrij ongunstig *De cyclus 'Een Liefde'* van Paul Haimon. - A. van Leeuwen O.F.M. bespreekt de Openbare les van de Nijmeense lector Dr M.M.J. Smits van Waesberghe S.J. *Het verschijnsel van de opheffing des geestes bij Jan van Ruusbroec en Hendrik Herp* (1945).

De Vlaamsche Gids. Juni.

Karel Jonckheere publiceert reisindrukken na de ontmoeting met Noordnederlandse letterkundigen te Amsterdam (*Holland-België of de literaire draw*). - Gerard Walschap schrijft een *Brief aan Achilles Mussche*, die zich in zijn 'In Memoriam Lode Zielens' beklaagd had dat 'de meeste Vlaamse literatoren achterlijk zijn in het sociale'. Zijn antwoord is een weerlegging van deze opvatting. - Martin J. Premsela geeft een verslag van het *Tooneelleven in Nederland sinds de Bevrijding*.

Nieuw Vlaamsch Tijdschrift. April.

Dit nieuwe, breed opgezette tijdschrift opent met een artikel van H. Teirlinck over de intussen overleden stichter *August Vermeylen*, die voor het tijdschrift nog een bijdrage *De taak* geleverd had. - F. Toussaint van Boelaere beoordeelt *Het Vlaamsche Proza*, nl. *Abel Gholaert* van L. Paul Boon, en *Anna Golchin* van Paul Rogghé.

Juli. Max Lamberty wijst op de betekenis van *Jan Frans Willems*. - R.F. Lissens geeft een uitvoerige kritische beschouwing over de *Recente Van de Woestijne-literatuur*. - F.V. Toussaint van Boelaere beoordeelt in de rubriek *Het Vlaamsche Proza* de romans *Het Hart en de Klok* van Piet van Aken, en *Hélène Defraye* van H. Lampo.

Volkskunde N.R., III. No. 3[1].

Jan Gessler publiceert *Twee onbekende Vlaamsche varianten van den 'Hemelbrief'*, met uitvoerige toelichting en

1) Van dit in Vlaanderen gedrukte tijdschrift bereikten ons eerst nu de afleveringen van 1943-1945.

bibliografie. - S.J. van der Molen geeft een verslag van *Sagen uit Saksisch Nederland* (I Groninger overleveringen uit Friesche bronnen).

No. 4. J.R.W. Sinninghe verzamelde *Nederlandsche bezweringsformules uit de negentiende en twintigste eeuw*. - Germ. A. Schmidt herinnert aan *Het eerste Vlaamsch Volkskundig Tijdschrift 1842-43*, namelijk *Wodana*, gesticht door Johann Wilhelm Wolf.

Jaarg. IV No. 1. Tj.W.R. de Haan vermeldt de verschillende redakties van het volkslied *Jurriaan's Wereldreis*. - J.R.W. beschrijft *De Nederlandsche Lezingen van het Sprookje van den Jeneverbessenstruik*. - K.C. Peeters vertelt van een andere episode uit de geschiedenis der Vlaamse volkskunde, nl. Het ontstaan van *Ons Volksleven*.

No. 2. M. de Meyer schrijft over *De Woorden Folklore en Volkskunde en hun Geschiedenis*, Tj.W.R. de Haan over een liedeken: *De Dood van Bazel*. - Marc. Moonen geeft *Brusselsche Poppenspelindrukken*. - P.J. Meertens wijst *Bij de Zeventigste Verjaardag van Dr C. Catharina van de Graft* op haar verdiensten voor de Nederlandse volkskunde, en stelde een lijst samen van haar geschriften.

No. 3. *De Weergave der Vogelgeluiden in Nederland* heet een artikel van J.R.W. Sinninghe, waarin hij woorden en rijmregels opsomt, die men in het vogelgeluid meent te horen. - Tj.W.R. de Haan schrijft over *Een Duitse Draaideun*.

No. 4. Paul G. Brewster vraagt aandacht voor zijn voorbereiding van een vergelijke studie over een kinderspel, nl. *Hoeveel Hoornen heeft de Bok*? dat over de gehele wereld verspreid blijkt te zijn. - A. de Keersmaeker en M. de Meyer hebben *Enkele Volksnamen van Planten* opgetekend in het land tussen Durme en Schelde.

Al de bovenstaande afleveringen zijn ook van belang voor de uitvoerige aankondiging van al wat op volkskundig gebied sedert de laatste jaren verschenen is.

Dietsche Warande en Belfort. April.

Pierre H. Dubois begint een artikel: *Het tragisch conflict. De evolutie der jongere literatuur in Nederland*. Hij betoogt dat er omstreeks 1938 een verandering intrad. Jongeren verenigden zich met ouderen in de organen *Werk* en vooral *Criterium*, waaraan een ‘romantisch-realisme’ ten grondslag lag. - Abel Coetzee geeft een *Kroniek der Zuid-Afrikaanse letteren*, een uitvoerige, beredeneerde bibliografie van ‘Die Afrikaanse essay, kritiek en literatuurgeskiedenis’, sedert 1940. - Aan het slot worden twee tijdschriften van Vlaamse Jongeren aangekondigd: *Nieuw Gewas* en *Golfslag*.

Mei-Juni. Albert Westerlinck publiceert een ‘fragment’, getitel *Poëzie en menschelijke eeuwigheid*. - Pierre H. Dubois voltooit het bovengenoemde artikel. - Karel Meeuwesse bespreekt in een *Kroniek uit Nederland* de poëzie van Bertus Aafjes en van Koos Schuur, ‘een van de meest belovende dichters’. Hij stelt ze tegenover elkaar als optimist en pessimist. Bij het tijdschrift *Het Woord* komt een artikel van Redeker ter sprake over *Poëtisch Perspectief van deze tijd*. Ten slotte wordt de zeventigjarige dichter Jan Prins geprezen. - J. Pauwels beoordeelt een

uitvoerige *Nederlandsche Spraakkunst*, door H. Geens, die hij voor het onderwijs minder geschikt acht.

Juli. Marius Valkhoff geeft een beschouwing over *De Germanica Romana als cultuureenheid*. Hij betoogt dat ten tijde van de Romeinse overheersing,

tot het einde van de vierde eeuw, reeds de grondslag gelegd is voor de latere eenheid van de Dietse landen. - J.L. Pauwels geeft in een *Taalkundige Kroniek* een helder overzicht van wat in de laatste jaren geschied is ten opzichte van *De spelling van het Nederlands*.

Aug. Albert Westerlinck geeft in de *Kroniek der Poëzie* een waarderende beschouwing over *Karel Jonckheere als dichter*, die, naar hij verwacht, nog zal rijpen. - In de *Kroniek van het Proza* ontleedt Em. Janssen S.J. de drie romans van de veelbelovende Kamiel van Baelen (1915-1943), die te Dachau omgekomen is. Vooral in de laatste, *Gebroken Melodie* (1943) zag de beoordelaar een toekomstbelofte.

Tijdschrift voor Levende Talen XII, afl. 3.

Armand Boileau bespreekt *Le Problème du Bilinguisme et la Théorie des Substrats*. Onder tweetaligheid rekent hij ook de beheersing van de algemene taal en het dialekt. Zijn voorbeelden zijn voornamelijk ontleend aan Zuidnederlandse toestanden in Vlaanderen en Wallonië. - In de rubriek *Nederlandse Letteren* wijdt Fr. Closset aandacht aan geschriften van J. Huizinga, J. Bloem, J. Greshoff, J. Slauerhoff en Theun de Vries.

Criterium. Juni.

H.A. Gomberts voert een warm pleidooi in een voordracht *Menno ter Braak en het misverstand*, waarbij hij deze auteur in bescherming neemt tegen degenen die hem beschuldigen van negativisme, arrogantie en intellectualisme. Daartegenover prijst hij zijn ‘genadeloze eerlijkheid’.

De Vrije Bladen. Maart.

Deze aflevering bevat een breed opgezet artikel van J.C. Brandt Corstius: *Duel om het Dichterschap. Herman Gorter en de School van Albert Verwey*.

Ad interim. Juni.

Deze aflevering is geheel gevuld door een studie van Barend de Goede over *Willem Paap*, gekarakteriseerd als ‘het paard van Troie’. De voornaamste bedoeling is, de betrekkingen van Paap tot De Nieuwe Gids op te helderen. Als *Bijlage* vindt men er een artikel dat Paap in 1892 schreef over *Multatuli*.

Juli-Aug. C.J. Kelk vraagt in een korte bijdrage, *De voor-historische Perk*, aandacht voor de jeugdverzen van deze dichter.

Apollo. Mei.

Een geïllustreerde bijdrage van J.H. Scholte handelt over *Rembrandt en Vondel in artistieke harmonie*. De schrijver trekt een parallel tussen Rembrandt's *Eendracht van het Land* (1642) en Vondel's *Leeuwendalers* (1648). ‘Beide kunstwerken zijn één in ontevredenheid over geharrewar en gekissebis in den lande, in de wens naar eendracht en centraal gezag, in het vurig verlangen naar de vrede’.

De Gulden Passer XXIII. (1945).

Gilbert Degroote publiceert een artikel over de Vlaamse dichter *Pieter Joost de Borchgrave* (1758-1819).

Neophilologus. Juli.

Maartje Draak maakte een vergelijkende studie van fabels en vertellingen met het motief *Is ondank 's werelds loon*? waarbij ook Nederlandse versies ter sprake komen, o.a. in Reinaert 11 en bij Willem van Hildegaersberch.

C.D.V.

Coornhert-studie[1].

De Coornhertstudie vindt regelmatig voortgang. Nadat de spelen van den schrijver meerdere malen in artikels genoemd zijn, volgt nu een werk geheel aan dit onderdeel gewijd. Dr Van der Meulen verdeelt zijn studie in twaalf hoofdstukken: inleiding, datering der comedies, vorm, der comedies, behandeling van de stof, de taal van dezen comediedichter, terwijl de rest van de hoofdstukken gewijd is aan de spelen ieder afzonderlijk. Aan het slot volgt een volledige uitgave van de 'Comedie van Lief en Leedt'.

Over de datering van de comedies zegt de schrijver interessante dingen. We merken er het volgende bij op: v.d.M. rekent 'T'Roerspel van de Kettersche werelt' tot de jeugdwerken, 't dichtst bij de comedie van de Rijckeman staand (1550). Argumenten: 1. verdeling in vier bedrijven (niet het klassieke vijftal); 2. een bode trekt naar oude trant de moraal uit het spel; 3. veel rederijkerskenmerken ('kunstenarijen'); 4. de sinnekens zijn sterk verwant aan de middeleeuwse duivels; 5. het is 't enige spel met een refrein.

Met het bovenstaande bestrijdt v.d.M. den Coornhertkenner Bonger, die het op rijper leeftijd ontstaan ziet op grond van de meesterlijke bouw en taalbehandeling. Het bezwaar van de 'nieuwe spelling' waarin het stuk is geschreven, acht v.d.M. niet dwingend voor een later datering. Het stuk werd na C.'s dood gedrukt en vermoedelijk door zijn vriend Spieghel omgespeld.

Bij dit meningsverschil wijzen we erop dat, bij vergelijking van het Spel van de Kettersche Werelt en De Rijckeman, hoewel gebouwd op hetzelfde thema (protest tegen maatschappelijke toestanden), dit protest in het laatste spel toch sterker gebonden is aan de middeleeuwen. Lazarus is de middeleeuwse bedelaar; zijn verhouding tot den Rijke wordt religieus gezien en niet allereerst als een maatschappelijk probleem. Wie den misdeelde spijzigt, spijzigt Christus. De personen in de Rijckeman zijn typen, traditioneel, dicht bij de allegorie staand. In 'T'Roerspel' echter zijn deze middeleeuwse typeringen vervangen door figuren die de nieuwe tijd aankondigen. 'Al de Werelt' is de rijke koopman, Zeltzaam de in stoïcijnse zin ontworpen wijze, die in Holland de trekken aanneemt van den idealen burger.

Zo vloeit oud en nieuw bij C. dikwijls dooreen, zonder dat altijd van een rangorde gesproken kan worden.

De datering van 'Abrahams Uytganck' brengt den schrijver in moeilijkheden. Coornhert zelf noemt 't spel zijn 'eerste vrucht', maar v.d.M. toont aan dat de auteur het rederijkersstadium al achter zich heeft. Dan zou 't stuk na de Rijckeman en Lief en Leedt gedateerd moeten worden. Volgens Bonger is het spel, toen het in 1575 'ghesuvert' werd, van een 5de bedrijf voorzien; v.d.M. kan hierin meegaan, maar wil deze zuivering niet uitbreiden tot een radicale omwerking. Dan zou 'opnieus bewerckt' allicht toegevoegd zijn.

Ons viel het nog om een andere reden op, hoe dit toneelspel niet aan een jeugdwerk doet denken; we doelen hier op de zeer sterke stoïsche invloed. Abraham zelf is van het begin tot het einde de rationalistische wijze.

1) Dr *P. van der Meulen*, De Comedies van Coornhert (Teksten en studiën, deel IX. - Van Gorcum en Comp. N.V. - Assen - 1945).

Zijn bekering is zuiver intellectualistisch: belaagd door schijn en waan volgt hij de waarheid. Hiermee is het Godsbeeld geheel in overeenstemming gebracht; het is zeer statisch, beïnvloed door het Stoïsche Godsbegrip van wereldkracht, eeuwige noodzakelijkheid. Door God geleid, niet langer in de macht van aandoeningen en uiterlijke dingen, gaat de wijze zijn weg. Van een worsteling met de zonde om God te bezitten, geen sprake. Voor het tragische van het menszijn, wezenstrek van het christelijk geloof, is geen plaats. Het redelijk Godsbeeld sluit tragische conflicten uit en waarborgt een gemakkelijke theodicee:

> 'Dien Godt wil beschermen en mach niemandt schaden
> Oock mag geen lijden den lijtsamen verquaden'.

De christelijke begrippen, die in het stuk voorkomen, zoals 'Ghenade', 'Ellendichheydt van onsen Staet', 'Sonde', 'Waerheydt kennis', zijn van hun bovenredelijke spanning ontdaan en ingelijfd bij het rijk van de Ratio:

> 'In jonchheydt dom doet ons het blint verkiesen
> D'onnoselheydt en tleven goet verliesen.
> Dan dolen wij pijnlijck op vreemde paden,
> Totdat ons God door tlicht sijner ghenaden
> D'ellendicheydt van onsen staet doet weten
> En toont die sond, daer wij den doodt aen eten.
> Hier blijckt de kracht van waerheyts eerste kennis,
> Die openbaart des leughens valsche schennis'.

Deze aantekeningen doen de gedachte in ons opkomen, dat dit werk ontstond onder de sterke indruk van de Oudheid, d.w.z. na zijn 30ste jaar, toen C. de studie van de klassieken opnam. Maar vanwaar dan zijn verklaring van 'eerste vrucht'? Toch een omwerking of beslissende klassieke invloed voor de aanvang van zijn oude-talenstudie?

We roeren hier een punt aan dat sedert het artikel van Dr Zijderveld een van de strijdvragen is rond de figuur van C. als 'veelomstreden Renaissancist', nl. zijn verhouding tot de klassieken, een onderwerp dat we in v.d. Meulens boek graag behandeld hadden gezien. Zijderveld brengt deze invloeden geheel terug tot de middeleeuwen, waarin nooit het innig contact met de Oudheid verloren ging. C. is dan een leerling van de middeleeuwse mystici en de 'Moderne Devoten'.

Hiertegenover verdedigden andere onderzoekers (Lindeboom, Overdiep, Becker, Van der Meer, Kuyper en Bonger), zij het ook in gematigder vorm, de traditionele opvatting van C. als adept der Ouden.

Wij merken hierbij op dat o.i. het feit, dat C.'s werk zich kenmerkt door klassieke elementen, stellig niet voldoende is om zijn plaats te bepalen in het zich wijzigende culturele leven van de 16de eeuw. Dit is de belangrijke ontdekking van Dr Zijdervelds artikel.

We moeten echter, om C.'s plaats te bepalen, een andere maatstaf aanleggen en vragen: *welke functie* vervullen deze ontleningen in zijn oeuvre. Bij de beantwoording hiervan ontdekken we het verschil met de aan Coornhert voorafgaande tijd. Daar treedt het cultuurideaal steeds terug voor het heilsideaal en dit bepaalt de houding tegenover de klassiekheidense cultuur. Deze heeft steeds een dienend karakter. Het geloof is de autoriteit, die de positie van de Kerk bepaalt tegenover Grieken en

Romeinen. Men heeft er bv. geen bezwaar tegen de heidense schrijvers te wijzigen ten behoeve van de christelijke geloofsleer.

Deze dienende functie nu wordt aangetast in de 16de eeuw. De Oudheid wordt autonomer en we bespeuren daardoor een neiging om de kerkleer te wijzigen ten behoeve van de Stoa. Om de klassieke elementen in de geloofsleer te voegen, moet deze in essentiële delen aan betekenis inboeten. Het natuurlijke, het rationele wint ten koste van het bovennatuurlijke. Dit aantasten van de oude waarden is bij C. nog niet steeds een doortasten. Hij grijpt naar het nieuwe, zonder het oude te kunnen loslaten. Dit geeft aan zijn werk een sfeer van tegenstrijdigheid, die het uitgangspunt is van genoemde meningsverschillen. Hoewel zijn klassieke vorming nog niet van dien aard is, dat er van autonomie gesproken kan worden, vindt deze in hem niettemin een krachtig voorbereider.

Tot zover over de datering van de spelen en de moeilijkheden hieraan verbonden.

Na een hoofdstuk 'Vorm der Comedies', met goede opmerkingen over de verhouding comedie en schooldrama, volgt de bespreking van de verschillende spelen. Met allerlei interessante gegevens is hier de Coornhertstudie verrijkt, bv. met juiste opmerkingen over de rol van de sinnekens, over de vraag of de Rijckeman is opgevoerd, over de onduidelijkheid van de allegorie in de 'Comedie van Israël', met een proeve van oplossing, over het ten tonele brengen van de 'Comedie van de Blinde voor Jericho', de theologische twist hierom en C.'s verhouding n.a.v. dit stuk tegenover Rome en Genève (nl. 'recht tegenover beide'), over 'Der Maeghdekens Schole' en C.'s afhankelijkheid hierin van Vives 'De institutione faeminae christianae', over de plaatsbepaling van de spelen t.o.v. de Reformatie, e.a.

Verhelderend is in veel opzichten ook het hoofdstuk 'Behandeling van de Stof' met een verduidelijkende verdeling van de spelen in drie groepen en een goede uiteenzetting van de allegorie; goed gezien is het op de achtergrond blijven van 'Loghen', daar het wezen van deze allegorie te gecompliceerd is en door uitgezonden dienaren geanalyseerd moet worden. Ook wijzen we op v.d.M. vergelijking van C.'s interpretatie van de bijbelse stof met die van Vondel: bij Vondel blijven we steeds midden in de bijbelse gebeurtenissen, ze worden ons al werkelijker, klemmender, grootser. Bij Coornhert verflauwen de bijbelse figuren langzamerhand en steeds duidelijker treedt tevoorschijn 'Mensche', worstelende 'om aan den ondergang te ontkomen' (pag. 126).

Minder juist in dit hoofdstuk is de opmerking dat C.'s perfectieleer geen theorie voor hem is, maar dat zijn 'eigen levensgeschiedenis.... het bewijs (levert) dat door gestadige oefening "allengskens" een zielstoestand intreedt, waarbij niets in staat is het evenwicht te verbreken'. Deze staat van evenwicht mag toch niet vereenzelvigd worden, ook niet bij benadering, met het verwezenlijken van de door v.d.M. even te voren aangehaalde bijbeltekst: 'Weest volmaakt, zooals mijn Hemelsche Vader volmaakt is'. (pag. 112).

Ook is even verder de uitlating onnauwkeurig, dat de mens in C.'s comedies altijd zwak en een gemakkelijke prooi voor de verleiding van de 'Loghen' is. De schrijver weerlegt dit immers zelf op pag. 120, als hij wijst op de standvastigheid van Abraham, Johanna, Zeltsaam en Lazarus!

Ons bezwaar tegen deze studie is dat de schrijver te weinig aandacht schenkt aan de plaats van deze spelen in de geestesbloei en het maatschappelijk leven van de zo bloeiende 16de eeuw. We ontdekken in

v.d.M.'s werk te weinig den theologischen en wijsgerigen Coornhert.

De spelen bieden immers een zeer belangwekkende gelegenheid om zich nog eens te bezinnen op C.'s positie t.o.v. Rooms-Katholicisme, Protestantisme en Humanisme. Om hierjuiste lijnen te trekken moeten we, zoals steeds bij C., zijn perfectionisme tot uitgangspunt nemen. Van hieruit bezien is C. beslist geen Protestant te noemen in de zin waarmee het Lutheranisme en het Calvinisme de inhoud van het Protestantisme vormen. Bezien we echter C.'s houding t.o.v. het Bijbels-Humanisme en het Rooms-Katholicisme vanuit ditzelfde centrale perfectionistische dogma, dan blijkt hoe deze overtuiging hem in beginsel verbindt met beide groepen. Daardoor verschillen beide niet essentieel van elkaar in hun opvatting van de vrije wil, de erfzonde, de genade het accentueren van het zedelijk-godsdienstige, de ethische Christusbeschouwing en het zoeken naar een synthese tussen geloof en wetenschap (auctoritas en ratio). Op al deze punten vormen het Rooms-Katholicisme en het Bijbels-Humanisme geen tegenstelling. Daarom spaart C. de Roomse Kerk in zijn felle aanvallen, omdat hij in zijn hartstochtelijke verdediging van de leer van de mogelijkheid tot volmaaktheid, deze weg niet versperd zag door het dogma van de oude Kerk. C.'s verzet tegen het middeleeuwse geloof wortelt niet zozeer in het dogma, als wel in zijn afkeer van het autoritaire. Als Renaissance-mens houdt zijn individualisme hem buiten de gemeenschap van de Rooms-Katholieke Kerk.

Vanuit dit centrale dogma van de perfectieleer wordt ook een fel geschreven stuk als de ‘Comedie van de Blinde voor Jericho’ duidelijk. De kloof tussen Humanisme en Reformatie valt immers daar het diepst waar de kern van de Reformatorische leer botst tegen die van C.'s Humanisme, d.w.z. daar waar het leerstuk van de rechtvaardiging door het geloof komt te staan tegenover dat van de volmaakbaarheid. Dit nu is het geval in genoemd stuk. De felheid van toon bewijst, hoezeer hier het intiemste van beide beschouwingen wordt aangetast. Een vergelijk is hier niet mogelijk.

Uit het voorafgaande is ook te verklaren, hoe het perfectionisme in C.'s tijd een urgent probleem was, want zijn visie was niet een op-zich-zelfstaand geval. Een geestesgesteldheid, die op een bepaald tijdstip op verschillende plaatsen gelijktijdig optreedt, moet een oorzaak hebben in de algemene gesteldheid van het godsdienstig leven. Op allerlei voorbereidende omstandigheden is te wijzen, maar de grote stoot tot systematische uitwerking is gegeven door de leer van de Hervormers, in het bijzonder door hun gronddogma van het ‘sola fide’. De Humanisten zagen in dit ‘sola fide’ een verloochening van de menschelijke waardigheid, geheel in strijd met hun optimistisch-idealistische mensbeschouwing. Tegen dit ‘sola fide’ mobiliseerden zij hun sterkste wapen, nl. het perfectionisme.

Graag hadden we in deze studie iets meer over C.'s mystiek willen vinden. De spelen geven er aanleiding toe. We herinneren aan de ‘eenvoudige liefdesmystiek’ van de allegorie ‘Broederlijke Liefde’ in de Rijckeman, aan de figuur van ‘Johanna (Ghenade Godes)’ in ‘Israël’, aan de scène op de ‘acker van ghelatenheyt’ in het spel van den Blinde enz. Vooral het merkwaardige stuk ‘Van den Bruyd Christi’ valt in dit verband op, gebouwd op het klassieke thema van de mystiek, nl. het verlangen van de menselijke ziel (‘Unica’) om als bruid met haar bruide-

gom Christus (‘Sponsus’) verenigd te worden. We vinden hier regels vol mystieke toon, die in C.'s oeuvre de aandacht trekken:

> ‘....lief Sustere, vercoren vriendinne,
> mijn crone der eeren, waerde Coninginne,
> bloeyende lelye, nu recht cuysch van sinne,
> mijn enighe, mijn scaep, mijn Duyfken dat ick minne’.

Maar zulke regels zijn uitzonderingen. Coornhert is zeker geen vertegenwoordiger van de mystiek. Ook dit volgt uit zijn centrale leerstuk van de volmaakbaarheidsleer. In dit dogma culmineert C.'s ethische aanleg en in deze ethische gedachtenwereld laten de mystieke eisen zich minder goed rangschikken. Men heeft het karakter van de mystiek ‘ontstellend gering’ genoemd en opgemerkt dat ‘Handel und Wandel der Welt’ den mysticus niet interesseren. Dit oordeel is zeker te scherp en met recht protesteert hier de christelijke mysticus tegen; waar blijft echter dat voor den mysticus de verhouding van God en menselijke ziel primair is; pas daarna is de overgang tot den naaste gereed. Tegenover deze religieuse hartstocht kan men de ‘ethische hartstocht’ van C. plaatsen. Dit blijkt ook al uit zijn mystieke stelsel van de zes trappen, een stelsel dat door het perfectionisme wordt voorbereid en bekroond. Het doel van deze zes trappen is niet de unio mystica, maar het zegevieren van de deugd over de zonden. C. komt niet boven het actief-schouwende leven uit zoals de ware mysticus, die in de passieve contemplatie het gehele terrein der ethiek achter zich laat. C. snijdt, ook op de hoogste trap, die der ‘Wijze Vaders’, nooit de hechte band met de aarde door. De invoeging van de supranaturele factor van de gelatenheid en het sterven van eigen wil, wijzigt hier niets aan. De activering van het deugdenleven vindt hierin juist de bekroning, daar Gods wil en de menselijke dan samengaan en de weg tot een deugdzaam leven vrij is, waarin de Humanist zijn hoogste voldoening vindt.

Tot slot zijn we van mening, dat er te weinig aandacht is besteed aan het sociale element in de behandelde spelen. Kalff, Muller, Van Gelder, Ellerbroek-Fortuin, Van der Laan en Bonger hebben op deze tendens gewezen in de spelen van Everaert, Louris Jansz, Jan van der Hout en andere schrijvers van satieren der 16de eeuwse burgerij. Ook bij C. is deze trek duidelijk vertegenwoordigd. ‘T Roerspel’ werd er geheel aan gewijd. Ook het thema van den rijken man en den armen Lazarus kon hier prachtig dienst doen. In de ‘Comedie van de Blinde voor Jericho’ vaart ‘Sermo Prophetius’ in zijn kanselrede tegen het maatschappelijk onrecht uit. Noch ‘Israel’, moch ‘Mensche’ in ‘Lief en Leedt’ ontkomen aan de verleidingen van ‘Hooghe Staet’. Alle evenzovele bewijzen dat C. het Apostelwoord onderstreepte, dat geldzucht de wortel is van alle kwaad in het maatschappelijk leven.

Resumerend komen we tot het volgende: de studie van Dr Van der Meulen blijft teveel aan de buitenkant en komt te weinig tot een litterairhistorisch onderzoek. De goede bladzijden van het hoofdstuk ‘Behandeling van de stof’ kunnen dit niet herstellen. Dat van de 140 bladzijden, die het onderzoek omvat, er ruim 50 aan het weergeven van de inhoud zijn gewijd, lijkt ons te overdadig. Dit is ongetwijfeld nuttig: het geeft een overzicht. Het is niet genoeg. Te weinig wordt het door een inzicht in de spelen gecompenseerd.

H.J.A. HISSINK.

Sfeerscheppende voorzetselbepalingen bij Franse naturalisten en L.v. Deyssel.

In het tweede deel zijner ‘Stilstudien’ wijdt Leo Spitzer een beschouwing aan de ‘Inszenierende Adverbialbestimmungen in der neueren französischen Literatur’, die naar zich laat denken ook voor het recht verstand van ons op Franse leest geschoeide proza van Tachtig grote waarde heeft. Hij verstaat onder deze voorzetselbepalingen ‘solche Zeit-, Orts-, Artangaben, die *bloß der Stimmung halber* gesetzt werden oder vielmehr gerade an der Stelle, an der sie erscheinen, deshalb stehen, weil sie einen Stimmungseffekt (des Kontrastes, der Parallele usw.) erregen. Die Inszenierung besteht darin, daß eine Handlung nicht nackt und an und für sich, sondern inmitten aller mitschwingenden Stimmungstöne in der Natur oder im menschlichen Beobachter wiedergegeben, eingebettet wird in Milieu und “Aura” (um mich okkultistisch auszudrücken)’. Bv. (Loti, *Ramuntcho*, p. 5): ‘sa naïve voix s'en allait dans la brume ou la pluie, parmi les branches mouillées des chênes, *sous le grand suaire* toujours plus sombre de l'isolement, de l'automne et du soir’.

De voorafgaande bepalingen (dans la brume, parmi les branches) zijn niet ‘inszenierend’, niet ‘sfeerscheppend’, als ik ze zo mag noemen, maar zuiver locaal.

L.v. Deyssel (De Kleine Republiek, p. 137):.... ‘en ging *in het koude goud van de ochtend-studie-zon* zitten tusschen de jongens, die....’.

Locale functie is hier wel denkbaar, maar zeer onwaarschijnlijk.

In hoofdzaak onderscheidt Spitzer twee soorten dezer bepalingen: de eerste, door allerlei voorzetsels ingeleid, zijn formeel bepalingen van plaats, maar nu milieu-omschrijvingen en bepalingen van omstandigheid, in den regel gecompliceerd door concessieve, adversatieve en andere bijbetekenissen; de tweede categorie wordt als volgt door hem getypeerd:

‘Ich gehe nun zu den den einzelnen Vorgang in eine Gesamtstimmung *auflösenden* oder mehrere Stimmungen zusammenfassenden Adverbialbestimmungen. Es kommt hier meist ein Ausdruck mit *dans* (*en*) in Betracht, der eine Handlung einbegreift in eine allgemein moralische Haltung oder Empfindungsweise, sie in Übereinstimmung bringt mit einem größeren Komplex von Erscheinungen und sie so definiert’.

Spitzer illustreert die in grote lijnen zeer bevredigende definitie met een reeks voorbeelden waarvan er enkele volkomen met zijn kenschetsing overeenstemmen, maar sommige ook andere facetten vertonen, die misschien niet mogen worden verwaarloosd en waarvan er tenslotte één ontleend aan Daudet, als ik het wel heb zo essentieel van de definitie afwijkt, dat het, hoezeer ‘genealogisch’ op zijn plaats, bij een nieuwe onderrubriek had moeten worden thuisgebracht. En als ik goed zie, heeft Van Deyssel, in ‘De Kleine Republiek’, juist deze schakering op persoonlijke wijze hervormd en aangewend. Kloppen met de definitie doet bv.:

Hervieu: ‘Elle vanta les mérites de Mme Mésigny, en consultant avec adresse les dispositions de Des Frasses à cet égard, *dans toute sa sympathie envers l'amour, dans sa curiosité de femme qui ne le pratiquait point, dans une de ces béatitudes de proxénétisme*’.

Ook Zola: ‘Il semblait que la maladie l'eût renouvelé, qu'il recommençât à vivre et à apprendre, tout neuf, *dans cette douceur physique* de la con-

valescence, cette faiblesse encore, qui donnait à son cerveau une pénétrante lucidité'.

Maar in de volgende zin van Zola resumeert of definieert de bepaling niet alleen, zij drukt ook de hevigheid, de onstuimigheid uit van de handeling en zweemt dus naar de bep. van hoedanigheid:

'la chute inévitable et si pardonnable, la faute aux bras de l'ami discret qui s'est trouvé là, la passion cachée et dévorante, qu'on ne peut satisfaire et qui brûle, le rendez-vous qu'on a eu tant de peine à rendre possible, qu'il faut attendre des semaines, dont on profite goulûment, *dans une brusque flambée de désir*'.

Intussen hebben deze drie geciteerde en nagenoeg alle voorbeelden van Spitzer met elkaar gemeen, dat het kern-substantief der bepaling een *gevoel* omschrijft, zoals trouwens op grond van de begripsbepaling ook kon worden verwacht. Maar bij Daudet geeft de bepaling een *lichaamsbeweging* weer, die de voorafgaande handeling concreter, *suggestiever, plastischer* uitbeeldt en dus een geheel nieuwe functie verricht:

'les longues traînes dont le poids soyeux semblait rejeter en arrière le buste décolleté des femmes *dans ce joli mouvement ascensionnel* qui les faisait apparaître, peu à peu, jusqu'au complet épanouissement de leur gloire'.

En nu Van Deyssel.

Verscheidene gevallen beantwoorden volkomen aan Spitzers definitie ('den einzelnen Vorgang in eine Gesamtstimmung auflösenden oder mehrere Stimmungen zusammenfassenden Adverbialbestimmungen'):

KR p. 34 'en allen aan 't erg bewegen, *in de vreugde* van hun loskomende lijven....'

KR p. 243 'Alleen laten? ja wel, maar wáar mot ik dan na toe?' vroeg Hortsek *in die angst* van alle nieuwen om ook maar even alleen te zijn.

Persoonlijk-genuanceerd:

KR p. 99: '*In een naar het midden aanbuigenden ernst* spraken de koppen der rijen het hevige ochtengeval....' De gespatieerde attributieve bepaling is hevig metonymisch en concretiseert daardoor het substantief *ernst*, dat bijna de betekenis krijgt van *ernstige koppen*.

KR p. 46 zwenkt Van Deyssel nog verder af van de resumerenddefiniërende functie van een gevoel-uitdrukkend zelfstandig naamwoord:

'In de zwak-geel-witte gangen, onder de afgeduisterde welvingen, ging de speeltijd aan, *in een groot alom-rumoer* van vrij eindend avondleven'.

De bepaling is *zuiver plastisch* geworden, vormt de beeldende dominant van de hoofdzin, waaraan ze nog maar amper gesubordineerd is. Hier al te spreken van een tweede, gecoördineerd praedicaat, dat het kleurloze, abtracte eerste gezegde veraanschouwelijkt herhaalt, gaat te ver, maar de functie der enscènerende omstandigheidsbepalingen, die, als in de beide volgende voorbeelden, een gebeuren alleen maar drenken in een zekere sfeer, is toch ook niet meer aanwezig:

KR p. 71 'En, *in het stille, breede afwachtings-gemompel*, kwamen daar de twee zwarte heeren langzaam aan in de blikken....'

Ook KR p. 46 'voort in den zelfden wandelloop *in de breed en zwaar omgrommelende sprekingen, luid doorlachen, schel doorkreten*, loopend voort tusschen de donker-witte muren'.

Ondanks de bizonder omvangrijke vorm der bepaling, nog door uit-

breiding verzwaard, blijft de functie der aan de hoofdzin ondergeschikte omstandigheidsbepaling bestaan:

KR p. 318 ‘De direkteur stond bij het tweede venster van de deur af, en Willem kwam binnengeloopen *in een langen somberen blik* van de direkteur z'n groote bruine oogen, die als van week glas leken, onbewegelijk vervuld van de gedachte, die in zijn hoofd was en die hij zoo u i t s c h e e n i n d e k a m e r’.

Na deze uitweiding keer ik via een bij Van Deyssel frequente persoonlijke variant terug tot Spitzers definiërend-resumerende bepalingen; het psychische bestudeert Van Deyssel in de zichtbare, physiologische keerzijde:

KR p. 86 ‘*schrok in een vertrekking van zijn gezichtshuid*....’

KR p. 130 *schrikte in een wegruk* van zijn natte hoofd en *een wenkbrauw-opgeschicht*.

Niet syntactisch, maar wel naar de visie gelijkwaardig:

KR p. 187 ‘De vader was omgeschoven en *verveelde zich met slappe wangen* in het grijze vensterlicht....’

Veel belangrijker voor de stijl van De Kleine Republiek zijn echter de volgende gevallen, waar de bij Daudet gesignaleerde functie in haar uiterste consequentie tot volle bloei is gekomen:

KR p. 37 ‘*In z w a a r spreken, t o t b i j n a r o e p e n*, langzaam en vol, zeide hij tot hen allen, in de duizendoogige stilte’.

Behalve de massiviteit en zware nadruk van dit ‘tweede praedicaat’, nog versterkt door dit zwaarbetoonde, klankrijke, intransitieve ‘zeide’, zijn opmerkelijk de metonymia ‘duizendoogige stilte’ en daarmede gegeven *ensemble-schildering, de* artistieke doelstelling van ‘De Kleine Republiek’.

KR p. 78 ‘voorbij allen, stappend met het lucht-licht over hun gezichten *met het voortgepaal* der tien beenen, *in het aangestrak en zijg-ontplooi* der broekepijpen....’

In nog sterkere mate en tevens met plastische herhaling van het *subject*:

KR p. 81 ‘beloopend de wegen *in één donker-breede beweging van opstand* onder de hoog-verwolkende lucht....’

(*opstand* = een resumerend woord voor alle ‘opstaande’ zelfstandigheden[1)],karakteristiek voor een bepaalde (naturalistische?) vereenvoudigende, *reducerende visie* van Van Deyssel in DKR en elders, die *hier* voortvloeit uit de ensemble-schildering).

KR p. 230 ‘De prefekt kwam *in zwart gezachverschijnen*’.

Misschien ook KR p. 174: ‘Hij ging en was weg achter de deur, *in groot bewegen boven een donker-dicht gestap*’.

Het eigenaardige voorzetselgebruik (‘boven’ een handeling!) komt verderop aan de orde.

Dit waren wel de merkwaardigste, maar niet de enige bewijzen van Van Deyssels zelfstandigheid op syntactisch gebied ten opzichte van de bewonderde Fransen. We bepalen nu zijn verhouding tot de eerste door Spitzer besproken categorie, o.a. vertegenwoordigd door het volgende citaat uit Barbusse: ‘Et *sous l'aile éphémère des feuillages, dans le décor sans cesse emporté du ciel et de la terre*, nous répétons: ‘Jamais’, nous répétons: ‘Toujours’, et nous crions à l'éternité’.

1) Hier de honderden wandelende schooljongens.

Spitzer ziet hier ‘einen schreienden Kontrast (der Mensch begehrt Ewigkeit - die Natur zeigt Veränderlichkeit)’. ‘Dieser Gegensatz färbt nun aber auf die ursprünglich rein lokalen Präpositionen *sous, dans* ab und gießt in sie konzessiven oder adversativen Sinn. Die grammatischen Adverbialbestimmungen sind keine bloßen Umstandsangaben, sondern bringen Stimmungsobertöne zum Klingen, bilden den Hintergrund, die Dekoration’.

Loti: ‘Par le chemin jonché de feuilles rousses, ils descendaient tous deux vers leur paroisse sous un chaud soleil qui donnait l'illusion de I'été’. Die undichterisch arbeitende Prosa würde einfach *par un chaud soleil* gesagt haben; sous täucht wieder Druck, Rast, Schwere vor.

Het is mogelijk, te bewijzen valt hier niets, noch vóór noch tegen deze opvatting. Loti zou overigens ‘*par* un chaud soleil’ ook kunnen hebben verworpen als te kleurloos-abstract: ‘*sous* un chaud soleil’, zonder enige bijbetekenis, is concreter en daardoor plastischer. Dergelijke bepalingen kunnen ook een groep gaan vormen met een voorafgaand adjectief of participium, waardoor zij ‘die Geltung des Adjektivs oder Partizips einschränken, an das Walten der in der Adverbialbestimmung ausgesprochenen Bedingung knüpfen, also ein *momentan* eintretendes Bühnenbild festzuhalten suchen: gewissermaßen impressionistische Momentaufnahmen sprachlich fixieren. Auch hier wird der Gedanke der Kausalität, oder der durchkreuzten Kausalität, der Konzessivität, nahegelegt, jedoch nicht ohne weiteres behauptet. Zum Raffinement der naturalistischen Beschreibungstechnik gehört es, wenn eine bestimmte Stimmung oft ohne (verstandesmäßig betrachtet) zwingende Notwendigkeit gerade von diesem Umstand oder jener Beleuchtung abhängig gemacht wird. Aber auch zum Raffinement der psychischen Differenziertheit, die *eine* bestimmte Empfindung nur in ganz bestimmt umgrenzten Fällen realisieren kann. Alles beschriebene wird nur als eine momentane Erscheinung hingestellt, das sich unter anderem Licht, anderer Temperatur usw. sofort ändern kann. Alle Erscheinungen sind Augenblicksschein - es wird auf Gültigkeit der Beschreibung für alle Zeiten verzichtet. Man kann meist ein “scheinend, erscheinend” sich ergänzend vor die Adverbialbestimmung denken und von konditionierter Darstellung sprechen’.

Begrijp ik het bovenstaande goed, dan maakt Spitzer geen onderscheid tusschen impressionisme en naturalisme. Het komt mij voor, dat met zinsneden als ‘Alle Erscheinungen sind Augenblicksschein - es wird auf Gültigkeit der Beschreibung für alle Zeiten verzichtet’ niet het naturalisme, maar het impressionisme getypeerd wordt. Dit komt overeen met het feit, dat de meeste en de meest overtuigende voorbeelden aan Loti ontleend zijn, en slechts één aan Zola, in tegenstelling met Spitzers verklaring op p. 135: ‘von jedem der angeführten Schrifsteller[1)] habe ich für meine Arbeit etwa 60 Seiten gelesen und bei Zola die größte Ausbeute gefunden’, hetgeen daar inderdaad strookt met het percentage der voorbeelden. Met het diepste respect voor de fijne en doordringende stijlanalyses van Spitzer zou ik me toch enige schuchtere critiek willen veroorloven. Zijn inderdaad al die aangehechte voorzetselbepalingen van beperkende aard en niet dikwijls eenvoudig synthetische toevoegingen,

1) Het betreft hier gevallen als het reeds uit Barbusse geciteerde ‘Et sous l'aile éphémère des feuillages’ enz.

‘kleine ensembles’ weerspiegelend? En gaat het aan ze zonder uitzondering als ‘Momentaufnahmen’ te beschouwen? Overtuigend is deze interpretatie bv. voor de volgende zin van Loti:

‘Çà et là, on les apercevait au loin, *indécises dans le crépuscule*, les maisonnettes basques’.

Voor een ander citaat uit Loti:

‘la sérieuse Franchita, pâle et droite dans ses vêtements noirs’ zal die beperking in ieder geval wel niet op ‘droite’ slaan.

Opnieuw Loti:

‘ses yeux noirs de quinze ans, *obstinés et graves sous le nimbe* doré des cheveux’.

Hier zou alleen de volledige context mij misschien van de juistheid van Spitzers zienswijze kunnen overtuigen, aldus geïsoleerd is de bepaling voor mij plastisch-synthetisch, als bij Van Looy (Proza p. 251): ‘En op het jaagpad kwam een paard aansukkelen, *nat en ruig in zijn oud tuig*’, waar van ‘konditionierte Darstellung’ zeer zeker geen sprake is.

Een laatste citaat uit Ramuntcho:

‘En cet instant, le village s'anime tout entier de l'esprit de temps anciens; dans son attente de plaisir, dans sa vie, dans son ardeur, il est très basque et très vieux, - *sous la grande ombre* de la Gizune, la montagne surplombante, qui y jette déjà un charme de crépuscule’.

Daß trotz des Gedankenstriches ‘sous la grande ombre de la Gizune’ zu ‘très basque et très vieux’ gehört, indem der Bergschatten eben zu dem altbaskischen Aussehen des Dorfes beiträgt, zeigen die S. 60 denselben Gedanken in anderer Form ausdrückenden Sätze: ‘Sur la place, la zone dorée et rougie du soleil diminue, s'en va, mangée par l'ombre; de plus en plus, le grand écran de la Gizune domine tout, semble enfermer davantage, dans ce petit recoin de monde à ses pieds, la vie très particulière et l'ardeur de ces montagnards, - qui sont les débris d'un peuple très mystérieusement unique, sans analogue parmi les peuples’.

Als, ondanks de gedachtenstreep, ‘sous la grande ombre’ de adjectieven ‘très basque et très vieux’ bepaalt, dan zouden volgens Spitzer deze eigenschappen in plaats van blijvend, momentaan zijn, een absurde consequentie. Voor de hand ligt, dunkt mij, ook wegens de gedachtenstreep, ‘très basque’ enz. te verbinden met de voorafgaande drievoudige bepaling met *dans*. Het tweede citaat bewijst m.i., wat trouwens geen betoog behoeft, dat aan de taaie volksaard der Basken hun ontoegankelijke bergwereld niet vreemd is. In de woorden ‘le grand écran de la Gizune domine tout’ vind ik wel steun voor mijn eigen kijk op de bewuste bepaling, die er een geslaagde poging tot ensembleuitbeelding in ziet. Die hoge geweldige berg domineert dusdanig, dat zijn enorme donkere schaduw onafscheidbaar verbonden is met onze voorstellingen van het dorpje. De bepaling is voor mij van dezelfde stilistische kracht, dus louter plastisch-synthetisch en met locale functie, zonder enige logische relatie tussen adjectief en bepaling, als in de volgende zin van Huysmans en zovele van Van Deyssel: ‘la femme, une Anglaise, fardée à outrance *sous ces cheveux jaunes*’.

Voorbeelden uit ‘De Kleine Republiek’:

Klassiek[1)] impressionisme zou men mogen noemen (pag. 288): ‘De

1) Eveneens met de reeds genoemde ‘reducerende, vereenvoudigende visie’: ‘Breed en blauw holden hooge knechten aan, smal en zwart hooge professers, klein en grijs de krioelende jongens’. (pag. 285).

bel voor het goetee klonk luid over de kreetloze koer *in de lange lauwe stilte*'.

Met ensemble-schildering en metonymisch adjectiefgebruik: pag. 277: 'en *in het starend zaalgezwijg* klom hij met hortende stapjes het trapjen op'.

De vele vaak bizondere metonymia's bij Van Deyssel beschouw ik als een der duidelijkste sporen van de invloed der Goncourt's (vooral van Edmond), voor wie ze eveneens zeer karakteristiek zijn[1]. Volgens Spitzer (Stilstudien II p. 140) berusten deze bepalingen gewoonlijk op gezichts-, minder vaak op *gehoors*indrukken.

Voorbeelden van de laatste soort:

p. 109 'en *in een wind-lawaai* om de geraamten der kastanjeboomen lag de koer ongekreukeld dik wit, goudig glansend blauw wit onder een lucht van bleek winterblauw, vergrijzend in het verschiet'. Ook hier weer de ensemble-weergave.

p. 163 '*In de hevige opwindende geluiden der orgelmuziek* gingen de jongens de kerk uit; de mis had twee uur geduurd'.

Als bij de door Spitzer geciteerde Fransen kan het *concrete* voorzetsel verbonden worden met een *abstract* substantief:

p. 47 'de donkere menigte massade weg in den gang-uithoek en door de deuring naar de gebedzalen, *door* (= door... heen) *het bielebangend klokkegelui en het naar nog-sprekenden stiltesissen van professers*'.

Een bizondere omstandigheidsbepaling geeft pag. 103:

'En, *boven* het zwijgende verwrevelen van de vier, stond hij op....'.

Men zou hier *onder* verwachten, maar Van Deyssel heeft de praepositie 'gecorrigeerd' ter wille van de locale nauwkeurigheid tot een bizarre, hybridische bepaling.

Vgl. p. 122: '*Boven* een dof-bonzend hart somde Willem op wat hij zeggen zoû', (in plaats van *met*).

Tenslotte de groepen van adj. (partic.) + voorzetselbep. Regelmatig:

p. 29: 'hij wilde niet met zijn bijnaam toegesproken zijn, *kalm en verstandig met de matte grijs-blauwe oogen*....'.

p. 62: 'En wat Pieterse, *hopend met een kloppend hart*, ernstig in zijn boeken bladerend en met gauwe blikken naar den professer, had zien aankomen, gebeurde'.

Uitgebreid met twee synthetische voorzetselbepalingen, een korte vorm berustend op ensemble-schildering:

p. 66: 'kwam juist een groote jongen Willem tegen, ossig met het breede halsloze hoofd *op het romppak in een donker-grijs pandjasje*....'

Deze bizarre synthetische voorzetselbepalingen zijn zeer talrijk in De

1) Bv. *La Fille Elisa*, p. 27, 'la fillette éveillée avec le frissonnant récit, *par cette bouche qui dormait*....' p. 49 'Et toujours, depuis l'aurore jusqu'au crépuscule, *le tournoiement de ces vols* qui *gazouillaient*'. (onophoudelijk heen en weer vliegende en zwenkende zwaluwen, die onderwijl kwetteren).
Cherie p. 112 'au milieu des cris de l'effroi *aimant* de Virginie' p. 6 'Le diner cependant continue, animé et fouetté de cette jolie ivresse *gaminante* qu'apporte à l'enfance un peu de mousse de champagne'.
Deze metonymische participia praesentis zullen wel het prototype zijn van Van Deyssels stijl-exquisheden, voornamelijk in Verz. Opst. I: p. 218 'Ik geloof wel, dat zijn *droomende* hoop hem er heen voerde in het fransch een modernen rhythmusstijl te maken....' V.O. III, p. 3 'zoo als ik het met een *beminnende* vertrouwelijkheid als een schat in mijn geheugen draag....'.

Kleine Republiek en ‘Menschen en Bergen’. - Op blz. 161 constateert Spitzer de zeldzaamheid der enscènerende bepalingen bij de Franse romantici, bij Balzac en Baudelaire ‘und - merkwürdigerweise - den Goncourts, die allerdings nur Worte aneinanderreihen und sich, wie Brunot a.a.O.S. 778 trefflich ausgeführt hat, soweit möglich von aller syntaktischen Verknüpfung freigemacht haben’. In ‘Manette Salomon’ heb ik ze inderdaad vrijwel niet ontmoet, des te vaker echter in ‘La Fille Elisa’ en ‘Chérie’ van Edmond de Goncourt! Bijv. *Chérie* p. 55: ‘elle arriva, *dans le battement* presque perceptible des petits coeurs, autour d'elle....’.

p. 64 ‘A quelques mois de là, le secrétaire du maréchal de retour d'un congé, *dans la joie expansive* qu'on éprouve à rentrer dans les murs d'un logis aimé, trouvant Chérie dans l'escalier, la soulevait dans ses bras....’

p. 133 ‘Elle avançait *dans un dandinement ennuyé*....’.

p. 23 ‘elle.... se sauvait à travers le fourré du pare *dans l'effarement* d'un pauvre et timide animal....’.

p. 258 ‘Chérie restait en arrêt devant son collier, penchée sur le guéridon, *dans une de ces fascinations souriantes* que les femmes éprouvent devant les pierres précieuses....’.

La Fille Elisa:

p. 270 ‘une détenue, qui, *muette dans sa robe pénitentiaire*, semblait le Silence continu....’.

p. 247 ‘“Je veux, mais je ne peux pas”, s'écria soudain, *dans le déchirement* d'une voix désespérée, Elisa....’.

p. 236 ‘firent leur entrée tumultueusement *dans une bousculade* qui se pressait et se hâtait vers la nourriture....’

p. 159 ‘Un homme et une femme, *dans le sautillement* d'enfants entre leurs jambes, allaient....’.

Sneek.

F. JANSONIUS.

Zwanenzang in de letterkunde.

Reeds vanouds komt de zwaan in de literatuur van verschillende volken voor. Zijn sierlijke bewegingen op het water, zijn fiere gestalte en mooie verendos, zijn minnekozen, dat alles moest dichterlijke naturen wel imponeren en verlokte tot beschrijving. In onze letterkunde heeft Dr Maurits Sabbe in zijn ‘Dierkennis en Diersage bij Vondel’ (Antwerpen 1917, bl. 107-110) enige plaatsen in Vondel's werk aangewezen, waaruit blijkt, hoe ook de Agrippijner zowel in zijn jeugdjaren als in zijn ouderdom bezieling vond in de schoonheid en de gedragingen van de vogel, waarover het volksgeloof tevens merkwaardige dingen te vertellen wist.

Tot die merkwaardigheden behoorde de zwanenzang, bekend uit de rei van 's dichters ‘Noah’, terwijl ook elders door hem van de ‘sangsoete veege swaen’ gesproken wordt. Sabbe noteert, dat de oudste lyrici bij Grieken en Romeinen wel gewagen over zingende zwanen, maar dat de legende van de zang bij de dood voor het eerst bij Plato voorkomt. In ‘Phaidon’ zegt de stervende Socrates, dat de zwanen in het uur van hun dood zingen, niet van droefheid, maar omdat ze weldra bij hun

Apollo zullen zijn. Otto Keller in zijn werk over ‘Die antike Tierwelt’ II (Leipzig 1913, bl. 213-220) licht dit nader toe. In Griekenland en Italië onder-

scheidde men twee soorten zwanen: *Cygnus olor* en *Cygnus musicus*. De eerste, de gewone zwaan van West-Europa, met rode bek en zwarte plekken op de bekwortel, is bijna stom. De zingzwaan heeft een van voren zwarte, van achteren gele bek zonder stippen en een lange, gebogen hals. Hij brengt slechts een hogere en een diepere toon voort - het mannetje de noten c en f, het wijfje d en e - en derhalve is de zwanenzang altijd een concert van een aantal vogels. Sommigen vergelijken het gezang met een laag vioolspel, anderen met verre bazuinen. Uiteengehouden zijn beide soorten van zwanen door niemand in de Oudheid. De zingzwaan is in het hogere Noorden de meest voorkomende, ook in Oost-Europa en Siberië. Bij het begin van de winter trekken de vogels uit Rusland naar de Zwarte Zee en naar Griekenland en Egypte. De Ouden bevolkten met zingende zwanen in 't algemeen noordelijke stromen en hun oevers: Don en Donau, Strymon, Peneios, Paktolos, Meander; ook voor de Maas wordt de zwaan genoemd door Venantius Fortunatus. Daar de zwaan uit het Noorden kwam en men zijn zangkunst zeer overschatte, evenals bij de ijsvogel, gold de sneeuwwitte prachtige vogel als aangewezen begeleider van den hoognoordelijken lichtgod Apollon, den aanvoerder der Muzen, Musagetes. Op de oever van de Hebro, die als winterse stroom spreekwoordelijk was, zitten de zingzwanen volgens Aristophanes (Vogels) in dichte menigten, met de vleugels ruisend en lofliederen op Apollo zingend. Hekataeos van Abdera verbreidde allerlei wonderlijke verhalen hierover. Als de mensen hun loflied gezongen hadden, dan verwijderden zich de zwanen, nadat zij de godheid geëerd, de mensen verblijd en zich zelf uit het lied der mensen vreugde bereid hadden. Dionysos vertelt, dat het gezang der zwanen niet droevig is als dat der ijsvogels, maar liefelijk en zoet als fluit- en citertoon: zij zingen vóór zonsopgang, als geloofden zij, dat dan het geluid verder klonk, omdat de wereld nog rust. Zij zingen ook aan de kust der zee, als zij niet weerhouden worden door de storm en het gebruis der branding. Ook in de ouderdom, als zij de dood nabij zijn, vergeten zij het zingen niet. Zij zoeken, om te sterven, een eenzaam plekje, waar noch een vreemde vogel hun gezang horen noch een andere zwaan hen storen kan.

Maar ook reeds in de Oudheid werd de zwanenzang in het stervensuur voor een fabel gehouden. Plinius betwijfelt het zingen. Veel debat is hierover in de geleerde wereld gevoerd. Scaliger hechtte er geen geloof aan. Wormius en Bartholinus beschouwden het als waar. Zij wijzen op de gesteldheid van de luchtpijp bij de zwanen, die veel overeenkomst vertoont met die van kranen en ganzen, en vragen: ‘Waarom zou een piepend geluid niet, bij het sterven, plaats kunnen hebben in de zwanen, daar men de eenden, zelfs na hun dood, kan doen kwaken?’ Ook nieuwere natuurvorsers als Joh. Friedr. Naumann en O. Lenz zijn van mening, dat er enige waarheid schuilt in de verhalen van de zwanenzang. Naumann bericht van een tamme zeer oude zwaan, die bij het sterven velerlei droevig-aangename, tot een soort gezang samengevoegde tonen bijna een half uur lang en tot aan zijn dood weerklinken liet. Lenz voegt hieraan toe, dat men ook van andere vogels, als zij langzaam sterven, soms heel eigene, klaarblijkelijk onwillekeurig optredende tonen hoort.

Met het zingen van de zwaan hangt ook zijn plaats als sterrenbeeld samen; het ligt namelijk op de Melkweg dicht naast de Lyra.

Dr J.B. Knipping O.F.M. in zijn werk ‘De Iconografie van de Contra-

Reformatie in de Nederlanden' I, 20, 230, wijst erop, hoe in deiconografie van het laatst van de zestiende eeuw en van de zeventiende eeuw de traditie van de zwanenzang geweerd bleef, hoewel men geloofde, dat Pythagoras dit stervenslied opvatte als een vreugdezang bij het aangloren van een beter leven. 'De zwaan vlijt zich op een gravure van Jan Wierix tegen een zittende vrouw aan, die hij als symbolische figuur van de gelukkige dood aanwendt.... De H. Hugo van Lincoln heeft in de iconografie de zwaan bij zich en een kelk, waarin een Jezuskindje staat. Die zwaan, zo verhaalt Giraldus Cambrensis, was zijn gestage gezel op het bisschoppelijk domein bij Lincoln, en door zijn kop te laten hangen en het eten te weigeren, kondigde hij zes maanden tevoren de dood van zijn meester aan. Later heeft men deze vogel een symbolische betekenis toegekend: hij moest het witte, zuivere leven en de blijde dood van Hugo verzinnebeelden'. Als Venus' en Amor's dier komt de zwaan voor op de titelprenten van Hooft's 'Afbeeldinghe van Minne' (1611), gegraveerd door Simon Frisius, en van de 'Thronus Cupidinis' (1618), gegraveerd door Crispijn van de Passe. Maar bij Poirters in de 'Afbeeldinghe' (1640) is de zwaan het embleem voor 'suyveren handel en wandel', wijl zijn gevederte het nat niet vat, waarin hij rondzwemt.

Voor de symbolisering van de kuisheid bezigt ook Albrecht Rodenbach de zwaan in zijn mooi gedicht, dat eindigt met de strofen: 'En onbewust bemint hem 't meer en streelt zijn blanke veder, en klatert zacht en spiegelt hem zo teer zijn beeltnis weder. Doch, weiger en bescheiden in bewondering verslonden, nooit heeft des vogels reine min die maagdlijkheid geschonden'.

De Limburgse priester-dichter Alphons M.H. Ruyten (1855-1908) vertaalde metrisch het episch-lyrisch gedicht 'De Zingzwaan' van den duitsen romanticus Ludwig Brill. De Romantiek deed het motief weer herleven. Ik wijs hierbij ook op 'Der Schwanensang' van Anastasius Grün, eindigend:

> Jetzt, da der Pfeil sein Herz durchdrungen,
> Da ihm der Tod im Busen glüht:
> Was er in Wonne nie gesungen,
> Er singt 's im Schmerz, sein erstes Lied.

De zingende zwaan werd in de Renaissance het symbool van den dichter. Naast Homeros als de Maeoonse en Vergilius als de Mantuaanse, treedt Vondel als de Agrippijnse en Antonides van der Goes als de Goese Zwaan op. Vondel noemt zich zelf in zijn 'Olyftack aan Gustaaf Adolf' een Rijnzwaan, die wenst 'met de borst in stroom, aldus door sang sijn toom te temmen, langs het stof van parckvoeten'.

Ons woord 'zwaan' betekent 'zanger, schreeuwer' en is verwant met latijns 'sono' (klinken) en oud-indisch 'svánati' (hij klinkt). Dr J.P.J.M. Brands, Grieksche Diernamen (1935, bl. 129) wijst erop, dat de griekse naam voor de zwaan is 'kuknos', waarbij hij noteert: 'Volgens Wood, Boisacq en Walde-Pokorny, dankt de vogel deze naam aan zijn glanzend-wit verenkleed. Maar met evenveel recht kan deze naam als "schreeuwer, zanger" worden opgevat, zoals Muller hem verklaart.' Het latijnse 'cygnus' stamt uit het grieks. Maar wat betekent 'Cygnus olor'? Otto Keller stelt naast het griekse 'kuknos' het latijnse 'ciconia' en het sanskriet 'çakunas', duidend op 'canere' (zingen); in het zuiden van Latium zei men 'conia' in plaats van 'ciconia', hetgeen herinnert aan

het gotische ‘hôn’ en het nederlandse ‘hoen’. Voor ‘olor’ acht hij het waarschijnlijkst verwantschap met grieks ‘elea’ (moerasvogel) en ‘elōrios’ (watervogel).

DR H.H. KNIPPENBERG.

Het dialect van het Spel vanden Heiligen Sacramente van der Nyeuwer Vaert.

Nog onlangs heeft J.J. Mak in *De rederijkers* (Amsterdam 1944, 52) het in twijfel getrokken dat de auteur van dit *Spel* een Bredanaar Sme(e)ken zou zijn en zich uitgesproken voor de Bruggeling Anthonis de Roovere. Maar het dialect verleent hem toch weinig steun voor deze hypothese. Een feit is toch, dat het stuk nergens Westvlaamse eigenaardigheden vertoont, en die treffen wij juist in ander werk van De Roovere wel aan. In het korte fragment dat van hem te lezen is in J. Jacobs, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden* (Groningen - Den Haag 1927, 180 vlgg) vindt men bijv. het bekende *ic bem*, de h-prothesis in: *hu* en de schrijfwijze ou voor oe in *wouckeraars* en *roupt*. Maar van dit alles vindt men in het uitvoerige mirakelspel niet veel meer dan eenmaal: *ic roupe* (vs 998); daarnaast bijv. *coecxken* 1004, *droeffheits* 1221, *besoecken* 1198.

De taal van het stuk draagt een Brabants karakter. Zo zijn er verschillende Brabants - Limburgse trekken, bijv. umlautsvormen: *genediger* Prologhe 76, *almechtich* 132, *ghescepen* 204, *mecre* = mare 203, *brueders* Prologhe 83. Voorts de geapocopeerde adjectieven in: *de gheheel helle* 13, *op ons doot* 476, *dou castuyme* 908, *goey saken* 931, *goey kersten lien* 221, *vier schoen lichten* 877 (cfr. P. Peters, *De geslachtsvormen van het adjectief in de Nederlandsche dialecten*, O.T.V 368 vlgg.). Ook treft ons het Limburgs-Brabantse *tonen* (cfr. Beuken, *Vanden Levene ons Heren* 70, J. van Ginneken, *De taalschat van het Limburgsche leven van Jesus*, Maastricht - Vroenhoven 1938, 339). Natuurlijk wijzen deze vormen niet op speciaal Limburgse afkomst daar exclusief-Limburgse kenmerken ontbreken. Op Brabant speciaal wijzen verder het thans nog West-Noordbrabantse *wilt* in de 3e ps (vs 264 cfr Beuken *a.w.* 69) en de geslachtelijke afwijking van de constructie *in uwen nest* (vs 2; cfr. J.L. Pauwels, *Bijdrage tot de kennis van het geslacht der substantieven in Zuid-Nederland*, Tongeren 1938, krt 17).

De schrijfwijzen van lange aa als ai en oo als oi in *oick* 406, *dair* 1302, *gescoirt* 586, *gemaict* 832 - tegenover bijv. *gescuert* 907, *geraect* 833 -, die volgens Franck als Hollandismen te beschouwen zijn, zijn misschien nog een aanwijzing dat men de schrijver, althans degene v□n wie het handschrift stamt, niet al te zuidelijk - en dus toch in de omgeving van Breda? - moet zoeken. Maar veel zeggen deze ai- en oi-spellingen niet, daar ze ook elders voorkomen. Wel is het een geluk voor onze stelling dat men ze ook vindt in W. Bezemer, *Oude rechtsbronnen der stad Breda* ('s-Gravenhage 1892): *moigen* 71, *raymaickers* 127, *genoich* 73, *daighe* 74, *behoirlic* 74, *raide* raad 76, *betailen* 158, *voirseyde* 116, *voirt* 117, *pointer* 117.

Doubletten als *sy sullent* 28, *sullen sij* 330 - *ghij... selt* 830, *selen* 76, *minsche* 537 - *mensche* 542, *harde* 112 - *herde* 114, *meyster* 471 - *meester* 508 en het voorkomen van Hollands *scier* 181, *sciere* 495 naast het Vlaamse *staphant* 44 (cfr Beuken *a.w.* 68-85) tonen ten overvloede aan hoe moeilijk het is, dergelijke teksten nauwkeurig te localiseren.

Als tekst gebruikten wij de uitgave in P. Leendertz, *Middelnederlandsche Dramatische Poëzie* (Leiden 1907).

A. WEIJNEN.

Een desideratum.

Het 19e Nederlands Philologen-Congres heeft zich gunstig van zijn voorgangers onderscheiden, o.a. ook door het feit dat het een sectie voor algemene taalwetenschap rijk was. De grote belangstelling voor deze sectie - toen Prof. Révész zijn voordracht hield, bleek de zaal te klein voor de schare toehoorders - bewijst overtuigend, dat de leiders van het Congres juist hadden gezien, toen zij het initiatief tot dit novum namen. Het fundamentele belang van de studie der algemene taalwetenschap behoeft overigens niet meer bewezen te worden, nu er aan de universiteiten een leerstoel voor bestaat.

Wanneer de indeling van het Congres de verhoudingen aan de universiteiten weerspiegelt, is het begrijpelijk, dat een sectie voor algemene literatuurwetenschap ook dit keer ontbrak. Maar verder is het volkomen ònbegrijpelijk. De algemene literatuurwetenschap staat immers op precies dezelfde wijze naast de studie der afzonderlijke literaturen en taalkunstwerken, als de algemene taalwetenschap naast de studie der afzonderlijke talen[1]. Zeker kan men voor de sectie voor klassieke philologie een voordracht houden over de taal en stijl van Cicero of over de humor bij Tertulianus. Maar een voordracht over het begrip ‘stijl’ of over het begrip ‘humor’ hoort daar niet thuis. En zo zijn er talloze onderwerpen, die tot de literaire wetenschap behoren, maar in de bestaande secties niet fundamenteel behandeld kunnen worden. Wij noemen slechts: de tijdsstijlen, de literaire genres, de dichtsoorten, proza en poëzie, metrum en rhythme, de motievenkunde, de literaire critiek, de verhouding van de literaire wetenschap tot de aestherica, tot de theorie der muziek en der plastische kunsten.

Er zullen wel allerlei weerstanden te overwinnen zijn om aan de universiteiten een professoraat voor algemene literatuurwetenschap ingesteld te krijgen, hoewel dit even noodzakelijk is als een professoraat voor algemene taalwetenschap. Maar wij kunnen niet inzien, wat de leiders van het 20e Philologen-Congres in de weg zou kunnen staan om aan de bestaande secties een nieuwe toe te voegen, waarin de fundamentele begrippen en problemen, die het taalkunstwerk en de speciale en vergelijkende literatuurgeschiedenis betreffen, aan de orde kunnen worden gesteld. Wij zijn ervan overtuigd dat voor deze sectie niet minder belangstelling zal blijken te bestaan dan voor die, waarmee het 19e Congres was verrijkt.

Tiel, Mei 1946.
C.F.P. STUTTERHEIM.

Potgieter.

U deert wie ook op Java sneuvel,
Ten zoen van haat ligt half verdiend,
Maar 't blijft uw wachtwoord aan Van Hoëvell:
‘Blijk Insulinde's trouwste vriend!’

1) De secties ‘staan naast elkaar’ en de leerstoelen. Maar de relatie tussen een principiënwetenschap en de speciale wetenschappen moet eigenlijk op een andere wijze getypeerd worden.

Dr C. Kruyskamp wijst er me op, dat *ligt* hier bijwoord is met de spelling van Siegenbeek. Zo komt het gesloten zinsverband eerst tot zijn recht en spreekt er meteen een wat zwevende gevoelschakering, waardoor het tempo van de tweede regel in rouwstemming langzamer en de toon lager wordt, om bij het even stellige als levendige slot weer op te klaren.

G.B.

Boekbeoordelingen.

Anthonie Donker: *Karaktertrekken der Vaderlandsche Letterkunde.* (Arnhem - Van Loghum Slaterus - 1946). Prijs geb. f 9,40.

In deze breed opgezette studie, niet alleen voor vakgenoten bestemd, heeft de schrijver zich ten doel gesteld 'het eigene' van onze vaderlandse letterkunde te 'verkennen'. In twee inleidende hoofdstukken tracht hij 'de stijl van land en letterkunde' in verband met de 'elementen van het Nederlandse geestesleven' vast te stellen. In een viertal hoofdstukken worden dan de elementen afzonderlijk en uitvoerig beschouwd, nl. de vroomheid, die nuchter van aard is (III), het realisme, samenhangend met de burgerlijke kunst (IV), het gevoel voor de schoonheid van de zee en het landschap (V), de humor en de voorkeur voor sobere gevoelsuiting (VI). Een aanhangsel bevat 'toelichtende voorbeelden', die voor de tekst te omvangrijk waren.

Deze studie heeft voor de in letterkunde belangstellende lezer veel aantrekkelijks: hij wordt door een bekwame en smaakvolle gids door het gehele gebied van de vaderlandse letterkunde gevoerd, op bekend en op weinig bekend terrein. Hij wordt geboeid door de wijze van voordracht, vrij van overbodige geleerdheid, meer naderend tot een onderhoudende, veelzijdige causerie. Hij wordt getroffen door menige juiste opmerking, de grote kennis en belezenheid van de auteur, die vooral op het gebied van onze hedendaagse binnen- en buitenlandse letterkunde goed thuis is. Als onze ruimte het toeliet, zou dit met tal van aanhalingen te bevestigen zijn. Toch laat dit werk als geheel ons onbevredigd. Eigenlijk toont de schrijver zelf zich onvoldaan, blijkens de kritische opmerkingen in zijn eerste hoofdstuk (o.a. op blz. 18-20). Hoofdoorzaak is m.i. dat bij de opzet van dit werk tweeërlei bedoeling in het spel is: 1°. Wat is in onze vaderlandse letterkunde als karakteristiek Nederlands, als uitvloeisel van ons volkskarakter te beschouwen? 2°. Welke motieven, welke voorstellingen komen bij voorkeur tot uiting in onze letterkunde, en hoe doen ze zich voor in verschillende tijden en bij verschillende auteurs?

Een eerste bedenking is: kunnen wij wel spreken van *het* Nederlandse volkskarakter? Donker wijst zelf op 'het gevaar voor generaliseren' en spreekt van 'streekkarakters' (blz. 15, 45). J.W. Muller merkte reeds op: 'Het is wonderbaarlijk hoeveel ruimte er ook in ons kleine vaderland nog is voor zéér groote verscheidenheid in landaard en volkskarakter!' Dat wordt nog sterker als het onderzoek zich ook tot Zuid-Nederland uitstrekt (vgl. blz. 23). Een Fries, een Groninger, een Zeeuw; een Brabander, een Vlaming en een Limburger kunnen één van taal zijn, maar kan men in hun geschriften dezelfde karaktertrekken verwachten? En is het aan te nemen dat de negen millioen Noordnederlanders rechtstreeks afstammen van het kleine aantal dat in de Middeleeuwen deze gewesten bewoonde, en is dus het Middeleeuwse 'volkskarakter' te vereenzelvigen met het hedendaagse? De aanraking en vermenging met Romaanse, Joodse, Maleise bestanddelen kan van ingrijpende betekenis geweest zijn.

Vervolgens dient er op gelet te worden welke kringen van de bevolking aktief en passief deelgenomen hebben aan de letterkunde. Er zijn produkten die representatief zijn voor een groot volksdeel, b.v. de werken van Cats

voor een groot deel van de zeventiende-eeuwse burgerij, de gedichten van Tollens voor die van de eerste helft van de negentiende eeuw. Als Donker daarentegen konstateert dat wij een minnelyriek bezitten ‘die voor geen andere der grote landen wijkt’ (blz. 187), dan komt zulke individuele kunst, door weinigen genoten, niet in aanmerking om onze volksaard te karakteriseren. Trouwens, wanneer Donker het ‘buitenissige’ en het ‘geniale’ uitsluit van zijn onderzoek (blz. 4), dan vragen wij ons af: waren Multatuli en Bilderdijk dan geen echte Nederlanders, en hoe is het te verklaren dat hun werk in zo brede kringen, ook na hun dood, weerklank gevonden heeft?

Van groot belang is ook de overheersende levensbeschouwing, de geestesstroming, de buitenlandse invloed, die maar ten dele verband houdt met het volkskarakter. Wanneer b.v. gezegd wordt dat het Katholicisme ‘langdurig een ondergeschikte plaats in het volksleven ingenomen heeft’ (blz. 61), dan vergeet de schrijver dat zijn onderzoek ook de Middeleeuwen en Zuid-Nederland omvat. Terecht wijst Donker er op, dat sinds de renaissance de afstand tussen volk en schrijver allengs groter geworden is (blz. 21), maar dan wordt het ook bezwaarlijk die renaissance-schrijvers als typérend voor het Nederlandse volk te beschouwen.

Uit het feit dat bepaalde genres, sommige onderwerpen op de voorgrond komen mag m.i. ook geen voorbarige konklusie voor het volkskarakter getrokken worden. Dat hangt soms af van de tijdgeest, van mode, van de beperkte kring waarin dat genre gewaardeerd wordt. Donker acht het opmerkelijk dat de zee in de dichtkunde laat de aandacht trekt (blz. 251), dat ‘*men* de volle schoonheid van het land pas laat is gaan zien’ (blz. 282), maar onmiddellijk daarop konstateert hij dat de zeventiende-eeuwse schilders het wèl gezien hebben. Dan heeft ‘men’, d.w.z. de bewonderaars en kopers van die schilderijen, het dus wel gezien, en is het gevaarlijk uit de leemte in de oudere letterkunde gevolgtrekkingen te maken voor ons volkskarakter. Dergelijke opmerkingen zouden met vele te vermeerderen zijn: de kritische lezer is geneigd op menige bladzijde een vraagteken te plaatsen.

Al deze bedenkingen gelden in mindere mate, wanneer wij bij de opzet van dit boek aan de bovengenoemde tweede beschouwing denken. Vraagt men zich af: hoe openbaart zich het religieuse element in verschillende tijden, in allerlei kringen in onze letterkunde? In welke genres en in welke schakeringen komt de echt Nederlandse voorkeur voor het realisme aan den dag? dan bevatten het derde en het vierde hoofdstuk belangrijke gegevens en interessante opmerkingen, maar dan zou men in het laatste hoofdstuk de stof beter geschift wensen. Een passage over de minnelyriek (blz. 187-204) past niet in het kader van het realisme. Evenmin een beschouwing over de dood in de Nederlandse dichtkunst (blz. 183), over ‘vredelievendheid en vrijheidszin als zedelijke richtsnoeren van burgerlijk idealisme’ (blz. 234). Deze motieven zouden eer in afzonderlijke hoofdstukken of paragrafen op hun plaats geweest zijn. Hoofdstuk V zou dan gedoopt kunnen worden: de ontwikkeling van het natuurgevoel in de Nederlandse letterkunde. Hoofdstuk VI komt ook voor splitsing in aanmerking, want ondanks de zeer juiste karakteristiek van de humor (blz. 320-321) wordt het dooreengehaald met het komische van de ‘humoristische’ bladen (blz. 323), van de ‘grapjas’ (blz. 333), met de satire van Multatuli (blz. 338). Past hierbij ook het slot van dit hoofdstuk

over de ‘sobere gevoelsuiting’, de ‘gevoelsschuwheid’ (blz. 344). Had de schrijver niet van de aanvang af zijn onderzoek gericht op het ‘volkskarakter’, dan zou hij stellig ook tot een andere indeling van zijn rijk materiaal gekomen zijn. Maar genoeg aanmerkingen: dat een boek zoveel interessant materiaal bijeenbrengt en aanleiding geeft, ondanks de vele vraagtekens, tot nadenken, is reeds een verdienste.

C.G.N. DE VOOYS.

Dialect-atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen door Willem Pée met de medewerking van E. Blancquaert (nr. 6 der Reeks Nederlandsche Dialect-atlassen onder leiding van Dr E. Blancquaert, Prof. a.d. Universiteit te Gent). Antwerpen: De Sikkel 1946. I. Teksten, II. Kaarten.

Onze zuiderburen zijn klaar wakker en geven blijk van een krachtige ondernemingsgeest. Het is waarlijk geen kleinigheid om in deze tijd een wetenschappelijk oeuvre van een zo enorme omvang op de markt te brengen. Maar Peé is wel iemand van aanpakken en zo is hij dan na de oorlog een der eersten die zich in onze sectie als ‘present’ meldt.

In een zeer lezenswaardige ‘Inleiding’ vernemen we iets over de totstandkoming van het werk. Terloops zij opgemerkt dat schr. zich hier ontpopt als een charmant verteller. Als Pée geen toegang tot harten en geesten zijner proefpersonen vindt, wien zou het dan wel gelukken?

Te opmerkelijker is de reactie op Pée's bezoeken in Frans-Vlaanderen: ‘Ik doorkruiste - meestal te voet - den Westhoek van West naar Oost en van Noord naar Zuid, maar zonder het minste succes: overal werd ik uiterst wantrouwig ontvangen en zeer beleefd, doch kordaat afgewezen’. Inderdaad een merkwaardig feit, want over 't geheel genomen kan men zeggen: hoe verder van het cultuurcentrum verwijderd, hoe gemakkelijker de enquête (van al onze gewesten heeft Holland steeds de grootste exploratie-moeilijkheden voor mij opgeleverd hoewel ik zelf geboren en getogen Hollander ben).

Schr. heeft er goed aan gedaan om over de eigenaardige toestand in Frans-Vlaanderen wat uit te weiden. Immers deze uiterst belangrijke achtergrond van het taalkundig gebeuren kan niet op kaart gebracht worden. Ik heb er trouwens reeds meer dan eens op gewezen hoe de dialectkaart ook in andere opzichten tekort zal moeten schieten in 't bizonder ten aanzien van die problemen die met de lees- of schooltaal, het ‘A.B.’, de standaardtaal (of hoe men het noemen wil) samenhangen. In tegenstelling met de buitengewoon krachtige positie van het Vlaams in België blijkt het Vlaams in Frankrijk dus wel heel erg op zijn retour te zijn. ‘Te Duinkerke hoort men wel Vlaamsch op straat, maar de geboren Duinkerkenaar is, naar mijn bevindingen, op dit oogenblik totaal verfranscht’. Ook overigens blijkt de positie van het Frans bizonder sterk te zijn: ‘Dit alles klinkt misschien erg pessimistisch, maar het is de indruk dien ik, na een lang verblijf en een grondig onderzoek in Fransch-Vlaanderen, heb gekregen. Het is dan ook de reden die er mij toe noopte in zooveel dorpen mogelijk het dialect op te teekenen overtuigd als ik ben, dat over een vijftigtal jaren het in vele, nu nog Vlaamsche gemeenten, niet meer mogelijk zijn

zal’. Het is zeker een niet geringe verdienste van Pée en van Blancquaert dat zij zich niet verliezen in wensdromen.

De verschijning van deze beide kloeke delen (mijlpalen op het pad onzer

dialectologie) geeft mij aanleiding tot herhaling van een vraag die ik bijkans 20 jaar geleden in NTg XXI (1927), blz. 219 n.a.v. de onderneming van Blancquaert c.s. heb gesteld, nl. 'of de mondelinge, methodisch streng uitgevoerde opneming met een dicht mazennet voor het geheele Nederlandsche taalgebied practisch doorgezet zal kunnen worden'. Ik erken ten volle de mooie prestatie die nu voor een zeer uitgestrekt zuidwestelijk gebied (omvattend Klein-Brabant, Z.O.-Vlaanderen, N.O.-Vlaanderen, Zeeland, West- en Frans-Vlaanderen) is geleverd. Maar juist nu het gebied enerzijds een zekere afronding heeft gekregen en nu anderzijds zelfs reeds een (van het standpunt der wetenschappelijke controle niet ongewenste) 'overlapping' op Noordnederlands gebied is tot stand gebracht, is het ogenblik misschien gunstig voor een rustige bezinning op de toekomst. In mijn bespreking van de Zeeuwse atlas (NTg XXXV (1941), blz. 233-6) heb ik reeds gewezen op de 'plotseling opkomende moeilijkheden, die samenhangen met het feit van een geheel andere denkwijze in het noorden'. Ik geef, zuiver theoretisch, de mogelijkheid toe dat (in de loop van ettelijke decenniën!) de onderneming met de nodige aanpassingen toch nog zal kunnen worden uitgebreid over geheel (Belgisch en Nederlands) Brabant en Limburg en (heel misschien) over onze oostelijke provinciën (met uitzondering van Friesland), al ben ik, vooral ten aanzien van Noord-Nederland, overtuigd van de enorme practische bezwaren. Maar theoretisch èn practisch onuitvoerbaar acht ik deze grootscheepse enquête voor Holland en (een deel van) Utrecht. Tenzij men zoveel water in de wijn doet dat er van het oorspronkelijk druivensap niet veel overblijft. Bij ondernemingen als deze breekt er toch ook tenslotte een tijd aan dat de stimulerende invloed der grootse conceptie aan kracht verliest en successievelijk dreigt plaats te maken voor de dwang der mechanisering (waarbij natuurlijk het op zichzelf loffelijke streven voorzit om af te ronden wat men eenmaal is begonnen). Wetenschappelijke ondernemingen uit-één-stuk hebben naar mijn overtuiging de beste kans van slagen wanneer dezelfde generatie die ze is begonnen ook hun voltooiing nog meemaakt. Nu echter de 'jongeren' die na de vorige wereldoorlog het 'leven in de brouwerij' gebracht hebben, van lieverlede tot de 'ouderen' beginnen te behoren, rijst de vraag of het wel van wijs beleid getuigt de jongeren-van-thans al te veel vast te leggen op epigonen-werk. Ik meen deze vraag aan de Gentse school met te meer vrijmoedigheid te mogen voorleggen, omdat zij reeds verschillende malen gelukkig gedebuteerd heeft met publicaties van meer individueel gehalte (ik noem behalve de studies over Spin, ragebol en spinneweb, en de Nederlandse diminutiva ook de beknopte maar frisse studie van mej. Vereecken over de Sleutel). Voor verdere initiatieven in deze richting zijn de tijden gunstiger dan ooit. Onze dialectologie zal er wel bij varen, de persoonlijke contacten zullen nauwer worden aangehaald en het geestelijk leven van Noord en Zuid zal er door worden verbreed èn verdiept.

Leiden.
G. KLOEKE.

Dr B.H. Erné en Dr Jc. Smit, *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst met oefeningen*. Deel I (Zinsleer, klankleer, spelling). J.B. Wolters, Groningen - Batavia. (Ing. f 1,55, geb. f 1,85).

Deze spraakkunst voor de middelbare scholen kondigt zich als *nieuw* aan. Het voorbericht is veelbelovend: ‘de spraakkunst is uiterst beknopt en eenvoudig gehouden, het zwaartepunt ligt in de oefeningen’. Het eerste deeltje is in hoofdzaak aan de zinsleer gewijd, zinsleer die niet taaltheoretische kennis wil aanbrengen, maar als *zinsbestudering* het aanwezige besef van zinstructuur ontwikkelen, in de verwachting dat zulks het eigen schrijven van de leerlingen zal steunen. Een beginselverklaring, meer belovend dan de inleidende mededeling, die misschien meer afschrikt dan aanbeveelt, namelijk dat het werkje berust op het bekende rapport Het onderwijs in de Nederlandse Taal- en Letterkunde op de Middelbare school ('s-Gravenhage 1941), waarin het omvangrijke deel, aan de grammatica gewijd, nu juist niet tot de meest geslaagde te rekenen is.

Wel stuit men op een enkele duisterheid. Zo zeggen de schrijvers ‘Terwijl er geen definities zijn gegeven is er wel *steeds enige aandacht* aan de vorm geschonken’. Ik meende, dat zinsleer vormleer bij uitnemendheid moest zijn. Maar overigens wekte dit woord-vooraf de verwachting, dat we hier nu eens een oefenboek zouden krijgen, dat werkelijk inleidde tot spraak*kunst*.

Het doel van ons moedertaalonderwijs op de middelbare school en het gymnasium is, de leerlingen te leren lezen en schrijven, een schijnbaar simplistische, maar niettemin veelomvattende en belangrijke opdracht. Het eindexamen gymnasium bepaalt zich dan ook terecht tot een onderzoek naar de ontwikkeling van deze twee vormen van taalbeheersing. Door deze opdracht is ook de taak van de grammatica aangewezen. Niet alleen is ze nodig, omdat, als het voorbericht van het onderhavige werkje opmerkt, ‘stijlonderwijs zonder kennis van grammatische begrippen onvruchtbaar blijft’, maar bovenal, omdat scherp en gevoelig onderscheiden en waarderen der syntactische functies en mogelijkheden, noodzakelijke voorwaarde is voor werkelijk lezen en schrijven. Daarom moet de stilistische zinsbestudering de voornaamste plaats innemen in ons grammaticaonderwijs.

Niet zoals de ‘Beknopte stilistische grammatica van het Nederlands’ van Overdiep en Van Es, met z'n veelheid van vormen en verwarrende overvloed van onderscheidingen, zonder schifting en methodische opvolging naar de leeftijd en het bevattingsvermogen der leerlingen, dat getracht heeft, maar geleid door het voor een schoolgrammatica noodzakelijke streven, ‘in de soms pijnlijke strijd tussen het wetenschappelijk geweten en de paedagogische’ (liever: didactische) ‘eisen de laatste het te doen winnen’.

Naast dit loffelijk bedoelen mag als deugd van deze methode worden genoemd dat, naar de eis der zelfwerkzaamheid, veel is overgelaten aan het zelf ontdekken door de leerlingen. Ook zijn de opgaven onder de oefeningen beperkt: ‘aan de leraar de taak ze te preciseren en uit te breiden, al naar de behoeften der klas voorbereidende oefeningen er bij te maken en moeilijker oefeningen of zinnen te schrappen’.

Hiermee is echter mijn lof uitgeput. De vreugde waarmee ik dit oefenboekje begroette, werd ernstig getemperd en de verwachting, door het voorbericht gewekt, teleurgesteld bij nauwkeurige lezing van de tekst.

In vrijwel niets bleek het zich van de gangbare *beschrijvende* grammatica te onderscheiden dan door een zekere beknoptheid en eenvoudiger redactie, maar vooral door een onmiskenbare trek het *anders* te zeggen dan tot dusver gewoonlijk gedaan werd, wat helaas meestal niet *beter* is uitgevallen. Enkele aantekeningen mogen dit aantonen.

1. Een eerste didactische eis is splitsing van moeilijkheden.

Op de eerste bladzijde wordt het begrip 'bijvoeglijke bepaling' ontwikkeld aan de hand van een vijftal zinnetjes: 'Die grote hond. Die erg grote hond met die witte vlekken. De door de buren gekochte hond. De hond, die de buren gekocht hebben'. Daarbij worden als bekend verondersteld de begrippen: bijvoeglijk naamwoord en bijvoeglijk voornaamwoord, voorzetselgroep (met de verwarrende onderscheiding 'groep woorden, ingeleid door een voorzetsel' en 'deelwoord met erbij behorende voorzetselgroep'), en bijzin. Of pas aangekomen eersteklassertjes daar zo handig mee kunnen manoeuvreren?

2. 'Er zijn geen definities gegeven', zegt het voorbericht. Dat blijkt niet altijd een voordeel. 'De bijstelling', heet het op blz. 14, 'bestaat uit een zelfstandig naamwoord of uit een groep zelfstandige naamwoorden'. Is dat zuiverder en helderder dan de oude omschrijving 'de bijstelling geeft een andere naam voor het woord waar hij naast staat en kan weggelaten worden zonder dat de zin onvolledig wordt'?

3. In plaats van beperking van onderscheidingen treedt soms vermeerdering. Zo is er sprake van lijdende, meewerkende, voorzetselvoorwerpen en 'voorwerpen die niet lijdend en ook niet meewerkend zijn en die we alleen *voorwerpen* noemen'. Deze laatste met de voorbeelden: 'Het regende *pijpestelen*'. (Is het gecursiveerde een voorwerp?) Hij heeft hoofdpijn. Het zweet stond hem op het voorhoofd. Zo'n vacantie lijkt me erg prettig.

4. Soms leidt de zucht naar vernieuwing tot verwarring. Op blz. 14 treffen we voor de variatie weer wel een definitie aan, namelijk: 'Zinsdelen die het onderwerp bepalen, maar er niet door het gezegde op betrokken worden, heten *bepalingen van gesteldheid*'. (*Lachend* verzette hij de stoel. *Als voorzitter* opende Wim de vergadering). Op blz. 20: Bepalingen bij het voorwerp, die er niet door een werkwoord mee verbonden worden, heten *bepalingen van gesteldheid bij het voorwerp*. (We vinden die vis *gebakken* wel lekker. De directeur heeft den heer W. *als voogd* een rapport gestuurd). Daarnaast worden onderscheiden verbonden onderwerps- en voorwerps-bepalingen. (Hun zoontje wordt *Jip* genoemd. Zij noemen hun zoontje *Jip*. Ik beschouw deze zaak *als afgedaan*. Bij besluit van 1 April werd Dr van Aken benoemd tot *directeur van het abattoir te A.*).

Hier staan we midden in de 'pijnlijke strijd tussen het wetenschappelijk geweten en de paedagogische eisen'. Ik geef, misschien erg onwetenschappelijk, maar de voorkeur aan de oude benaming 'bepalingen van gesteldheid' of kortweg 'bepalingen bij onderwerp of voorwerp' voor alle gevallen. Ik vraag me af, waartoe toch die splinterige onderscheidingen, en in welk opzicht 'zal zulks het eigen schrijven van de leerlingen steunen'?

5. En maakt de eenvoud, in het voorbericht beloofd, niet plaats voor duisterheid, als we op blz. 20 bij een zinnetje als 'Hij hoorde een stoel omgooien' de infinitief *een bepaling bij het lijdend voorwerp* genoemd zien en bij de zin 'Ik hoorde hem zijn zoontje in de gang een klinkende klap om de oren geven' lezen: '*Van de infinitief kunnen allerlei zinsdelen afhangen; in deze zin b.v. een lijdend voorwerp*'?

6. Een duisterheid die tot wartaal nadert op blz. 17: ‘Afzonderlijke zinsdelen die uit niet-zelfstandige woorden (bijwoorden, groep bijwoorden of voorzetselgroep) bestaan noemen we bijwoordelijke bepalingen’. Voorts: ‘Dikwijls zijn bijwoorden en voorzetselgroepen geen afzonderlijke zinsdelen, maar ondergeschikte bestanddelen van zinsdelen. In *a*. (betrekking hebbende op de voorbeelden) bepalen ze zelfstandige naamwoorden, en zijn ze dus bijvoeglijke bepaling; in *b*. andere woorden, en zijn ze dus ondergeschikte bijwoordelijke bepaling’. En dan: ‘Bijwoordelijke bepalingen kunnen soms bestaan uit zelfstandige woorden of groepen; deze moeten dan een hoeveelheid of een tijd uitdrukken’.

7. Op andere plaatsen leidt het streven naar eenvoud tot onjuistheid, bijvoorbeeld waar de afhankelijke woordschikking wordt getekend door de opmerking ‘In een bijzin staan onderwerp en persoonsvorm *ver uit elkaar*’, wat gedemonstreerd wordt door de zin: ‘Ik heb je toch gezegd, dat *je* niet met losse handen *mag* fietsen’. En als men die zin omzet tot: ‘dat *je* niet *mag* fietsen met losse handen’, gaat die bepaling dan nog op? Of in: ‘Hij schreef me, dat *hij kwam* met de trein van 6 uur 10’. Hebben we daar niet te doen met een bijzin?

8. In het hoofdstukje over klankleer leidt de beknoptheid tot begripsverwarring. Waarom hier niet tenminste enkele opmerkingen over de belangrijke kwestie der verhouding tussen klank en spelling? Wonderlijk doet het aan, na een behandeling der klanken, in hetzelfde verband plotseling te horen spreken over het schrijven der tussenletters s en n. Tussen haakjes, deze ‘nieuwe’ spraakkunst stelt zich in de regels hiervoor op een veel ouderwetser standpunt dan het voorstel-Van Haeringen.

9. De oefeningen bepalen zich in hoofdzaak tot ontleding en benoeming en bieden weinig nieuws. Mijn verwachting, dat deze grammatica een leerschool zou openen in het gevoelig onderscheiden van de stilistische nuances tussen verschillende zinswendingen en wijzen van zinsconstructie, waarin bijvoorbeeld de Amerikaanse spraakkunsten ons reeds zover vooruit zijn, is in rook vervlogen.

10. De spellingoefeningen zijn van de oude beproefde soort, met zinnen als: ‘M-merend liet hij zijn blikken w-den over de-ndeloze w-dheid van bergen en vall-en. De parad-svogel pr-kte met een *verb-sterende* r-kdom van kleuren. W-nig mensen zijn gen-gd bij hun -gen f-len te verw-len’.

Evenmin als dergelijke zinnen met hun belachelijke stijlverwarring passen in een modern boek voor het onderwijs in het Nederlands, dat zich bovendien ten doel stelt ‘het eigen schrijven van de leerlingen te steunen’, uitdrukkingen als: ‘In het strottenhoofd *bevinden zich* de stembanden’, ‘Fluisteren *geschiedt* zonder stem’, *Hopelijk* vindt hij het goed, en cliché's als ‘zonder meer’, waartegen we toch al genoeg hebben te vechten.

W. KRAMER.

W. de Vries, *Drentse plaatsnamen* (Teksten en Studiën onder redactie van Overdiep, no. VIII), Assen 1945.
W. de Vries, *Groninger plaatsnamen* (Werken van het Centraal Bureau voor de kennis van de provincie Groningen, no. I), Groningen 1946.

Toen ik De Vries' nagelaten boek 'Iets over verbreidheid van het Fries' aankondigde[1], wees ik op de wenselijkheid, dat ook de verdere wetenschappelijke nalatenschap van deze geleerde ter beschikking van de vakgenoten zou worden gesteld. Die wens is sedert, althans ten dele[2], in vervulling gegaan door de verschijning van de twee bovengenoemde boeken, waarvan wij de verzorging te danken hebben aan Overdiep, en, wat het tweede werk betreft, mede aan Brouwer. Het zijn twee toponymische woordenboeken, waarvan het eerste 94, het tweede niet minder dan 336 bladzijden bevat. In beide zijn talrijke artikelen opgenomen, zij het dan ook in verkorte vorm, die vroeger elders, vooral in de Nomina, verschenen waren, terwijl 'Namen in en bij Duurswold', dat indertijd alleen in machineschrift in beperkte kring verspreid was, nu is afgedrukt achter de lijst van Groninger namen (blz. 296 v.v.). Het was voor de gebruiker gemakkelijker geweest, als ook dit stuk in het woordenboek was verwerkt; maar een uitvoerig register van 't geheel heft deze moeilijkheid grotendeels weer op.

De waarde van beide boeken is ongelijk; immers voor Drente had men reeds in het 5de deel van de Nomina een door Joosting zorgvuldig uitgegeven lijst van vrijwel alle namen met hun oude vormen; De Vries geeft nu bij een klein deel daarvan de taalkundige behandeling. Geheel anders staat het met Groningen: hier geeft De Vries de bouwstoffen èn de bewerking ervan; hij was het, 'die tijd en lust - en ook bekwaamheid - bezat, om op eigen gelegenheid voor een enkele provincie zulk werk te doen'[3]. Vóór alles taalkundige, speciaal op de hoogte van het Gronings dialect, kende hij van zijn jeugd af de plaatselijke uitspraak en vaak ook de plaatselijke gesteldheid, terwijl hij in oude bronnen de oorspronkelijke vormen opspoorde. Wij vinden hier De Vries op zijn best, omdat hij in een werk als dit elke afzonderlijke naam met zijn veelzijdige kennis kon belichten en aan zijn scherpzinnige critiek kon onderwerpen. Het zijn in hoofdzaak plaatsnamen, ook zulke welke alléén in oude bronnen voorkomen; straatnamen bespreekt hij slechts zelden (b.v. *Boteringe-* en *Ebbingestraat, Carolieweg*), omdat deze naar zijn mening elders wonende lezers wel niet interesseren zullen[4].

Tot een synthese komt De Vries ook hier niet, al doet hij een enkele keer een aanloopje (b.v. inzake de Fries-Groningse taalgrens[5]); zijn geest leende zich daarvoor weinig; maar hij maakt het anderen mogelijk, dat te doen. Zo blijkt duidelijk uit het door hem verschafte en bewerkte materiaal de omvang van het Fries substraat in Groningen, een onderwerp waarmee ik mij, in aansluiting aan het door anderen ondernomen onderzoek naar 'Een Fries substraat in Noord-Holland'[6] bezighoud. De

1) N. Tg. 36, 261 v.
2) In Gron. pl.n. blz. 169 spreekt De Vries over een 'Woordlijst, die ik h o o p te kunnen uitgeven'.
3) N.G.N. 11 blz. VIII.
4) Blz. 11.
5) Blz. 272 v.
6) Bijdragen en Mededeelingen der Dialecten-commissie II (1942).

taalkundige vindt er allerlei aardige voorbeelden van meer of minder bekende taalverschijnselen. Zo b.v. de aanwas in 't woordbegin: *T-aarlo, T-in-aarlo, T-in-allinge, T-olbert* (tegenover *Nie-bert*), *De Pein* en *De Penne* (*Op-ende*), *De Poes* (*Op-hūs*). Vaak maken contracties een naam onherkenbaar, b.v. *Nuis* uit **nī*-(*h*)*ūs* 'de nieuwe huizen'. Op dezelfde wijze verklaart de Schr. *Norg* als **Nī-urch*, op grond van een oude vorm *Orch, Urch*, waarvan hij in voorzichtige bewoordingen verwantschap met gr. □ρκ□ω suggereert. Dit ziet er hoogst onwaarschijnlijk uit; de vorm zonder nasaal is gemakkelijk te verklaren uit verbindingen als *Henric van Orch, Otten van Orch. Norg*, ouder *Norech*, is zonder twijfel een samenstelling van *noord* en fri. *igge* 'kant, hoek'; het betekent dus 'noorderhoek', in welk verband kan worden opgemerkt, dat tot de gemeente het gehucht *Zuidvelde* behoort[1]. Deze etymologie vindt zijn bevestiging in het feit, dat bij Molkwerum (Fr.) twee weidegebieden *Norg* en *Surg* (vroeger *Nordig* en *Surig*) heten[2]. Men vergelijke *Surg* met het sedert de bouw van de afsluitdijk algemeen bekende Friese dorp *Zurich*, eens *Zudrinege*. Met nog één bijzonderheid willen wij deze bespreking sluiten: men kent de neutrale vorm van 't adjectief op *-t*, die hier en daar bewaard is: *nieuwt* vindt men in 't oud-Gronings als *Nut-* in *Nutspete*, de tegenhanger van geld. *Nunspeet*.

Hilversum.
M. SCHÖNFELD.

Dr J. Helsen, *Toponymie van Noorderwijk* (Nomina geographica Flandrica: Monographieën III), Brussel 1944.

De serie van historische monografieën opende in 1930 met Lindeman's Toponymie van Opwijk, door De Vooys in dit tijdschrift[3] aangekondigd. Het tweede deel bevat de toponymie van Varsenare door Pollet en Helsen (1933), en het derde het bovengenoemde werk. Alle drie boeken zijn naar hetzelfde patroon gemodelleerd: de kern is de zo volledig mogelijke verzameling van de toponiemen in alfabetische volgorde, met vermelding van de oudere vormen en met een duidelijke kaart; bij elke naam afzonderlijk wordt zoveel mogelijk en nodig de verklaring gegeven. Deze kern wordt voorafgegaan door een inleiding en gevolgd door een overzicht van het materiaal. In bijzonderheden is er verschil; de ervaring, opgedaan bij een vorig werk, kwam het volgende ten goede, afgezien nog van aanleg en persoonlijke opvattingen van de schrijver.

Helsen is de eerste, die aan de inleiding een schets van het vocalisme van het dialect toevoegt; zijn voorgangers waren gehandicapt door typografische moeilijkheden. Inzake de etymologie betracht hij een verstandige terughouding, zoals van een leerling van Van de Wijer te verwachten is. In het overzicht tracht hij het materiaal te groeperen: I. Bepalende elementen in de samenstellingen; II. Historische aardrijkskunde, omvattend zowel de namen van hoogten en laagten, wateren enz. als

1) Zie het kaartje bij Moed, Het Noorderland 1, 141 v.; verder Naarding. Saxo-Frisia 2, 68 v.
2) Schuiling, Nederland[6] blz. 767.
3) N. Tg. 25, 217 v.

die van de mens in de natuur (gehuchten, woningen, wegen enz.); III. Cultuurgeschiedenis, waarbij hij zowel die toponiemen onderbrengt, welke betrek-

king hebben op planten en dieren als op b.v. nijverheid of oude rechtsgebruiken; IV. Taalkundige aantekeningen, waarvan de opmerkingen over de spelling en de woordenschat het meest de aandacht verdienen.

De drie monografieën bieden een gelukkige verscheidenheid door de uiteenlopende ligging van de plaatsen. Opwijk ligt ten N.W. van Brussel, een streek waar wij dus al bijzonder goed over georiënteerd zijn mede dank zij Van Loey's Elsene-Ukkel. Varsenare ligt 6 km ten W. van Brugge, in een - zou men kunnen zeggen - door De Flou reeds afgegraasde streek; maar de nalezing brengt nog heel wat nieuws en De Flou zelf begroette dan ook met vreugde de totstandkoming ervan. Noorderwijk ligt in de Antwerpse Kempen, en het is toe te juichen, dat Helsen zijn toponiemen in dit ruimer kader heeft beschouwd. Intussen zou men verkeerd doen, naar het getal van deze monografieën de bloei af te meten; immers een veel groter aantal is nog onuitgegeven en berust in manuscript op het Instituut voor Vlaamse Toponymie te Leuven. De omvang van wat in 't Zuiden op dit gebied verricht is, leert men 't beste kennen uit de kaart, die Draye aan zijn artikel 'Twintig jaar toponymisch onderzoek' heeft toegevoegd[1]. Hier vindt men aangegeven de streken zowel als de afzonderlijke gemeenten, welke reeds bewerkt zijn of nog in bewerking zijn, tevens - voorzover dat het geval was of is - met opgave van de universiteit, waar die bewerking heeft plaats gehad.

En ons land? Hier is nog geen toponymisch instituut; geen universiteit geeft in dezen leiding aan de studenten om ze systematisch in te schakelen bij het verzamelen van het materiaal. En toch, het zou een dankbaar werk zijn. Men sla de kaart van historisch-geografische landschappen bij Keuning[2] op, kieze daaruit een aantal sprekende, zeer uiteenlopende streken en verzamele de toponiemen van een centrale plaats in zo'n landschap. Immers het is niet nodig, dat de toponiemen van àlle plaatsen verzameld worden; daarvoor is het getal te groot[3], men zou verdrinken in het materiaal. Maar met b.v. een twintigtal goedgekozen historische monografieën zouden wij reeds verrassende resultaten kunnen boeken, zowel voor de taalkunde als voor de nederzettingsgeschiedenis van ons land en zouden wij al een heel eind op weg zijn naar een Nederlands namenboek.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

J.M. Willeumier-Schalij, *Dat boec der minnen* (*Die Rede von den 15 Graden*), Leiden, E.J. Brill, 1946.

Het gebeurt niet dikwijls, dat de vertaling van een geschrift eerder in gedrukte vorm verschijnt dan het origineel. Voorzover bekend is, heeft de kenner van de Duitse mystiek Dr Jos. Quint te Bonn, die zich voorgenomen had het Nederrijnse mystieke traktaat *Die Rede von den 15 Graden* uit te geven, zijn plan nog niet ten uitvoer gelegd. Mevrouw Willeumier-Schalij heeft de gelukkige gedachte gehad de

1) Feestbundel-Van de Wijer 1, 118/119.
2) Keuning, De historisch-geografische landschappen van Nederland (1946), blz. 72-73.
3) Men zie de ruwe schatting bij Draye t.a.p. blz. 116 noot 1.

Middelnederlandse, waarschijnlijk oorspronkelijk Vlaamse vertaling van deze dertiende-eeuwse, in de omgeving van Keulen ontstane tekst als onderwerp voor

haar proefschrift te kiezen. Een volledige uitgave was zowel om de ouderdom van dit geschrift, immers een van de vroegste voortbrengselen van de mystiek van het Noorden, als om zijn artistieke kwaliteiten ten volle gerechtvaardigd.

Het was aan de speurzin van Dolch ontgaan, dat de Nederlandse handschriften van deze tekst, in het Haagse manuscript door den kopiist Dat boec der minnen genoemd, een vertaling behelzen van *Die Rede von den 15 Graden*. In zijn werk: Die Verbreitung oberländischer Mystiker im Niederländischen auf Grund der Handschriften dargestellt, Diss. Leipzig 1909, ontbreekt een duidelijke uiteenzetting van de samenhang. Pas in 1930 heeft Dr J.B. Schoemann S.J., gebruik makend van gegevens door Phil. Strauch en anderen verzameld, in zijn boek over Die-Rede von den 15 Graden, Berlin 1930, alle bestaande handschriften, Duitse en Nederlandse, vermeld en beschreven, en het traktaat zelf aan een grondig onderzoek onderworpen. Volgens hem barust de tekst op een onbekend Latijns origineel, waarschijnlijk een commentaar op het Hooglied, waarvan het geen letterlijke vertaling, maar een vrije bewerking is. Hij wijst op de verwantschap met de Latijns-Franse en de Duitse mystiek; op de stijlfiguren van het werk met zijn vele herinneringen aan het Latijnse kunstproza, en wijdt tenslotte belangwekkende beschouwingen aan de persoonlijkheid van den schrijver.

Wie mocht denken, dat Schoemann aan Mevrouw Willeumier-Schalij het gras voor de voeten had weggemaaid, zou zich vergissen. De schrijfster van dit Leidse proefschrift is er in geslaagd veel waardevols toe te voegen aan het werk van haar voorganger. De compositie van de Inleiding, met haar vooruitlopen op de resultaten, moge wat zwak uitgevallen zijn, in de daarop volgende hoofdstukken toont schr. haar stof te beheersen. Reeds vóór de verschijning van dit werk had zij in een paar Leidse-Tijdschriftartikelen het bewijs geleverd dat Hadewijchs tiende brief en het 41ste van de verzameling der Limburgse Sermoenen teruggaan op resp. Richard van St. Victor en Bernardus. Voortbouwend op deze ontdekkingen toont zij aan de hand van een lange reeks bewijsplaatsen aan, dat ‘de afhankelijkheid van de Franse traditie van de vroegste mystieke schrijvers, zowel in Nederland als in Duitsland, veel groter geweest is dan door Mej. van der Zeyde en Van Mierlo wordt verondersteld’ (blz. XXXIII). Voor wie het nog niet mocht weten, toont zij door haar werkwijze overtuigend aan dat men alleen door vergelijken en nog eens vergelijken met de werken van voorgangers in binnen- en buitenland in staat is het eigene van het ontleende, het traditionele te onderscheiden. Deze methode veronderstelt belezenheid en vergt geduld. Anderen, bijvoorbeeld Van Mierlo, waren haar voorgegaan op deze weg; ik geloof dan ook niet dat zelfs Van Mierlo, althans in dit typisch staal van Bernardijnse bruiloftsmystiek, veel Germaans erfgoed zal kunnen bespeuren. Schr. bestrijdt ook de stelling van Schoemann, dat Die Rede von den 15 Graden een voortbrengsel van ‘Rheinische Gottesfreunde-Mystik’ zou zijn; zij vestigt er de aandacht op, dat de verhandeling de typische kenmerken van hun litteratuur mist.

Aan de uitgave van de tekst, die met de grootste nauwgezetheid is verzorgd, ligt het Haagse handschrift, het oudste van de bewaard gebleven codices, ten grondslag. De Vreese had het ‘ca. 1280’ gedateerd. Schr. acht deze datering op grond van de ‘ductus van het schrift, de apocope van de e bij enige woorden.... en ook enige taalkundige eigenaardig-

heden.... onaanvaardbaar' (blz. CXI) en dateert het 'omstreeks 1350' (blz. CVIII). Zonder de juistheid van deze latere datering te bestrijden, zou ik willen vragen of er geen overtuigender argumenten aan te voeren zijn. Elke gebruiker van Middelnederlandse handschriften snakt naar een palaeografische handleiding die een betrouwbare datering van nietgedateerde manuscripten, met hoogstens een halve eeuw speling, mogelijk maakt.

De bewijskracht van punt V op blz. LXXIX lijkt mij gering. *Contemplacie* en *consciencie* zijn geen Latijnse, maar de in het veertiende-eeuwse Vlaams gangbare woorden en konden dus zeer goed dienst doen als vertaling van *starunge* en *samenwitzicheide*. Wat schr. bedoelt met 'puriteinse' neigingen van de Duitse afschrijver is in dit verband wel duidelijk, maar de woordkeuze is wat zonderling.

Op- en aanmerkingen van deze aard willen echter niets afdoen aan de uitnemende dienst die Mevrouw Willeumier - Schalij de studie van de Middelnederlandse taal- en letterkunde door de publicatie van deze tekst heeft bewezen. Moge haar werk anderen aansporen, zich te begeven op de velden van de Dietse mystiek, waar nog een rijke oogst valt binnen te halen.

C.C. DE BRUIN.

J.B. Drewes, *Wilhelmus van Nassouwe. Een proeve van synchronische interpretatie*. - Amsterdams proefschrift. - 286 bldzz. - Amsterdam, Brussel, Londen, New-York, 1946.

Zoals de ondertitel van boek aangeeft, is de interpretatie van het Wilhelmus het hoofddoel van de auteur. Het inleidend hoofdstuk over 'de tijd' moet vooral strekken tot goed begrip van het lied. De kwestie van het auteurschap heeft daarvoor geen betekenis: die is 'extern', zoals Dr Drewes het noemt. Toch geeft hij in het 3e hoofdstuk, over 'de dichter', van de discussie over die kwestie een overzicht met beoordeling. En hoewel dat geschiedt op een geringschattende, enigszins raillerende wijze, kiest hij ten slotte zelf ook partij: hij is van oordeel dat Marnix de auteur kàn zijn, maar wil niet beweren dat hij het moet zijn. Misschien zou de discussie voor Dr Drewes aan belang winnen, als daarbij werd te werk gegaan volgens de stilistisch-syntactische methode, die hijzelf bij de interpretatie van het gedicht toepast. Een stilistische vergelijking nl. van Marnix' voornaamste dichterlijk werk, de psalmberijming, met het Wilhelmus, zou de moeite waard zijn. Naar aard en sfeer zijn psalmberijming en volkslied verwant genoeg om zulk een vergelijking te rechtvaardigen: dat het Wilhelmus doortrokken is van bijbelsgodsdienstige gedachten, daarop legt Drewes, met Brom, terecht de nadruk. Zo'n stilistisch onderzoek zou licht niet de kwestie pro Marnix kunnen beslissen, omdat vrij grote overeenkomst a priori te wachten is in ongeveer gelijktijdige dichtwerken met zo zeer gemeenschappelijke ondergrond. Maar wel is het denkbaar dat een vergelijking zo typerende verschillen deed zien, dat men daarop een overtuigde uitspraak contra Marnix zou durven baseren.

Over ‘de datering’ van het gedicht spreekt Dr Drewes zich uit in hoofdstuk IV, nadat hij ook al in hoofdstuk III daarover heeft gehandeld. Hij meent dat het niet vóór 1570 kan zijn ontstaan.

Hoofdstuk V, ‘de uitleg’, neemt het grootste deel van het boek in

beslag (bldz. 56-241). De schrijver gaat daarin het lied van vers tot vers door, en tracht steeds de juiste betekenis vast te stellen onder vergelijking met voorbeelden uit gelijktijdige en niet al te ongelijksoortige teksten. Waar de inhoud van een vers daartoe aanleiding geeft, wordt het tegen de geestelijke achtergrond van de tijd geplaatst. De eigenlijke tekstverklaring neemt een buitensporige omvang aan bij vs 6: *ben ik vrij onverveert*, en vs 38: *heb ik vrij onversaecht*, waar het te doen is om de juiste interpretatie van *vrij*. Dat woord heeft ruim negentig bladzijden nodig, d.i. de helft van de hele 'uitleg'. Het resultaat van dit wijdlopig onderzoek is niet een zo scherp omlijnde formulering als men zou verwachten; waarmee op zichzelf van dat onderzoek niets kwaads is gezegd. Dit gedeelte moet bij uitnemendheid demonstreren hoe noodzakelijk en hoe vruchtbaar de syntactische interpretatie is volgens de methode van Overdiep, wiens leerling de auteur is geworden na afloop van zijn universitaire studie. Een achterdochtig lezer, die met klimmende verwondering alle mogelijk gebruik van *vrij* bijeengezet ziet, ook wel zodanig gebruik dat in 't geheel niet vergelijkbaar is met dat in de besproken verzen, zou kunnen gaan denken aan een misplaatste parodie op de methode-Overdiep. Maar die achterdocht moet hij laten varen, als hij op meer dan één plaats in het boek die methode ziet verdedigen met een vurige ernst, die scherp afsteekt tegen de schamper spottende manier waarop vaak het werk en de werkwijze van anderen worden besproken.

Misschien is die *vrij*-studie de kern van het boek geweest, die later een plaats heeft gevonden in een behandeling van het hele lied. Is daardoor die behandeling wel wat onevenredig geworden, toch kunnen we dit proefschrift welkom heten als een degelijke bijdrage tot het verstaan en het waarderen van ons volkslied. Sommige onderdelen daarvan zijn door Drewes verduidelijkt, en bovendien heeft hij bij verscheiden plaatsen, die geen verduidelijking nodig hadden, grammatische, vooral syntactische opmerkingen van waarde gemaakt over het Wilhelmus, in vergelijkend verband met onze nog zo weinig bestudeerde zestiendeëeuwse taal in het algemeen.

Het is jammer dat de polemiek van Dr Drewes meermalen onbehoorlijk is van toon. Hij-moge zich in volgende publicaties op dit belangrijke punt herzien.

Den Haag, September 1946.
C.B. VAN HAERINGEN.

Taria en -teria.

Aan het slot van mijn aantekening over *cafetaria* en andere nederlandse *taria's, NTg* XXXVIII, 148 vlg., was sprake van mogelijke invloed op die *taria's* geoefend door de *-teria's* van de Verenigde Staten. Prof. Zandvoort maakte mij in Sept. 1944 opmerkzaam op een vrij uitvoerige bespreking van de amerikaanse *-teria*-formaties bij H.L. Mencken, *The American Language*[4] (1936), 176 vlg. Daar worden ettelijke voorbeelden van zulke *-teria's* genoemd, die geenszins tot Californië beperkt zijn, en daaronder enkele waarbij van het 'help yourself' niets meer terug te vinden is, zoals *wrecketeria* 'autokerkhof'.

Het uitgangspunt *cafeteria* zou volgens Mencken al in de jaren negentig van de vorige eeuw te Chicago in gebruik zijn geweest.

C.B. VAN HAERINGEN.

Aankondigingen en mededelingen.

In de aanstaande veertigste jaargang van ons tijdschrift zullen Dr C.B. van Haeringen en Dr W.A.P. Smit tot de redaktie toetreden.

In het Jaarboek van de *Koninklijke Nederlandsche Akademie* (1945) herdenkt C.B. van Haeringen de verdiensten van Jac. van Ginneken als taalkundige; C.G.N. de Vooys herdenkt A.G. van Hamel.

De onlangs verschenen *Handelingen van het negentiende Nederlandsche Philologen-congres* (Groningen - J.B. Wolters - 1946) bevatten o.a. verslagen van voordrachten in de secties: *Over apologische spreekwoorden* (C. Kruyskamp), *Standaard Nederlands in België* (W. Pée), *De Leidse Universiteitsbibliotheek als centrum voor de bronnenstudie van het Middelnederlands* (G.I. Lieftinck), *Wenselijkheid en mogelijkheid van het tot stand brengen van een nieuwe Middelnederlandse spraakkunst* (A. van Loey), *Enkele prolegomina tot een theorie der grammatica* (C.F.P. Stutterheim), *Conjugatietypen in de verschillende talen der wereld* (J.A.F. Wils), *Klanksymboliek en primitieve mentaliteit* (C.H. de Goeje), *Oorsprong en voorgeschiedenis der taal* (G. Revesz). Verder de volledige tekst van de slotrede van F. Baur, getiteld: *Koers naar het Westen! Beschouwingen over de oriënteering van onze vakstudie*.

Barokke lyriek van Protestantsche dichters in de zeventiende eeuw. Inaugurele rede van Prof. Dr G.A. van Es. (Groningen - J.B. Wolters - Prijs f 0,90.

De nieuwe Groningse hoogleraar koos een onderwerp op de grens van litteratuur- en taalstudie, toen hij de ‘litteraire vormgeving’ naging bij een drietal dichters uit opeenvolgende generaties, wier werk een barokkarakter vertoont, nl. Daniel Heinsius, Revius en Heiman Dullaert. Daarbij past hij de stilistische methode van zijn leermeester Overdiep toe, door niet alleen ritme, versbouw, klank en beeldspraak, maar ook de syntaktische struktuur scherpzinnig en fijngevoelig te ontleden. Opmerkelijk is al in het begin zijn vergelijking van schijnbaar tegenstrijdige gedichten als Heinsius' lofzangen op Bacchus en op Christus, maar die beide karakteristieke eigenschappen van de barok bezitten. Vervolgens gaat hij na, met treffende voorbeelden, hoe bij Revius het ‘eruptieve, emotioneele temperament’ het streven naar een imposante, evenwichtige structuur doorkruist. Beknopter is de beschouwing van Dullaert's ‘overrijpe barok’. Samenvattend ziet hij in de protestantse lyriek drie phasen, alle verklaarbaar, uit de eigenaardigheden van de barok-stijl: ‘de gebrokenheid van Heinsius, de onstuimigheid van Revius, de pathetiek en de extatische mystiek van Dullaert’. De jonge hoogleraar heeft zijn bewonderde voorganger eer aangedaan door in deze uitstekend geslaagde rede aan te tonen dat de stilistische ontleding en waardering inderdaad verhelderend kan werken.

***Studies over zeventiende-eeuws. Verspreide opstellen en aantekeningen* van Prof. Dr A.A. Verdenius, aangeboden door vrienden, leerlingen en oud-leerlingen ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag op 7 Maart 1946. (272 blz. met Registers).**

Deze bundel, ingeleid met een portret en een bibliografie van de ge-

huldigde, bevat een groot aantal herdrukken van verschillende omvang, grotendeels uit het *Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde* en *De Nieuwe Taalgids*, gerangschikt in vier rubrieken: Tekst- en woordverklaring, Klankgeschiedenis, Grammaticale problemen, Syntactische problemen. Bij hernieuwde kennismaking zullen ze de lezers overtuigen, dat de inleiders terecht schreven: 'Verdenius is vooral de Leermeester voor het aandachtig, indringend en verantwoord lezen'. In die hoedanigheid kan hij juist door dit samenvattend boek, nog lang een gewaardeerd leidsman voor volgende generaties blijven.

Uit de tijdschriften. (September-October).

De Gids. Okt.

W.A.P. Smit wijdt een uitvoerige beschouwing aan De 'zes Christus-verzen' van J.H. Leopold.

De Nieuwe Stem. Afl. 9.

Anthonie Donker besluit zijn artikel over *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid*. Uit het werk, juist van de beste dichters als Boutens, A. Roland Holst, M. Nijhoff, haalt hij voorbeelden aan van onjuiste woordkeuze, foutieve en dubbelzinnige uitdrukkingen, ontoelaatbare beeldspraak. Hij ziet daarin 'verzwakking van het taalgevoel', en vreest 'een gevaar voor de cultuur, want onzuiverheid van uitdrukking is ten slotte onzuiverheid van denken, verzwakking, vermindering van geestelijk leven'. De dichters dienen het goede voorbeeld te geven.

Roeping. Aug.-Sept.

Albert Westerlinck bespreekt de vraag: *Is poëzie vertaalbaar*? Het ontkennend antwoord wordt geïllustreerd door een vergelijking van gedichten van Karel van de Woestijne met de niet onverdienstelijke Duitse vertaling door Heinz Graef (1941). Westerlinck's leerzame paralellen van klank en ritme getuigen van fijne dichterlijke aanvoeling en juist begrip. Zijn konklusie luidt: bij een gedicht mag men eigenlijk niet spreken van vertalen, wel van transponeren of herscheppen. Dan komt de verdienste toe 'evenzeer aan den zoogenaamden "vertaler" als aan den origineelen dichter'. De ganse vorm in de vreemde versie te handhaven is onmogelijk: 'de vorm van een gedicht bestaat slechts als totaliteit'. - Anton van Duinkerken vervolgt zijn breed opgezette studie over *Nicolaus van Milst*.

Wending. Juli-Aug..

P. Minderaa begint een *Letterkundige Kroniek*, waarin hij konstateert dat de hedendaagse dichtkunst in ‘een tijd van gisting’ verkeert.

Bezinning. Aug.

In een artikel *Naar een nieuwe Romantiek* komt W.J.C. Buitendijk, na een terugblik op de ontwikkeling van onze letterkunde, tot de conclusie: ‘in de huidige letterkunde is veel dat ons moed geeft voor de toekomst’.

De Vlaamse Gids. Aug.

In een artikel *Het Hollandsche Boek toch over de Grens* bespreekt Karel Jonckheere achtereenvolgens ‘de legende van een bekeering’, nl. *Een overgang tot het socialisme* van H. Roland Holst; ‘oog in oog of de mannelijke balans’, d.i. Binnendijk's verzenbundel *Oog in Oog*, en het anonieme *Dieuwertje Diekema* onder het opschrift ‘Holland parodieert zichzelf of de nuchtere zuster van Maria Lecina’. - Jan Schepers schrijft over *De theoreticus Herman Thiery* om de verwantschp in aanleg en talent aan te tonen met zijn vader Michel Thiery en zijn ooms Henri, de beeldhouwer, en vooral Jan. Als theoreticus, gelijkt hij op zijn vader, maar als artist, nl. als Johan Daisne, vertoont hij affiniteit met zijn veelzijdig begaafde, maar onevenwichtige oom Jan.

Tijdschrift voor Levende Talen XII, afl. 4.

A. Boileau vervolgt zijn uitvoerige studie over *Le Problème du Bilinguisme et la Théorie des Substrats*. Fr. Closset vestigt de aandacht op de *Zuid-Afrikaanse Letterkunde*, in het biezonder op wat in de laatste jaren verschenen is.

Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Vlaamsche Academie. Sept. 1943.

Frank Baur brengt in een uitvoerige rede *Hulde aan Prof. Dr C.G.N. de Vooys* bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag. - C.G.N. de Vooys verzamelde en besprak de *Duitse woorden in Kiliaen's Etymologicum*, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen woorden die hij uitsluitend *germ.* noemt, en andere waar hij de qualificatie *sax*(isch) of *sic*(ambrisch) toevoegt.

Oct.-Nov.-Dec. 1943. Op de vraag: *Is Joos een Germaanse naam*? antwoordt Jan Lindeman: ‘Joos werd overgenomen uit het Fransch *Josse, Joce*, en deze naam is een normale romaniseering van *Godso*, familiaren vorm van een Germaanschen *Gode*-naam’. - J. van Mierlo bespreekt *Kleine fragmenten van Der Naturen Bloeme*. - Maurits Gysseling levert een *Bijdrage tot de kennis van het oudste kust-Westvlaamsch*, geput uit de namen in twee Latijnse oorkonden van 1141 en 1130, en bewerkt naar de methode van Mansion's *Oudgensche Naamkunde*.

Jan.-Febr.-Maart 1944. Ter ere van de 75-jarige bestendige sekretaris Dr L. Goemans werden verschillende redevoeringen gehouden, waarvan een tweetal in deze aflevering afgedrukt zijn, namelijk: *Vijf en twintig jaar na Dr L. Goemans' methodologisch artikel over de studie van het Middelnederlandsch* door E. Blancquaert, en *Dr L. Goemans als dialectoloog en als phoneticus*, door P. Grootaers. Verder bevat deze aflevering (blz. 54-56) onderwerpen van de *Academische prijsvragen voor 1945 en 1946* op het gebied van letterkunde, taalkunde, philologie, dialectologie en toponymie.

Ad Interim. Sept.

C.J. Kelk herdenkt de verleden jaar gestorven *Jan Hofker* (1864-1945), die in de eerste Nieuwe-Gids-tijd door zijn impressionistische prozaschetsen de aandacht getrokken heeft.

C.d.V.